ИСТОРИЈА

год. XLIX, бр.1

Здружение на историчарите на Република Македонија

JOURNAL OF HISTORY

year. XLIX, № 1

Association of the Historians of the Republic of Macedonia

ЗИРМ

2014

ИСТОРИЈА, год. XLIX, бр.1
JOURNAL OF HISTORY, year XLIX, No 1

Редакција:

Антонио РИГО (Италија)
Ендрју П. РОАЧ (Велика Британија)
Лила МОРОЗ – ГЖЕЛАК (Полска)
Денис ОЗДЕН (Турција)
Маја АНГЕЛОВСКА-ПАНОВА (Македонија, главен и одговорен уредник)
Лилјана ГУШЕВСКА (Македонија)
Катерина МИРЧЕВСКА (Македонија)
Драган ЗАЈКОВСКИ (Македонија, секретар)
Игор ЈУРУКОВ (Македонија)

Editorial Board:

Antonio RIGO (Italy)
Andrew P. ROACH (United Kingdom)
Lila MOROZ-GRZELAK (Poland)
Denis ÖZDEN (Turkey)
Maja ANGELOVSKA-PANOVA (Macedonia, Editor in Chief)
Liljana GUSHEVSKA (Macedonia)
Katerina MIRCHEVSKA (Macedonia)
Dragan ZAJKOVSKI (Macedonia, Secretary)
Igor JURUKOV (Macedonia)

Јазична редакција: Лилјана ГУШЕВСКА
Macedonian language editor: Liljana GUSHEVSKA

Адреса на ЗИРМ: Григор Прличев, бр.3, 1000 Скопје, Република Македонија
Address of AHRM: Grigor Prlichev, No 3, 1000, Skopje, Republic of Macedonia
www.zirm.org

Печати: САК-СТИЛ
Printing: SAK-STIL

Печатењето е финансирано од Министерството за култура на Република Македонија
Printing is funded by the Ministry of Culture of the Republic of Macedonia

СОДРЖИНА
CONTENTS

СТАТИИ / ARTICLES

Трајче НАЦЕВ, Драган ВЕСЕЛИНОВ
СТРАТЕШКИТЕ ВРЕДНОСТИ НА ВОЕНИТЕ УТВРДУВАЊА ВО ДОЦНАТА АНТИКА ПО ДОЛИНАТА НА РЕКА БРЕГАЛНИЦА 7

Michel GYBELS
MANICHAEISM, A RELIGION INSPIRED BY JESUS, BUDDHA AND ZARATHUSTRA..... 21

Габриела СИМОНОВА
ГОТИТЕ МЕЃУ ПАГАНСТВОТО И ХРИСТИЈАНСВОТО: ТРАНЗИЦИЈА, ТРАДИЦИЈА И РЕПЕРКУСИИ 33

Драган ЗАЈКОВСКИ
БОРБАТА ЗА ЦРКОВНА ПРЕВЛАСТ ВО МАКЕДОНИЈА ВО ВРЕМЕТО НА АКАКИЕВАТА ШИЗМА (484–518): КОНСТАНТИНОПОЛ VSPRIM 49

Martin HUSÁR
END OF ANTIQUITY AND BEGINNING OF THE EARLY MIDDLE AGES (4TH – 8TH CENTURY) IN TODAY'S SLOVAKIA AND MACEDONIA 61

Ненад МИЛАНОВИЌ
СПОРОТ ОКОЛУ ИКОНИТЕ ВО ВИЗАНТИЈА И ПЕРЦЕПЦИЈАТА НА КОНСТАНТИН ФИЛОСОФ 77

Peter IVANIČ, Martina LUKÁČOVÁ
JOURNEYS OF ST. METHODIUS WITHIN THE YEARS 860 - 881 89

Митко Б. ПАНОВ
САМУИЛОВАТА ДРЖАВА ВО ВОЕНАТА И ДУХОВНАТА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА НА ЈОВАН ГЕОМЕТАР..... 105

Dragan GJALEVSKI
BYZANTINE "JUST" WAR AND IMPERIAL INTERESTS IN THE BALKANS DURING THE TENTH CENTURY 125

Орданчо ПЕТРОВ
СРЕДНОВЕКОВНИТЕ КАМЕНОФРЛАЧКИ ПОСТРОЈКИ ОД ТВРДИНАТА ПРОСЕК ВО СПИСИТЕ НА НИКИТА ХОНИЈАТ 137

Александар МЕШКОВ
КУЛТОТ НА СВЕТЕЦОТ И ЗНАЧЕЊЕТО НА МАНАСТИРОТ СВ. ГАВРИЛ ЛЕСНОВСКИ 147

Elizabeth TIMBERLAKE-NEWEL
SIFTING THROUGH THE PAST—INQUISITIONAL CONFESSION IN BOLOGNA AND GAME THEORY..... 157

Лилјана ГУШЕВСКА
НАВРАЌАЊЕ КОН ДРАМАТА *МАКЕДОНСКА ЕМИГРАЦИЈА* ОД ВОЈДАН ЧЕРНОДРИНСКИ 171

Димитар Љоровски ВАМВАКОВСКИ
ГРЧКАТА ПОЛИТИКА КОН ОСМАНЛИСКА МАКЕДОНИЈА (1900-1903):
ПЕРИОД НА РЕОРГАНИЗАЦИЈА И ДУАЛИЗАМ..... 183

Македонка МИТРОВА
СРПСКАТА ПАРАВОЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА ВО ОСМАНЛИСКА МАКЕДОНИЈА (1903-1908) 201

Ирена АВИРОВИЌ
РЕГИСТРИРАЊЕТО НА МАКЕДОНСКИТЕ ИСЕЛЕНИЦИ ВО СОЕДИНЕТИТЕ АМЕРИКАНСКИ ДРЖАВИ ВО МЕЃУВОЕНИОТ ПЕРИОД:
ИДЕНТИТЕТСКА РАСПРАВА..... 219

Ledia DUSHKU
ALBANIA AND GREECE IN THE COURSE OF THE FIRST BALKAN WAR 233

Надежда ЦВЕТКОВСКА, Лидија ЃУРКОВА
АГРАРНАТА СТРУКТУРА НА ТЕТОВСКИОТ ОКРУГ (според пописот на населението од 31 март 1931 година) 249

Марјан ИВАНОСКИ
МАКЕДОНСКИ НАЦИОНАЛЕН ФРОНТ: ПРВАТА МАКЕДОНСКА ЕМИГРАНТСКА ПОЛИТИЧКА ОРГАНИЗАЦИЈА ВО ЗАПАДНА ЕВРОПА ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА 257

Александар СПАСЕНОВСКИ
УСТАВНО-ПРАВНИ АСПЕКТИ НА МАКЕДОНСКИОТСОЦИЈАЛИСТИЧКИ МОДЕЛ НА СЕКУЛАРИЗАМ 267

Драгица Поповска
МУЗЕЈОТ НА ХОЛОКАУСТОТ ВО СКОПЈЕ: МЕСТО НА СЕЌАВАЊЕ 281

Ruzica CACANOVSKA
HISTIRICAL BASIS OF SOCIOLOGICAL METHODOLOGY.. 291

МАТЕРИЈАЛИ/ MATERIALS

Славчо КОВИЛОСКИ
АРХИВСКИ ДОКУМЕНТИ ЗА ТРИ ТРГОВСКИ ФАМИЛИИ ОД ПРИЛЕП: ПОПОВИ, ВРТАНОВИ И БЕЛАЗЕЛКОВИ 303

Марина Михайловна ФРОЛОВА
ALBANIAN AND SLAVIC POPULATION OF THE OHRIDKAYMAKAMLYK ACCORDING TO THE REPORTS OF RUSSIAN DIPLOMATS (60-IES OF THE XIX C.) 313

Александар МАНОЈЛОВСКИ
ЗНАЧАЈНИ ПОДАТОЦИ ЗА РАБОТАТА НА ЕВРЕЈСКАТА ВЕРСКА ОПШТИНА ВО СКОПЈЕ ВО 1946 ГОДИНА..... 335

Александар СИМОНОВСКИ
ЗАПИСНИК ОД СОСЛУШУВАЊЕТО НА БОГЕ АТАНАСОВ ВЕЛЕСКИ НА 15 ЈАНУАРИ 1947 ГОДИНА..... 343

Борче ИЛИЕВСКИ
АРХИВСКИ МАТЕРИЈАЛИ ЗА ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА (ПРЕДЛОГ-УСТАВОТ НА МАКЕДОНСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА) 351

ПРИКАЗИ / BOOK REVIEWS

Марија ПАНДЕВСКА
СТО ГОДИНИ ОД БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ, ПРИЛОЗИ ОД НАУЧНИОТ СОБИР ОДРЖАН НА 3И 4 ДЕКЕМВРИ 2012 ГОДИНА, МАНУ, СКОПЈЕ 2013..... 371

Трајче НАЦЕВ,
Драган ВЕСЕЛИНОВ
Универзитет
„ГоцеДелчев“ – Штип

УДК 904 (497.7) “652“
94: 623.1 (497.7) “652“

СТРАТЕШКИТЕ ВРЕДНОСТИ НА ВОЕНИТЕ УТВРДУВАЊА ВО ДОЦНАТА АНТИКА ПО ДОЛИНАТА НА РЕКАТА БРЕГАЛНИЦА

Релјефните, хидрографските и климатските карактеристики по долината на реката Брегалница овозможувале појава и развој на населени места уште од праисторијата и антиката. Подемот на овие населените места посебно бил изразен во доцната антика преку развојот на стопанството и патните комуникации. При наездата на Готите во 268 и во 269 година страдало целото македонско подрачје, а со тоа и долината на реката Брегалница. Поради ваквата состојба, односно поради загрозеноста на населените места и на населението, било неопходно да се преземат мерки со кои би се овозможила нивна одбрана и заштита. Такви биле градењето нови фортификации со нови техники и зајакнување на старите со истите, но и изградба на нови јавни градби кои се издвојувале од оние од претходните периоди.[1]

Ваквото утврдување на населените места, покрај тоа што овозможувало одбрана и заштита на луѓето и на материјалните добра, воедно претставувало и одбранбен систем приспособен за тој период. Таквиот одбранбен систем бил составен од: кастелум-гратчиња (opidae), кастелум-стражи (speculae), збегови (refugia) и утврдени села (vicimurati), од кои првите две биле воени, а другите цивилни

[1] Трајче Нацев, *Антиката во Брегалничкиот басен*, (Штип: Универзитет „Гоце Делчев“, 2013), 60.

утврдувања.[2] Како воените така и цивилните утврдувања биле од големо значење за одбраната и заштитата на населението. И едните и другите претставувале важен сегмент во одбранбениот систем.

Меѓутоа, поради задачите и целите за кои биле наменети воените утврдувања, тие имале одредени специфичности со кои се разликувале од другите утврдувања. Воените утврдувања, всушност, требало да исполнуваат одредни стратешки вредности кои би им овозможиле поефикасно функционирање. Така, од големо значење била нивната местоположба, форма, големина, позиција и слично. По долината на реката Брегалница во доцноантичкиот период, добрите стратешки вредности на ваквите видови утврдувања им овозможувале поголема ефикасност и ефективност во нивната намена, односно во одбраната и заштитата на луѓето и на материјалните добра. Со тоа овој регион претставувал дел од целокупниот одбранбен систем на тогашната држава.

Кастелум-гратчиња (oppidum) биле урбанизирани, градени по однапред одреден план. Редовно имале кули, а највисоката позиција се издвојувала за акрополата со одбранбени ѕидови, исто како и другиот дел од градот. Во нив имало куќи за живеење, јавни згради и „државни“ фортификациски објекти, што значело населување и на цивилно население.[3] Речиси секогаш имало ранохристијански базилики. Цистерните за вода се основните градби што се појавуваат во оваа категорија градови. Овој тип град зафаќа површина од 1,5 до 2 хектари кај помалите и 4 до 6 хектари кај поголемите.[4] Ваквите утврдувања се карактеристични по тоа што покрај нивната примарна цел која била од воено-одбранбен карактер, имале и цивилен карактер, бидејќи биле последни седишта на администрацијата, црковните достојници и на продуктивното население на крајот од доцноантичкиот период.

Кастелум-стражите (speculae) претставувале помали или многу мали тврдини изградени на доминантни позиции, со силни одбранбени ѕидови, и најчесто со една одбранбена кула. Овој тип најчесто бил поставуван покрај некој премин, граница, рудник или, пак, влегувал во системот на одбраната на поголемите утврдувања или

---

[2] Иван Микулчиќ, „Доцноантички фортификации“, *Археолошка карта на Р. Македонија*, т. I, (Скопје, 1994), 139-145; Иван Микулчиќ, *Антички градови во Македонија*, кн. 8, (Скопје, 1999), 189-209.

[3] Ivan Mikulčić, „Kasnoanticka utvrdjenja u S.R.Makedoniji - Pokusaj klasifikacije“, во *Odbrambeni sistemi u praistoriji I antici na tlu Jugoslavije*, *referati XII kongresa arheologa Jugoslavije* (Novi Sad: Savez arheoloskih društava Jugoslavije, Arheološko društvo Vojvodine, 1986), 108.

[4] Микулчиќ, *Антички градови во Македонија*, 143.

градови. Во суштина, претставувале чисто воени објекти, а се претпоставувало дека во нив покрај војници, живееле и нивните семејства. Овие утврдувања по својот изглед и големината главно биле хетерогени.[5]

Двата вида утврдување се присутни по долината на реката Брегалница во доцноантичкиот период. Така, од типот кастелум-гратчиња (oppidum) биле познати следните: Цуцуло, с. Мачево – Беровско; Селиште – Пехчевско; Прекинато Градиште, с. Вирче – Делчевско; Градиште, с. Моштица – Македонска Каменица; Пресечен Камен-Градиште, с. Очипала – Делчевско; Ошљан Град, с. Разловци – Делчевско; Даутов Чукар, с. Стар Истевник – Делчево; Градиште, с. Тработивиште – Делчевско; Виничко Кале – Виница; Кале, с. Истибања – Виничко; Бигланско Градиште, с. Лаки – Виничко; Градиште, с. Лаки – Виничко; Градиште, с. Бели – Кочанско; Горно Градиште, с. Долно Гратче – Кочанско; Градиште, с. Јатребник – Кочанско; Градиште, с. Мородвис – Кочанско; Св. Спас, Рамно Брдо, с. Полаки – Кочанско; Градиште, с. Горни Балван – Штипско; Кале-Градиште, с. Долани – Штипско; Бандера, с. Долни Козјак – Штипско; Градиште, с. Криви Дол – Штипско; Град Градиште-Чука, с. Пиперово – Штипско; Бавчи, с. Пухче – Штипско; Караул, с. Горобинци – Светониколско; Мамутница, с. Горобинци – Светониколско и Градиште, с. Долно Ѓуѓанце – Светониколско.

Утврдувањето **Цуцуло** се наоѓа на 2 км од селото Мачево. Неговата локација била на еден висок рид, кој благо се спуштал кон селото (Сл. 1). Утврдувањето се простирало на површина од 36 хектари, во чии рамки се наоѓала ранохристијанска базилика.

Сл. 1

[5] Mikulčić, „Kasnoanticka utvrdjenja u S.R.Makedoniji“, 110.

Селиште претставувало утврдување сместено на висок рид со зарамнето плато. Се наоѓало на 5 км од селото.

На околу 2,5 км источно од селото Вирче се наоѓа утврдувањето **Прекинато Градиште**. Се наоѓало на висок рид со доминантна позиција (Сл. 2). На врвот на ридот има зарамнето плато со димензии 250 х 150 м, или 3,8 хектари. На рабовите на платото сè уште се зачувани остатоците од одбранбените ѕидови на фортификацијата, што овозможува да се добие претстава за нивната поставеност и изглед.

Сл. 2

На левиот брег на Камненичка Река, до утоката од долот Моштеница, на едно зарамнето плато се наоѓа утврдувањето **Градиште**. Во рамките на одбранбените ѕидови тоа зафаќало површина од околу 1 хектар. Фортификацијата била градена во техниката opus incertum, од кршен камен поврзуван со варов малтер.

Пресечен Камен-Градиште било сместено на висок рид со зарамнет врв, кој се наоѓал на десниот брег на реката Брегалница, на местото каде што ја напушта долината на Пијанец. Неговите одбранбени ѕидови опфаќале површина од околу 2-3 хектари, а биле градени со истата техника како и кај претходното утврдување.

Утврдувањето **Ошљан Град** се наоѓало на висок рид со доминантна позиција на околината.

На површина од околу 0,5 хектари се простирало утврдувањето **Даутов Чукар**. Неговата положба се наоѓала на висок рид со доминантна положба на околниот терен, во непосредна близина на денешниот главен пат Делчево – Пехчево. На самиот врв на ридот имало зарамнето плато каде што се простирале одбранбените ѕидови градени од кршен камен поврзуван со варов малтер.

Утврдувањето **Градиште** е со локација врз едно извишување на североисточниот крај на село Тработивиште. На самиот врв на ова елипсовидно зарамнето плато (Сл. 3) се наоѓале одбранбените ѕидини. Тие зафаќале површина од околу 2,5 хектари.

Сл. 3

Виничкото Кале претставувало воено утврдување чија фортификација имала одбранбени полукружни и полигонални кули (Сл. 4). Ова утврдување било градено со техниката opus incertum, без нагласени хоризонтални редови, од кршен камен поврзуван со варов малтер. И ова утврдување се наоѓало на извишено место со доминантна положба, што овозможувало поефикасна одбрана и заштита.

Сл. 4

Врз карпестиот рид кој се наоѓа на 2 км североисточно од село Истибања, а се издига високо над коритото на Брегалница и над патот за Делчево, било утврдувањето **Кале.** Со досегашните истражувања е утврдено дека одбранбениот ѕид бил со ширина од 1,4 м.

На 4 км југоисточно од село Лаки, од десната страна на патот Виница – Берово, било сместено утврдувањето **Бигланско Градиште**. Неговите одбранбени ѕидови зафаќале површина од околу 1,5 хектари. Од јужната страна на утврдувањето вештачки бил изведен ров (фоса), кој овозможувал зајакнување на одбраната на самото утврдување.

Со површина од околу 0,2-0,3 хектари, на 5 км од селото Лаки се наоѓало утврдувањето **Градиште**. Неговото простирање на висок рид му овозможувало доминантна положба.

Градиште претставувало утврдување чии одбранбени ѕидини опфаќале површина од 2,2 хектари. Се наоѓало на 2 км северно од село Бели, на еден висок рид кој имал вештачки зарамнето плато. Ова утврдување води потекло уште од класичното и од македонското време.

Утврдувањето **Горно Градиште** се наоѓало на левата страна од утоката на Голема Река во езерото Гратче, на голем рид со доминантна положба. На зарамнетиот простор на врвот од ридот со површина од околу 2,5 хектари се наоѓала фортификацијата. На источната страна била зајакната со една кула. Во средишниот дел на утврдувањето се наоѓала акропола. Се претпоставува дека ова утврдување било за обезбедување и заштита на утврдувањето **Долно Градиште,** чија локација, пак, била кај утоката на Мала и Голема Река во езерото Гратче, на стрмен висок рид, на чиј врв имало зарамнет простор. Ова утврдување имало површина од околу 2 хектари и било градено во техниката emplektonco, квалитетен ѕидарски слог. Во неговиот горен дел се наоѓала ранохристијанска базилика. Ваквата положба на двете утврдувања се претпоставува дека е, пред сѐ, поради постоење на некое стратешко место (можеби рудник) во непосредна близина.

На десниот брег од Голема Река, во близина на селото Јастребник се наоѓа утврдувањето **Градиште**. Сместено во планински предел, на висок рид, имало поволна одбранбена и заштитна функција. Површината што ја зафаќал одбранбениот ѕид на ова утврдување изнесувала 3 декари.

Градиште било утврдување сместено на јужниот дел од селото Мородвис, во подножјето на Плачковица. Имало издолжена форма со ориентација север – југ. На највисокиот дел од јужната страна, врз карпа е издвоена акропола со одбранбени ѕидови.

Св. Спас претставувал утврдување чија локација е во близина на Рамно Брдо, село Полаки. Се наоѓало на висок рид што стрмно се издигал кај утоката на долот Лиса во Беровска Река. На самото вештачко зарамнување на врвот од ридот оваа фортификација зафаќала површина од 2,5 хектари. Темелите на одбранбените ѕидови

биле градени во техниката opus caementicum, со камен кој бил заливан со варов малтер.

Југозападно од селото Горни Балван, на самото тримеѓе помеѓу селата Горно Трогерци, Батања и Горни Балван се наоѓа утврдувањето **Градиште-Киево**. Бедемите на ова утврдување, кое било сместено на ридот Киево и е со доминантна положба, се градени во техниката opus incertum од необработен зеленикав песочник кој меѓусебно бил поврзуван со земја. Вкупната негова ширина изнесувала 2,5 метри. Всушност, локацијата на утврдувањето кое било на највисокото возвишение на овој простор е резултат на немирните времиња во доцноантичкиот период.

Утврдувањето **Кале-Градиште** се наоѓало на 1,5 км јужно од селото Долани, на висок рид кој доминира на околниот терен. На зарамнетото плато од ридот со одбранбени ѕидини широки 1,2 м, утврдувањето зафаќало површина околу 2,4 хектари. Ѕидовите биле градени во техниката opus incertum, без нагласени редови, од кршен камен поврзуван со варов малтер.

На рид кој се издига високо над селото Долни Козјак и со доминантна позиција било сместено утврдувањето **Бандера**. Платото на врвот од ридот е поставено во правец северозапад – југоисток и на југоисточниот крај е малку подигнато и опкружено со стрмни падини. Ширината на одбранбените ѕидини што се наоѓале на палтото изнесувала 2 м, а биле градени во техниката opus incertum, без нагласени хоризонтални редови, со речен кршен камен поврзуван со варов малтер.

Градиште претставувало утврдување сместено на висок рид издолжен во правец север – југ, кој доминира над околниот терен. Фортификацијата била со кружно утврдување.

На западниот крај на селото Пиперово, на сртот од планината Серта, се наоѓа утврдувањето **Градиште-Чука**. Со оваа местоположба на зарамнетот плато од ридот, утврдувањето имало поглед од едната страна на реката Вардар, а на другата кон лакавичката котлина. Ѕидините на фортификацијата зафаќале површина од околу 2,3 хектари, а биле изградени во техниката opus incertum.

Во месноста позната како Бавчи, на еден од ридовите на Серта се наоѓа истоименото утврдување **Бавчи**. Се простирало на блага падина со површина од околу 5 декари.

Караул било утврдување кое се наоѓало на 3 км јужно од селото Горобинци, на една мала височинка. Одбранбените ѕидови се градени во техниката opus incertu, без нагласени хоризонтални редови, од кршен камен поврзуван со варов малтер.

Утврдувањето **Мамутница,** пак, е лоцирано на 5 км југозападно од селото Горобинци, на границата помеѓу селата Трстеник, Иванковци и Џидимирци.

Од јужниот крај на селото Долно Ѓурѓанце, на висок рид опкружен со стрмни падини од сите страни било сместено утврдувањето **Градиште**. Речиси половина од височината на ридот е со кружна тераса со површина од 4 хектари. На оваа траса се простирала фортификацијата која е градена во техниката opus caementicum, од кршен камен заливан со варов малтер.

Кастелум-стражите исто така биле распространети по долината на реката Брегалница во доцнонтичкиот период. Како такви биле познати следните: Градиште –Беровско; Градиште, с. Владимирово – Беровско; Материца, с. Владимирово – Беровско; Градиште 1, с. Двориште – Беровско; Градиште 2, с. Двориште – Беровско; Градиште, с. Мачево – Беровско; Градиште, с. Панчарево – Беровско; Градиште 1, с. Ратево – Беровско; Градиште, с. Русиново – Беровско; Градиште – Делчевско; Мало Градиште, с. Sвегор – Делчевско; Градиште, с. Косевица – Македонска Каменица; Градиште, с. Саса – Македонска Каменица; Самовилец, с. Грљани – Виничко; Тркањски Рид, с. Бања – Кочанско; Турски Гробишта, с. Бања – Кочанско; Мировница, с. Горно Градче – Кочанско; Патилаво, с. Зрновци – Кочанско, Шилести Рид – Кочанско; Градиште, с. Кучичино – Кочанско; Црвен Камен, с. Теранци – Кочанско; Лозен, с. Горни Балван – Штипско; Градиште-Шаренковец, с. Горно Трогерци – Штипско; Градиште, с. Драгоево – Штипско; Кула, с. Калаузлија – Штипско; Кала (Коџоман Кааси), с. Пухче – Штипско; Солунски Рид, с. Судиќ – Штипско и Градиште, с. Горно Ѓурѓанце – Светониколско.

Градиште претставува утврдување кое е лоцирано на 7 км источно од градот Берово. Се наоѓало на рид што се издига високо над левиот брег на реката Брегалница (Сл. 5).

Сл. 5

Во планинскиот предел на Ѓузелце, во близина на селото Владимирово, на еден голем рид било сместено утврдувањето **Градиште**. Површината што ја опфаќале одбранбените ѕидови на ова утврдување изнесувала околу 3,5 декари.

Утврдувањето **Матерница** се наоѓало на висок рид во непосредна близина на селото Владимирово. Сместено на зарамнетото плато на ридот, тоа имало доминантна позиција над целата околина.

На 1 км северно од селото Двориште, на едно зарамнето плато на врвот од ридот било сместено утврдувањето **Градиште 1**. Целата фортификација зафаќала простор од околу 1 хектар. Одбранбените ѕидини биле градени во техниката opus incertum, без нагласени редови.

Градиште 2, пак, е лоцирано на 5-7 км југоисточно од селото Двориште, во месноста Црногорец, на висок рид со зарамнето плато. Одбранбените ѕидови на ова утврдување заградувале простор помал од 1 декар.

На едно зарамнето плато, на висок рид од левиот дел на реката Каменица било сместено утврдувањето **Градиште,** оддалечено околу 7 км од селото Мачево. Имало доминантна положба во однос на преостанатиот дел од теренот, а било со површина помала од 1 хектар.

Утврдувањето **Градиште** било сместено на 2 км јужно од селото Панчарево, на висок рид со доминантна положба. Тоа зафаќало површина од околу 2,5 декари. Одбранбените ѕидови се градени во техниката opus incertum, од кршен камен поврзуван со варов малтер.

Градиште 1 се наоѓало на источната периферија на селото Ратево. Сместено на висок рид, ова утврдување имало доминантна положба, која му овозможувала добра прегледност на околината.

На 3 км источно од Џами Тепе, во близина на селото Русиново, на висок рид се наоѓало утврдувањето **Градиште**. Фортификацијата на зарамнетото плато од ридот зафаќала површина од околу 0,5 хектари.

Во близината на градот Делчево, поточно на околу 2 км јужно од него е лоцирано утврдувањето **Градиште**. Неговите одбранбени ѕидови зафаќале простор со димензии 150 х 50 м или со површина од околу 1 хектар. Тие биле градени од кршен камен и варов малтер.

Мало Градиште се наоѓало 500 м источно од селото Свегор. На зарамнето плато на еден висок рид, ова утврдување имало доминантна положба во однос на околината.

Утврдувањето **Градиште** било сместено над маалото кое кај мештаните било познато како Паровско во селото Косевица. Со доминантна положба, сместено на зарамнето плато на висок рид, зафаќало површина од околу 1 хектар (Сл. 6). Одбранбените ѕидови

биле градени во техниката opus incertum, од кршен камен поврзуван со варов малтер.

Сл. 6

Градиште претставувало утврдување кое било сместено на 2 км од маалото Капетановци кај селото Саса. Со површина од околу 0,5 хектари, се наоѓало на висок рид со зарамнето плато.

Околу 400 м јужно од маалото Маниловци во селото Грљани се наоѓало утврдувањето **Самовилец**. Неговата местоположба, која била на висок рид со надморска височина од 930 м, на вештачки зарамнето плато, била доминантна во однос на околината. Одбранбените ѕидови на утврдувањето биле градени во техниката opus incertum, без нагласени хоризонтални редови, од кршен камен поврзуван со варов малтер.

Нискиот рид, познат кај мештаните како Тркањски Рид, на самата граница помеѓу селата Тркање и Бања, претставувал место каде што се наоѓало истоименото утврдување **Тркањски Рид**.

Турски Гробишта било утврдување кое е лоцирано на 300 м јужно од селото Бања. Неговата местоположба била на пространа падина покрај малата рекичка Сува Река, позната кај мештаните како Турски Гробишта.

Во месноста позната како Мировница, која се наоѓа на 500 м јужно од маалото Граматица во селото Горно Градче, било сместено утврдувањето **Мировница**. Оваа фортификација зафаќала површина од околу 1 хектар.

Утврдувањето **Патилаво** се наоѓало над селото Зрновци, на висок рид кој бил со доминантна местоположба (Сл. 7). Одбранбените ѕидови сместени на зарамнето плато на ридот зафаќале површина од околу 1 хектар. Тие биле градени во техниката opus cementicum, од кршен камен заливан со варов малтер.

Сл. 7

Зарамнетото плато на познатиот Шилести Рид било местото каде што се наоѓало истоименото утврдување **Шилести Рид**. Темелите на одбранбените ѕидови биле градени во техниката opus cementicum, од камен заливан со малтер.

Градиште е лоцирано на 3 км јужно од селото Кучичино, на висок рид со доминантна положба. Ова утврдување, кое се наоѓало на вештачки зарамнет простор на ридот, со своите одбранбени ѕидови зафаќало површина од околу 7 декари. Одбранбените ѕидови биле градени во техниката opus cementicum, од кршен камен заливан со варов малтер.

Утврдувањето **Црвен Камен** е лоцирано на 3,5 км југоисточно од селото Теранци, а на 1,5 км југозападно од селото Видовиште (по воздушна линија). Се наоѓало во подножјето на планината Плачковица, на местото познато како Рамни Ниви.

Лозен се наоѓа на 2 км од селото Горни Балван, од левата страна на асфалтниот пат од Горни Балван за Долни Балван (Сл. 8). Утврдувањето се наоѓало на висок рид, што му овозможувало доминантна положба над околниот терен и над коритото на реката Брегалница.

Сл. 8

Високиот рид со заоблен врв на северниот раб од селото Горно Трогерци претставувал место каде што се наоѓало утврдувањето **Градиште-Шаренковец**. Оваа местоположба му овозможувала прегледност врз Овчеполската и врз Злетовската Котлина.

На 3,5 км јужно од селото Драгоево, на еден од ридовите на планината Серта било сместено утврдувањето **Градиште**. Неговите одбранбени ѕидови се градени во техниката opus incertum, без нагласени хоризонтални редови, од кршен камен поврзуван со варов малтер. Се претпоставува дека во ова утврдување била сместена војска која имала задача да ја брани населбата Ташли Трла ситуирана во непосредна близина на Градиште.

Кула е лоцирана на 2 км јужно од селото Калаузлија, на издолжен гребен кој на западниот крај стрмно се издига на десниот брег над коритото на Козјачка Река, кој воедно претставува и природна препрека од непријателот. Ова утврдување било сместено на зарамнето јазичесто плато, опкружено со одбранбен ѕид кој затворал простор од околу 4,5 декари. Кула претставувала дел од одбранбениот систем на градот Баргала.

Тркалезното плато на ридот Кала, кој се наоѓа на околу 600 м западно од селото Пухче, претставувало место каде што било сместено утврдувањето **Кала (Коџоман Кааси)**. Оваа фортификација зафаќала површина од околу 1,5 хектари. Во подножјето на утврдувањето била сместена помала населба позната како Градиште, за која се претпоставува дека претставувала издвоена економија за неговите потребите.

Утврдувањето **Солунски Рид** се наоѓало на североисточната страна на селото Судиќ. Неговите одбранбени ѕидови затворале простор од околу 1,5 хектари.

Лоцирано на 2 км западно од селото Горно Ѓурѓанце, на висок рид со зарамнето плато се наоѓало утврдувањето **Градиште**. Зафаќало површина од околу 1 до 1,5 хектари. Одбранбените ѕидови биле градени во текниката opus incerum, без нагласени хоризонтални редови, од кршен камен поврзуван со варов малтер.

Од целокупниот кус опис на секое од двата вида воени утврдувања присутни по долината на реката Брегалница во доцноантичкиот период може да се увиди дека тие имале одредени стратешки вредности. Тоа се должело, пред сè, на природата на нивната намена, односно за одбрана и заштита на населените и на другите стратешки и економски значајни места. За извршување на таквите цели и задачи, неопходно биле нивните стратешки вредности одредени преку параметри, капацитети, положби и сл. Така, најчесто и

двата типа воени утврдувања биле градени и стационирани на места кои имале природна заштита, достапност на ресурси и прегледност на околината, со што овозможувале ефикасна одбрана и заштита на местата што ги обезбедувале.

Овие утврдувања имале природна заштита преку својата местоположба на сртовите и на зарамнетите платоа на ридовите, каде што биле опкружени со стрмни и непристапни страни кои го отежнувале и го попречувале непријателскиот напад. Од големо значење била и зајакнатата фортификација, односно примената на техниката opus incertum за градење на одбранбените ѕидини. Во утврдувањата претежно имало издвоена и доминантна акропола, како затворена целина, и една или повеќе цистерни кои овозможувале подолга снабденост со вода на луѓето во случај на опсада. Кај поголемите, но во мал дел и кај помалите воени утврдувања, покрај присуството на војската имало и цивилно население, кое, всушност, го сочинувале семејствата на војниците. Нивното стационирање на високите места не значело само заштита од непријателските напади, туку и прегледност на околината. Таквата доминантна положба им овозможувала набљудување, преку кое можеле да воочат какво било непријателско движење или активност.

Воените утврдувања што се наоѓале во долината на реката Брегалница во доцноантичкиот период биле наменети за одбрана и заштита, односно биле одредени за обезбедување на разни цели. Така, нивните функции и задачите биле обезбедување на рудници, патишта, граници, а имало и такви кои претставувале дел од одбранбените системи на поголемите градови.

Некои од воените утврдувања по долината на реката Брегалница во овој период се обновени, а другите се новоизградени. И едните и другите биле зајакнувани со употреба на поцврсти градежни материјали и со соодветни градежни техники како резултат на преземањето на одбранбените реформи за време на владеењето на Диоклетијан, Константин Велики, Теодосиј I и Теодосиј II. Ваквата изградба, поставеност и фунционирање на воените утврдувања овозможувала поголема безбедност и одбрана во доцноантичкиот период по долината на реката Брегалница и поради нивната ефикасност, некои од нив биле приспособувани и користени за истите цели и во понатамошниот период (во средниот век).

Trajche NACEV, Dragan VESELINOV

STRATEGIC VALUES OF MILITARY FORTIFICATIONS IN LATE ANTIQUE ALONG THE VALLEY OF BREGALNITZA RIVER

s u m m a r y

The natural characteristics of the valley of Bregalnitza river in the Late Antique period enabled certain occurrences and development of the populated areas, which had been of great ecclesiastical and economic importance for the region. But it happened in a period when the entire Macedonian territory was under permanent external attacks. Thus, for protection of the populated areas, military fortifications were built. Two types of military fortifications appeared along the valley of the Bregalnitza river in the Late Antique period : Castelum-towns (oppidum) and Castelum-sentry (speculae). These fortifications had their strategic values and characteristics which provided proper defence and protection of the population and material goods.

Michel GYBELS
Independent scholar

УДК 27-876-4

MANICHAEISM, A RELIGION INSPIRED BY JESUS, BUDDHA AND ZARATHUSTRA

Even in recent times, the alleged connection between Manichaeans and Cathars persists to exist. For instance, Charles Schmidt (1812-1895) still states in his book *Histoire et Doctrines des Cathares* (1848) that the Italian Cathars originate from the Manichaeans.

Only from the fifties of the previous century onwards, researchers have provided evidence that Manichaeism is not related to Catharism. One of the first was the Italian church historian Raffaello Morghen, who states in his 1951 book *Medioevo cristiano* that there is no proof that Catharism originated from Manichaeism: the Manichaean dualism was cosmological and metaphysical, whereas eleventh and twelfth century dualism was anthropological and ethical.

Even today, there are numerous groups, mostly in the esoteric *milieu*, who steadfastly proclaim that the Cathars are derived from the Manichaeans…

Meanwhile, recent scientific research has clearly proven that the alleged relation can be dispelled forever, and that the connections have emerged throughout time due to erroneous interpretations and/or deliberate manipulations, which can be situated, above all, in the context of the Roman Catholic Church.

A rectification…

MANICHAEISM AND THE SASANIAN EMPIRE

Too often, and completely unjustified, the adjective “Manichaeist” is used to refer to an action or philosophy without any nuance, dualistic or even simplistic. Hereby it is completely denied that Manichaeism was a proper religion in its own right, which originated in Persia (present-day Iran) in the third century of the Common Era. At the time of its founder, Mani, this religion spread significantly, both to the west and to the east of Iran. Soon, Manichaeism competed with Zoroastrianism, Buddhism and Christianity, three religions that fiercely contested the teachings of Mani since the fourth

century. Later, during the Middle Ages, the Roman Church put Manichaeism on the long list of Christian heresies. However, due to the discovery of various Manichean texts, and also archaeological findings, from North-Africa to China, present-day historians can construct a better and objective image of this religion and its great past.

The Sasanian Empire occupied an immense territory in the third century, supplemented with vassal states, which also acknowledged the suzerainty of the powerful king of kings. Despite of the armed conflicts with the neighbouring countries there was cultural, artistic and religious exchange. The Empire, situated on the crossroads of major commercial trade routes, here and there intersected with the important Silk Road, was permeated with various influences.

Certain monarchs, like Shabuhr I, benefited the exchanges and encouraged the translation of Greek, Latin and Indian literary works. When it comes to religion, the Sasanian dynasty succeeded in the expansion of the ancient Persian religion, Zoroastrianism.

Zoroastrianism or Mazdaism is a religion which originates from Persia. Today Zoroastrians are a small majority in Iran (Persia) and also in Azerbaijan, India and the Kurd areas in Iraq and Pakistan. It is estimated that there are 2.6 million Zoroastrians globally. The founder of Zoroastrianism is the mythical prophet Zarathustra or Zoroaster, who lived around the tenth century BC in the east of what we now know as Iran or Afghanistan. His teachings are compiled in the holy book of Zoroastrianism, the Avesta. These teachings are characterised by a strong dualism between good and evil. Humanity is stuck between two opposite powers: Ahura Mazda (Enlightening Wisdom) and Angra Mainyu (Destructive Spirit), and must choose the good side during the eternal struggle between the two. This ethical choice is summarised in the three pillars: good words, good deeds and good thoughts.

In Antiquity and the early Middle Ages, before Islam emerged, Zoroastrianism was more widespread than today. At that time, the inhabitants of major parts of south-west Asia followed the teachings of Zoroaster. Zoroastrianism was the state religion of the Medes and later in the Persian Empire.

Cyrus the Great decided to make Zoroastrianism the state religion of the Persian Empire after his campaigns in the areas of the Medes. This continued, with interruptions, until the spread of Islam in the seventh century. The Zoroastrians, who did not convert to Islam, were called *gabar*. The Gabar—a degeneration of the Arabian kāfir, meaning "unbeliever"—were considered second-class citizens. Even though they bought some tolerance by paying tax, they were not allowed to ride horses or carry

weapons and they were obliged to wear mandatory clothes. They also spread in the east coast of Africa.

In the tenth century, intensification of the prosecution of non-Muslims occurred and many were forced to emigrate to India, where to this very day the Parsi keep their beliefs. The founders of the Parsi-communities in India left the Persian Gulf in the year 917. Parsi often wear white clothes during prayer and a string around their waists.

In the course of time, this religion underwent major changes. It was originally monotheistic, but later the ancient deities of the Persians increasingly started to play a role, such as the angel of Amshaspand. The energy of the creator is being spread in sunlight and fire, according to Zoroastrianism. That is the reason why Zoroastrian buildings are called fire temples. Zoroastrians regard fire as the symbol of Ahura Mazda, but they neither honour nor worship it, which is why the predicate *fire worshippers* is incorrect.

Zoroastrians believe in life after death; you have to improve your spirit in this life or in the next, before you encounter Ahura Mazda, the Enlightening Wisdom.

However, the Sasanian Empire also included Jews and Christians, mostly in the western provinces, while Buddhism arose in the east in the Kushan Empire. It is in this diversity of religions that Manichaeism manifested itself as a new religion.

Its founder, Mani, could always count on the benevolence and support of king Shabuhr I, who allowed him to preach throughout the Empire. However, the politics of the religious tolerance lasted only until Bahram II acceded the throne.

Influenced by Kirdir, the leader of the Zoroastrian religion, Bahram II commanded to arrest Mani, who died in prison. From that moment onwards, Zoroastrianism becomes an intolerant and dictatorial religious movement, which prosecutes Manichaeans, Christians, Jews and Buddhists.

Despite of the prosecutions, Manichaeism nevertheless succeeds to maintain itself within the borders of the Sasanian Empire. The adherents of the religion even succeed to develop strongly based missionary missions, which led to the further spread of the teachings from North Africa to China.

MANI (216-276), FOUNDER OF A NEW RELIGION

Mani, born in 216 in Mesopotamia, founded a new religion, which was named Manichaeism after him. Various Greek, Coptic, Persian and Chinese texts prove that Mani has lived, and that he is no imaginary figure.

According to the *Cologne Mani-Codex*[1] and the *Chinese Compendium*[2], Mani was born within a Northern-Babylonian rural community in 527 of the Seleucid moon year, which is 216 according to the Christian calendar.
Some sources even give his date of birth: the eighth of *nissan*, which corresponds to 14 April, but this date is historically uncertain and it seems that it is selected to compose the Manichaean calendar.
Mani was the only son of Patticius and Maryam. His father was a pagan worshipper of the god Nabu and around the time of the birth of Mani he converted to Elkasaism, a Judaeo-Christian Baptist community, for which baptism and the ritual purification of the hands was significant.
When Mani was four years old he was taken away from his mother and his father adopted him in a male community of *mughthasila* (meaning "those who purify" in Arabic) who lived in accordance to the teachings of Elkasai.
The doctrine of Elkasaism is based on respect for the Jewish laws, but it rejects the blood sacrifice (which is fundamental within Hebrew religion) and replace it with purification of the water and thaumaturgical[3] virtues.
The *mughtasilites* were rigorously bound to an alimentary code that is based on ethnic criteria: only food from domestic, Jewish and male sources on the condition that the food was baptised was allowed; forbidden was food from external, Greek and female sources.
According to the *Cologne Mani-Codex*, the life of Mani changed drastically when he turned twelve, when he had his first visions and when he encountered various religious works within his community, such as *Diatesseron* by Tatianus[4], the epistles of Paul, the various writings on the

[1] The Cologne Mani-Codex is a small document of parchment (4,5 x 3,5 cm) which is being preserved at the University of Cologne, and which originates from Upper-Egypt. The text is in Greek and was being edited between the fourth and sixth century. The work presents the conflicts of the juvenile Mani, and is based on his own testimonies, interpreted by his disciples. It is therefore a fundamental document for understanding the spiritual revolution of Mani until he founds his new religion.

[2] The Chinese Compendium originates from the caves with thousand Buddhas, near Dunhuang, where it was found in the early twentieth century. It was edited at the court of the Tangdynastie in China. It is an exceptional document, which is partly preserved at the British Library in London, and partly at the Bibliothèque Nationale de France, written by a Manichaean bishop who was initiated in the Buddhist terminology and describes the life of Mani, and the doctrines and rules of Manichaeism.

[3] Thaumaturgical is derived from the Greek thaumatourgos, meaning "performer of miracles".

[4] Tatianus (ca. 120-173) was born among a pagan family in Syria and converted to Catholicism in Rome. He is the author of a *Diatessaron*, a compilation of four Gospels in one document. It was written in Greek and it was soon translated to Syrian. It was used as one Gospel within the Syrian church during the course of three centuries. It is also called "the equilibrium of the Gospels".

revelations and the acts of the different apostles like Peter, John, Paul, Andrew and Thomas.

When he turned 24 his life changes and he dissociates himself more and more from the religious community of the *mughtasilites* and he is seen, that is, according to the Manichaean literature, as the long-awaited Paraclete[5]—mediator and Holy Spirit—heralded by Jesus in the Gospel of John (14,26). At the time of the enthronement of the Sasanian king Shabuhr I, Mani is being received as the new prophet, whereby a symbiosis takes place between two worlds: prophetic and politic.

Mani then regards himself as part of the continuing cycle of the prophets. He does not see himself as the last and final figure of this cycle, but he pretends to be both the heir of Zoroaster for Persia, the Buddha for India and China and Jesus for the west. In other words, he proclaims to be the universal prophet.

By appropriating the title of Paraclete, he soon antagonised the Christians, first of all Augustine, and later Christian saints.

From 240 onwards Mani and his disciples begin missionary work and he engages mainly with the Iranian (Persian) world. His many travels lead him to numerous cities, such as Seleukeia-Ctesiphon in Mesopotamia between the Tigris and Euphrates and also Ganzak in Bactria. Next, he travels to Bharat in India, following the path of the apostle Thomas, whose acts he knows. He is fairly successful in Christian communities in India and in Deb he founds a Manichaean community.

There is even a rumour about the conversion of the Buddhist king of Turan and his family members. However, in all probability, this is exaggerated Manichaeist propaganda.

With his return to Persia, he dedicates his *Shabuhragan* (Book of Shabuhr) to king Shabuhr I, written in *pehlevi* or Old Persian, in which he explains his religious principles and also to receive the goodwill of the king. With the help of Peroz, a brother of the king, Mani and his followers receive a safeguard and also personal support from Shabuhr I in 253.

Since then, Mani is able to send out his disciples to the four major regions of the world as it was known then: to Palmyra and Egypt, to North-East and probably also to Arabia and the Arabian Peninsula. From 264 to 270 Mani goes to North-West to full his duty as universal prophet.

After the death of Shabuhr I, Manichaeism was widespread in Iran. The only thing lacking was the political decision to recognise Manichaeism as the official state religion. That decision never happened. The enthronement of Hormizd I in 272-273, and, subsequently, of his brother Varham I in late

[5] Paraklêtos in Greek: "he who is called for help, to defend", a name often used for Christ or the Holy Spirit, as protector or mediator.

273, led to the ending of Mani's mission in Babylonia and Khuzestan. He returned to Ctesiphon by the route of Kholassar where the viceroy Bat converted to his religion after all.
The conversion was not received well by Varham I who arrested Mani and brought him to his residence. He was not only confronted with the king himself, but also with his counsellor Kirdir, leader of the Zoroastrian religion and in fact the actual ruler. He considered Mani to be a rioter and he wished to reintroduce the Mazdaic law and orthodoxy in the region. Mani was taken captive and died shortly thereafter due to exhaustion in prison around 276 or 277.
Mani's successor was Sis of Kaskar, and also a strongly integrated religion with a well established hierarchy. The successors proceed his work, whereby they altered some aspects of the religion and picture their master as a martyr.

THE MANICHAEAN RELIGION

Mani believed that he was a prophet and that his ideas were in accordance with the Zoroastrian belief that the universe is engaged in an ongoing battle between the powers of good and the powers of evil. The Zoroastrians saw their good god Ahura Mazda as a stronger principle than the power of evil (Angra Mainyu, darkness, matter), which rules the world, and states that salvation of evil (the triumph of good, enlightenment, spirituality) is only available through profound knowledge of both dualities and by the targeted battle against evil of a select group of chosen ones.
Mani regarded eating meat as the first major sin of Adam and Eve, who he called Gehmurd and Murdiyanag, and he believed that humanity's salvation was only available by rejecting meat, wine, blasphemy, sexuality and work, which all harm light elements.
Mani's adherents were divided into two groups, a division which resulted in a fixed pattern for later dualist sects. The first group were the *Electi*, or the Chosen Ones. The *Electi* were ascetics and they dedicated their lives to salvation, with other words, to the separation of the kingdom of light and the kingdom of darkness by living pure as an ascetic and by fasting on Sundays and Mondays. They mainly ate fruits and solely drank fruit juices, because they believed that fruit contained many light particles, which is contrary to regular water which was only matter to them. It was forbidden for the *Eclecti* to eat or grow plants, to cut down trees or to kill animals and, like Buddhist monks, they had to withhold fully from sex and marriage.[6]

[6] The rejection of meat, sex and marriage is an indication for the belief in the transmigration of souls. The Manichaeans adopted this doctrine from Buddhism. Regarding the influence of Buddhism on Manichaeism, I refer to a study by Richard Holtz,"*Religions of the Silk*

The second group was called the *Auditores* or Audience. They followed the teachings of Mani but they also did what was forbidden for *Electi*; they prepared the food, were married and procreated. They also prepared the food and beverages for the *Electi*, they led a normal life, even ate meat, but it was compulsory to fast on Sundays. Just like the *Electi*, they fasted a full month before the most important celebration of the year, the Bema festival, that was celebrated to commemorate the death of Mani.

Within some Manichaean communities there was also a third group who were not obligated to perform religious practices, but who only had to believe in the religion. Due to their propaganda, they ensured that Manichaeism became a popular religion.

When an *Elect* died, his soul immediately went to the Kingdom of Light, whereas the soul of an *Auditor* undergoes several transmigrations before it reaches its ultimate goal, the incarnation as an *Elect*.

The Manichaean viewpoint when it comes to the Fall determines their views on the complete Old Testament, which they reject as the work of the evil principle. They regard the human body as a prison and a burden to the soul of humanity, and they did not accept the view that Christ had voluntarily chosen to lock up his divine soul in a similar human shape. They also stated that Christ only had an apparent body and was seemingly born. This docetic view of the incarnation completely undermines the reality of his life, death, resurrection and ascension and, at the same time, attacks the roots of historic Christianity. That is the reason why some Manichaeans made a division between the worldly or historic Christ, who was considered an evil human being who belonged to matter, and the spiritual Christ, who was a divine redeemer.

Manichaeism adopted three Christian/Gnostic Apocrypha, namely the Gospel of Thomas, the Teachings of Addas and the Sheppard of Hermas. Soon the legend developed that Thomas, Addas and Hermas were the first three major apostles of the religious system of Mani. Addas assumingly spread Manichaeism in the Orient, Thomas in Syria and Hermas in Egypt.

Mani considered himself as the last prophet and the last heir of a sequence of men who were guided by God, like Seth, Noah, Abraham, Shem, Enoch, Zoroaster, Hermes, Plato, Buddha and Jesus.

In 297, about twenty years after Mani's death, the Roman emperor Diocletian declared war on the Zoroastrian Persians. During that time, Manichaeism had penetrated the Roman Empire. As there were also Zoroastrian elements within Manichaeism, Diocletian also persecuted them.

Road: Overland Trade and Cultural Exchange from Antiquity to the Fifteenth Century"(St. Martins Griffin, 2000.)

He considered this religion as a "pernicious snake" which poisoned the Roman people with the customs and laws of the Persians.
Because Zoroastrians were considered fire worshippers who refused to cremate or bury their deceased, because they believed that fire and earth were too sacred to get into contact with dead bodies,[7] Diocletian proclaimed a law which stated that all leaders and propagandists of Manichaeism should be put to death at the stake, together with their holy books.[8]
After Mani's death in 276, various disciples spread the religion widely. Traces of Manichaeism can be found in the Middle-East (Egypt, Gaza, Syria, Antioch, Palmyra) as far as Babylonia and Mesopotamia (Ctesiphon), through Khuzestan (Gandishapur and Bharat), to Bactria, Sogdia (Samarkand, Zamb and Merv), India (Deb, Tourfan, Sangim, Qotcho) and China (Lo Yang, Chang'an and Quanzhou).
The most significant and interesting Manichaeist documents and archaeological findings, who are used by present-day scholars to reconstruct the religion and its spread, come from the site of Kellis or Ismant el-Kharab at the oasis of Dakhlah in Egypt and of the site Qotcho in India. Many manuscripts were found in so-called caves of the thousand Buddhas, near Xinjiang in China.

PROSECUTION OF MANICHAEISM

From the edict of the Roman emperor Diocletian onwards, promulgated in 302 in Alexandria, the Roman state regarded Manichaeans as Persian spies. Besides, the Roman Church was against Manichaeism and regarded it as a Christian heresy.
What were the most important reasons to consider the teachings of Mani as heresy? The Roman Church believed that the two principles, good and evil, light and darkness, equal and infinite, the creation of the universe and humanity, to be the result of a battle between the two principles as a war without compassion, the rejection of the hate against the Old Testament, mainly against the book Genesis and against the God who revealed himself through this book, the reconsideration of the figure of Christ within a cosmic pattern and the refusal to admit his human nature, were all reasons to fight against the Manichaean teachings.
In 443, Pope Leo I the Great proclaimed that Manichaeism was a Satanist doctrine "*whereby Satan has erected a mighty fortress within the frenzied worldview of the Manichaeans, in which he could give orders and rule with*

[7] The Zoroastrians laid their deceased in the open air on a *ziggurat* where they fell prey to birds of prey. Only when all bones were free of flesh, the bones were collected and buried.
[8] S. N. C. Lieu, *"Manicheism in the Later Roman Empire and Medieval China"*(Manchester, 1985.)

his indecent brutality". The acumen of his words reflect the situation with which the pope in Rome was confronted: the city was being overwhelmed with Manichaeans who endangered the Christian community at large with their propaganda.

The first anti-Manichaean testimony is from 280 and is a letter which is being attributed to Theonas, bishop of Alexandria, and directed to his adepts to arm oneself against the Manichaean danger. Theonas accuses the Manichaeans of idolatry and sun worship, a charge that lives on until Saint Augustine, who, as an ex-Manichaean, is firmly against this religion.

The Manichaean problem was not only current in Egypt, but the reactions against it were also fierce in Palestine, for instance, in 302 by Eusebius of Caesarea in his monumental *Historia Ecclesiastica.*[9] In his *Acts of Archelaus,* written in 345, Hegemonius describes Manichaeism as a heresy, and he labels Mani as the worst heretic ever known, a barbarian and the biggest enemy of Christianity.

AUGUSTINE AS THE MOST IMPORTANT OPPONENT OF MANICHAEISM

The life and works of Saint Augustine (354-430), the most influential Church Father of the West, were strongly related to Manichaeism. Between the age of 19 and 28 years old, probably even older, Augustine was an adherent of Manichaeism. However, in 387 he is being baptised in Milan and enters into conflict with his former fellow believers and his own past. We can even assume that his philosophy and theology would differ tremendously without his profound knowledge of the religion of Light.

The schism between Augustine and Manichaeism emerged when he started his study "*On the Morals of the Catholic Church and on the Morals of the Manicheans*" in 387*,* and ended in 404 with the publication of his work "*Concerning the Nature of Good*".

As an adherent of the religion, the young Augustine knew much about Manichaeism. This can be concluded from his works which he wrote after his conversion to Catholicism, and mainly from his magisterial cycle of thirty-three books, the *Contra-Faustus*.

An expert concerning Augustine studies, the Swiss Benedictine Basil Studer, also thinks that Augustine was a Manichaean for only nine months, a claim that is also put forward by other researchers. They make a distinction between the young *auditor* Augustine who was being tempted by Manichaeism but did not know what it meant, and the older Augustine who

[9] Eusebius (approx. 260-339) was a theologian who became a Church Father. He was also bishop of Caesarea and Palestine.

has shown his immense knowledge on Manichaeism when he became a Catholic priest, and subsequently a bishop.

However, this way of perceiving the facts does not correspond with reality and the attentive writings of the famous *Confessiones* will result in the development of a different view. In book V of *Confessiones*, Augustine states that, as an audience, he started to doubt the Manichaean claims considering the movement of the planets (such as the eclipses of the sun and moon). In this regard, he compared his own knowledge with the attributed sayings of Mani, without therewith discovering rational arguments. In book V he further states that this blocked his zeal for studying the writings of Mani.

Before he became *auditor* of Manichaeism, Augustine did not know much about this religion, but the Christocentric devotion appealed to him. He states this explicitly in his *Confessiones*: "*I ended up between men who preached their faith, based on a mix of cosmological and metaphysical ideas with regard to our Lord Jesus Christ and the Paraclete…*".

The close relationship between Catholic Christianity and Manichaeist Christianity can be illustrated with a dispute between Augustine and Fortunatus in 392. The Manichaeist priest gives the following *profession* to Augustine, which closely resembles a Christian orthodox faith: "*This is what we confess: that God is incorruptible, shines, inaccessible, unknown and immune to suffering, and that He lives in an eternal intrinsic Light and that in His realm no demons, nor Satan, nor darkness reigns. We also confess that he sent a Saviour who is equal to him*". During more than ten years, Augustine was very familiar with this community of "true Christians".

The Manichaeist past profoundly influenced Augustine, even after his conversion to Roman Catholicism. In the years after his conversion, Augustine repeatedly tried to write down his own interpretation of the book *Genesis*, the texts concerning Creation in particular, to disprove the Manichaeist theories on that subject. In certain texts, it seems as Augustine was inspired by fragments from the *Gospel Harmony (Diatessaron)* by Tatianus, which he read in his youth. Following the example of the Manichaeans he emphasised the fact that Christ was a healer, with other words, that he was a physician. He also underlined that Christ was a master of Knowledge (for Manichaeans the divine and redeeming *gnosis*[10]) and also the Divine Wisdom and Enlightener.

[10] Gnosis means "knowledge". For Gnostics, salvation could not be achieved through faith, but through an intellectual understanding. Gnosis is solely possible for those who are able to understand and it is characterised by a certain esotericism.

For Augustine, this was the most important reason to get involved with this religious community, which is related to the gnostic movement. The "sincere piety" of Augustine and his devotion for Christ are clearly a legacy of Manichaeism, which, at the same time, has profoundly influenced western civilisation.

At last, it is an established fact that the Roman Catholic Church was well informed on Manichaeism due to the works of Augustine, which led to the designation of heresy and its prosecution. That is the reason why later medieval religious dualists (Cathars, Waldensians, Bogomils, Paulicians, etc…) were put under the same umbrella as Manichaeism, although their Christology should be interpreted differently.

As we have seen, Manichaeism was first and foremost a religion inspired by the oriental, which reached its zenith in ancient Persia, Mesopotamia, Egypt, Babylonia, and even India and China with roots in Persian Zoroastrianism and also a symbiosis with Buddhism.

A connection or a continuation of Manichaeism in later western religious dissident movements cannot be proven.

Michel GYBELS

MANICHAEISM, A RELIGION INSPIRED BY JESUS, BUDDHA AND ZARATHUSTRA

- s u m m a r y-

When examining Catharism and related medieval heresies, we oftentimes encounter the claim that these religious dissidents are connected with ancient Manichaeism and that the Cathars and their coreligionists were adherents of Mani.
This claim was predominantly put forward in the polemist writings of the opponents of Catharism and related movements, such as Durand of Huesca in his *Liber contra manicheos* (1223) and numerous inquisitors, including Bernard Gui, who fully dedicates the first chapter of his *Practica inquisitionis heretice pravitatis* (1323) to "*the errors of the Manichaeans of this age*".

Габриела
СИМОНОВА
докторанд на
Институт за историја
на
Филозофскиот
факултет – Скопје

УДК 398.3:27 (363.6)
94 (363.6)

ГОТИТЕ МЕЃУ ПАГАНСТВОТО И ХРИСТИЈАНСВОТО: ТРАНЗИЦИЈА, ТРАДИЦИЈА И РЕПЕРКУСИИ

Преминот на Готите од паганство кон христијанство, како и секој друг транзициски период, се карактеризира со промени и турбуленции. Во конкретниот случај станува збор за појава на поделеност меѓу Готите во однос на промената на религијата. Еден дел од нив, претежно побогатиот и раководниот слој, тежнееле кон задржување на паганството, а со тоа настојувале да си ги зачуваат своите позиции и привилегии, додека другите, оние што се определиле за прифаќање на христијанството како нова религија која им носела одредени бенефити, се нашле во остар судир со претходните. За тоа какви биле последиците од овој судир, како и за самиот процес на христијанизирање, кој е проследен со долготрајност, етапност во развојот и променливост во интензитетот, ќе стане збор подолу во текстот.

Освен тоа, во оваа пригода проблемски ги анализираме и другите прашањата кои се поврзани со процесот на покрстување на Готите. Имено, ги разгледуваме релациите меѓу Готите-пагани, кои им останале верни на своите прадедовски традиции, и Готите-христијани, кои раскинале со истите. Ги следиме прогоните на Готите-христијани, нивната заштита од страна на Византија и нивното прифаќање во

рамките на истата. Ги акцентираме позитивните и негативните реперкусии од покрстувањето, како: интеграција во цивилизираниот свет и напредување во византиската служба, од една страна, и раскинот со традициите и готското одродување, од друга страна. На крајот ги оценуваме резултатите и последиците од христијанизацијата за самата Византиска Империја.

Ритуалниот и религиозниот живот на Готите-пагани се одвивал во одделни селски заедници, а бил одредуван и надгледуван од т.н. *kuni* (родот, племето) и неговите претставници, т.е. *reiks*. Селото било посебна сфера на мир воспоставен и одржуван со ритуалот на жртвениот оброк на селаните. Секој што ќе се исклучел себеси од таквиот оброк, односно немало да земе учество во истиот, ја нарушувал религијата и на тој начин ги прекинувал своите врски со заедницата. Таквото однесување било казнувано со прогонство на „безбожното“ лице кое било обвинето за негирање на божественото потекло на племето. Откажувањето од племенската традиција претставувало закана за високиот слој претставуван од племенските водачи и кралеви. Тие се гледале себеси како носители на етничките традиции, кои успевале речиси да ги монополизираат.[1]

Готите-пагани негувале особена почит кон култот на предците (Ansic-Aesir), оригиналниот предок на Тервингите. При започнување битка, Готите интонирале песни во чест на своите предци. Готското паганство претставувало ексклузивна племенска религија и секој што не бил нејзин член, не можел да учествува во религиските практики. Од божествата што ги почитувале Готите е познат *Teiws*, кој веројатно бил бог на војната, претставуван во облик на меч. Негувале култ и кон богот на грмотевицата, кој го нарекувале *дабов бог*. Познати се и божествата *Ing* и *Irmin*, чиј култ не е прецизно одреден. Во традиционална смисла, Готите ја обожавале и реката Дунав, на која ѝ принесувале жртви, а биле давани и заклетви во нејзино име.[2]

Раскинот на Готите со своите паганси и, во исто време, племенски традиции започнал во моментот кога тие како племенска заедница го воспоставиле првиот контакт со христијанството. Имено,

[1] Компетенциите по прашањата за култот се наоѓале во рацете на кралевите. Сп. Александар Рафаилович Корсунский, *О социальном строе Вестготов в IV в.,* ВДИ (3) 93 (1965) 64-65; Herwig Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic peoples* (Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press, 1997), 73; Herwig Wolfram, *History of the Goths*, translated into English by Th. J. Dunlap rev. (Berkeley-London: University of California, 1988), 106.

[2] Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic peoples*, 74.

Готите од крајдунавскиот регион и од Крим биле првите германски племиња кои дошле во допир со христијанството.[3]

Кога императорот Аврелиј се одлучил да ја повлече римската власт од Дакија, завладеана претходно од императорот Трајан, на тој начин ја препуштил областа на експанзијата на Готите, Вандалите, Сарматите. Со повлекувањето на Римјаните од единствената нивна провинција на север од Дунав, се повлекле гарнизоните и администрацијата. Меѓутоа, месното романизирано население останало во своите земји и постепено ги романизирало придојдените нови господари. По заземањето на крајдунавските области, Готите во втората половина на III век извршиле продори на Балканскиот Полуостров и во Мала Азија, разорувајќи ги во тоа време областите од Империјата чии жители биле веќе масовно христијанизирани. При повлекувањето од овие територии, Готите заробиле голем број христијани, кои ги одвеле северно од долен Дунав.[4] Токму тие заробеници, како потчинети луѓе, започнале да ги „претвораат своите господари во браќа по Христа“.[5] Во прилог на тоа дека голем процент од Готите започнале да го прифаќаат христијанството сведочат податоците од актите на Првиот вселенски собор во Никеја (325), каде што е забележано името на Теофил, епископ од Готија,[6] како учесник и потписник на актите. Од житијата на готските светци, пак, дознаваме дека во рамките на готската заедница имало христијански свештеник речиси во секое село.[7] Тоа ни кажува дека до почетокот на IV век, меѓу

[3] Alexander Alexandrovich Vasilev, *The Goths in the Crimea* (Cambridge-Massachusetts: The Mediaeval Academy of America, 1936), 6.

[4] Philostorgius, *The Ecclesiastical History*, II. 5, trans. by E. Walford, (London: Bohn's Ecclesiastical Library, 1855); *Извори за Българска история I – Гръцки извори за Българска история I, редактор В. Бешевлиев* (София: Българска академия на науките, Институт за българска история, 1954), 31; Richard Fletcher, *The barbarian conversion: from paganisam to christianity* (New York: H. Holt and Co., 1998), 69, 72-73.

[5] Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic peoples*, 75. Херви Волфрам, „Готите на територията на дънешна България“, во: *Готите и старогерманското културно-историческо присъствие по българските земи* (София: Balkan Media, 2003), 27.

[6] Theophilus Gothiae metropolis. Cf. Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio. Tomus secundus. Ed. J. D. Mansi (Florentiae: MDCCLIX), 695-696. Под терминот Готија се подразбира областа што ја населувале готските племиња северно од долен Дунав, крајбрежјето на Црно Море и Кримскиот Полуостров.

[7] „Пошто се приближаваше Ускрс, блажени Сава реши да иде у друго село код хришћанског свештеника Гутика, да заједно с њим празнује свето Васкрсење Христово. И када беше на путу, јави му се висок човек, светла изгледа, и рече му: Врати се у своје село к свештенику Сансалу. Сава одговори: Њега нема код куће, побегао је од гоњења у Грчку. - Свети Сава није знао да се свештеник Сансал већ био вратио кући због Ускрса. - И продужи блажени Сава свој пут ка свештенику Гутику“. Сп. Јустин Поповић, *Житија Светих месец април,* т. 4. (Ваљево: Манастир Св.

Готите веќе постоела солидно организирана црковна мрежа. За да постои организиран црковен живот за христијанските верници во овој регион во вид на епископија,[8] морало да има значителен број готски верници.

Следниот бран на христијанско влијание врз Готите се случува по победата што ја извојувала византиската армија на Константин II над Готите северно од Дунав и по склучувањето на мировниот договор од 332 година, кога настапиле поволни услови за ширење на христијанството.[9] Сепак, во наведениот временски интервал не би можело да се зборува за почетно масовно христијанизирање на заддунавските Готи, имајќи ги предвид настаните што следувале, односно забележливо е дека мнозинството од готските племиња кои под притисок на Хуните преминале на византиска територија во 376 година биле пагани. Меѓутоа, нема сомнение дека малоазиските заробеници се првите што го посеале семето на христијанизацијата и на романизацијата меѓу Готите.

Токму од тие малоазиски заробеници потекнувал идниот готски епископ Улфила (Вулфила 'мал волк'), чија мајка била од Кападокија,[10] а своето готско потекло го водел од таткова страна. Се родил околу 310/11 година, што би значело дека ѝ припаѓал на втората или на третата генерација родена северно од Дунав. Христијанско крштение добил, по сè изгледа, веднаш по раѓањето, а научил и да зборува три јазика (готски, латински и грчки). Тој можел да составува теолошки трактати и творби на латински и на грчки јазик.[11]

Во 340/41 година, кога приврзаниците на аријанството имале најголемо влијание во Империјата (337–361), Улфила се појавил во Константинопол на чело на една готска делегација за утврдување на односите на својот народ со престолниот град. Тогаш Константинополската патријаршија ја раководел Евсевиј Никомедиски, виден претставник на аријанското учење. При оваа посета Улфила веројатно бил хиротонисан од истиот тој Евсевиј за

Ћелије, 1954), http://www.manastirulesju.org.rs/files/04april.pdf/, пристапено на 11 јули 2014 година.

[8] По однос на прашањето каде (на Крим или на долен Дунав) се наоѓала епархијата на Теофил Готски, потписникот на актите од Првиот вселенски собор во Никеја, види кај: Vasilev, *The Goths in the Crimea*, 12-20.

[9] Socrates, *Ecclesiastical history* I, 18. 4. ed. W. Bright, (Oxford: Clarendon Press, 1893); Cf. N. Miteva, *The Goths and the Late Ancient Civilisation in the Balkan Peninsula*, Etudes Historiques, IX, (Sofia: Académie des sciences de Bulgarie, Institut d'histoire, 1972), 11; Wolfram, *History of the Goths*, 77.

[10] Philostorgius, *Ecclesiastical History*, II, 5.

[11] Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic peoples*, pp. 77.

готски епископ и наследник на веќе починатиот нивни прв архиереј, Теофил.[12] На тој начин Улфила, сакал или не, се приклучил на страната на аријаните. Неговите први црковни и религиозни активности биле сконцентрирани на просторот на областа Дакија, односно Влашка.[13]

За потребите на својата мисионерска дејност, Улфила заедно со своите помошници измислил азбука по образец на латинскиот и на грчкиот алфабет за да ја преведе Библијата на готски јазик и на тој начин да ја доближи христијанската реч до своите соплеменици.[14] Во т.н. готска азбука биле инкорпорирани неколку знаци од руните, веројатно за оние гласови од готскиот јазик што не се совпаѓале со гласовите од латинскиот и од грчкиот јазик. Токму овој превод на Светото писмо претставува првиот книжевен споменик на Готите, кој го доближил германскиот јазик до неговиот пишан стадиум.[15]

Како резултат на големиот успех што го имал Улфила во својата мисионерска дејност меѓу Готите зад Дунав, мошне рано се

---

[12] Црковниот историчар Сократ, Улфила го нарекува ученик на Теофил, епископ на Готите, кој присуствувал на Никејскиот собор и ги потпишал соборските акти. Socrates, *Historia ecclesiastica*, II, XLI, 35. p. 159. Сп. Марк Борисович Щукин, *Готски путь* (Санкт Петербург: Филологический факулътет Санкт-Петербурского государственног университета, 2005), 203. За полемиката што се јавила во историската наука поврзана со прашањето дали Улфила бил прв епископ на Готите или не, види кај: Andreas Schwarcz, *Cult and religion among the Tervingi and the Visigoths and their conversion to Christianity,* во*:* The Visigoths from the migration period to the seventh century, ed. Peter Heather. (San Marino: The Boydell Press, 1999), 451-452: „This has been a point of discussion for a long time, because Philostorgios called Wulfila the first bishop of the Goths. Personally I think, while sharing in the main the view of Wolfram and Schäferdiek that Theophilus was a predecessor of Wulfila, that there might have been a difference in their mandate. Both were episcopi intra gentes, but Wulfila was clearly designed for the federated. Goths under treaty with the Empire, i.e. the Tervingi, whereas Theophilus' Gothia, not so strictly connected with imperial policy, may also have included the southern regions of the Greuthungi, where Christian beginnings from the same roots, i.e. prisoners, and from the poleis on the Black Sea coast are also possible. This difference may explain Philostorgios' remark".

[13] Георги Елдъров, „Вулфила (311-383) – пограничният просветител, Готите на територия на дъншна България" во Зб. *Готите и старогерманското културно-историческо присъствие по българските земи* (София: Balkan Media, 2003), 44-45; Edward Arthur Thompson., *Romans and Barbarians: The Decline of the Western Empire* (Madison: The University of Wisconsin Press, 1982), 240.

[14] Преводот на Библијата бил направен по првата просекуција на Готите-христијани, веројатно околу 350 година, на ромејска територија за оние Готи што се населиле во Никопол ад Иструм (Nikopolis ad Istrum, ден. село Никјуп, Великотрновско во Бугарија), познати под името Мали Готи, како што ги нарекува Јорданес. Сп.. Iordanis, *Getica*, LI 267. rec. T. Mommsen, (Berolini: MDCCCLXXXII).

[15] Philostorgius, *EH*, II, 5.

појавила верска нетрпеливост меѓу новопокрстените христијани и другите нивни сонародници кои се придржувале до паганските убедувања и практики. Нивната нетрпеливост се претворила во вистинско гонење на христијаните, а паднале и многу жртви. Христијаните биле мачени и спалувани.[16] Некои од Готите што страдале со маченичка смрт, Црквата ги прогласила за светци. Канонизацијата на светци што ја спроведувала Црквата имала за цел преку негување на култот на светецот да истакне дека неговиот дух е неуништлив и дејствува и по заминувањето на телото. На таков начин требало да се потенцира неуништливоста на христијанската вера, која, според христијанската догма, е единствената религија вредна за исповедање, а маченичката смрт требало да претставува особена чест за секој посветен христијанин. Насилничката смрт на голем број Готи-христијани не ги поколебала или не ги обесхрабрила многубројните нивни сонародници, туку напротив, тие со уште поголем ентузијазам ѝ пристапиле на оваа религија, што се огледа во новите покрстувања што уследиле по просекуциите. На тој начин симболично е означен триумфот на христијанската религија во готската заедница. Во оваа пригода ги наведуваме оние готски маченици чиј спомен е зачуван до ден-денешен во источноправославната традиција преку одбележување празнична почит кон 26-те готски маченици и тројцата готски светци одделно – Св. Сава Готски и Св. Никита Готски, современици на Улфила, и Св. Јован Готски, кој живеел во VIII век.[17]

Св. Сава Готски настрадал во 372 година, кога по заповед на готскиот поглавар Атарид отпрвин бил мачен, а потоа фрлен во реката Мусија со камен околу вратот. Неговото погубување, како што е наведено во житието, се должи на одбивањето да јаде од жртвеното месо што му го нуделе паганите. Со таквиот чин на вкусување идоложртвено месо му била нудена можност да се покае и да се откаже од христијанството. Меѓутоа, Сава енергично го одбил оброкот и продолжил горделиво да го фали и да му благодари на христијанскиот Бог, сметајќи дека овоземните страдања не се ништо наспроти славата со кој ќе се здобие на небесата.[18]

Св. Никита Готски, кој му бил ученик на епископот Теофил Готски, остро се спротивставувал на прогоните врз христијаните

[16] Sozomenos, VI, 37, 13-14.; сп. Елдъров, „Вулфила (311-383) – пограничният просветител“, 45.
[17] Росен Милев, „Епископ Вулфила (311-388). Готите и Източната църква“, во *Зб. год. на Софийския университет „ Св. Климент Охридски“*, , т. 95 (14) (София: Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, 2010), 308.
[18] Поповић, *Житија Светих месец април,* т. 4, 15 април.

спроведувани од Атанарих. Поради оваа причина, по претходно мачење, бил погубен со спалување во 372 година.[19]

Дваесет и шесте готски маченици пострадале во 376 година од готскиот крал Унгерих, во време на императорите Валенс и Грацијан (364–378). Поради исповедање на христијанската вера, готскиот владетел ја запалил црквата во која се наоѓале 26-те Готи, меѓу кои имало мажи, жени и деца. Во хиерархиски поглед, овие христијански верници биле од мешан состав, како презвитери, монаси и обични верници.[20]

Јован Готски четири години епископувал меѓу Готите во VIII век. Тој не бил мачен, но бил изложен на прогон од страна на татарскиот каган кога службувал во Грузија, поради што пребегал кај Готите. Тој починал од природна смрт, а потоа бил канонизиран за светец.[21]

Готите-христијани кои не биле подложени на маченичка смрт во голем број биле изгонети од своите родни огништа. Така, во 348/9 година, по еден ромејско-готски судир, била спроведена првата просекуција на христијаните на заповед на готскиот поглавар Атарид.[22] Улфила, како религиозен водач на својот народ, бил принуден да побара дозвола од императорот Констанциј II (337–361) да премине на југ од Дунав и да се насели заедно со своите верни следбеници во Империјата. За нивно населување бил определ градот Никопол ад Иструм со околината, каде што Улфила ја продолжил црковната дејност меѓу своите сонародници.[23]

Втората просекуција над готските христијани била извршена веднаш по завршувањето на готскиот поход што го спровел императорот Валенс зад Дунав во 369 година, а била организирана од поглаварот на Готите, Атанарих.[24]

Третата просекуција била извршена во периодот 372/3 година, како последица од внатрешен готски судир меѓу проромејската струја, претставувана од Фритигерн, и антиромејската струја, претставувана

[19] Поповић, *Житија Светих месец септембар*, т. 9, 15 септември.
[20] Поповић, *Житија Светих месец март,* т. 3. 26 март.
[21] Поповић, *Житија Светих месец мај,* т. 5, 19 мај.
[22] Нада Зачевић, *Византија и Готи у IV и V веку* (Београд: Византолошки институт српске академије наука и уметности, 2002), 75.
[23] Зачевић, *Византија и Готи у IV и V веку,* 75; „Вулфила (311-383) – пограничният просветител“, 45; Волфрам, „Готите на територията на дънешна България**в**, 28.
[24] Sozomenos, The Ecclesiastical History, VI, 37, trans. by E. Walford (London: Bohn's Ecclesiastical Library, 1855; Socrates, EH, VI, 33, 7. Сп. Зачевић, *Византија и Готи у IV и V веку,* 75.

од Атанарих,[25] при што првите се обратиле за помош кај византискиот император.

Од изнесените податоци за просекуциите што биле спроведувани врз Готите- христијани можеме да забележиме дека првите две просекуции уследиле по судирите помеѓу Ромеите и Готите. Тоа би значело дека групата христијани била поистоветувана со предавници, а прогонот бил организиран како одмазда за нивното предавство. Дисидентското однесување на Готите-христијани експлицитно се потврдува непосредно пред третата просекуција, кога Фритигерн, водачот на проромејската фракција кај заддунавските Готи, застанал на страната на христијаните и веројатно по претходен договор со Валенс, влегол во војна со својот сонародник Атанарих. Ползата од ваквото однесување на Фритигерн требало да биде стекнување превласт во готската заедница или евентуално добивање одредени привилегии од византискиот император (титула или висока позиција во византиското општество). Освен тоа, индикативно е дека готските просекуции не биле извршувани од паганski свештеници, туку биле директно наредувани и спроведувани од племенските водачи, што ја открива политичката заднина на истите. Имено, готските поглавари и благородници на своите сонародници-христијани гледале како на предавници, бидејќи ја поддржувале Империјата и го нарушувале сакралниот племенски поредок. Сите оние што истапувале против постојниот поредок биле директна закана за владејачкиот слој, затоа што на тој начин ја подривале нивната власт.

Кога голем број Визиготи во 376 година биле притиснати од Хуните, побарале дозвола од византиската влада да го преминат Дунав и да се населат на територијата на Империјата,[26] при што повторно биле изложени на христијанско влијание. По овој настан и пред Адријанополската битка (378), веројатно се случила и најмасовната христијанизација на Готите, на што упатуваат современите извори – Амијан Марцелин и Евнапиј.[27] Ако во предходниот период Готите ја прифаќале христијанската религија на доброволна база, овој пат покрстувањето имало димензија и на присила, односно нивната христијанизација се одвивала во услови кога немале друг избор,

[25] Зачевиќ, *Византија и Готи у IV и V веку,* 75.

[26] Ammiani Marcellinus, XXXI, 3, 8. *Rerum gestarum libri qui supersunt. Recensuit rhythmiceque distinxit*, ed. C.U. Clark, I-II, (Berolini 1910-1915).

[27] Ammiani Marcellinus, XXXI, 12, 8; Eunapius, fr. 3, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire (Eunapius, Olympidorus, Priscus and Malchus)* Text, Translation and Historiographical Notes by R. C. Blockley (Liverpool: F. Cairns, 1983).

бидејќи по сила на приликите се нашле на ромејска територија. Сепак, постојат индикации дека овој долготраен процес на покрстување продолжил и по овој настан, одвивајќи се и во последната декада на IV век.

Византиската влада ја користела христијанизацијата како еден вид црковна дипломатија меѓу варварите. Терминот *варварин* во овој период, покрај постојната лингвистичка и образовна конотација, добива и црковна,[28] односно, според сфаќањата на Византијците, варваринот бил лице кое исповеда паганска религија и е надвор од цивилизираниот свет. Методите на црковната дипломатија се препознаваат во дејствувањето на Улфила, кој ја превел Библијата на готски јазик, но писмото што го измислил за таа цел било речиси идентично со грчкиот алфабет.[29] Улогата на црковната дипломатија е видлива и во тежнеењето литургијата да се извршува на народен јазик, а Светото писмо да биде преведено исто така на јазикот на народот кој го прифатил христијанството.[30] Изборот на водач на црковната мисија меѓу Готите не е случаен и тој паднал на Улфила токму затоа што имал готско потекло, со претпоставка дека тој би можел да служи како добар пример за полесно спроведување на христијанизацијата меѓу неговите сонародници, односно дека би имал поголеми успеси во искоренувањето на паганството. Преку отстранување на паганството во готската средина се создавала погодна почва за Империјата да влијае на обезбедувањето сојузници и послушни поданици. Црковната дипломатија се користела првенствено да се пацифизираат варварите преку христијанизацијата[31] и истите да се направат, како што веќе споменавме, послушни поданици, кои Империјата би ги користела како селани-плаќачи на данок, но и како воена сила подготвена да одговори на барањата на византиската влада.[32]

---

[28] W. R. Jones, *The Image of the Barbarian in Medieval Europe*, Comparative Studies in Society and History, vol. 13, No. 14. (Cambridge: Cambridge University Press, 1971), pp. 387-389.

[29] Зачевиќ, *Византија и Готи у IV и V веку,* 74.

[30] Dimitri Obolensky, *The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy*, во: <<Actes du XIIe Congrès International d'Etudes Byzantines>>, I (Belgrade: Comité Yougoslave des Études Byzantines 1963), 59.

[31] Во тој контекст, Павле Орозиј напишал: „...со посредство на христијанската религија, која ги обединила сите народи во признавањето на заедничката вера, така без конфликт тие варвари им се покориле на Ромеите“. Сп.. *Historiarum adversum Paganos Libri* VII, I, 16, ed. C. Zangemeister (Laipzig: 1889), 29.

[32] Claudian, *In Eutropium II*, 194-197. Vol. I, trans. By M. Platnauer, London 1956; Isidori, *Historia Gothorum*. MGH AA XI. 1, ed. Th. Mommsen, 293-295; Сп. *Извори за Българска история II – Латински извори за Българска история I*, ред. И. Дуйчев и др. (София: БАН, 1958), 384.

Црковната дипломатија била поткрепена со соодветна политичка идеологија и концепција на Империјата дека Византијците и нивната држава се Богоизбран сосед. Оваа концепција била проткаена вешто во секојдневниот живот на Византијците преку претставата за идеалниот управител, спасител на Империјата, што претставува последна утопија на античкиот свет. Во Византиската Империја таа концепција била доразвиена и претставена во форма на единствен владетел-император кој стои највисоко во хиерархијата на владетелското семејство на сите други владетели.[33] Империјата имала за задача да ги одбие варварите, да го чува мирот, да наложува сеопшта справедливост и единство на догмата, да го распространува христијанството меѓу варварите за да создаде „една паства со еден овчар".[34] Таков бил новиот христијанско-римски поглед на свет, кој истовремено обезбедувал законска основа за сите претензии на Империјата за светско господство.[35]

Христијанизацијата и романизацијата оделе рака под рака. Прифаќањето на христијанството не значело само исповедање нова религија, туку и усвојување нови облици на однесување, нов начин на облекување, извршување нови практики, византиско влијание на мајчиниот јазик преку инфилтрирање зборови од латинско и од грчко потекло.[36] Кај оние Готи што добиле угледни титули и биле назначени на високи позиции во општеството, истиснувањето на мајчиниот јазик било уште подрастично за сметка на официјалниот латински, односно грчки јазик.

Христијанизацијата на варварите, од една страна, значела раскин на врските со старите народни традиции, но, од друга страна, носела голем број привилегии. Да се биде припадник на христијанската заедница значело да се партиципира во цивилизираниот свет. Паганот што ја прифатил христијанската вероисповед се стекнувал со правото да се интегрира во визнатиското општество, да добива високи почести и функции, да склучува брак со Ромеј/ка, што претходно било

[33] За хиерархијата на владетелското семејство, види: Георги Острогорски, „Византијски систем хиерархије држава", во *Сабрана дела*, књ. 5 (Београд: 1970), 238-262; Георги Острогорски, „Византијски цар и светски хиерархијски поредак", во *Сабрана дела,* књ. 5, 274-275.

[34] Според Евангелието на Јован (10: 16), „имам и други овци, кои не се од ова трло, тие треба да ги приберам; и ќе го чујат гласот Мој и ќе биде едно стадо и еден пастир". *Свето Писмо (Библија) - Нов Завет* (Скопје: Еуролибер, 1999), 1068.

[35] Ј. Е. Караянопулос, *Политическата теория на Византийците*, vol. 1. Прев. К. Павликиянов (София: Научен център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев", 1992), 12.

[36] Wolfram, *The Roman Empire and its Germanic peoples*, 77.

најстрого забрането,[37] и, секако, да добие ромејско граѓанство, што претставувало најголема чест за еден империски поданик.

Со указот на Теодосиј I (379–395) од 392 година[38] било забрането исповедањето на сите други религии освен христијанството, а никејското учење било прогласено за единствена државна религија. Само припадник на никејската догма имал право да биде избран за император. Ваквата одлука ги спречувала видните Готи кои ја исповедале аријанската догма да се искачат на константинополскиот престол, па затоа во неможност самите да станат императори, издигнувале свои пулени на императорскиот трон. Таков бил случајот со Гото-Аланот Аспар, кој бил највлијателната фигура во византиската престолнина во V век. Тој станал патриций и конзул, а ја извршувал и должноста заповедник на источните војски. Со негова помош, на константинополскиот престол за императори биле издигнати Маркијан и Лав I. На чекор до императорското достоинство бил синот на Аспар, Патрикиј. Тој бил оженет за ќерката на императорот Лав I, му била доделена цезарска титула и бил прогласен за престолонаследник. Меѓутоа, во антигерманските немири што наскоро потоа избувнале во престолнината, Патрикиј, тешко ранет, бил разведен од императорската ќерка и лишен од цезарското звање, а Аспар и неговиот втор син Ардабур биле убиени.[39]

Освен родот на Аспар, голем број Готи во текот на IV и на V век успеале да дојдат до високи општествени и државни позиции во Византиската Империја. Така, на пример, лидерот на проромејската фракција, Фравита, кој бил паган,[40] своите симпатии кон Ромеите ги

---

[37] Бракот со варварка, односно варварин се казнувал со смрт. Сп. *Theodosiani libri XVI cum constitionibus Sirmondianis et leges novella ad Theodosianum pertimentes,* ed. Th. Mommsen et P. M., Meyer, vol. I-II, (Berolini: 1905), III, 14. 1. *Извори за бълг̄арска ист̄ория II - Лат̄ински извори за бълг̄арска ист̄ория* I, 262-263.

[38] Cf. *Theodosiani libri XVI.* X, 12.

[39] Конфликтот што постоел меѓу императорот Лав I и Аспар се заострил поради крахот на експедицијата против Вандалите во 468 година, како и поради тоа што Зенон бил оженет за ќерката на императорот, а најголемо незадоволство среде населението предизвикало барањето на Аспар да биде назначен неговиот син за наследник на престолот и да му се даде цезарско звање. Зонара го наведува аријанството на кандидатот за престолот како главна причина за бранувањата во престолнината. Ioannes Zonaras, vol. III, p. 122. 12-14, 123. 1. Cf. А. С. Козлов, „Народные массы в конфликте Аспара и Льва“, *Античная древность и средние века, Сборник 10*, (Свердловск: 1973), 264; А. С. Козлов, „Содержение конфликта Аспара и Льва I“, *Античная древность и средние века, Сборник 11* (Свердловск: 1975), 117-119; Острогорски, *Историја на Византија* 84; Фјодор Успенски, *Историја визнатијског царстава*, т. 1, (Београд: Zepter Book World, 2000), 208-209.

[40] Philostorgius, EH, XI. 8 ; *ИБИ I – ГИБИ,* I, 35.

изразил преку бракот со Ромејка, го зел ромејското име Флавиј и бил назначен на командантска позиција. Случајот со Фравита претставува исклучок, т.е. отклонување од религиозната асимилација, зашто тој како паган успеал да дојде до високи општествени позиции. Тој не бил подложен на ромејска асимилација, туку религиската толеранција, интеграцијата во ромејската служба и роднинското поврзување со Ромеите преку бракот со Ромејка кај него резултирале со романофилство. Ваквата отстапка за Фравита била направена веројатно поради неговото благородничко потекло[41] и тоа би требало да претставува само преодна фаза кон целосна асимилација, респективно и религиозна.

Пред крајот на владеењето на Теодосиј I, во византиска служба преминал Готот Мундерих, кој ја добил титулата дукс. Во истото време на византиска страна преминал и Готот Гајна, кој од обичен војник стигнал до командантска позиција. Меѓутоа, тој и уште еден негов соплеменик, Трибигилд, кој исто така извршувал командантска должност во византиската армија, подоцна ѝ откажале послушност на Империјата и востанале против истата.[42] Во 398 година познатиот водач на Визиготите Аларих ја добил високата титула magister militum per Illyricum.[43]

Во 70-тите и 80-тите години на V век, највлијателни во Империјата станале двајцата остроготски водачи – Теодорих Страбон (magister militum praesentalis) и Теодорих Амал. Последниов успеал да се закити со најпрестижните ромејски титули, и тоа: бил прогласен за патриций, исполнувал командантска должност како magister militum praesentalis, бил избран за конзул во 484 година, а се стекнал и со ромејско граѓанство.[44] Најпосле во 488/9 година, како намесник на императорот, заминал да ја преземе власта од Одоакар во Италија и да владее со истата во име на византискиот владетел.

Во овој случај, најевидентно е влијанието што го имала ромеизацијата врз Теодорих Амал. Имено, готскиот владетел, едуциран во ромејски дух, станал ревносен бранител на ромејскиот закон. Во едно писмо упатено до сите Евреи од Џенова го вели следното: „Одржувањето на законот е знак на civilitas (цивилизираност)..., што има подобро од тоа луѓето да сакаат да

[41] Eunapii, fr. 60; Zosimus, IV, 50. 57. 1; Cf. Wolfram, *History of the Goths*, 147.
[42] Thompson, *Romans and Barbarians*, 41-42.
[43] Успенски, *Историја визнатијског царстава*, т. 1, 134.
[44] *Извори за българска история I – Гръцки извори за българска история,* I, 133.

живеат под власта на правдата? [...] Затоа сè што се смета дека води кон цивилизираност, треба да се задржи со целосна посветеност“.[45]

Според зборовите на Касиодор Сенатор, Теодорих со објавата до своите поданици ги принудил да им се „покоруваат на ромејските обичаи“ и да се „насладуваат на античката слобода“, напуштајќи ја „варварската грубост“ и обвиткувајќи се со „моралот на тогата“, а „зависноста од законот“, според него, „била утеха за човековиот живот, заштита за слабиот и узда за моќниот“.[46]

Сепак, политиката на христијанизација и тивка асимилација спроведувана врз готските народи имала и негативни реперкусии за самата Византиска Империја. Имено, по инфилтрирањето на Готите во византиската армија, дошло во голем процент до нејзино варваризирање. Готските војски претставувале самостојни воени контингенти, раководени од свои команданти-Готи, особено за време владеењето на Теодосиј I, и како такви, биле вистинска закана за Империјата. Со оглед на тоа што во византиската служба овие варварски војски биле врзани со плата и имале автономија во функционирањето, тие често знаеле да дејствуваат по своја волја и да се свртат против Империјата. Всушност, на тој начин тие ѝ изразувале непослушност поради неисплатената плата или поради свои лични интереси кои им биле императив во даден момент.[47] Таквото однесување на готските воени одреди предизвикувало нетрпеливост и незадоволство кај месното ромејско население, кое многупати својот револт кон германскиот елемент во војската и, воопшто, во византиското општество го манифестирало низ жестоки бунтови. Така, во 390 година жителите на Солун дигнале востание во кое бил убиен

[45] „Custodia legum civilitatis est indicium…“ „quid enim melius quam plebem sub praecepto degere velle iustitiae, ut conventus multorum disciplinabilium sit adunatio voluntatum?“ „...quatenus quod ad civilitatis usum constat essc repertum, perpeti devotionc teneatur“. Cassiodori Senatoris, *Variae*. MGH AA XII, ed. Th. Mommsen, (Berolini: 1894), IV, 33, 128.

[46] „Libenter parendum est Romanae consuetudini;“ „...atque ideo in antiquam libertatem deo praestante revocati vestimini moribus togatis, exuite barbariem…“; „…iura publica certissima sunt humanae vitae solacia, infirmorum auxilia, potentum frena“. Cassiodori Senatoris, *Variae*, III, 17, 88.

[47] Така, на пример, Аспар ги осуетил поморските експедиции на Константинопол упатени против Вандалското Кралство во 431 и во 468 година. (Сп. Успенски, *Историја византијског царства*, т. 1, 208). Во 474 година, поради неиспалта на субсиидии, Теодорих Страбон го поттикнал Василиск да го узурпира престолот на Зенон. Сп. В. Велков, *Градът в Тракия и Дакия през късната античност* (София: БАН, 1959), 43. Водачот на федератите, Виталијан, во чиј состав имало и Готи, дигнал бунт против Анастасиј I во 513 година. (Сп. П. Мутафчиев, *Лекции*, т. 1, 210.)

Готот Бутерих – началник на војските во Илирик.[48] Ова востание претставувало израз на отпор на месното население кон готските одреди стационирани во Солун.

Опасноста од засилување на германското влијание ја увидел императорот Лав I, кој се погрижил да се справи со истата преку јакнење на домашните воени елементи. За таа цел во престолнината било повикано воинственото племе Исаврийци, предводено од нивниот водач Зенон, идниот император. Зенон постепено се приближувал и го истиснувал германскиот елемент. Постојниот антагонизам помеѓу Ромеите и Готите највидливо бил изразен во бунтот организиран во 471 година од антиготската струја во Константинопол. Во овој бунт загинале Аспар и неговиот син Ардабур, со што моќта на Германците била целосно скршена. Тој настан бил кобен за германскиот елемент, кој во Византија никогаш повеќе не ја достигнал претходната сила и воедно означил пресврт во организацијата на воените сили во Империјата.[49]

Меѓутоа, готската криза, најсилно изразена во IV и во V, век конечно била анулирана со заминувањето на Готите во 488/9 година во Италија. Мал дел од нив кои и понатаму се задржале на византиска територија не претставувале повеќе закана за самата Империја.[50]

[48] Sozomenos, HE, VII, 25.

[49] Успенски, *Историја византијског царстава*, т. 1, 209.

[50] На византиската територија Малите Готи се задржале и понатаму. Тие како етнички, социјално и културно хомогено население, според пишувањето на Јорданес, се задржале на Балканот дури до крајот на VI век. Iordanis, *Getica*, LI 267. Кримските Готи исто така не заминале со Теодорих во Италија, односно останале да живеат на Кримскиот Полуостров.

Gabriela SIMONOVA

THE GOTHS BETWEEN PAGANISM AND CHRISTIANITY: TRANSITION, TRADITION AND REPERCUSSIONS

- s u m m a r y -

For the Goths, the period of transition from Paganism to Christianity, like any other transition, was characterized by changes and turbulence. Thus, the conservative forces (Goths - Pagans) tend to retain the old things and preserve their positions and privileges, whereas progressive forces (Goths – Christians) strive for new things and for winning positions for themselves.

The very process of Christianization is followed by durability, gradualness in development and variability in intensity.

On this occasion, we analyze problematically the issues related to the Christianization of the Goths. We consider the relations between Goths - Pagans who remained faithful to their ancestral traditions and Goths - Christians who broke them.

We follow the persecutions of the Goths - Christians, their protection from Byzantium and their acceptance within it. Moreover, we emphasize the positive and negative repercussions as: on the one hand, their conversion and integration in the civilized world as well as their progress in Byzantine service and on the other hand, the break with the traditions and their becoming of renegades. Finally, we evaluate the consequences of the Christianization for the Byzantine Empire.

Драган Зајковски
Институт за национална историја – Скопје

УДК 94:27 (497.7) “484/518“

БОРБАТА ЗА ЦРКОВНА ПРЕВЛАСТ ВО МАКЕДОНИЈА ВО ВРЕМЕТО НА АКАКИЕВАТА ШИЗМА (484–518): КОНСТАНТИНОПОЛ VS РИМ

Со формирањето на Тесалоникискиот викаријат во 412 година[1] само навидум се чинело дека Римската црква извојувала конечна победа над Константинополската патријаршија околу јурисдикцијата во Источен Илирик. Во годините што следувале црковно-политичкиот судир помеѓу Рим и Константинопол сè повеќе се продлабочувал, кулминирајќи во 80-тите години на V век, кога дошло до целосно

[1] Тесалоникискиот викаријат е формиран во 412 година од страна на папата Иникентиј I како црковна организација под јурисдикција на Римската црква. Во диецезата на Тесалоникискиот викаријат влегувале провинциите Македонија, Ахаја, Тесалија, Стар и Нов Епир, Крит, Крајбрежна и Внатрешна Дакија, Мизија, Дарданија и Праевалитана. Види: Inocentius, *ep. Lectissimo et glorisissimo Moysi Rufo* [PL 20], col. 0619A – col. 0619B; в. Рајко Братож, „Ранохристијанската црква во Македонија и нејзините односи со Рим“, *Македонско наследство*, година V, број 13 (Скопје: 2000), 36; Митко Б. Панов, „Борбата на Римската црква за црковно господство во Македонија на преминот од антиката во средниот век (IV–VI)“, *Историја*, бр. 1–4, (Скопје: 1996), 66; *Историја на македонскиот народ, том I*, група автори [Скопје: Институт за национална историја, 2000], 226; *The Cambridge History Of Christianity, Volume 2, Constantine to c. 600,* ed. Augustine Casiday and Frederick W.Norris (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 10–11; Detlev Jasper and Horst Fuhrmann, *Papal Letters In The Early Middle Ages* (The Catholic University of America Press: 2001), 81; Geoffrey D. Dunn, “Innocent I and Rufus of Thessalonica”, in *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 59/2009*, ed. Ewald Kislinger (Wien: 2009), 51; Драган Зајковски, *Христијанството во Македонија од 313 до 700 година: векови на консолидација, етаблирање и дефинирање* (Скопје: Тримакс 2013), 46.

прекинување на црковните односи меѓу константинополскиот патријарх и римскиот папа. Тоа е периодот на Акакиевата шизма (484–518), која имала одраз и во црковните прилики во Тесалоникискиот викаријат, односно период кога борбата меѓу Рим и Константинопол за црковната превласт во провинциите Македонија Прима[2] и Македонија Секунда[3] влегла во нова фаза. Имено, уште во првата година од почетокот на шизмата тесалоникискиот митрополит Андреј, со поддршка на императорот Зенон (474–491), успеал да го оттргне Викаријатот од јурисдикцијата на Рим, определувајќи се за политиката на константинополскиот патријарх Акакиј (471–488).[4]

Пред да преминеме на главниот предмет на истражување, ќе направиме општ преглед на состојбите во христијанската екумена карактеристични за првите три децении по одржувањето на Четвртиот вселенски собор во Халкедон кои го условиле избувнувањето на Акакиевата шизма во 484 година. Имено, иако навидум поразени на вселенскиот собор во Халкедон во 451 година, приврзаниците на монофизитското учење во 60-тите и 70-тите години на V век го задржале влијанието во Александриската патријаршија. Тие чекале поволен момент јавно да се спротивстават на одлуките за осуда на монофизитизмот.[5] Веќе во втората половина на 70-тите години од V век промонофизитското свештенство во Александрија успеало да се наметне како сериозен фактор во тамошната црковна ерархија. Со

[2] Провинцијата Македонија Прима била со седиште во Тесалоника. Нејзината територија ги опфаќала подрачјата на долниот тек на Халијакмон, долниот тек на Аксиј и на Долни Стримон, како и пелагониската висорамнина. Во рамките на провинцијата влегувале градовите Филипи, Пела, Дион, Едеса, Береја, Хераклеја Линкестис и др.

[3] Провинцијата Македонија Секунда била формирана најдоцна до 449 год. и како таква постоела сè до 535–545 година. Таа се протегала главно на територијата на некогашните антички области Пајонија и Пелагонија, потоа областа Девриоп, што значи во Средно Повардарје, средниот и долниот тек на р. Брегалница и во средниот и северниот дел на висорамнината Пелагонија, заедно со Демир Хисар. Главен град на провинцијата Македонија Секунда бил Стоби.

[4] За односот меѓу Црквата и византискиот император, види: Жилбер Дагрон, *Цар и првосвештеник: студија о цезаропапизму у Византији* (Београд: Клио, 2001); Александър Шмеман, *Догматическият съюз*, проверено на 17.3.2014, http://dveri.bg/caak.

[5] Монофизитизмот е теолошко учење, според кое, во Христос, по отелотворувањето, е присутна само една божествена, но не и човечка природа. На Лажниот собор во Ефес (449) монофизитизмот бил прогласен за вистинска вера, а две години потоа, на Четвртиот вселенски собор во Халкедон (451), бил прогласен за ерес. Види: Димитриос Бартелос, *Византиски Христос* (Крагујевац: Каленић 2008), 36-37; Архиепископ Иларион (Алфеев), *Тајната на верата, Вовед во православното догматско богословие* (Скопје: Темплум 2009), 105-106.

нивна помош во 477 година за нов александриски патријарх бил хиротонисан Петар Монг.[6] Тој веднаш истапил против Халкедонскиот симбол на верата, заземајќи монофизитски став во толкувањето на Христовата природа. Иако истата година по наредба на императорот Зенон бил сменет, сепак монофизитите продолжиле да имаат силно влијание во црковниот живот на Истокот.

Од друга страна, трите децении по одржувањето на Четвртиот вселенски собор се период на сè поголемо заладување на односите меѓу Рим и Константинопол. Причината за тоа бил 28. канон од Четвртиот вселенски собор, со кој му било признато првото почесно место на римскиот папа, но во сè друго константинополскиот патријарх бил изедначен со него.[7] Во практиката тоа значело дека на Истокот, т.е. во Источната Римска Империја приматот во црковните работи го добила Константинополската патријаршија. Ова наишло на неодобрување од страна на римскиот папа. На тој начин дошло до влошување на односите меѓу двете највлијателни црковни столици во тогашната христијанска екумена.[8] Соочен со притисоците од Рим, константинополскиот патријарх се обидел да најде сојузници меѓу антихалкедонските промонофизитски групи во Египет, Сирија и во Палестина. Во тој контекст треба да се разбере неговиот обид за постигнување црковно единство на Истокот, кое можело да биде реализирано преку изнаоѓање компромисно решение со монофизитите. Воедно константинополскиот патријарх ја имал целосната поддршка од императорот Зенон, кој инсистирал на црковно помирување, плашејќи се од можноста религиозните несогласувања да предизвикаат политичка нестабилност во Византија.

Компромисот бил изнајден во летото 482 година, кога императорот Зенон го издал *Едиктот за обединување,* познат како Хенотикон. Станува збор за едикт чија цел била да понуди компромис, што требало да резултира со помирување меѓу *халкедонците* и

[6] Петар Монг ([477]482–490) – поглавар на Александриската патријаршија, познат по улогата во теолошките расправи во одбрана на монофизитизмот и поддршката на Хенотиконот на императорот Зенон. За време на акакиската шизма останал доследен на политиката на Константинопол.

[7] *Каноны или книга правилъ святыхъ апостолъ, Святыхъ соборовъ вселенскихъ и помястныхъ и святыхъ отецъ* (Монтреалъ, Канада 1974), 41; *The Seven Ecumenical Councils, Nicene and Post – Nicene Fathers, Second Series, Vol. 14*, ed. Philip Schaff and Henry Wace (Hendrickson Publishers, 1994); *Свештени канони на Светата Православна Црква*, ур. Атанасије Јевтиќ епископ, прев. Миле Љ. Штрбевски и Јани Мулев (Велес: Повардарска епархија – Св. Ѓорѓи Полошки, 2011), 135-137.

[8] Dvornik, *Vizantija i Rimski primat*, 46.

монофизитите.[9] Неговата содржина ги задоволувала минималистичките барања на двете страни, последново поради фактот што во него воопшто не е спомната природата на Исус Христос и е одбегнато какво било нејзино формулирање.[10]

По прифаќањето на Хенотиконот од страна на константинополскиот патријарх, тоа требало да го сторат и патријарсите во Александрија и во Антиохија. Меѓутоа, во февруари 482 година се усложниле состојбите во Александриската патријаршија. За нов патријарх бил хиротонисан Јован I Талаија, кој бил во лоши односи со Акакиј и со Зенон. Затоа во *Константинопол* веднаш било оспорено неговото епископско достоинство. Истата 482 година, на иницијатива на Зенон и на Акакиј, Јован Талаија бил сменет.[11] За нов александриски патријарх бил поставен Петар Монг, кој од 477 година се наоѓал во прогонство. Новиот александриски патријарх го потпишал Хенотиконот, а тоа го сторил и антиохискиот патријарх Петар Гнафевс[12] во 485 година.

Издавањето на Хенотиконот и враќањето на Петар Монг на александриската патријаршиска катедра предизвикало остри реакции во Рим. Папата Феликс III (483–492) испратил тричлено пратеништво во Константинопол со писма до императорот Зенон[13] и до патријархот Акакиј[14] во кои се осудувало издавањето на Хенотиконот. Во исто време се изразувало негодување од прифаќањето на Петар Монг за александриски патријарх. Сепак, и покрај овој притисок, Константи-

---

[9] Evagrius Scholasticus, *Ecclesiastical History*, ed.Edward Walford, (London: 1846, reprint 2008), III, 13 – 14; сп. *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, translated with an introduction by Michael Whitby (Liverpool: Liverpool University Press, 2000), 127.

[10] Во Хенотиконот се потенцира никејско-константинополската догма и се признаваат единствено одредбите од првите три вселенски собори. Воедно биле анатемосани Несторий и Евтих, а било канонизирано третото писмо на Кирил Александриски упатено до Несторий (12 анатеми), кое третирало догматски прашања. Види: Карташов, *Васељенски сабори,* том I, 415; *The Cambridge History of Christianity,* vol. 2, 17; Братож, „Ранохристијанската црква во Македонија“, 47; Панов, „Борбата на Римската црква“, 69.

[11] Georges Florovsky, *The Byzantine Fathers of the sixth to eighth century* (Vaduz: Büchervertriebsanstalt, 1987), 60–61.

[12] Петар Гнафевс (ок.469–471; 475–476; 478–479 и 485–489) – поглавар на Антиохиската патријаршија и противник на одлуките донесени на Четвртиот вселенски собор. На негова иницијатива во литургијата е воведено читањето на Никејскиот симбол на верата. Поради поддршката на монофизитизмот, на трипати бил менуван од епископската катедра и повторно враќан назад.

[13] *Epistola II, Felicis Papae III Ad Zenonem Imperatorem* (PL 58), col. 0899A – col. 0904C.

[14] *Epistola I, Felicis Papae III Ad Acacium Constantinopolitanum* (PL 58), col. 0893D – col. 0898D.

нополската патријаршија останала на своите ставови. Тоа било повод папата, во јули 484 година, да свика помесен црковен собор во Рим, на кој било осудено донесувањето на Хенотиконот, а Акакиј и Петар Монг биле екскомуницирани од Црквата.[15]

На ова веднаш реагирал Акакиј, кој го избришал името на папата Феликс III од диптихот.[16] На тој начин започнала т.н. Акакиева шизма; од едната страна биле Константинополската и Александриската патријаршија, а, пак, на другата застанала Римската црква заедно со епископиите под нејзина јурисдикција.[17]

*

* *

Во новонастанатите услови на раскол епископиите под јурисдикција на Тесалоникискиот викаријат добиле на важност во борбата за превласт меѓу папата и патријархот во Константинопол. Уште на почетокот од шизмата тесалоникискиот митрополит Андреј, кој дотогаш му бил лојален на Рим, ја сменил политиката и застанал на страната на Константинопол. Со тоа, всушност, престанал да постои Тесалоникискиот викаријат. Неговите епархии влегле под јурисдикција на Константинополската патријаршија. На тој начин Константинопол ја воспоставил црковната власт на целата територија во префектурата Илирик.[18]

Причините за оваа промена се должат на сè поголемите несогласувања што ги имал тесалоникискиот митрополит со папата во врска со јурисдикцијата во решавањето на црковните прашања во

---

[15] „*Acacius, qui secundo a nobis admonitus statutorum salubrium non destitit esse contemptor, meque in meis credidit carcerizandum, hunc Deus, coelitus prolata sententia, de sacerdotio fecit extorrem. Ergo si quis episcopus, clericus, monachus, laicus, post hanc denuntiationem eidem communicaverit, anathema sit, sancto Spiritu exsequente*“. (Edictum Sententiae Felicis Papae Propter Acacii Episcopi CP. Damnationem, col 0934B (PL 58). Сп. *Collectio Veronensis*, Acta conciliorum oecumenicorum, Tom I: Concilium Universale Ephesenum, ed. E.Schwartz, (Munchen: 1925/1926); види: *The Cambridge History of Christianity,* vol. 2, 17.

[16] Диптих – листа на имиња на живите или починатите патријарси и папи што ги читал ѓаконот за време на литургијата, односно евхаристијата. Почетоците на оваа практика се датираат во V век. Со текот на времето диптихот станал еден од медиумите преку кој Константинополската патријаршија го соопштувала ставот и политиката кон другите цркви, вклучително и кон папата. Првото бришење на имиња од диптихот е забележано во 451 година, кога биле избришани имињата на учесниците на Лажниот собор во Ефес 449 година.

[17] Во 489 година, на одржаниот синод на Римската црква бил екскомуниciран и антиохискиот патријарх Петар Гнафевс.

[18] Префектурата Илирија (Илирик) се состоела од Дачката и од Македонската диецеза и се простирала во средината на Балканскиот Полуостров, од Грција на југ до Дунав на север.

Илирик.[19] Овој антагонизам меѓу викаријатот во Тесалоника и римскиот папа вешто го искористил патријархот Акакиј, кој му ветил на Андреј одредени привилегии доколку ја прифати неговата јурисдикција.[20]

*

* *

За време на понтификатот на папата Гелазиј (492–496), Римската црква направила обид да го обнови викаријатот во Тесалоника и на тој начин да ги врати изгубените позиции во Илирик, вклучително и во двете провинции Македонија. Меѓутоа, овие напори само делумно вродиле со плод. Папата единствено успеал да ги придобие дарданските епископи на своја страна, додека, пак, епископите од двете македонски провинции (Македонија Прима и Македонија Секунда) останале доследни на политиката блиска до константинополскиот патријарх. За ова сведочат двете писма од кореспонденцијата на папата Гелазиј со дарданските епископи и писмото до лихнидскиот епископ Лаврентиј.[21]

Конкретно, во писмото адресирано до *„episcopos Dardaniae et Illyrici“,* датирано на 3 август 494 година, папата Гелазиј I искажува задоволство од фактот што дарданските епископи останале доследни на неговата политика.[22] Воедно им забранува какво било црковно-литургиско општење со епископите од Илирик и од Македонија што ја признавале јурисдикцијата на Константинополската патријаршија.

Второто писмо испратено од папата до дарданските епископи се датира на 1 февруари 496 година. Неговата содржина е сведоштво дека во Источен Илирик и во Македонија дополнително се зголемило влијанието на Константинопол. Во тој контекст папата ги предупредува дарданските епископи да внимаваат да не потпаднат под влијанието на Константинопол.[23]

---

[19] За кризата во Тесаломикискиот викаријат, види: Братож, „Ранохристијанската црква во Македонија“, 42-43.

[20] Панов, „Борбата на Римската црква“, 69; *Историја на македонскиот народ,* том I, 228.

[21] *Epistola XI, Ad Episcopos Dardaniae et Illyrici* (PL 59), col. 0057D – col. 0060A; *Epistola XIII, Ad Episcopos Dardaniae* (PL 59), col. 0061B – col. 0077B; *Epistola XI, Ad Laurentium De Lignido Episcopum* (PL 59), col. 0019C – col. 0021C. Сп. Зајковски, *Христијанството*, 72-73; Братож, „Ранохристијанската црква во Македонија“, 50.

[22] *Epistola XI, Ad Episcopos Dardaniae et Illyrici* (PL 59), col. 0057D – col. 0060A; сп. Mansi VIII, 46-48.

[23] *Epistola XIII, Ad Episcopos Dardaniae* (PL 59), col. 0061B – col. 0077B; сп. Mansi VIII, 49-64.

Сведоштво за обидите на Римската црква да ја врати јурисдикцијата над Тесалоникиската митрополија е едно недатирано писмо на папата Гелазиј I испратено до лихнидскиот епископ Лаврентиј.[24] Во него папата го известува Лаврентиј за активностите преземени во правец на обновување на Тесалоникискиот викаријат.

Сепак, и покрај континуираните обиди на Римската црква да воспостави јурисдикција во провинциите Македонија Прима и Секунда, изворите недвосмислено потврдуваат дека тие останале безуспешни. Епископите од Македонија, наспроти притисоците од папата, му останале лојални на патријархот во Константинопол.

Следните податоци за црковните прилики во провинциите Македонија Прима и Секунда се датираат во времето на последните години од понтификатот на папата Симах (498–514). Тоа е периодот кога епископиите во Македонија продолжиле да бидат под целосна јурисдикција на Константинопол. За ова сведочи писмото на папата Симах датирано на 8 октомври 512 година, упатено до епископите, свештенството, монасите и до народот, *„per Illyricum Dardaniam et utramque Daciam“*.[25] Во него се вели дека Црквата во тие области е еретичка, алудирајќи на нејзиното црковно-литургиско општење со Константинополската патријаршија. Папата во писмото бара да ги прекинат врските со Константинопол и повторно да се вратат под јурисдикција на Римската црква.

*

* *

Во втората деценија од VI век се интензивирала борбата за тоа кој да ја има црковната превласт во Илирик, вклучително и во Македонија. Според сведоштвото од зачуваната папска кореспонденција, папата Хормизд уште во првите години од својот понтификат започнал со притисоците насочени кон Константинополската патријаршија со цел да бидат прифатени неговите услови за надминување на Акакиевата шизма. Од овој период датира обемната кореспонденција на папата со византиските императори Анастасиј I и Јустин, потоа со тесалоникискиот митрополит Доротеј, со константинополските патријарси Тимотеј I (511–518) и Јован II (518–520), како и со многумина други епископи од Византија. Девет од писмата што се зачувани досега се преписка меѓу Хормизд и императорот Анастасиј

[24] *Epistola XI, Ad Laurentium De Lignido Episcopum* (PL 59), col. 0019C – col. 0021C; сп. Mansi VIII, 10-12.

[25] Mansi VIII, 245–246; сп. Братож, „Ранохристијанската црква во Македонија“, 52.

I[26], седум меѓу Хормизд и императорот Јустин[27], пет писма се од кореспонденцијата со тесалоникискиот митрополит Доротеј[28], едно со константинополскиот патријарх Тимотеј I[29] и шест писма со неговиот наследник, патријархот Јован II.[30]

За нашиот предмет на проучување од посебна важност е кореспонденцијата меѓу папата Хормизд и тесалоникискиот митрополит Доротеј. Во неа се содржани вкупно пет писма. Нивната содржина сведочи за континуираните безуспешни притисоци што ги вршел папата врз тесалоникискиот митрополит со цел да го придобие на своја страна.[31]

Ваквата силна црковно-дипломатска активност на Римската црква во Илирик предизвикала реакции од страна на константинополскиот патријарх Тимотеј и на императорот Анастасиј I. Тие со низа мерки се обиделе да го елиминираат или барем да го ограничат папското влијание во тој дел од Империјата. Како што

---

[26] *Epistola Anastasii Ad Hormisdam Pontificem* (PL 63), col. 0369D – col. 0370B; *Epistola II, Ad Anastasium Imperatorem* (PL 63), col. 0370C – col. 0371B; *Epistola Anastasii Augusti Ad Hormisdam Pontificem* (PL 63), col. 0374A; *Epistola IV, Ad Anastasium Imperatorem Augustum* (PL 63), col. 0374B; *Epistola V, Ad Anastasium Imperatorem Augustum* (PL 63), col. 0379B – col. 0381A; *Epistola Anastasii Imperatoris Ad Hormisdam Per Legatos sedis apostolocae missa* (PL 63), col. 0381B – col. 0383A; *Epistola Anastasii Imperatoris Ad Hormisdam Papam* (PL 63), col. 0383B – col. 0383C; *Epistola VI, Ad Anastasium Augustum* (PL 63), col. 0384A – col. 0385A; *Epistola Anastasii Ad Hormisdam* (PL 63), col. 0409C – col. 0410A.

[27] *Epistola Justini Imperatoris Ad Hormisdam* (PL 63), col. 0426D – col. 0427A; *Epistola XXVII, Ad Justinum* (PL 63), col. 0427B – col. 0427C; *Epistola Justini Ad Hormisdam* (PL 63), col. 0427D – col. 0428B; *Epistola XXVIII, Ad Justinum Augustum Responsoria* (PL 63), col. 0428C – col. 0429A; *Epistola XXXII, Ad Justinum Augustum* (PL 63), col. 0435B – col. 0437A; *Epistola Justini Ad Hormisdam* (PL 63), col. 0448D – col. 0449B; *Epistola XLIV, Ad Justinum Augustum* (PL 63), col. 0454B – col. 0455B.

[28] *Epistola Dorothei Thessalonicensis Episcopi Ad Hormisdam Pontificem* (PL 63), col. 0371C – col. 0372D; *Epistola III, Ad Dorotheum Thessaloninsem Episcopum* (PL 63), col. 0373A – col. 0373C; *Epistola XXII, Ad Dorotheum Episcopum Thessalonicensem* (PL 63), col. 0408D – col. 0409B; *Relatio Dorothei Episcopi Thessalonicensis* (PL 63), col. 0499D – col. 0500B; *Epistola LXXIII, Ad Dorotheum Thessalonicensem Episcopum* (PL 63), col. 0500C – col. 0500D.

[29] *Epistola XII, Ad Timotheum Constantinopolitanum Episcopum* (PL 63), col. 0399C – col. 0400A.

[30] *Ad Joanis Episcopi Constantinopolitani* (PL 63), col. 0429B – col. 0429D; *Epistola XXIX, Ad Joannem Constantinopolitanum Episcopum Responsoria* (PL 63), col. 0430A – col. 0430D; *Epistola XXXIV, Ad Joannem Constantinopolitanum Episcopum* (PL 63), col. 0438B – col. 0439B; *Exemplum Libelli Joannis Episcopi Constantinopolitani* (PL 63), col. 0444A – col. 0445B; *Joannis Ad Hormisdam* (PL 63), col. 0449D – col. 0450C; *Epistola XLV, Ad Joannem Episcopum Constantinopolitanum* (PL 63), col. 0455C – col. 0456D.

[31] Сп. Панов, „Борбата на Римската црква“, 69.

соопштува комесот Марцелин во својата хроника, императорот Анастасиј I во 516 година во Константинопол повикал пет епископи, привржаници на политиката на папата: Лаврентиј од Лихнидос (провинција Нов Епир), Алкиз од Никопол (провинција Стар Епир), Домниј од Сердика, Гајаниј од Наисус и Евангелиј од Павталија – тројцата од провинцијата Средоземна Дакија. Ова, всушност, значело некој вид егзил за споменатите пет епископи поради нивната непослушност кон Константинопол. Воедно тоа било силна порака до другите илирски епископи што се приклониле кон политиката на Римската црква.[32] Токму во овој контекст треба да се напомене дека егзилот на епископот Лаврентиј во Константинопол траел седум години пред повторно да му биде дозволено да се врати во Лихнид, каде што и починал на повеќе од 80-годишна возраст.[33]

*

* *

До промена во црковните односи меѓу Рим и Константинопол дошло во времето на императорот Јустин (518–527), кога биле создадени поволни политичко-црковни услови за надминување на Акакиевата шизма. Императорот уште во првите две години од стапувањето на престолот извршил силен притисок врз константинополскиот патријарх Јован II (518–520) да ги прифати условите на папата за помирување. Со таа цел во 518 година епископите под јурисдикција на константинополскиот патријарх одржале помесен црковен собор во Константинопол, на кој изразиле подготвеност за надминување на Акакиевата шизма.[34] Папата на ова одговорил со испраќање делегација во Константинопол за да го однесе неговото писмо (Протоколот за обединување), кое ги содржело условите за надминување на расколот: признавање на одредбите од сите четири вселенски собори, анатемизирање на Акакиј и на неговите привржаници, како и бришење на нивните имиња од диптихот на Константинополската патријаршија. На 28 март 519 година константинополскиот патријарх го потпишал Протоколот за обединување, со што формалноправно била надмината Акакиевата шизма.[35]

---

[32] Епископите Алкиз и Гајаниј умреле во првите години од егзилот во Константинопол, а, пак, Домниј и Евангелиј по извесно време биле вратени назад во нивните епископски седишта поради стравот од избувнување немири поради нивното заточеништво

[33] Marcellinus, *Chronica*, IX, 3, ed. Brian Croke (Sydney: 1995), 38-39.

[34] *Joannis Episcopi Constantinopolitani* (PL 63), col. 0429B – col. 0429D; сп. Карташов, *Васељенски сабори,* том I, 416.

[35] *Exemplum Libelli Joannis Episcopi Constantinopolitani*, col. 0444A – col. 0445B (PL 63); сп. Theophanis, *Chronographia*, A.M. 6011 (PG 108), col. 382 – col. 386; Братож,

Сепак, и покрај формалното надминување на Акакиевата шизма, воспоставувањето единство меѓу Римската црква и Константинополската патријаршија во практиката одело мошне бавно. Како што сведочи изворниот материјал,[36] најголем отпор во прифаќањето на Протоколот за обединување имало од страна на епископите во Македонија предводени од тесалоникискиот митрополит Доротеј. Тој иако официјално воспоставил единство со папата, во практиката водел двојна политика. Во пролетта 519 година, на враќање од Константинопол за Рим, во Тесалоника престојувала папската делегација, која побарала од Доротеј да го следи примерот на константинополскиот патријарх и да го потпише Протоколот за обединување. На ваквото барање Доротеј одговорил дека ќе го потпише веднаш штом ќе свика синод на својата диецеза на кој ќе се формализира воспоставувањето единство со Римската црква[37].

Настаните што следувале го покажале спротивното. Доротеј, имајќи ја безрезервната поддршка на граѓаните на Тесалоника, воопшто не бил подготвен за помирување со Рим. Истата 519 година во градот допатувал пратеник на папата, кој побарал од тесалоникискиот митрополит да стави потпис на Протоколот за обединување. Тоа било причина за дополнителен револт кај свештенството и кај верниците, кои под никакви услови не сакале да биде потпишан Протоколот. Тие присуството на папскиот пратеник го протолкувале како закана за нивната црковна слобода и затоа побарале да биде извршена измена во текстот на Протоколот за обединување. По одбивањето на папскиот пратеник да се изврши интервенција во текстот, Доротеј, притиснат од свештенството и од верниците, решил да не го потпише документот. Притоа, поради бесот на граѓаните, ситуацијата излегла од контрола: насобраниот народ во Тесалоника извршил напад на куќата во која престојувала делегацијата од Рим, при што животот го загубил нејзиниот сопственик, додека пак, папскиот пратеник успеал да остане неповреден.[38]

„Ранохристијанската црква во Македонија“, 59; Панов, „Борбата на Римската црква“, 70; Карташов, *Васељенски сабори,* том I, 416; *Историја на македонскиот народ,* том I, 228; *The Cambridge History of Christianity, vol. 2*, 18.

[36] *Le Liber Pontificalis* I, 52, ed. L. Ducheshe (Paris: 1955), 258; *Relatio Dorothei Episcopi Thessalonicensis* (PL 63), col. 0499D – col. 0500B; *Epistola LXXIII, Ad Dorotheum Thessalonicensem Episcopum* (PL 63), col. 0500C – col. 0500D.

[37] *Epistola LXXIII, Ad Dorotheum Thessalonicensem Episcopum* (PL 63), col. 0500C; сп. Братож, „Ранохристијанската црква во Македонија“, 59; Панов, „Борбата на Римската црква“, 70; Карташов, *Васељенски сабори,* том I, 416.

[38] *Epistola LXXIII, Ad Dorotheum Thessalonicensem Episcopum* (PL 63), col. 0500C.

Настаните во Тесалоника условиле остра реакција од папата, кој го повикал Доротеј во Рим.[39] Меѓутоа, наместо да сноси последици за настаните што се случиле, митрополитот Доротеј и презвитерот Аристид, кој важел за негов близок соработник, заминале во Константинопол каде што ја добиле поддршката од императорот и од патријархот.[40] Оттука може да се заклучи дека иако формално ја вратил јурисдикцијата над Црквата во Тесалоника, односно епископиите во Македонија, во практиката папата бил принуден да ја толерира проконстантинополската политика на Доротеј, а подоцна и на неговиот наследник Аристид.

[39] *Epistola LXXIII, Ad Dorotheum Thessalonicensem Episcopum* (PL 63), col. 0500C.
[40] Братож, „Ранохристијанската црква во Македонија“, 59; Панов, „Борбата на Римската црква“, 70.

Dragan ZAJKOVSKI

THE STRUGGLE FOR ECCLESIASTICAL SUPREMACY IN MACEDONIA AT THE TIME OF ACACIAN SCHISM (484–518): CONSTANTINOPLE VS. ROME

- summary -

With the establishment of the Vicariate of Thessalonika in 412 it seemed that the Roman Church won definitive victory over the Patriarchate of Constantinople in regard to the ecclesiastical supremacy over the prefecture of Illyricum. In the years that followed, the ecclesiastical conflict between Rome and Constantinople increased, culminating in the 80's of the V century. It is the period of the Acacian schism (484-518), which had an impact on the church conditions in the Vicariate of Thessalonika; it is a period of time when the struggle between Rome and Constantinople for ecclesiastical supremacy in the provinces of Macedonia Prima and Macedonia Secunda entered into a new phase.

In the new conditions of schism, the bishops under the jurisdiction of the Vicariate of Thessalonika gained great importance in the struggle for supremacy between the Pope and the Patriarch of Constantinople. At the very beginning of the schism, the metropolitan of Thessalonika, Andrew, which until then was loyal to Rome, changed his politics and stood on the side of Constantinople. In that way Constantinople established the church authority over the prefecture of Illyricum.

Attempts to restore the Vicariate of Thessalonika were madden by the popes Gelasius I (492 - 496), Symmachus (498 - 514) and Hormisdas (514 - 523). A testimony for this is a papal correspondence with the Constantinople's patriarchs and the Emperor. However, all these attempts have remained unsuccessful.

The changes in the ecclesiastical relations between Rome and Constantinople came under the Emperor Justin (518-527). As a result, favorable conditions for overcoming the Acacian schism were created . In 519, the Patriarch of Constantinople signed a document in order to overcome the Acacian schism. Although the Pope formally returned the jurisdiction over the church in Thessalonika, in practice, he was forced to tolerate Constantinople's policy in Illyricum.

Martin Husár
Institute for Research of Constantine and Methodius' Cultural Heritage
Constantine the Philosopher University in Nitra

УДК 94 (497.7: 437.6) "3/7"

END OF ANTIQUITY AND BEGINNING OF THE EARLY MIDDLE AGES (4TH – 8TH CENTURY) IN TODAY'S SLOVAKIA AND MACEDONIA[1]

Introduction

The distance between Bratislava, the metropolis of the Slovak Republic, and Skopje, the capital city of Macedonia, is more than thousand kilometres. Despite this fact, I decided to compare both regions as they were developing in the period around the half of the first millennium AD. When considered within the most decisive development era of medieval Europe, both regions are interesting sample areas worth comparing. In spite of the distance between them, both regions can be seen as example samples which may serve to analyse not only distinguishing features but also similar aspects of the development. In my analysis I will refer to available archaeological and historical sources.

The Goths, the Huns and the Roman Empire (4th – 5th century)

In the second half of the 4th century, prior to the Migration Period, the whole area of Macedonia was a part of the Roman Empire, unlike today's Slovakia. Only a small part of today's Slovakia on the right bank of the Danube, where the small Roman military camp (Lat.: *castellum*)

[1] This article was written within the project KEGA no. 014UKF-4/2012.

Gerulata[2] was located, was a part of the Roman Empire. On the contrary, the Germanic tribe of Quadi people, later known as the Suebi[3], were settled to the north of the Danube and in western and central part of Slovakia. There are records on two forward-located Roman settlements in the above-mentioned area. These were a *castellum* in Iža[4], which was the forefield of the legion's camp (Lat.: *castrum*) at Brigetio, and the supporting fortified point at Devín[5].

At the beginning of the Migration Period, in 375, the Huns crossed the Volga, but before doing so they undertook they way to plunder the Middle East up to Antiochia. As a result, tribes of the Alans, Goths, Tervings and Taifals settled further to the west found themselves under pressure. Following these events, the Goths tried to move to the land of the Roman Empire beyond the Danube known as the Balkans.[6] Only the Tervings succeeded in this attempt and in 376 concluded federation agreement (Lat.: *foedus*) with Rome with regard to the area of Thrace and Moesia. One year later, the Goths revolted against Roman officers for bad treatment and lack of food. Later on, the related Goths' tribe of the Greutungs and groups of Alans and Huns, who presumably separated from main military tribes of the above-mentioned nations, joined the rebels. After a bloody battle at Adrianopole in 378, during which the Romans lost around ten thousand legion soldiers and the Roman Emperor Valens (364-378), plundering and marches of the Goths and allied tribes spread to almost whole eastern region of the Balkans. The Morava and Axios valley, and hence the area of today's Macedonia, were affected too.[7] Eventually, on 3 October 382 the Roman Emperor Theodosius I (379-395) concluded peace

[2] Katarína Harmadyová , Ján Rajtár, and Jaroslava Schmidtová, "Slovakia. Frontiers of the Roman Empire, " in *Frontiers of the Roman Empire*, ed. David J. Breeze, Sonja Jilek, and Andreas Thiel (Nitra: Archeologický ústav SAV/Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Sciences and Múzeum mesta Bratislavy/Bratislava City Museum, 2008), 58-71.

[3] Ján Beljak et al., "Osídlenie juhu stredného Slovenska v dobe rímskej," in *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*, ed. Gertrúda Březinová and Vladimír Varsík (Nitra: Archeologický ústav SAV/Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Sciences, 2012), 44, Fig. 5; 6: 4.

[4] Harmadyová, Rajtár, and Schmidtová, "Slovakia. Frontiers," 72-81.

[5] Harmadyová, Rajtár, and Schmidtová, "Slovakia. Frontiers," 52-57. Veronika Plachá and Jana Hlavicová. *Devín. Slávny Svedok našej minulosti* (Bratislava: Perfekt, 2003), 22, 23.

[6] Peter Heather, *The Fall of the Roman Empire. A New History* (London: Pan Books, 2005), 145.

[7] The Tervings, a tribe of Goths, led by Fritigern took the march through the Morava and Axios valley in 380AD. Heather, *The Fall of The Roman*, 183, 184.

treaty with the majority of the Goths who were subsequently given the region between the Danube and Balkan mountains.[8]

The destiny of another Goths' group lead by chieftains Alatheus and Saphrax[9] might be related to the area of today's Slovakia. Supported by separated groups of the Alans and Huns, this group violently marched in the Roman territory in 376 and together with the Tervings joined the battle at Adrianople two years later. In 380 the Emperor Gratian (375-383) offered the group settlements in Pannonia after their campaign into the province together with federation agreement.[10] This fact can be relatively well proved by archaeologically documented presence of the stated feoderati alongside the ruined yet still persisting Danube limes of Pannonia and alongside the so called Amber Road leading to the north and, hence, through the area of today's Slovakia as well.[11]

According to the current state of archaeological and historical research it is assumed that the centre of the Huns's power moved to the area of Carpathian Basin between the 4th century and 20's of the 5th century[12]. The later reign of Attila (435-453)[13] over Germanic and Indo-Iranian tribes of the given area demonstrated itself in Slovakia in a positive way. There were findings of luxury objects[14] and parts of a tribute which was paid by

---

[8] Michael Kulikowski, *Rome's Gothic Wars. From the Third Century to Alaric* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 152, 153. Walter Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung und Intergration. Zweite, erweiterte Auflage* (Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 2005), 51.

[9] These chieftains were ruling instead of infant Gothic King Vithericus/Vandalarius and the first mentioned chieftain was Greutung. Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung*, 51.

[10] Iordanes, "De origine actusque Getarum 27; 140, 141," in *Iordanis Romana et Getica*, ed. Theodorvs Mommsen, (Berolini: Societas Aperiendis Fontibvs Rervm Germanicarvm Medii Aevi, 1882), 95.

[11] These were predominantly findings of eastern origin such as wheel-shaped pottery with polished decoration, Huns' cast cauldrons, three-bladed arrowheads, bone support of reflex bows or bones of mongoloid individuals. These artefacts were found alongside the Danube limes in originally Roman civil as well as military settlements in the region of today's Hungary, Austria and Slovakia, and within individual points of the so called Amber Road (Bratislava-Devín, Drslavice, Stráže etc.). Jaroslav Tejral, "Das Attilareich und die germanischen gentes im Mitteldonauraum," in *Attila und die Hunnen. Begleitung zur Ausstellung*, ed. Bodo Anke and Heike Externbrink (Stuttgart: Historisches Museum der Pfalz and Konrad Theiss Verlag GmbH, 2007), 108.

[12] Heather, *The Fall of the Roman*, 203. Tejral, "*Das* Attilareich und die germanischen," 109.

[13] Attila ruled together with his brother Bleda until 445. Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung*, 111.

[14] These constitute more or less to the material content of the Middle-Danube group "Untersiebenbrunn", a group of splendid graves dated back to the first quarter of the 5th century until the end of Attila's reign. It was a combination of Germanic, Ancient-Mediterranean as well as Alanian-Sarmatian elements from the Black Sea region and the circle of Bosphorus cities and North Caucasian foothills. For instance, there were big silver brooches with semi-circular head found in women's graves. In men's graves we may find

the Eastern Roman Empire.[15] Another obvious proof hereof is the density of settlement in lower Hron region, alongside rivers Žitava and Nitra as well as in the middle and lower Váh region.[16]

The above-mentioned stabilisation of relations in the region of the Middle Danube had an opposite effect on the region of today's Macedonia. In 447 Attila began his second invasion beyond the Danube to the Eastern Roman Empire. Although he did not manage to conquer Constantinople during this invasion, he and his troops reached the southernmost territories up to Greek Thermopylae.[17] It is assumed that 70 ancient cities in Balkan region were destroyed through this campaign. Destruction levels reveal that the campaigns did not leave the capital city of the Roman province Macedonia Secunda/Salutaris, Stobi untouched[18]. The same destiny could

---

sword handles lined with golden metal sheet with shielding crossbars or buckles decorated by cloisonné enamel technique. Tejral, "*Das* Attilareich und die germanischen," 107-113.

[15] In connection to the above-stated we must mention, for instance, the hoard of 1439 solidi of Valentinian II (375-392) and Theodosius II (408-450) from Hungarian location Hódmezővásárhely-Szikáncs, or the hoard of 108 solidi of Valentinian III (425-455). Tejral, "Das Attilareich und die germanischen," 110-112.

[16] Local Suebi people presumably moved to caves and refuge shelters in mountainous parts of western and central Slovakia at the end of unstable 4th century. From here they crossed the Rhine on New Year's Eve (?) 406 and raided Gallia. During the period of the Huns' domination the situation was first stabilised and the settlement in southern parts of Slovakia became dense again and reached its peak in the half of the 5th century. Heather, *The Fall of the Roman*, 194, 195. Karol Pieta and Matej Ruttkay, "Germanische Siedlung aus dem 4. und 5. Jh. in Nitra-Párovské Háje und Probleme der Siedlungskontinuität," in *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum*, ed. Jaroslav Tejral, Herwig Friesinger, and Michel Kazanski (Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik in Brno, 1997), 150, 151. Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung*, s. 73.

[17] Attila's appeal to the Western Roman Empire was his driving force. He requested the increase of tribute and return of deserters. He made good use of latest earthquakes in Anatolia and Constantinople. The earthquake in Constantinople of 27 January 447 ruined parts of city fortification including 57 towers which were reconstructed not earlier than within the following three months. During their invasive movements the Huns and their allied tribes, among which the king of the Gepids Ardaric and king of the Goths Valamir managed to conquer the Roman army in Dacia Ripensis and to conquer Marcianopolis. Right after this success they passed the bank of the Black Sea and from the Thracian Lowland set out to reach the Aegean coastline of today's Greece. Nic Fields, *The Hun. Scourge of God AD 375-565* (Oxford: Osprey Publishing, 2006), 15. Heather, *The Fall of The Roman*, 309-312, map no. 11. J. Otto Maenchen-Helfen, *The World of the Huns. Studies in Their History and Culture* (Berkley; Los Angeles; London: University of California Press, 1973), 119-125. Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung*, 110, 111.

[18] This was proved by the archaeological material from the above-mentioned layer which among other things revealed coins of the Emperor Theodosius II (408-450) and Valentinian III (425-455), the Huns' three-bladed arrowheads and bone linings of bows. Jelena Jarić, "The Barbarian Incursions on Macedonia in the Early Middle Ages: Defining Chronology,

be assumed for Scupi (today's Skopje)[19] which was the capital city of the late-Roman province Dardania.

The next historical episode which influenced both areas under analysis was the move and following settlement of the Pannonia Ostrogoths in the Balkans after the termination of the Huns' power in the Middle Danube region in 454. Though prior to this move, the king Thiudimer shattered the kingdom of the Skirs (469) and the Sarmatians (472) between rivers Danube and Tisza and even managed to shatter the kingdom of the Suebi in winter 469/470, which was spreading in the north-western part of the Carpathian Basin, i.e. in the area of today's Slovakia too.[20] These events came after a battle between the coalition of the Suebi, Sarmatians, Skirs, Gepids, Rugi and Ostrogoths in 469, which ended with the loss of the coalition.

Although the Ostrogoths received 300 pounds of gold[21] from the Eastern Roman Emperor Leon I (457-474) since 459, the poor Pannonia did not seem to be a region worth any further influence. Hence, the king Thiudimer and his son, the associated king Theodoric[22], decided to look for a better place for their people which would have been located in wealthier regions of the Western Roman Balkans where they stayed between 473 and 488/489[23] until the Emperor Zeno (474-491) redirected them to Italy.[24]

Geography and Factors," *Macedonian Historical Review* 1 (2010): 50. Jelena Jarić, "The Barbarians and the Big Cities: Destruction, Renewal and Transformation of the urban settlements in Macedonia during the Early Middle Ages," *Macedonian Historical Review* 2 (2011): 34, 42.

[19] An unusual group of 10 men's graves was found on a cemetery in the eastern part of the city. The buried men were originally wearing brooches with bulbous heads fixed to their cloths. These brooches are dated back to the second half of the 4th century and constituted an important military or clerical insignia which was a sign of an exceptional status of a person wearing it. Researchers identified these men as Germanic *foederati* who originally lived in the city of Scupi. It shall as well be noted that the construction works in the ancient city of Scupi during the unstable 5th century were considerably reduced if compared with the previous period. Jarić, "The Barbarian Incursions," 51. Jarić, "The Barbarians and the Big," 40, 42.

[20] Gabriel Fusek and Jozef Zábojník, "Príspevok do diskusie o počiatkoch slovanského osídlenia Slovenska," *Slovenská archeológia* 51 (2003): 327.

[21] Attila, for instance, was receiving 2,100 pounds of gold since 447 according to an agreement with Theodosius II. Maenchen-Helfen, *The World of the Huns*, 124. Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung*, 129.

[22] They originated from royal family of the Amals. Peter Bystrický, *Sťahovanie národov (454 – 568). Ostrogóti, Gepidi, Longobardi a Slovania* (Bratislava: PRO HISTORIA, 2008), 35.

[23] Along with the Pannonia Ostrogoths, there was another group of more or less undirected Gothic *foederati* located in the Thracian Lowland until the 60's of the 5th century, until the death of their leader and magister militum Theodoric Strabo. After Theodoric Strabo's death in 481 this group joined the Amal Goths of Theodoric, who originated from Pannonia.

While passing through the valley of Morava and Axios as well as the Via Egnatia route they again affected ancient cities in the region of today's Macedonia, i.e. Stobi[25] and Heraclea Lyncestis (today's Bitola)[26].

Arrival of the Slavs (6th century)

The 6th century arrival and settlement of the Slavs is a common element of both territories subject to my analysis. With regard to Slovakia, the presence of the Slavs, more precisely the Sclavenes[27], can surely be dated back to the first half of the 6th century.[28] This earliest settlement was concentrated on fertile soils of lowlands, predominantly in the Middle and the Lower Váh regions. The settlers naturally avoided the last Germanic Suebi and Lombards or, in other words, there was a distance kept between the stated Germanic and Slavonic settlements. The Lombards were actually

---

Together they acted as even bigger danger for the Eastern Roman Emperor Zeno. Mark Humphries, "Italy, A. D. 425-605 (Chapter 19)," in *The Cambridge Ancient History. Volume XIV. Late Antiquity: Empire and Successors, A. D. 425*-600, ed. Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins, and Michael Whitby (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 529, 530. Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung*, 129-133. Michael Whitby, "The Balkans and Greece 420-602 (Chapter 23)," in *The Cambridge Ancient History. Volume XIV. Late Antiquity: Empire and Successors, A. D. 425*-600, ed. Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins, and Michael Whitby (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 712-714.

[24] The aforementioned united Goths led by Theodoric spent winter in Pannonia and on 28 August 489 defeated for the first time the troops of Odoacer at the river Isontius. Out of 100,000 travelling Goths, 25,000 to 30,000 armed men might have marched to Italy from the Balkans. Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung*, 132, 133. Whitby, "The Balkans and Greece," 712, 713.

[25] According to written sources, Stobi was raided twice during their invasive action, i.e. in 473 and 479. JARIĆ, Jelena. The Barbarians and the Big, s. 34. Ivan Mikulčić, *Stobi – antički grad (Stobi – an ancient city)* (Skopje: Magor, 2003), 103, 104.

[26] Roman historian Malchos most likely documented the burnout of the city of Heraclea Lyncestis in 479 by the Goths led by Theodoric. According to this historian, when the Goths arrived, they found the city and its surrounding untouched. The city bishop provided them with numerous gifts and supplies. However, when leaving the area, the Goths requested great supplies of corn and wine for their journey to Dyrrachium. Local citizens refused to fulfil such requirement, left the city and fled to a nearby standing fortress. Before leaving the area, the Goths could only burn Heraclea out. Jarić, "The Barbarians and the Big," 35. Malchos, "Fragmenta 20; 35-42, 94-100," in *The fragmentary classicising historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus. Volume II. Text, Translation and Historical Notes*, ed. R. C. Blockley (Liverpool: Francis Cairns, 1983), 436-439, 440, 441. Whitby, "The Balkans and Greece," 713, 714.

[27] They occur in various sources in Latin form as the Sclaveni or in Greek form as the Sklavenoi. Fusek and Zábojník, "Príspevok do diskusie/Contribution to discussion," 329.

[28] The earliest possible period of colonisation to Slovakia through Carpathian passes can, however, be considered the beginning of the 70's of the 5th century. Fusek and Zábojník, "Príspevok do diskusie/Contribution to discussion," 327, 329. Jozef Zábojník, "Problematika včasného stredoveku na Slovensku," *Historický časopis* 58 (2010): 223.

located to the south of the Danube (cemetery Rusovce) or concentrated in a part of the land beyond the Little Carpathians (cemetery Devínske Jazero and Zohor), and Suebi[29] stayed concentrated to the south of the Slavonic settlements (cemetery Gáň), i.e. in brown-soil territories (cemetery Tesárske Mlyňany)[30] or in higher altitudes (hill-fort Kostoľany pod Tríbečom-Veľký Lysec and Rybník nad Hronom-Krivín)[31].

In the 6th century, the Balkans[32] including the territory of today's Macedonia became an invaded region and the place where various ethnic

[29] Their persisting presence in the territory of today's Slovakia could be proved by Cassiodorus' statement that the King of the Ostrogoths exempted people of the Venetian province from taxes related to years 536 and 537 as the Suebi rushed in here. Cassiodorus, "Epistvlae Theodericianae Variae 12, 7," in *Cassiodori Senatoris Variae*, ed. Theodorvs Mommsen (Berolini: Societas Aperiendis Fontibvs Rervm Germanicarvm Medii Aevi, 1894), 365, 366. Cassiodorus, "Epistvlae Theodericianae Variae 12, 7," in *The Letters of Cassiodorus being a condensed translation of the Variae Epistolae of Magnus Aurelius Cassiodorus Senator*, ed. Thomas Hodgkin (London: Henry Frowde, 1886), 495.

[30] There was a Roman coin, copper minimus (3-nummia) of Justin I (518-522) or Justinian I (538-565) found in the cemetery in a secondary damaged grave no. 66. This helped to date the cemetery back to the first half of the 6th century. An important finding was that the coin was found in an undamaged part of the grave, i.e. near the left foot. Matej Ruttkay, "Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld in Tesárske Mlyňany, Bez. Zlaté Moravce," in *Barbaren in Wandel. Beiträge zur Kultur Identitätsbildung in der Völkerwanderungszeit. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno* 26, ed. Jaroslav Tejral (Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik in Brno, 2007), 335, 336.

[31] Gabriel Fusek and Jozef Zábojník, "Frühslawisches Siedlungsobjekt aus Suchohrad. Zur Problematik der langobardisch-slawischen Beziehungen," in *Archeológia Barbarov 2009: Hospodárstvo Germánov. Sídliskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek*, ed. Ján Beljak, Gertrúda Březinová, and Vladimír Varsík (Nitra: Archeologický ústav SAV/Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Sciences, 2010), 174, 174. Ruttkay, "Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld," 336. Zábojník, "Problematika včasného," 220, 221.

[32] As regards regeneration abilities of the ancient Balkans, although we can confirm that its northern part was ruined and abandoned after the Huns' invasions of 441/2 and 447, as can be stated according to fragments of the *Priskos*' work, archaeological findings as well as *Prokopius* in the document entitled *De aedificiis* prove that these territories were newly settled and became prosperous. Walter Pohl, "Transformation oder Bruch? Beobachtungen zur Rolle der Barbaren beim ‚Fall Roms'," in *Altertumskunde - Altertumswissenschaft - Kulturwissenschaft: Erträge und Perspektiven nach 40 Jahren Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, ed. Heinrich Beck, Dieter Geuenich, and Heiko Steuer (Berlin; Boston: Walter de Gruyter, 2012), 584. Priscus, "Fragmenta 11, 2," in *The fragmentary classicising historians of the Later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus. Volume II. Text, Translation and Historical Notes*, ed. R. C. Blockley (Liverpool: Francis Cairns, 1983), 246-279. Procopius, "De Aedificiis," in *Procopius. Buildings, General index to Procopius. Volume VII. Procopius in seven volumes*, ed. H. B. Dewing and Glanville Downey [London; Cambridge (Massachusetts, USA): William Heinemann Ltd; Harvard University Press, 1954].

groups originating from territories beyond the Danube borders of the Eastern Roman Empire settled. Among others, this referred to the Slavs as well, who started invading the Balkans since the first half of the 6th century to plunder[33], while their activity gained on intensity during repeated invasions of the western part of the Roman Empire by Justinian I.[34] Furthermore, it is known that the Kutrigurs' invasion to Illyricum in 539-540 was archaeologically proved in the territory of today's Macedonia through numismatic material.[35] During this time period the Mediterranean world, mainly its western part, suffered from natural disasters[36] which had a negative effect on its development even before the Slavs started settling in the Roman part of the Balkans. With respect to Barbarian invasions, the Emperor Justinian I commenced fortification[37] and building activity in the

[33] *Prokopius* in the work entitled *Historia Arcana* stated that the Huns (Proto-Bulgarians), Sclavenes and Antes (Latin Antae, Greek Antai), almost every year after Justinian I (527-565) succeeded his throne, penetrated in the suburbs of Constantinople, Greece or to Thracian Chersonese (today's Gallipoli peninsula). Procopius, "Historia arcana 18," in *Procopius. Volumen III. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, ed. Guilielmi Dindorf (Bonnae: Ed. Weber, 1838), 108. Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1453* (New York; Washington: Praeger Publishers, 1971), 44.

[34] Due to Justinian's invasions to the west from 533 to 555 even the presence of military forces in the Danube limes of the empire was reduced. Jarić, "The Barbarian Incursions," 53. Zbigniew Kobylinski, "The Slavs. The seventh century. Part II," in *The New Cambridge Medieval History. Volume I: c. 500-c. 700*, ed. Paul Fouracre (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 536.

[35] According to *Prokopius* and his document *De aedificiis,* Thessaloniki remained unconquered although the walls of Kassandreia located in the Chalkidiki peninsula were almost completely destroyed. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, 46. Procopius, "De Aedificiis IV; 3; 21-27," 244-247. Aikaterini Christophilopoulou, "Political history. Late 3rd-6th Centuries. The First Christian Years," in *Macedonia. 4000 years of Greek history and civilization*, ed. Michael B. Sakellariou (Athens: Ekdotike Athenon S. A., 1994), 229. Jarić, "The Barbarian Incursions," 54.

[36] This was mainly the bubonic plague of 541-544 which might have occurred in India or Eastern Africa. Until spring 542 it spread to majority of ports of the eastern Mediterranean region, among others to Alexandria, Antiochea and Constantinople. In Constantinople even the Emperor Justinian I got infected and together with him, supposedly, one half of its citizens, i.e. around 230,000 people. By the end of the year the bubonic plague spread to whole East including Africa and Dalmatia and possibly even to Italy. Pauline Allen and Bronwen Neil, *Crisis Management in Late Antiquity (410-590 CE). A Survey Evidence from Episcopal Letters* (Leiden; Boston: Brill 2013), 85, 86. Pohl, "Transformation oder Bruch?," 585. Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society* (Stanford: Stanford University Press, 1997), 196-207.

[37] At the end of the 5th and in the 6th century around 400 fortifications were built or reconstructed in the territory of today's Macedonia. Jarić, "The Barbarian Incursions," 53, 56, footnote. no. 47.

Balkans to prepare better for these invasions and to carry out administration activities[38].

Another common breakpoint for the study of the territory in question, this time with respect to the second half of the 6th century, seems to be the Avars'[39] arrival to the Low and later to Middle Danube region. Between 558/559 to 567[40] the Avars were still federation territories of the Eastern Roman Empire in the area around the Black Sea and the Low Danube region, however, after Justin II (565-578) refused the payment of fees, they joined the Lombards in a battle against the Gepids who were partly supported by Constantinople.[41] Having defeated the Gepids, the Avars started to move to their territory in the Tisza region and took over Pannonia after the Lombards left for Italy in 568. Here in their new land in the Middle Danube area they came into contact with the already settled Slavs. They started with integration of the Slavs into their khaganate or subjected them to a different form of administration. The Slavs in the territory of today's Slovakia were no longer directly subjected to the khaganate territory until the half of the 7th century, except for some exceptional cases.[42]

---

[38] The city of Justiniana Prima was built for administrative purposes within 10 years after the death of Theodoric, the King of the Ostrogoths in Ravenna. The city was located on a higher platform, nowadays called Caričin Grad, located 7 km away from Lebana in today's Serbia, between former cities of Naissus (today's Niš) and Scupi (today's Skopje). It was a fortified city with a citadel and it was built on the area of around 5 ha. We would find here Episcopal complex as well as a palace of the prefect of whole Illyricum. The city was presumably the birthplace of Justinian I. It was here where the emperor moved the prefecture seat of Illyricum from Thessaloniki and the archbishop's seat from Scupi too. Peter Heather, *The Restoration of Rome. The Barbarian Popes and Imperial Pretenders* (Oxford: Oxford University Press, 2013). Aikaterini Christophilopoulou, "Political, economic and social development. From the sixth to the ninth century," in *Macedonia. 4000 years of Greek history and civilization*, ed. Michael B. Sakellariou (Athens: Ekdotike Athenon S. A., 1994), 258. Jarić, "The Barbarian Incursions," 51. Jarić, "The Barbarians and the Big," 40.

[39] It was rather a Turkish-Tatar-Mongolian union of Nomadic tribes with the fundamental core consisting of the Avar tribe itself. Jarmila Bednaříková, Aleš Homola, and Zdeněk Měřínský, *Stěhování národů a východ Evropy. Byzanc, Slované, Arabové* (Praha: Vyšehrad, 2006), 42.

[40] Walter Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 - 822 n. Chr.* (München: C.H.Beck, 1988), 496.

[41] In 567 the Emperor Justin II tried to persuade the Lombards and Avars about his neutral standpoint, at the same time though he carried on supporting the Gepids. István Bóna, *The dawn of the dark ages. The Gepids and the Lombards in the Carpathian Basin* (Budapest: Corvina Press, 1976), 96.

[42] We may assume that only the findings from the end of the Early Period of the Avar Khaganate, which were found in two cemeteries around the city of Komárno, cemetery in Holiary and within sacrificial finding (so called Opferfund) from Devínska Nová Ves-

The conflict between the Eastern Roman Empire and its new neighbour[43] in the area of the Middle Danube, the Avar Khaganate, reached its peak in the 70's and the 80's of the 6th century. Along with this conflict and within this conflict there were common invasions of the Slavs and Avars to the Balkans including the territory of today's Macedonia. Yet during the Avars' siege of Sirmium (579-582) in 581 the Slavs stormed into the Balkans again and seized control over Thrace, surrounding areas of Thessaloniki and even Greece where, according to John of Ephesus, they had already settled and did not leave the area even three years after the above-mentioned invasion.[44] In 584 the Avars managed to conquer Singidunum and two years later besieged Thessaloniki[45] again. The siege concerned the raids to the provinces of Dardania, Macedonia Prima, Macedonia Secunda which were related to today's Macedonia. As a result, destruction levels occurred in the city of Heraclea Lyncestis, Bargala, Stobi[46] as well as inside the city in the location called Markovi Kuli[47] or in two forts near Prilep[48].

The fierce 7th century

The Emperor Maurikios (582-602) temporarily changed the situation, but not earlier than in the 90's of the 6th century after the Roman territories in Italy were stabilised and peace was concluded with Persia

---

Vlašičovo pole, can be dated back to this period. These were indeed only two Avar forefields not far from the Danube which were used to secure military control over the area above the Danube. Jozef Zábojník, "Das awarische Kaganat und die Slawen an seiner nördlichen Peripherie (Probleme der archäologischen Abrenzung)," *Slovenská archeológia* 47 (1999): 156-158, Karte 2.

[43] Having beaten the Eastern Roman comes excubitorum Tiberius, the Avars received from Constantinople 80,000 solids a year since winter 574/575. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk*, 497.

[44] John of Ephesus, "Ecclesiastical History, VI, 25," in *The Third Part of the Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus*, ed. R. Payne Smith (Oxford: The University Press, 1860), 432, 433. John V. A. Fine, *The Early Medieval Balkans. A critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century* (Michigan: The University of Michigan Press, 1991), 31. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, 51.

[45] Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, 51.

[46] Jarić, "The Barbarian Incursions," 56. Jarić, "The Barbarians and the Big," 34-36, 38, 39, 41, 42.

[47] The city might have been established around the end of the 5th or in the 6th century on the hill called Vodno, close to the city of Scopi. At the same time, it was enriched by a strong fortification. Both cities existed side by side, but after devastating earthquake in 518 which affected the city of Scopi the central elements of urban life moved to this city. Its settlement ceased to exist around the 7th century, though new inhabitants arrived to the city in the 10th century. Jarić, "The Barbarians and the Big," 40-42.

[48] Jarić, "The Barbarian Incursions," 56.

(591). At the same time, he could detach numerous units to the Balkans including newly recruited Armenians, and start a counterattack against the Avars' khagan as well as the Slavs. He regained Singidunum and Sirmium and managed to recreate the Danube border of the empire in 600 although he had to increase the tribute to the Avars.[49] In 601 the Emperor's units run to Carpathian Basin. Commander Priscus in charge of four thousand soldiers even sent a unit of Roman army to the land beyond Tisza. Eventually, the Avars, the Gepidi and the Sclavenes[50] were defeated there. At the end, the revolt of Maurikios' soldiers finally ended his active policy, while he himself ordered the soldiers to spend winter beyond the Danube and after the revolt their commander Fokas (602-610) was appointed as a new emperor of the Eastern Roman Empire.[51]

Together with the last Roman forts at the Danube the border of the empire was torn down in 614 and again in 615 under the pressure of the Slavs. The Slavs began their permanent settlement in the Balkans since then.[52] Around Thessaloniki, for instance, the Slavs besieging Thessaloniki in 616 and 618 settled there.[53] Regarding the siege of 616, some Slavonic tribes were mentioned in *Miracles of St. Demetrius*, i.e. the tribes which took part in the siege, namely the Draguvites, Sagudates, Velegezites, Vajonites and Verzites.[54] These were surely the tribes outside territory who

[49] Fine, *The Early Medieval*, 32, 33. Jarić, "The Barbarian Incursions," 57. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, 52.

[50] Theophylact Simocatta, "Historiae VIII, 3," in *Theophylacti Simocattae Historiarum*, ed. Immanuel Bekkerus (Bonnae: Ed. Weber, 1834), 317-319.

[51] Fine, *The Early Medieval*, 33. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, 52.

[52] Martin Hurbanič, *Posledná vojna antiky. Avarský útok na Konštantínopol roku 626 v historických súvislostiach* (Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška: 2009), 79.

[53] Hurbanič, *Posledná vojna*, 84, 85. Prior to surrounding Thessaloniki in 618, the Slavs offered alliance to the khagan of the Avars. This is a sign that they were politically independent of him. Michel Kazanski, "Barbarian Military Equipment and its Evolution in the Late Roman and Great Migration Periods (3rd-5th c. A. D.)," in *War and Warfare in Late Antiquity: Current Perspectives*, ed. Alexander Sarantis and Neil Christie (Leiden; Boston: Brill, 2013), 516. According to *Miracles of St. Demetrius,* even the Slavs, Bulgarians and other nations took part in the siege of Thessaloniki in 618. "Miracula Sancti Demetrii, 198," in *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/1. Od najstarších čias do konca 10. storočia*, ed. Vladimír Segeš and Božena Šeďová (Bratislava: Vojenský historický ústav/Institute of Military History , 2010), 154. The destruction level of the ancient city of Bargala in today's Macedonia may be related to the last mentioned siege of Thessaloniki. Jarić, "The Barbarians and the Big," 39.

[54] "Miracula Sancti Demetrii, 179," 151. Alexandar Atanasovski, "Vizantija i Slovenite od Makedonija vo VII vek," *Annuaire de L' Universite de Sofia "St. Kliment Ohridski". Centre de researches slavo-byzantines "Ivan Dujčev"* 95 (14) (2005): 2. Florin Curta, "Barbarians in Dark-Age Greece: Slavs or Avars?," in *Civitas Divino-Humana. In honorem annorum LX Georgii Bakalov*, ed. Tsvetelin Stepanov and Veselina Vachkova (Sofia: TANGRA TanNakRa, 2004), 522. Hurbanič, *Posledná vojna*, 81. Aikaterini Christophilopoulou,

were directly controlled by the empire and who enjoyed an autonomous reign. In Eastern Roman and Byzantine sources such defined units were called in Greek *sklaveniai*[55].

Regarding both analysing territories during the 7th century, there are sources available which reveal chieftains or kings who were directly or indirectly leading the Slavonic tribes[56] either against the Avars and Franks or against the reign powers in Constantinople, or they cooperated with these neighbours. The presence of the Avar army in Thrace from 623 to 624[57] probably allowed the uprising of the Slavs in the territory of the Avar Khaganate at the same time. The Frankish merchant Samo became the leader of the rebels. Later on he ruled the Slavs in the region of the Middle Danube for 35 years as their king.[58] It could be stated that the rise of his kingdom matches the period of internal crisis of the Avar Khaganate.[59]

"Political history. From the sixth to the ninth century," in *Macedonia. 4000 years of Greek history and civilization*, ed. Michael B. Sakellariou (Athens: Ekdotike Athenon S. A., 1994), 252.

[55] The Eastern Roman and Byzantine Empire respected the above-mentioned settlements which were close to its borders as long as they did not intervene into their external policy and paid taxes – Greek *pakta*. Theodoros Korres, "IV. Byzantine Macedonia (324-1025)," in *The History of Macedonia*, ed. Ioannis Koliopoulos (Thessaloniki: Museum of the Macedonian Struggle, 2007), 92, 93.

[56] Considering the territory of Slovakia, no titles of individual Slavonic tribes remained from this period. As regards the territory of today's Macedonia, one might be thinking of the Draguvites according to Eastern Roman or Byzantine written sources. They lived to the north of Thessaloniki. The Strymonites were settled in the river basin of Strymonia in Bregalnicka Basin, the Smolines were settled around the river Nestos, the Velegezites were located predominantly in Thessaly, the Vajonites had their seat in Epirus and the Verzites' settlements were spreading around Ochrid and in western part of today's Macedonia. Zvonko Beldedovski, "Najrani slovenski artefakti od bregalničkiot region," in *Archeološkite otritija na počvata na Makedonija. Prilozi za istražuvaňeto na istorijata na kulturata na počvata na Makedonija. Kniga* 19, ed. Vera Bitrakova-Grozdanova (Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 2008), 943.

[57] Hurbanič, *Posledná vojna*, 111.

[58] Fredegarius, "Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici IV, 48," in *Magnae Moravieae Fontes Historici. Prameny I. Annales et chronicae*, ed. Dagmar Bartoňková et al. (Brno: Ústav klasických studií and Ústav archeologie a muzeologie, Masarykova univerzita v Brně/Institute of Classical Studies and Institute of Archaeology and Museology of Masaryk University in Brno, 2008), 16, 17. Ján Steinhübel, *Nitrianske kniežatstvo. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia* (Bratislava: Veda; Rak, 2004), 31. Along with the theory of Samo's "reigning" (as a king) between 623-658 a discussion can be established concerning years 626-661 since the opportunity to establish such politically independent unit came not earlier than after unsuccessful siege of Constantinople by the Avars and to them subjected tribes in 626. Bednaříková, Homola, and Měřínský, *Stěhování národů*, 50.

[59] Apart from the the uprising of the Slavs, an unsuccessful invasion to Constantinople by the Avars (together with the Slavs, the Bulgarians and the Gepids) in 626 can be considered

Although borders of that kingdom, or the Samo's tribal union, cannot be precisely reconstructed, the main role in its establishment must have been played by the contact area between the Slavs and the Avar Khaganate to which the Southern Moravia, Lower Austria and a part of south-eastern Slovakia belonged.[60]

During the 7th century the way in which the Slavs acted against the Eastern Roman and Byzantine Empire was not as decisive and common as it seems in case of the Middle Danube Slavs. Their relation to the empire had different forms which now become obvious thanks to *Miracles of St. Demetrius,* such as the last attempt to conquer Thessaloniki in 676-677 by Slavs. Some Perbund, the chieftain of the Rynchines located between the lake Bolbe and Strymonian Gulf was accused of plotting against Thessaloniki by a city prefect who arrested him and sent him chained to Constantinople which, at the same time, was being besieged by an Arab fleet in 674-678. Since he spoke Greek fluently, was wearing Byzantine-style cloths and lived in Thessaloniki rather than among his fellows and established a number of contacts with important citizens of the city, not only the Slavonic Strymonites and Rynchines but the citizens of Thessaloniki as well asked the Emperor Constantine IV (668-685) for his release. The emperor released him under condition that he would stay in the city until the end of the Arab siege. Perbund fled from the city and was finally killed what caused a two-years-long blockade and plundering of Thessaloniki's surroundings by the Rynchines, Strymonites and Sagudates. However, feeling endangered and for starvation a lot of city inhabitants fled to the Slavonic Velegezites in Thessaly which provided the city with corn and legumes by sea. Finally, three Slavonic tribes did not succeed in besieging the city even if they used siege engines and within the last three-days-long attack the siege was over (25 – 27 June 677)[61]. Despite this fact, the Rynchines and Strymonites remained pirates at Hellespont, though after

here as well as the struggle between the Avars' and the Bulgarians' candidate for the position of the khagan in 630/631. Hurbanič, *Posledná vojna*, 131-234. Jozef Zábojník, *Slovensko a avarský kaganát* (Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave/Faculty of Arts of Comenius University in Bratislava, 2009), 18.

[60] Zábojník, *Slovensko a avarský*, 19. Logically, to the Samo's tribal union belonged Bohemia and Moravia which was the place where clashes between Samo's army and the army of the King of the Franks Dagobert I (623-638/639) took place. Dervan's Polabian Serbs finally joined the aforementioned union in 631. Steinhübel, *Nitrianske kniežatstvo*, 31. Zábojník, *Slovensko a avarský*, 19.

[61] Christophilopoulou, "Political history, From the sixth," 254, 255. Almeni Stavridou-Zafraka, *Byzantine Thessaloniki* (Thessaloniki), accessed April 22, 2014, http://www.lpth.gr/en/texts/Zafraka_en.pdf. Bohumila Zástěrová, "Zrod středověké Byzance," in *Dějiny Byzance*, ed. Bohumila Zástěrová et al. (Praha: Academia, 1992), 100, 101.

the Arab danger faded (678) the emperor sent an army to face their settlements and considered them rebelling subjects rather than external enemies.[62]

Two worlds drifting apart (8th century)

Since the second half of the 7th and the 8th century, both territories under analysis began their gradual integration into neighbouring geographical and political units, concretely the Avar Khaganate and Byzantine Empire, or became a firm element of their foreign policy. The Avar power in the region of the Middle Danube during last ca 150 years was focused on the strengthening of its influence within the Carpathian Basin rather than on active influence far beyond its borders, as it was the case in the previous period. Byzantine historiography practically ceased to keep trace of Avar affairs. Western sources, mainly the Frankish sources, paid an intense attention to these affairs only in relation to the first Frank-Avar war (788-790) and an overall elimination of the Avar Khaganate (791-803/804). Within these unsettled times it should be noted that the khagan had to share a part of his power with three other high officials: jugur, tudun and kapkan.[63] Considering the archaeological outcomes it is obvious that a considerable part of southern Slovakia was included in the territory of the Avar Khaganate during its Middle and Late Period.[64]

Since 80's of the 7th as well as the 8th century the Byzantine emperors focused on *sklaveniai* located in former territory of the empire, because they could be seized by Asparukh's Bulgarians who settled between the Danube and the Balkan Mountains since 681 where they

[62] Christophilopoulou, "Political history, From the sixth," 255.
[63] Steinhübel, *Nitrianske kniežatstvo*, 43.
[64] In the Middle Period (second half of the 7th century) of the Avar Khaganate the khagan's territory was extended by the area of the Vienna Basin in north-western direction and by strips of land alongside the river Danube and Ipeľ in Slovakia. Finally, in the Late Period of the Avar Khaganate (8th century), a wider territory in south-western and south-eastern Slovakia was occupied. In Austria the occupied territories were located to the north of the Danube and in southern part of Moravia up to the river Thaya. Alongside with the biggest enlargement of the khaganate territory in the Carpathian Basin, cast fittings of belt hardware sets or the so called yellow ceramics were produced as a part of material culture of the Avar ethnic substrate. Considering previous periods of the Avar Khaganate, i.e. the Early Period (568 – first half of the 7th century) and the Middle Period, typical for the khaganate territory were wrought fittings of belt hardware sets or the so called grey ceramics. Jozef Zábojník, "Soziale Problematik der Gräberfelder des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des awarischen Kaganats," *Slovenská archeológia* 43 (1995): 277-279. Zábojník, "Das awarische Kaganat," 158-163, Karte 4, 14. Zábojník, *Slovensko a avarský*, 42-47, 67-69, 74, 76, obr. 10-12, 35, 43.

already took over seven local Slavonic tribes.[65] Following their own objectives, the Byzantine rulers from the Emperor Constantine IV to the Empress Irena (797-802) were always trying to lead military campaigns into *sklaveniai*, suppress "rebellions" within these territories, impose taxes on the Slavs, move the inhabitants to Anatolia, or establish themes[66] in their territories. It is most unlikely that the last measure affected the region of today's Macedonia within the period under analysis[67].

[65] Fine, *The Early Medieval*, 69.

[66] Themes became a part of a new administration system of the empire until the second half of the 7th century. All of them were usually led by a *strategos* who was the highest officer and commander in chief of the army located in this area. Individual members of the army were recruited from local inhabitants. Korres, "IV. Byzantine Macedonia," 93. Warren Treadgold, *Byzantium and its Army, 284-1081* (Stanford: Stanford University Press, 1995), 21-23.

[67] Theme Helladikoi (since the end of the 7th century) and theme Makedonia (established between 789 and 802) were closest to the territory of today's Macedonia. The first mentioned was surely located in northern part of today's Greece and the second mentioned had its centre in Adrianople at the river Haimos. Fine, *The Early Medieval*, 71, 79, 80. Christophilopoulou, "Political, economic," 258. Korres, "IV. Byzantine Macedonia," 93.

Martin Husár

END OF ANTIQUITY AND BEGINNING OF THE EARLY MIDDLE AGES (4TH – 8TH CENTURY) IN TODAY'S SLOVAKIA AND MACEDONIA[68]

– s u m m a r y –

The author of this paper has undertaken a comparison of regional development of today's Slovakia and Macedonia from the perspective of time period from the 4th to the 8th century. The analysis relies on archaeological and historical sources. In the late Roman period the whole area of today's Macedonia was located in the area of the Roman Empire. As regards Slovakia, only Roman military camp in Gerulata was a steady part of the empire. The every-day life in these areas was affected by the Goths and Huns at the end of the 4th century and in the course of the 5th century. The influence of the Slavs and Avars, on the other hand, was present there in the 6th century and during the first half of the 7th century. In the second half of the 7th century and during the 8th century both areas interacted to minimum extent and local Slavonic settlement was the only common feature.

[68] This article was written within the project KEGA no. 014UKF-4/2012.

Ненад МИЛАНОВИЌ
самостоен истражувач

УДК 271.2-526.62 (495.02)

СПОРОТ ОКОЛУ ИКОНИТЕ ВО ВИЗАНТИЈА И ПЕРЦЕПЦИЈАТА НА КОНСТАНТИН ФИЛОСОФ

Иконите се можеби едно од најзначајните наследства од Византија, кои воедно претставуваат обележја што највпечатливо го отсликуваат византиското општество и православната црква.

Зборот *икона* потекнува од грчкиот збор ***εικών*** што означува ’лик, слика, претстава на Христос или на некој друг свет лик‘. Иконата до денес во Источната црква претставува молитвена слика, преку која се почитува светиот лик прикажан на неа. Или, како што вели Јован Дамаскин: „Иконата е слика и приказ и претстава на некој, која го прикажува она што е насликано. Секако, иконата не е во целост слична на прволикот, односно на она што е насликано, бидејќи едно е иконата, а друго е она што е насликано, така што разликата помеѓу нив се гледа, бидејќи тие две работи не се едно исто“.[1]

Почитувањето на иконите не било каратеристично за раното христијанство. Тоа се појавило во втората половина на II век, и во тоа време било окарактеризирано како паганство. Скриената христијанска уметност во мракот на катакомбите, во раниот IV век почнала да се појавува како декорација во христијанските базилики. Во периодот помеѓу V и VI век, особено кон крајот на VII век, односот кон иконите сосема се изменил, што резултирало со јасно изразен култ кон нив. Со започнувањето на персиските освојувања кон крајот на VII век, подоцна и со арапските освојувања, Византиската Империја и нејзините жители се нашле во многу тешка положба. Тоа предизвикало верска и финансиска несигурност, што придонело да се измени односот кон иконите на сите нивоа во Империјата не само кај верниците туку и кај Црквата и кај императорот.

[1] Јован Дамаскин, *Апологетска слова против опадача светих икона,* III- 16, http://verujem.org/sveti_oci/damaskin_oikonama.html, пристапено на 19 мај 2014 година.

Веќе од 680 година се забележани случаи во кои жителите ги украсувале иконите со венци од цвеќе и палеле свеќи во нивна близина, со што изразувале почит кон личноста што била претставена на иконата, а од која била барана помош за надминување на одредена состојба или била изразувана благодарност кон светецот кој одговорил на нивните молитви.

Само една декада подоцна, во 691/2 година, бил одржан црковен собир, наречен Петошести црковен собир, или според местото на одржување попознат како Трулски собир. Во Актите на овој собир, за првпат се воспоставува канонска легислатива која се однесува на украсувањето на црквите и на религиозните слики.[2] Во три канони од Актите се прави обид за регулирање и контрола на светите слики, а тоа се 73., 82. и 100. канон. Во 73. канон се наложува да се избрише светиот крст од подот на црквите, бидејќи со газењето на крстот се нанесува навреда на светиот знак на победата.[3] Во 82. канон се наредува на светите слики Исус Христос да се претставува во неговиот човечки облик, а не како јагне, како што било правено дотогаш. На тој начин се сметало дека ќе се зачува споменот за него и за неговите страдања, кои тој ги презел за да го искупи светот.[4] Со 100. канон се забранува да се цртаат слики кои ги замајуваат очите и умот и кои го предизвикуваат пламенот на чистата похота.[5]

Наскоро, можеби инспириран од легислативата на Трулскиот собир, императорот Јустинијан II (685–695, 705–711) вовел нов изглед на номизмата, најзначајната монета во Империјата. За првпат ликот на императорот е ставен на задната страна од монетата, а ликот на Исус Христос е ставен на предната страна.[6]

Со зголемувањето на значењето на иконите во секојдневниот живот на жителите на Империјата, околу 720 година започнала и расправата за иконите и за развивањето на култот кон нив. Неправилното разбирање на суштината на иконопочитувањето и зачестените злоупотреби предизвикале спротивно расположение, и тоа првенствено во самата црква, помеѓу епископите. За иницијатор на иконоборската расправа се смета Константин од Наколеја со неговите привржаници. Тие го сметале иконопочитувањето за идолослужение, односно сметале дека иконопочитувачите станувале идолослужители и

[2] L. Brubaker, *Icons and Iconomahy, A companion to Byzantium* (Oxford, 2010), 325.
[3] Канони петошестог сабора, www.verujem.org, пристапено на 15 август 2013 година.
[4] Канони петошестог сабора, www.verujem.org, пристапено на 15 август 2013 година.
[5] Канони петошестог сабора, www.verujem.org, пристапено на 15 август 2013 година.
[6] L. Brubaker, *Inventing Byzantine Iconoclasm* (London: Bristol Classical Press, 2012), 18.

се бореле против него.[7] Во почетокот на VIII век главни противници на иконопочитувањето, покрај епископот Константин од Наколеја, биле и епископите Тома од Клаудиопол и Теодосиј Ефески, сите од Мала Азија. Од тука се заклучува дека борбата помеѓу почитувачите на иконите и иконоборците најнапред се развила во црковната, а подоцна се проширила и во политичката средина. [8]

Ова биле само зачетоци на иконоборскиот спор, кој ќе доминира во Империјата во следниот век и половина.

Иконоборство (Εἰκονομαχία) го опфаќа периодот од историјата на Византиската Империја од првата половина на VIII век до средината на IX век, кога врховната световна власт официјално се спротивставила и го забранила почитувањето на светите икони. Иконоборството претставува религиозно и политичко движење чија суштина, како што, впрочем, сугерира и самиот термин, е насочена кон оспорувањето на култот кон иконите, како реакција на нивното сè поголемо почитување. Во историографијата, иконоборци биле нарекувани оние што се спротивставувале на почитувањето на иконите, додека, пак, почитувачите на иконите биле наречени иконофили (εἰκονόφιλοι), или иконодули (εἰκονόδουλοι). Овие поими не потекнуваат од периодот на спорот околу иконите, туку започнале да се употребуваат од страна на историчарите во XVII век.

Историографијата посочува повеќе различни видувања за тоа кои се причините за појавата на иконоборството во Византија. Во принцип, истражувачите упатуваат на повеќе причини од различен карактер како резултат на состојбите во Империјата од крајот на VII век и почетокот на VIII век. Затоа, кога зборуваме за причините што довеле до појавата на овој спор, важно е да се земе предвид времето, односно околностите кога се појавил.

Причините за воведувањето на иконоборството биле повеќе-слојни. Но, можеби единствената вистинска причина што довела до иконоборската криза во Византиската Империја е борбата за доминација помеѓу државата и црквата. Во дадените политички и социо-економски услови, императорите-иконоборци сакале да ја наметнат својата власт над црквата. Тие го искористиле растечкиот култ кон иконите, напаѓајќи ја црквата дека таквиот однос не е во согласност со вистинското христијанство. Проблемите во односите помеѓу црквата и државата влечеле корени од римското државно уредување на кое се засновала Византија. Таа, всушност, ги презела

[7] Тотьо Коев, Георги Бакалов, *Въведениев Християнството* (София: Булвест, 1992), 131.
[8] Коев и Бакалов, *Въведениев Християнството*, 131.

придобивките на императорската власт од стариот Рим, каде што владетелот ги имал сите привилегии, при што тој не бил само војсководец и врховен судија, туку и првосвештеник. Верскиот живот бил само еден дел од животот на Империјата, подреден на владетелот.[9] Големите црковни отци на старохристијанскиот период – Анастасиј Велики, Јован Златоуст и многу други, барале јасно да се разграничат световната и духовната власт, истапувајќи со нова идеја за автономија на верскиот живот.[10] Во VII век Максим Исповедникот истапува необично остро против мешањето на световната власт во верските прашања. Така, VII век донел промени не само во државниот и во културниот живот на империјата туку и во односите помеѓу византиската црква и државата.

Периодот на траење на иконоборството, во историографијата се дели на две фази. Првата фаза, односно воведувањето на иконоборството, ја започнал основоположникот на Исавријската династија, Лав III (717–741), во периодот помеѓу 725 и 730 година. Иконоборството ја доживеало својата кулминација за време на владеењето на Константин V (741–775), синот и наследникот на Лав III, кога е официјализирано на таканаречениот Иконоборски собир во Хиерија во 754 година. Во овој период започнало систематско уништување на иконите и прогон на монасите, што резултирало со воочлив пад на уметноста. По смртта на императорот Константин V настапило стагнирање на иконоборското движење, што довело до негово укинување во 787 година од страна на императорката Ирина (797–802). Ирина, која владеела најпрвин како регент на својот малолетен син Константин VI, а потоа и самостојно, била почитувач на иконите. Таа успеала преку промена на службеници во администрацијата, црквата и во војската да создаде услови за свикување нов црковен собир. Во 787 година во Никеја започнал со работа Седмиот вселенски собор, од кој како краен резултат произлегло прогласувањето на иконоборството за ерес, при што било наредено да се уништат сите иконоборски списи, а било вратено почитувањето на иконите. Со тоа завршила првата фаза на иконоборството.

Втората фаза, или реставрацијата на иконоборството, започнала за време на владеењето на императорот Лав V (813–820), во 815 година. Императорот формирал комисија чија задача била да се соберат теолошки материјали кои ќе послужат како докази за враќање

[9] Георгије Острогорски, *О веровањима и схватањима Византинаца* (Београд: Просвета, 1970), 226.
[10] Острогорски, *О веровањима и схватањима Византинаца*, 228.

на иконоборството на нов црковен собир. Собирот се одржал во црквата Света Софија во Константинопол. На овој собир биле отфрлени одлуките од собирот во Никеја и потврдени одлуките на иконоборскиот собир од Хиерија. Иконоборството во втората фаза не ја доживеало жестината карактеристична за првата фаза. Единствено за време на владеењето на императорот Теофил (829–842) повторно успеало да ја покаже силата на отпорот кон почитувањето на светите икони. Во 837 година, на патријаршиската позиција застанал иконоборецот Јован Граматик и со тоа повторно започнале прогоните на иконофилите, особено на монасите. Овие прогони за време на владеењето на Теофил најверојатно имале повеќе политичка, отколку религиозна заднина.[11] Како и во времето на Константин V, на ѕидовите на палатите се појавиле мозаици на кои биле насликани штитови, оружје, различни видови животни, дрвја и цвеќиња.[12] И покрај тоа што императорот и патријархот се обидувале да го оживеат иконоборското движење, тоа веќе ја имало изгубено поддршката на целата територија на империјата, како и во Мала Азија. Најголем број поддржувачи на иконоборството останале само во престолнината и тоа биле главно поддржувачите на императорот, кои ги имало сè помалку.[13]

Теофил, последниот иконоборски император, починал на 28 јануари 842 година. Неговиот наследник бил малолетниот син Михаил III, така што регенството го презела неговата мајка Теодора. Додека бил жив Теофил, Теодора не дозволувала да се забележи нејзиното почитување на иконите. Но, веднаш по смртта на нејзиниот сопруг, првата работа со која се зафатила била да го искорени иконоборството во целата империја.

Враќањето на култот кон иконите, Теодора го организирала многу внимателно. Таа имала група добри советници, меѓу кои особено се истакнувал Теоктист, логотет на дромот, кој порано бил иконоборец, но сфатил дека времињата се смениле и дека и тој треба да го измени својот став. Советници на Теодора биле и нејзините браќа Варда и Петрона, кои ги делеле истите уверувања во поглед на иконите. Уште една личност играла голема улога во враќањето на почитувањето на иконите; тоа бил Методиј, кој живеел во палатата околу пет години и кој најверојатно бил духовен советник на

[11] *The Cambridge History of Byzantine Empire*, ed. Jonathan Shepard (Oxford: University Press, 1990), 290.
[12] Леонид Успенски, *Теологија на иконата* (Скопје: Табернакул, 1994), 88.
[13] Георгије Острогорски, *Историја Византије* (Београд: Народна књига-Алфа, 1998), 211.

Теодора.[14] Методиј бил затворен за време на владеењето на Михаил II поради преписките со папата, но во времето на Теофил бил пуштен од затвор и му било дозволено да живее во палатата.[15] Откако биле подготвени плановите за укинување на иконоборството, четиринаесет месеци по смртта на императорот Теофил било објавено дека ќе се одржи собир во Константинопол во почетокот на март 843 година. Притоа била формирана комисија која имала задача да го подготви дневниот ред и сите потребни документи за одржување на собирот.

За разлика од времето на Ирина, црковно-политичкиот преврат е извршен лесно и без отпор, бидејќи на иконоборското движење веќе му било изминато времето и повеќе немало силни приврзаници. Поради тоа, немало потреба од свикување нов црковен собир како за враќањето на иконите во 787 година.[16] При одржувањето на собирот единствен проблем претставувала промената на патријархот Јован Граматик, голем иконоборец, кој бил на тоа место во последните пет години и одбил доброволно да се повлече. По долги преговори, тој се согласил да ја напушти функцијата, а за нов патријарх бил избран Методиј. На собирот одржан во палатата Влахерна биле потврдени актите од Седмиот вселенски собор во Никеја од 787 година и повторно било воспоставено почитувањето на иконите, што претставувало конечна ликвидација на иконоборството.

На 11 март 843 година, недела, во црквата Света Софија во Константинопол официјално била објавена победата на иконофилството над иконоборството. Тоа се случило во првата недела од Великиот пост и во историјата на Црквата е познато како Недела на православието, со значење дека тогаш православието станало доминантна религиска определба. На службата на која се носеле над сто икони присуствувало целото семејство на императорот, како и голем број калуѓери од околните манастири. По ова иконите постепено почнале повторно да се појавуваат на ѕидовите на црквите. Тоа се правело многу внимателно, за да не се предизвика револт кај закоравените иконоборци.

Во овој, на религиски план, бурен период од византиската историја, Теоктист, како главен советник на императорката Теодора и една од повлијателните личности во империјата во тоа време, сосема го презел водењето на државната политика.[17] Тој вовел нов курс кон

[14] Brubaker, *Inventing Byzantine Iconoclasm*, 108.
[15] Joan Mervyn Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire* (Oxford: University Press, 1990), 63.
[16] Hussey, *The OrthodoxChurch in the Byzantine Empire*, 63.
[17] Острогорски, *Историја Византије*, 219-220.

склавиниите на Балканот, со цел да ги придобие на страната на Византија, како одговор на освојувањата на бугарскиот хан Пресијан (836–852) во североисточна Македонија. Новиот курс на византиската власт, под влијанието на Теоктист, претежно се однесувал на образованието на словенските деца во општите и во воените училишта, на доделувањето високи титули, назначувањето словенски управители во одделни словенски кнежевства и на учеството во дипломатско-мисионерските акции.

Логотетот Теокстист бил стар пријател во домот на солунскиот благородник Лав, таткото на Константин и на Методиј.[18] По смртта на Лав, Теоктист го довел талентираниот солуњанин во Магнаурската школа во Константинопол, каде што покрај богословските науки, Константин изучувал граматика, аритметика, географија, астрономија, музика, поезија, реторика, како и латински, еврејски и сириски јазик. По завршувањето на образованието, по препорака на Теоктист, Константин бил поставен за библиотекар во црквата Света Софија при Цариградската патријаршија, а потоа станал професор по филозофија во Магнаурската школа.[19]

Од Житието на Константин можеме да заклучиме дека во периодот кога ја презел катедрата по филозофија, „...патријахот Јован покрена ерес учејќи да не се почитуваат светите икони. Свикаа собор и го осудија дека учи криво и го симнаа од престолот“.[20] Константин Философ, уште како ученик во Магнаурската школа, изградил негативен однос кон иконоборството, кое во тоа време се наоѓало во својата завршна фаза.[21] Од Житието на Константин можеме да видиме дека иако било изминато времето на иконоборството, тоа сè уште имало привржаници во световните и во црковните редови во Византија. Така, Константин неколкупати пред и за време на мисиите бил ставен во позиција да дава одговор на прашања кои директно или индиректно биле поврзани со почитувањето на светите слики.

Според редоследот на настаните во Житието на Константин, откако патријархот Јован бил симнат од патријаршискиот престол, тој рекол: „Со сила ме протераа, но не ме победија во препирањето, зашто никој не може да се спротивстави на моите зборови“.[22] Тогаш

[18] Бранко Панов, *Средновековна Македонија*, 3 (Скопје: Мисла, 1985), 146.
[19] Харалампие Поленаковиќ, *За „Панонските легенди“* (Скопје: Наша книга, Македонска книга, Мисла, Култура, 1987), 12.
[20] *Панонски легенди* (Скопје: Наша книга, Македонска книга, Мисла, Култура, 1987), 28.
[21] Коев и Бакалов, *Въведение в Християнството*, 135.
[22] *Панонски легенди*, 28.

императорот Михаил III, во втората половина на 847 година, откако заедно со патријархот го подготвиле Константин, го испратиле кај Јован Граматик, при што му порачале на поранешниот константинополски патријарх: „Ако можеш ова момче да го победиш во спорот, пак ќе го добиеш својот престол“.[23] Но Јован најпрвин одбил да полемизира со Константин, сметајќи дека тој е премногу млад: „А Јован, кога го виде Филозофот, навидум толку млад, а не знаејќи дека е во умот толку мудар како и тие што беа пратени со него рече: Вие не сте достојни ни за моето подножје, а не да се препирам со вас“.[24]

Започнувајќи ја расправата за почитувањето на светите икони, Јован го запрашал Константин: „Зошто не му се поклонуваме и не го целиваме скршениот крст, а почитувате икони кои се насликани само до појас?“[25] На ова младиот Константин одговорил: „Крстот има четири дела. Ако му нема еден дел, веќе се губи неговата форма, а иконата само со лицето го претставува ликот и сликата заради кои била насликана. Кој ќе ја гледа, нема да види ниту лице на лав, ниту лице на рис, туку лик на тој што го претставува“.[26] По овој одговор Јован продолжил запрашувајќи зошто се поклонуваат пред крст на кој нема натпис, а не ја почитуваат иконата на која не е напишано името на оној што е претставен на неа.[27] На тоа Филозофот одговорил: „Секој крст има форма слична на Христовиот крст, додека иконите сите немаат еднаква форма“. На крајот од полемиката, Јован навел дека Господ му рекол на Мојсиј да не прави никаков лик спроти себе, а Константин го поправил, велејќи: „Да речел Бог: Не прави никаков лик, ти би имал право, но тој рекол: не каков било, т.е. недостоен“.[28] По ова старецот, засрамен, замолкнал.

Бидејќи оваа полемика се одвивала во втората половина на 847 година, не можеме со точност да утврдиме за кој патријарх станува збор во цитатот: „Тогаш царот со патријархот, откако го подготви Филозофот, го испратија против Јована.....“.[29] Дали се зборува за патријахот Методиј (843–847), кој бил поставен од императорката Теодора откако Јован бил принуден да абдицира или, пак, се зборува

[23] *Панонски легенди*, 29.
[24] *Панонски легенди*, 29.
[25] *Панонски легенди*, 29.
[26] *Панонски легенди*, 29.
[27] *Панонски легенди*, 29.
[28] *Панонски легенди*, 30.
[29] *Панонски легенди*, 28.

за патријахот Игнатиј (847–858), бидејќи смената на патријарсите се извршила токму во 847 година.

Следната дебата во одбрана на светите икони Константин ја имал на својата мисија кај Хазарите. Тие испратиле пратеници кај императорот со молба да им испратат учен човек кој ќе им даде совет за состојбата во која се наоѓале, односно од една страна Евреите ги наговарале да ја земат нивната вера и обреди, а од друга страна Сарацените, нудејќи им мир и подароци, вршеле притисок да ја земата нивната вера. Притоа, пратениците на Хазарите му рекле на императорот: „Доколку човекот кој ќе го испратите ги надвладее во спорот Евреите и Сарацените, – ќе ја прифатиме вашата вера“.[30] На оваа мисија Константин, меѓу другите разговори што ги водел кај каганот, со Евреите започнал расправа и за иконите. Имено, Евреите ги обвиниле христијаните за идолопоклонство, на што Константин одговорил: „Најнапред научете се да ги разликувате имињата, што е тоа икона, а што е тоа идол? (...) ...дали била слика онаа скинија што ја догледал Мојсеј на гората и ја донел долу, и дали тој направил слика на сликата, уметнички, како што прилега, слика со украси-клинци и кожи и килими и извонредни херувими? Бидејќи тој направил така, дали заради тоа ќе ви кажеме дека честите и се клањате на дрво, на кожа и на шаек, а не на бога, кој во тоа време покажал таква слика? Исто е и со храмот на Соломона во кој биле прикажани херувими и ангели и многу други слики. Така, значи, и ние, христијаните, создавајќи икона на божјите угодници, им правиме чест одделувајќи го она што е добро од сликите на демоните“.[31]

Иако Византија била зафатена со криза во периодот од речиси век и половина додека траел иконоборскиот спор, науката доживеала евидентен подем, и покрај скудните податоци што го потврдуваат тоа. За разлика од претходниот период, кога поголемо внимание ѝ се посветувало на духовната мисла, во периодот на иконоборството тоа било насочено кон развитокот на световната наука. Тоа можеме да го согледаме и во *Панонските легенди*, каде што се објаснува дека Константин Философ, покрај богословските науки, во Магнаурската школа изучувал и граматика, аритметика, географија, астрономија, музика, поезија, реторика, како и латински, еврејски и сириски јазик. За време на владеењето на првиот император иконоборец, Лав III, Вселенското училиште било затворено, најверојатно поради спротивставените мислења на учителите и новиот правец што го наметнал императорот. Но стремежот да им се даде значење на

[30] *Панонски легенди*, 34-35.
[31] *Панонски легенди*, 45.

световните науки кон средината на IX век придонел за време на владеењето на императорот Теофил (829–842) повторно да се отвори константинополското вишо училиште.

Константин Философ со својата ученост и мудрост успеал да излезе како победник во дебатите со многу учени луѓе, не само од христијанската вера туку и со Евреите и со муслиманите. Тој застанал не само во одбрана на светите икони туку и во одбрана на христијанството, со што придонел за ширење на истото меѓу нехристијанските народи. Преку описменувањето и христијанизирањето на Јужните и на Источните Словени, Византија ќе доживее нов подем како на културен така и на воен и на политички план.

Иконоборството како движење го опфаќа периодот од првата половина на VIII век до средината на IX век, кога врховната световна власт официјално се спротивставила и го забранила почитувањето на иконите. Константин Философ бил современик на последните години од опстојувањето на иконоборското движење, пред конечната ликвидација на истото. Како горлив застапник на почитувањето на иконите, Константин Философ во своите дебати со противниците докажувал и успеал да ја докаже оправданоста на нивното почитување. Тој со својата ученост и мудрост застанал во одбрана не само на светите икони туку и на христијанството, со што придонел за неговото ширење помеѓу нехристијанските народи.

Nenad MILANOVIKJ

EMERGENCE, DISPUTE ABOUT ICONS IN BYZANTINE EMPIRE AND DEFENSE OF CONSTANTINE THE PHILOSOPHER IN VENERATION OF HOLY IMAGES

– s u m m a r y –

Iconoclasm as a movement covers the period of the Byzantine Empire history from the first half of the VIII century until the mid IX century, when the supreme secular authorities officially opposed and prohibited the icon veneration. Constantine the Philosopher was a contemporary of the last years of the existence of the iconoclast movement, before the final liquidation thereof. As a fervent advocate of icon veneration, Constantine the Philosopher, in his debates with the opponents was proving and managed to prove the legitimacy of their respect. With his learning and wisdom he stood in defense not only of holy icons, but in defense of Christianity as well, which contributed to its spreading among non-Christian peoples.

Peter IVANIČ, Martina LUKÁČOVÁ
Constantine the Philosopher University in Nitra

УДК 930.85 (=16) “860/881“

JOURNEYS OF ST. METHODIUS WITHIN THE YEARS 860 - 881[1]

St. Methodius, born in Thessaloniki, was not only one of the leading Christian missionaries and diplomats of the 9th century, but also an active traveller. In this article we focus mainly on this aspect of his life. St. Methodius in the service of Byzantine imperial court and Moravian rulers made several rather long journeys the reference of which can be found in sources from this period. We trace back his possible routes and time period in which he could make those journeys. At the beginning of his missionary and diplomatic career he travelled together with his brother Constantine, who died in 869.

Mission to the Khazars

The first common and undisputed diplomatic experience for Methodius and his younger brother Constantine in the service of Byzantium was the message for the Khazars. His most important task was probably to form an alliance or to renew the alliance between the Byzantine emperor and the Khazar Khaganate. In summer 860 the Russians attacked Constantinople and unexpectedly jeopardised Byzantium[2], and therefore the imperial court decided to find allies against them. Since the Russians were in the neighbourhood of the Khazars considering previous good diplomatic relations, Byzantines referred to them. At the end of the year 860 the imperial mission, part of which were Constantine and Methodius, set out for

[1] This article was written within the project KEGA no. 014UKF-4/2012.

[2] В. Е. Науменко, “Византийско-хазарские отношения в середине IX века,” Khazars / Хазар. Jews and Slavs 16. (2005): 238.

its way. The author of *The Life of Constantine* states that they first headed to an important Byzantine city Chersones (near to today's Sevastople) in Crimea. Although specific means of transport is not mentioned there, it is assumed that they sailed on a ship[3], because travelling on land would last longer and would be more dangerous. In case of bad weather the fastest way to travel in those days was to sail on the sea. At that time, the Black sea was cruised mainly by merchant ships and transport ships. Byzantine fleet comprised of various types of ships. Written sources state the names of ships as galeai, monereis, chelandia, karabia and the most popular ship of that time dromon.[4] Very important evidence about the journey to Chersones and further to the Khazars presents the message about the transport of Byzantine builders and soldiers under the guidance of Petron Kamater with the task to build the fortress Sarkel on the river Tanais (today's Don) for the Khazars. They sailed on chelandias (χελάυδια). After arriving to Chersones they changed other ships and continued along the river Don to the place of destination.[5] Considering the danger of an attack and the importance of the mission the members of which were the brothers of Salonica, it is possible to assume that they sailed in a military ship which could provide them protection against the enemies' attacks. In those days the core of the Byzantine fleet was comprised of ships known as dromon. It was a fast military rowing boat with a sail which too was used for transport of important envoys. There is a message from the pope Nicholas I of 860, where he asked the Byzantine Emperor Michael III to send its ambassadors to Rome by dromons, which attests to this fact as well.[6] Byzantine envoys heading from Constantinople to Chersones in the same year might have used this ship for transport too. It is highly probable that they travelled along the west coast of the Black Sea. In this time the most frequently used

[3] "Žitije Konstantina VIII.," in *Magnae Moraviae fontes historici II : Textus biographici, hagiographici, liturgici*, ed. Dagmar Bartoňková and Radoslav Večerka (Praha : KLP, 2010), 59. There is only a short reference in the Life of Methodius about the mission to the Khazars without specific information about the destination and aim of the journey. Žitije Mefodija, archiepiskopa Moravьska IV.," in *Magnae Moraviae fontes historici II : Textus biographici, hagiographici, liturgici*, ed. Dagmar Bartoňková and Radoslav Večerka (Praha : KLP, 2010), 122.

[4] For terminology see John H. Pryor and Elizabeth M. Jeffreys, *The Age of the Dromon. The Byzantine Navy 500 – 1204* (Leiden; Boston : Brill Academic Publishers, 2006), 188.

[5] Constantine Porphyrogenitus, "De administrando imperio 42.," in *Constantine Porphyrogenitus – De administrando imperio* ed. Gyula Moravcsik and Romilly J. H. Jenkins (Washington, District of Columbia: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1967), 182-184. The fortress Sarkel was built by Byzantine builders during the reign of the Emperor Theophilos (829 – 842) upon Khazars' request sometime between 833 and 838 at the estuary of the river Don to the Sea of Azov.

[6] Pryor and Jeffreys, *The Age of the Dromon*, 166.

cruise to Chersones was through the harbour Debeltos (near today's Burgas), Sozopolis (today's Sozopol), Anchialos (today's Pomorie), Mesembria (today's Nesebar), Odessos (today's Varna), Tomis (today's Constanta) to the Danube delta and then along the mouth of rivers Dniester and Dnieper to Crimea.[7] Due to upcoming winter they interrupted the journey in this important Byzantine harbour. Neither exact duration of the cruise nor duration of their stay in Crimea is stated in the available sources. Vladimír Vavřínek assumes that they could stay there from December until March.[8] Constantine did not rest there. Apart from other things, on 30 January 861 he succeeded to find mortal remains of the third Roman bishop Clement (? – 97/101?, 4th Roman pope from 88/92).[9] In spring, when the conditions for sailing improved, the envoys could set out for another phase of their journey. *The Life of Constantine* contains a message that Constantine got on board of the sailing ship and set out for the journey to the Khazars through the Lake Maeotis and went through Caspian Gate to the Caucasian Mountains. Then, he was supposed to meet the Khazar envoy whose role was to accompany the mission to the Khaganate.[10] Lake Maeotis is an ancient name for today's Sea of Azov. There is no unified statement for interpretation of the location of the Caspian Gate of the Caucasian Mountains. Some researchers assume it is the strait at today's Derbent[11], since in this town on the west coast of the Caspian Sea the Khazar Khaganate used to spend winter time.[12] However, the majority of historians believe it is the Kerch strait which was in ancient times called Crimean Bosphorus. An important Greek settlement Pantikapaion used to be there in ancient times.[13] According to František Dvorník, the Byzantine envoys should meet the Khazar envoy in the Sarkel fortress on the river Don.[14] The mission shall subsequently proceed on land to the seat of the Khazar Khaganate the name of which is not mentioned in the written sources. This led to the origin of several hypotheses. Since Khazar rulers had several seats, the majority of historians believe that the mission met the Khagan in

[7] Ch. Ioannis Dimitroukas, *Reisen und Verkehr im Byzantinischen Reich vom Anfang des 6. bis zur Mitte des 11. Jh.* Band II. (Athens : Publ. Basilopoulos, 1997), 433.
[8] Vladimír Vavřínek, *Cyril a Metoděj mezi Konstantinopolí a Římem* (Praha : Vyšehrad, 2013), 69.
[9] Vavřínek, *Cyril a Metodě*, 71.
[10] "Žitije Konstantina VIII.," 61.
[11] František Dvorník, *Byzantské misie u Slovanů* (Praha : Vyšehrad, 1970), 85.
[12] Anthony-Emil N. Tachios, *Cirillo e Metodio. Le radici cristiane della cultura slava* (Milano : Jaca Book, 2005), 64.
[13] Zdeněk Měřínský, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*. (Praha : Libri, 2006), 536.
[14] Dvorník, *Byzantské misie u Slovanů*, 85.

the town Semender (Samandar), which was the former capital of the Khazar Empire and at the time of arrival of Contantine and Methodius the Khagan could use it as its summer seat.[15] Another group of experts believe that they could meet in the capital of the empire called Ityl (Itil, Atyl, Atel) which was located in the delta of the river Volga.[16] Zdeněk Měřinský states another possibility which is the well-known fortress Sarkel on the river Don. It is today identified with the locality of Cimlansk on the Lower Don.[17] On the way back they went through a deserted country with lack of water. Nevertheless, they were able to get to Chersones without injuries.[18] At the end of the year 861 the brothers were be back in the capital of the Byzantine Empire.[19] In terms of aims of the mission to the Khazars to be fulfilled it is necessary to stress mainly the important theological and spiritual aspect, which is most often mentioned together with the improvement of Constantine´s language skills. Nevertheless, there is also a speculation that the aim of the mission was to try to improve the position of Christians which lived in the Khazar Khaganate.[20]

In Otto's historical atlas of Slovakia the route of the mission to Khazars from Constantinople through the Black Sea towards the Kerch strait and through the Sea of Azov along the river Don to Sarkel is depicted very schematically.[21]

Taking into consideration that the assumption about the target of the Byzantine mission to Semender is correct, we face another problem with regarding exact localization of this Khazar town. Arabian sources state that is was located 4 days of travel from today's Derbent and 7 to 8 days from Ityl. Arabian geographer Al-Muqaddasī (around 945/946 – 991) states that the town was located at the sea between the river al-Chazar (today's Volga) and the town Bab (today's Derbent). Semender was identified with Tarku or Anzhi-Qala near Makhachkala by Russian experts and according to nomadic nations expert Lev Nikolajevič Gumilev it was identified with the

---

[15] Dvorník, *Byzantské misie u Slovanů*, 85. Jozef Kútnik Šmálov, *Prvý učiteľ slovienskeho národa. Život Konštantína Filozofa, rehoľným menom Cyril* (Bratislava : Lúč, 1999), 71.

[16] Měřínský, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*, 536.

[17] Měřínský, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*, 536. Сергей Алексеевич Ромашов, "Историческая география хазарского каганата (V-XIII ВВ.). Часть IV. и V.," Archivum Eurasiae Medii Aevi 13 (2004): 214-217.

[18] "Žitije Konstantina XII.," in *Magnae Moraviae fontes historici II : Textus biographici, hagiographici, liturgici*, ed. Dagmar Bartoňková and Radoslav Večerka (Praha : KLP, 2010), 75.

[19] Měřínský, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*, 537.

[20] Tachios, *Cirillo e Metodio*, 58.

[21] "Map 2.," in *Otto´s historical atlas. Slovensko*, ed. Pavol Kršák (Praha : Ottovo nakladatelství, 2009), 68.

area of Shelkovskaya on the upper part of the river Terek. However, there is another hypothesis of Murad G. Magomedov that there were two Semenders. According to him, the older Semender lied in the Tarku region, but at the end of the 7th century, due to war conflicts Khazars, they were forced to build a new town which lied in the area of Shelkovskaya. [22]

The same problem related to exact identification occurred in case of the town Ityl. It was originally thought to be located in the vicinity of the village Selitrennoye, near the former capital city of the Golden Horde Sarai-Batu. However, archaeological research did not confirm that assumption. Lev Nikolajevič Gumilev presented a theory that the town was destroyed by the river Volga. At present, experts speculate about a large hillfort which was uncovered in a close vicinity of the village Samosdelka to the south of Astrakhan.[23]

Interesting information on a presumable duration of the journey itself is stated in a Hebrew letter which was written around 950. It contains information that the journey from the Khazar Khaganate to Constantinople could be made by the sea in 15 days. The letter mentions ships loaded with fish, furs and other goods which headed to the capital of the Byzantium.[24] Similar information was also preserved from the following period. French ambassador Guillaume de Rubrouck (1215 – 1295) experienced a cruise from Bosphorus through Sinope, Chersones to the Sugdaia (today's Sudak) between 7 and 21 May 1253, thus in 14 days.[25] This cruise could be made so fast only in case of favourable weather. Constantine VII Porfyrogenetos (905/906 – 959, coregent from 908, emperor 913, individual reign 945) in his work *On the Administration of the Empire* stated that the journey from the Danube to Sarkel took 60 days.[26]

For approximate determination of the length of the route we have used publicly accessible project Orbis, which is the current result of the work group of Stanford University. It is a model of communication network (land, nautical and river routes) in the Roman period which reflects the situation after the year 200 AD and partially in later period. The researchers based this project on historical sources. The map materials were elaborated on grounds of published works of R. J. A. Talbert, which are based on data stated in Antonine Itinerary and in the well-known *Tabula Peutingeriana*. When working with the mentioned model, it is possible to choose from various modes (ways) of travelling – on foot, by mule, by horse, fast

[22] Ромашов, "Историческая география," 191-198.
[23] Ромашов, "Историческая география," 202-212.
[24] Dimitroukas, *Reisen und Verkehr*, 442- 443.
[25] Dimitroukas, *Reisen und Verkehr*, 443.
[26] Constantine Porphyrogenitus, "De administrando imperio 42.," 184.

redeployment of army, etc. Various parameters can be monitored there, such as the length of route, number of days and the price of the journey which is based on the Tetrarchian price edict of 301.[27] Apart from this we have used the internet portal https://maps.google.com/. If we consider the fact that the Byzantine mission to the Khazars travelled along the western coast of the Black Sea towards the delta of the river Danube and subsequently along the mouth of Dniester and Dnieper first to Chersones, according to the Orbis system the total route could measure 1,325 km and could be made in 27.2 days. From Chersones through Kerch strait towards the delta of the river Don, where there was harbour Tanais in the Roman period (today's Nedvigovka), the Orbis system calculated the distance of 729 km which, if based on this information, could be sailed in 10.5 days.[28] It is another 796 km from Nedvigovka to today's Samosdelka, the possible location of ancient town Ityl.[29] This distance could be travelled in 13.2 to 26.5 days depending on whether they travelled on foot or on a horse. In this case we can also assume that the brothers of Salonica together with their entourage used an identical route on their return journey.

The journey of Constantine and Methodius to Great Moravia in 863

Last year we celebrated the 1,150th anniversary of the arrival of Constantine and Methodius to Great Moravia. Although this event dates back to 863, it is not generally accepted in specialised works. There is also an assumption that it could happen in the year 864.[30] In case of the mission to Great Moravia, bigger stress is put on the intention of the Rastislav's message or to the target of the mission which was sent by the Emperor Michael III and by the patriarch Fotios, than to identification of the exact route of the members of the mission. This issue is present mainly in works of Jozef Cibulka[31], František Dvorník[32], Peter Ivanič and Martin Hetény[33],

[27] http://orbis.stanford.edu/ORBIS_v1paper_20120501.pdf
[28] http://orbis.stanford.edu/#mapping
[29] https://www.google.com/maps/dir/Samosdelka,+Astrakhanskaya+oblast%27,+Rusko/Nedvigovka,+Rostovskaya+oblast%27,+Rusko/@46.7011367,41.4790665,7z/data=!3m1!4b1!4m14!4m13!1m5!1m1!1s0x41a95d6123e9ba29:0x3d4765305b539f44!2m2!1d47.838568 3!2d46.0217555!1m5!1m1!1s0x40e3c2c3552e4633:0xbe05fb6aaa3c4bbe!2m2!1d39.3466667!2d47.2686111!3e2
[30] Ján Dekan, *Slovenské dejiny II. Začiatky slovenských dejín a Ríša veľkomoravská* (Bratislava : SAVU, 1951), 77. Lubomír E. Havlík, "Byzantské mise a Velká Morava," Sborník Matice moravské 82 (1963): 111. Kútnik Šmálov, *Prvý učiteľ slovienskeho národa*, 115.
[31] Josef Cibulka, "Der Zeitpunkt der Ankunft der Brüder Konstantin-Cyrillus und Methodius in Mähren," Byzantinoslavica 26 (1965): 328-334.
[32] Dvorník, *Byzantské misie u Slovanů*, 120.

Alojz Miškovič[34], Jozef Kútnik Šmálov[35] as well as Vojtěch Tkadlčík[36]. Michal Lacko[37], Matúš Kučera[38] and Zdeněk Měřinský[39] also wrote about the route of Constantine and Methodius. The route of Salonica brothers to Moravia is only seldom depicted on maps. The paper of Josef Cibulka contains only simple drawing of the route.[40] In a map in *Otto's historical atlas Slovakia* the journey to Moravia is depicted as a route from Constantinople through Thessaloniki to Durrës and further directly to Venice through the Adriatic Sea. From there through Ljubljana and Szombathely to the Moravia.[41] This route is similarly depicted in the publication *Pravdivý příběh byzantských věrozvěstů Konstantina a Metoděje (True story of the Byzantine apostles Constantine and Methodius)* with a subtitle *Křesťanství na Velké Moravě a byzantská misie (Christianity in Great Moravia and Byzantine mission)* by Ludek Galuška and Miroslav Vaškových.[42] Assumed routes of the Constantine and Methodius are also presented in the picture in the article of Matej Ruttkay in the collection of papers named *Brothers, who changed the world – Constantine and Methodius*.[43] In his last works Vladimír Vavřínek

[33] Peter Ivanič and Martin Hetényi, "Cesta byzantskej misie na Veľkú Moravu z pohľadu českej a slovenskej historiografie," in Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda (Nitra : UKF, 2013), 74-93.

[34] Alojz Miškovič, "Apoštoli Slovienov" in Apoštoli Slovienov : Sborník štúdií s obrázkovou prílohou (Bratislava : Spolok sv. Vojtecha v Trnave nákladom CN, 1963), 55.

[35] Kútnik Šmálov, *Prvý učiteľ slovienskeho národa*, 113-114.

[36] Vojtěch Tkadlčík, "Datum příchodu slovanských apoštolů na Moravu," Slavia 38, no. 4 (1969): 546-547. Reference of eight days of travel between Thessaloniki and Belgrade is at the beginning of the 42nd chapter in the work *On the Administration of the Empire.* Constantine Porfyrogenetos stresses out that it was a peaceful journey. It means that in case of fast travel it was possible to shorten the time of travelling. Constantine Porphyrogenitus, "De administrando imperio 42.," 182.

[37] Michal Lacko, *Svätý Cyril a Metod*. 7th issue (Trnava : Dobrá kniha, 2011), 90-91.

[38] Matúš Kučera, *Postavy veľkomoravskej histórie.* 3rd issue (Bratislava : Perfekt, 2005), 115. See Matúš Kučera, *Slovenské dejiny I. : Od príchodu Slovanov do roku 1526.* (Bratislava : Literárne informačné centrum, 2008), 96.

[39] Měřínský, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*, 278-279.

[40] Cibulka, "Der Zeitpunkt der Ankunft," 324.

[41] "Map 2.," 68.

[42] Luděk Galuška and Miroslav Vaškových, *Pravdivý příběh byzantských věrozvěstů Konstantina a Metoděje (True story of the Byzantine apostles Constantine and Methodius). Křesťanství na Velké Moravě a byzantská misie (Christianity in Great Moravia and Byzantine mission) (*Uherské Hradiště : Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 2013), 13.

[43] Matej Ruttkay, "Mocenské centrá Nitrianskeho kniežatstva," in Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod. (Bratislava; Nitra : Veda, 2012), 116.

published maps which depict the assumed directions of travels of the Salonica brothers.[44]

Following hypotheses published up to the present on the route of the journey[45], means of travelling, as well as distances we can assume that the Byzantine mission could set out from the capital of the Byzantine Empire along the connecting route Via Egnatia which led to today's Durrës (Dyrrachion) and Apollonia and was originally used for military purposes. In the 8th to 10th century its significance decreased due to frequent attacks of the Slavs, the Avars and the Bulgarians to the Balkans and therefore Byzantine diplomatic delegations to Francian rulers preferred sailing on the sea towards Rome or Venice. However, Via Egnatia was safe during the period of peace. From written sources we learn about important messages from 869/870 the target of which was Constantinople. The first represented Luis the German and it was led by Anastasius Bibliothecarius. Emperor's delegation set out for a journey in November 869 and it arrived to Constantinople on 26 or 27 February 870. The second mission sent by the pope Hadrian II travelled from 10 June to 15 September 869. Its members probably travelled along the road Via Egnatia because they stopped in Thessaloniki. Both delegations left Constantinople in March 870 and on the way back they went along the connecting road Via Egnatia to Durrës. From there, the papal legates headed to Ancona and members of emperor's mission went to Siponto in Apulia. Unfortunately, the papal legates were attacked by the Neretvans which were pirates living on the Dalmatian coast. Anastasius sailed to Siponto without problems and through Benevento arrived to Rome.[46] Based on the preserved information we can conclude that in the stated period in the Mediterranean area the transport was usually combined – on the land and by the sea in every period of the year. This was probably the case of Byzantine mission which headed to Rastislav too. After travelling along Via Egnatia, Constantine and Methodius together with their company could continue from Durrës to Venice by the sea. Subsequently, they set out along the well-known Amber Road to the area of Carnuntum (today's Petronell and Bad Deutsch-Altenburg), thus through Aemona (today's Ljubljana), Celeia (today's Celje), Poetevio (today's Ptuj), Sabaria (today's Szombathely), Arrabona (today's Györ), Scarbantia

[44] Vavřínek, *Cyril a Metoděj*, 177-178. Vladimír Vavřínek," The Cyrillo-Methodian Mission in Great Moravia," in Cyril and Methodius – Their Era, Lives, and Work (Brno : MZM, 2013), 48.

[45] For detailed overview see Peter Ivanič and Martin Hetényi, "Cesta byzantskej misie,", 83-86.

[46] Dimitroukas, *Reisen und Verkehr*, 348-349. Dvorník, *Byzantské misie*, 298-302.

(today's Sopron) and then, after crossing the river Danube directly to the seat of the Moravian ruler.

Since in the Middle Ages summer was the most optimal period for travelling not only because of the length of days which were six hours longer than in winter, but also because of possibilities to gain food and travellers could sleep outside.[47] Probable date of departure of Constantine and Methodius could be dated around June. In calculation of the length of the route and the number of days necessary for the travel we relied on the data from the Orbis system. After setting the starting point (Constantinople) and the final destination (Carnuntum) we selected the mode where the system finds the fastest route. In this case it presented a model where the major part of the route was made by the Aegean Sea and Adriatic Sea. Its total length would be 3,991 km and the travel could take 34.6 days. The cheapest route in the Roman period would be the journey through the Aegean Sea around the Peloponnese and further to the north along the Italian coast to the Patavium and then on the land through the Alpine passes. However, this possibility is less probable. The route itself has a length of 3,990 km and could be made in 50.2 days and, moreover, it would have to lead through the territory of the Frankish Empire. As the shortest route the system selected the route through Phillipolis, Naissus, Singidunum along the right bank of the river Danube to Carnuntum.[48] This matches the opinion of Czech archaeologist Josef Cibulka who writes about this topic in his study *Der Zeitpunkt der Ankunft der Brüder Konstantin-Cyrillus und Methodius in Mähren*.[49] According to the system, the distance of 1,587 km could be made in 52.9 days.[50] This information is almost identical to the calculation of the mentioned historian which assumed the distance of 1,600 km which could be made in 6 weeks.[51] Our preferred route from Constantinople thorough Philippi, Amphipolis, Thessaloniki, Heraclea to Dyrrhachium has the length 985 km and could be made in 32.8 days. This model does not include Venice which was established in later period. Therefore, Aquileia was chosen as the nearest port. The voyage from Dyrrhachium to Aquileia in July could last 7.6 days, including stops in Adriatic harbours Epidaurum and Salona. In the same month the journey from Aquileia to Carnuntum could be made in 15.6 days. The assumed length of the route from Constantinople to Carnuntum is 2,380 km and

[47] Norbert Ohler, *Cestování ve středověku* (Jinočany : Nakladatelství H&H, 2003), 29-30.
[48] http://orbis.stanford.edu/#mapping
[49] Cibulka, "Der Zeitpunkt der Ankunft," 328-334.
[50] http://orbis.stanford.edu/#mapping
[51] Cibulka, "Der Zeitpunkt der Ankunft," 332-334.

according to the Orbis model it can be made in 56 days.[52] From Carnuntum to the territory of Moravia it is only several kilometres which could be made in one day. This would mean that the Byzantine mission which was led by Constantine and Methodius could be accepted by Rastislav in August 863.

Constantine and Methodius on the way to Rome

The work *Vita Constantini-Cyrilli cum translatione s. Clementis*, the origin of which dates to the period of St. Cyril's death (869), states that the Salonica brothers spent four and a half year in Great Moravia before they came to Rome.[53] It was supposed that the stated time period was understood from the beginning of their stay in Great Moravia until their arrival to Rome including travelling. Based on this information the historians assume that Constantine and Methodius with their disciples left the territory of the Great Moravia in the second quarter of the year 867[54] or in summer of the same year[55]. The arrival of Salonica brothers to Rome dates to the second half of December 867 or sometime at the beginning of January 868. However, it was definitely after the consecration of the pope Hadrian I (700 – 795), which took place on Sunday 14 December 867. Slovak church historian Jozef Kútnik Šmálov thinks that they came to Rome at the beginning of the second half of December 867, while he states that they travelled from Moravia to Rome for one month and another month and half they stayed at Koceľ's seat and in Venice.[56] It is assumed that the stay at Koceľ's seat in Mosaburg (today's Zalavár – Vársziget) lasted at least three weeks to three months.[57] Vladimír Vavřínek believes that they left Koceľ in September or at the beginning of October 867.[58] They could have stayed in Venice for half a month up to six or seven weeks.[59] It is obvious from the above-stated that the well-known experts in the topic of Cyril and Methodius mission do not coincide in setting the time of their

[52] http://orbis.stanford.edu/#mapping

[53] "Vita Constantini-Cyrilli cum translatione s. Clementis 7.," in *Magnae Moraviae fontes historici II : Textus biographici, hagiographici, liturgici*, ed. Dagmar Bartoňková and Radoslav Večerka (Praha : KLP, 2010), 109.

[54] Richard Marsina, *Metodov boj*. 3rd issue (Bratislava : Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o., 2012), 49.

[55] Peter Ratkoš, "Obdobie včasného feudalizmu. First part. Veľkomoravské obdobie (do roku 907)," in *Dejiny Slovenska I (do roku 1526)* (Bratislava : Veda, 1986), 102.

[56] Kútnik Šmálov, *Prvý učiteľ slovienskeho národa*, 115.

[57] Dekan, *Slovenské dejiny* II, 74. Měřínský, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*, 318. Vojtěch Tkadlčík was even thinking about 9 - 10 months. Tkadlčík, "Datum příchodu slovanských apoštolů na Moravu," 546-547.

[58] Vavřínek, *Cyril a Metoděj*, 135.

[59] Cibulka, "Der Zeitpunkt der Ankunft," 364. Dekan, *Slovenské dejiny* II, 74.

travels and stays in Mosaburg and Venice. The same situation applies to the opinion about the aim of this journey.[60] For example, Jozef Kútnik Šmálov states that Constantine and Methodius were invited to Rome by Nicholas I (868 – 867) when they were in Moravia. This invitation did not relate to Bavarian intrigues in Rome, but it was a sign of recognition and confidence.[61] According to him, the Salonica brothers in Rome wanted to achieve acknowledgement of the old Slavonic church language, establishment of independent church province in Moravia and consecration of at least three disciples to bishops.[62] Other Slovak church historians Michal Lacko and Ján Hnilica state the same three reasons for this travel: 1. determination of the hierarchy for Great Moravia, 2. consecration of some disciples, 3. acknowledgement of the Roman-Slovak church service.[63] Richard Marsina in this case mentions Byzantine as well as Rome. He says that if we consider the fact that it was the definite departure of Constantine and Methodius from Great Moravia, it is not possible to consider Rome their final destination, only Byzantine and particularly Constantinople, since they were sent from there and should return there after they have fulfilled their role. Because they wanted to get their disciples consecrated to priests the aim of the journey for the majority of the company became Venice.[64] Based on the geopolitical as well as church situation at that time Vladimír Vavřínek assumes that Constantine and Methodius tried to have their disciples consecrated in Grad which was the seat of the patriarchate. He also relies on the well-known Constantine's discussion with his disciples in Venice which at that time was under the church administration of Grad.[65] In his extensive study, Ivan Varšo made a detailed critical overview of individual interpretations of Czech and Slovak historians considering the departure of Constantine and Methodius from Moravia.[66] From the latest works dedicated to the stated issue from the point of view of historiography

[60] Nikolaos Trunte, "Die römische Mission Konstantins des Philosophen. Zur byzantinischen Diplomatie der 60er Jahre des 9. Jahrhunderts" Преславска книжовна школа 7 (2004): 256-293.
[61] Kútnik Šmálov, *Prvý učiteľ slovienskeho národa*, 144-145.
[62] Kútnik Šmálov, *Prvý učiteľ slovienskeho národa*, 146.
[63] Lacko, *Svätý Cyril a Metod*, 107. Ján Hnilica, *Cyril a Metod. Horliví hlásatelia Božieho slova a verní pastieri cirkvi.* 3rd issue (Bratislava : Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o., 2012), 45.
[64] Marsina, *Metodov boj*, 49.
[65] Vavřínek, *Cyril a Metoděj*, 137.
[66] Ivan Varšo, "Dva otázniky retrospektívy byzantskej misie: „Vrátili sa z Moravy" (ŽM 5) – „A šiel svätiť svojich učeníkov" (ŽK 15)," Historické rozhľady 3(2006): 17-58.

we can mention the article of Martina Lukáčová[67]. Based on the opinion of Anthony-Emil N. Tachiosa the answers to questions related to the motivation of Constantine and Methodius' departure to Venice are ambiguous and based on hypotheses. The most probable explanation, according to him, is the fact that members of Venice church hierarchy who could perform the above-mentioned consecration played a significant role in their decision making. He states that the second, not less relevant although more prosaic reason was the location of the Venice harbour which could be their starting point on their way to Constantinople.[68]

The route of the journey of Salonica brothers to Great Moravia is much less discussed in literature than the aim of this journey and their intention. Jozef Kútnik Šmálov and Josef Cibulka focused on the route in more detail. The first mentioned thinks that the entourage went along the so called Amber Route which in ancient times led from Italy to the mouth of the river Moravia into the Danube. Since Kocel''s residence was not located on the main route from Carnuntum to Aquileia, it was necessary to turn to Sabarie pass approximately 80 km and go to the ancient Roman town called Valcum (today's Keszthely-Fenékpuszta) which was located in the southern part of the Lake Balaton[69]. He thinks that they proceeded further towards Ptuj, Celje, Ljubjana, Aquileia and Venice. From the Moravian borders together with the turning to Mosaburg and then to Venice they went all together around 801 km which could take them approximately twenty days. The route of the journey led through Ravenna and Rimini where they got to the ancient route Via Flaminia. Then they continued through Pesaro, Fano, Gubbio, Noceru, Spolento, Terni, Narni to Rome. Based on his hypotheses Jozef Kútnik Šmálov came to a conclusion that the duration of the journey from Venice to Roma was two weeks.[70]

Josef Cibulka analysed the route in more detail. For calculation of the distance between individual significant communication points he used a source known as *Itinerarium Antonini*. For this reason he chose Carnuntum as the starting point of the route because its location was close to Moravia. Since he assumed that Constantine and Methodius together with their entourage continued along the so called Amber Route with one stop at the Lake Balaton, he analysed distances between the most significant places on this communication. Namely he focused on Scarabantia, Sabaria, Valco,

---

[67] Martina Lukáčová, "Historiografický konspekt cesty Konštantína a Metoda do Ríma v r. 867," in Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda (Nitra : UKF, 2013), 93-100.
[68] Tachios, *Cirillo e Metodio*, 93.
[69] At present the Lake Balaton in Hungary.
[70] Kútnik Šmálov, *Prvý učiteľ slovienskeho národa*, 147-156.

Mestrianis, Poetovio, Celeia, Emona, Altinum (today's Altino near Venice). Based on his calculations, Salonica brothers would travel 801 km from Moravian borders to Venice, including the visit of Kocel'. Their journey from Venice should continue towards Ravenna, ancient Ariminum (today's Rimini) and along Via Flaminia directly to Rome. The route should all together measure 1,321 km and could be made in 33 days provided they travelled 40 km a day. His calculations do not include the stay at Kocel''s and neither the stay in Venice where Constantine and Methodius spent longer period of time.[71] Josef Cibulka described the route not only in writing, but he attached a drawing to his article too.[72]

The journey to Kocel' and to Rome. Travels of Methodius in 869 – 873

In 869 the pope sent Methodius to Kocel' as his apostolic legate. Although Kocel' welcomed Methodius warmly, he sent him back to Rome together with delegation of twenty noblemen with the request for episcopal ordination. Hadrian II decided to satisfy this request and made Methodius the head of a renewed Pannonian diocese the seat of which was originally in Sirmium (today's Sremska Mitrovica).[73] Methodius returned to Kocel' at the end of the year 869 and stayed there for several months. Vladimír Vavřínek states that he set out for journey to Rastislav in spring 870.[74] Sources do not state the specific route of his travel. We can only assume that it was the same route as when he travelled with his brother Constantine in 867. And thus, Methodius travelled along Via Flaminia and then along the so called Amber Route.

The third journey to Rome

In 880 Methodius had to go to Rome again because in June 879 he was invited by the pope John VIII. He should defend himself in Roman Curia against accusations that he celebrates church service in Slavonic language and teaches people fallacies.[75] He probably set out for his journey at the beginning of spring.[76] The visit ended well, since the pope issued the well-known letter *Industriae tuae*, by which he confirmed the archbishop function of Methodius and the use of Slavonic language in liturgy.

---

[71] In detail Cibulka, "Der Zeitpunkt der Ankunft," 349-352.
[72] Cibulka, "Der Zeitpunkt der Ankunft," 326.
[73] Vavřínek, *Cyril a Metoděj*, 175-181.
[74] Vavřínek, *Cyril a Metoděj*, 186-187.
[75] "Epistolae 81.," in *Magnae Moraviae fontes historici III : Diplomata, epistolae, textus historici varii* ed. Dagmar Bartoňková and Radoslav Večerka (Praha : KLP, 2011), 156-157.
[76] Vavřínek, *Cyril a Metoděj*, 243.

Moreover, he took Moravian ruler Svätopluk under his protection and named the priest Viching the head of the newly established Nitra diocese.[77]

Svätopluk himself might have sent the mission to Rome. Michal Lacko assumed that in case of this journey to Rome, Methodius travelled individually and not as part of the mentioned mission. He further thought that the archbishop crossed the river Danube at Komárno and went around the territory under the administration of the Frankish Empire through Pannonia and Croatia. Then he should travel to Ancona by boat and from there he should continue to Rome. On his was back he should use the same route, while he spent some time in Croatia where, according to Michal Lacko, he introduced Slavonic church service. He based his opinion on the reference in the so called third *Life of Naum*, in which it is mentioned that on his way back Methodius sailed to Illyricum and then continued on land.[78] However, this hypothesis is not very probable. The stated information in the text is written after the discussion about the death of the St. Cyril in Rome and thus it is rather related to the return of Methodius to Great Moravia in 870.[79] Vladimír Vavřínek in his monograph *Cyril a Metoděj mezi Konstantinopolí a Římem (Cyril and Methodius between Constantinople and Rome)* develops another theory based on which Methodius, who should stop in Riechenau, returned to Great Moravia later than Viching. In a local monastery in Riechenau a book called *Liber confraternitatum* was found in which there is the name *Methodios* written in Greek together with other names and on another page there is *episcopus Methodius*. Apart from names of members of the monastery community, the names of visitors were written in this book too. Therefore, Vladimír Vavřínek assumes that Methodius wrote his name into this book on his way back from Rome to Moravia in summer 880. This would mean that he and his company had to cross the Alps.[80] Although the opinions about the route of travel of Methodius differ, there is congruence in opinions of the majority of historians who think that Methodius did not return from the visit in Rome together with Viching. Part of them believes that Viching came to Great Moravia earlier than Methodius.[81] However, Richard Marsina assumes that Viching left Rome later than Methodius.[82]

---

[77] "Epistolae 90.," in *Magnae Moraviae fontes historici III : Diplomata, epistolae, textus historici varii* ed. Dagmar Bartoňková and Radoslav Večerka (Praha : KLP, 2011), 161-173.
[78] Lacko, *Svätý Cyril a Metod*, 166-167. Drawing of the assumed route is published there.
[79] See Slovak translation of Andrej Škoviera, "Tretí slovanský život Nauma Ochridského a dátum vyhnania Metodových učeníkov," Slavica slovaca 42, no. 2 (2007): 114.
[80] Vavřínek, *Cyril a Metoděj*, 251-256.
[81] Dvorník, *Byzantské misie u Slovanů*, 178. Lacko, *Svätý Cyril a Metod*, 175-176. Vavřínek, *Cyril a Metoděj*, 251.
[82] Marsina, *Metodov boj*, 91.

In case of the third journey of Methodius to Rome we assume that the Moravian archbishop used the route which he used before because he was already familiar with this way. Although, in this case he did not stop at the Lake Balaton but he continued directly from his seat in Great Moravia through Scarabantia, Sabaria, Poetovio, Celeia, Emona and then towards Ravenna, Ariminum and directly to Rome. Jozef Cibulka, based on calculations with the use of data stated in the work *Itinerarium Antonini*, assumes that the total distance between Rome and borders of Great Moravia could be around 1,161 km and could be travelled in 29 days.[83]

The journey to Constantinople

The thirteenth chapter of the *Life of Methodius* mentions that the Byzantine emperor invited Methodius to Constantinople. The Emperor Basileios I (867 – 886) himself welcomed the Moravian archbishop after arriving to the capital of the empire. The emperor alike the patriarch Fotios liked Methodius. Methodius was on this visit accompanied by his disciples.[84] The route of the journey as well as the purpose of the journey remains unclear. It is assumed that Methodius was invited in 881 and travelled to Constantinople together with his company in the last two thirds of the mentioned year, or at the beginning of the following year.[85] Although there are some opinions that he could travel through Bulgaria or the territory of today's Croatia, it is quite probable that Methodius chose the same route as in 863.[86] It was the last longer journey which he undertook before his death in 885.

In the Middle Ages travelling to long distances was very expensive, dangerous and exhausting. St. Methodius together with his brother St. Constantine-Cyril were among those people who could travel and get to know several countries due to the mission ordered by the Byzantine imperial court. It can be perceived as an added value which contributed to their personal erudition and the creation of impressive general knowledge in comparison to aims fulfilled and of immeasurable importance, which represents their specialised political and cultural-social activity.

---

[83] Cibulka, "Der Zeitpunkt der Ankunft," 352.

[84] "Žitije Mefodija XIII.," in *Magnae Moraviae fontes historici II : Textus biographici, hagiographici, liturgici*, ed. Dagmar Bartoňková and Radoslav Večerka (Praha : KLP, 2010), 136-137.

[85] Měřínský, *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*, 714-716. Vavřínek, *Cyril a Metoděj*, 256-260.

[86] Dvorník, *Byzantské misie u Slovanů*, 184-185. Vavřínek, *Cyril a Metoděj*, 260.

Peter IVANIČ, Martina LUKÁČOVÁ

JOURNEYS OF ST. METHODIUS WITHIN THE YEARS 860 - 881

- s u m m a r y -

St. Methodius together with his brother St. Constantine-Cyril were not only among the most intelligent Christian missionaries and diplomats of their period, but, as documented in written sources about their life and work, we can classify them among the most significant ancient travellers. In this article we focused on longer journey which Methodius made to the Khazars, Great Moravia, to Rome and at the end in 881 to Byzantium. Primarily we tried to determine the specific routes of their journeys to describe current opinions about their aims and the duration of travelling. For determination of the length of these routes we used publicly accessible project Orbis which was made by Stanford University project group.

Митко Б. ПАНОВ
Институт за национална историја
Скопје

УДК 94 (497.7) “969/1014“

САМУИЛОВАТА ДРЖАВА ВО ВОЕНАТА И ДУХОВНАТА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА НА ЈОВАН ГЕОМЕТАР

Јован Геометар (935/40 – ок. 1000) се смета за еден од водечките ретори во втората половина на X век. Високиот интелект и аристократско потекло му овозможиле на Геометар уште од рана возраст да се истакне со својата реторска вештина и да напредува во дворската хиерархија. Геометровиот поетски израз, придружен со доминантната глорификација на императорот Никифор Фока, упатува на тоа дека тој бил официјален поет на византискиот двор уште во периодот 963–969 година. Акцентирањето на сопствените воени достигнувања и големите лични жртвувања за Империјата, кое провејува во повеќето негови поеми, имплицира дека професијата на Геометар бил воениот ангажман. Извесно е дека тој бил на висока воена функција од доцните 50-ти години од X век, најверојатно стекнувајќи се со почесната титула *protospatharios* од Никифор Фока.[1] Во 985 година, или веднаш потоа, од Василиј II го разрешил Геометар од активната воена функција најверојатно поради неговата наклонетост кон регентството на Василиј Нотос, кој бил *parakoimomenos* на императорскиот двор од 976 година[2] Во 985/6 година следувало повлекување на Геометар во манастирот Кир, посветен на св. Богородица, каде што останал до крајот на својот

[1] F. Scheidweiler, „Studien zu Johannes Geometres“, *BZ* 45 (1952), 300–319; M. D. Lauxtermann, „John Geometres – Poet and Soldier“, *Byzantion* 68 (1998), 356–380; M. D. Lauxtermann,, *Byzantine Poetry from Pisides to Geometres: Texts and Contexts*, Volume 1 (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2003); E. M. van Opstall, *Jean Géomètre, poèmes en hexamètres et en distiques élégiaques: Edition, commentaire, traduction,* The Medieval Mediterranean, vol. 75 (Brill: Leiden, 2008).

[2] Lauxmann, „John Geometres – Poet and Soldier“, 364-371.

живот.[3] Датумот на неговата смрт не може со сигурност да се утврди, иако истражувачкиот консензус е дека Геометар го завршил животот околу 1000 година.[4]

Самиот карактер на Геометар, чиј несомнен интелект се манифестирал како во воената служба и така и преку поетската дејност, може да послужи за одгатнување на историскиот контекст во неговиот сложен реторички израз. Независно од хронолошката непрецизност и тешкотијата во декодирањето на историскиот контекст, поемите на Геометар претставуваат исклучително важен извор за Самуиловата држава, особено поради фактот што Самуиловата држава е презентирана низ светогледот на висок воен службеник и дворски поет, кој ја рефлектира современата претстава на политичкиот и на религискиот естаблишмент во Константинопол. Компаративната анализа на поемите покажува дека Геометар ја перцепирал Самуиловата држава како главен непријател на Западот, идентификувајќи ја со класичните термини *Мизи* или *Скити*. На тој начин тој ја споделува типичната византиска репрезентација во втората половина на X век, практикувана и од Лав Ѓакон. Во долгата поема *За востаниeто*, Геометар, меѓу другото, пишува:

> „Има ли зборови кои ќе објаснат што се случило на Западот!? Војската на Скитите поминува преку него и кружи како низ своја татковина. Земјата што раѓа благородни изданоци, луѓе бестрашни и челични, тие во корен ја сосекуваат и мечот го одделува нејакиот пород: едно дете останува кај мајката, а другото непријателот го одведува со силата на оружјето. Порано моќните градови – сега се прашина ситна. Гледајќи ги коњските штали на местото на коешто беа населбите на луѓето, леле, како да се воздржам од солзите. Така во оган пропаѓаат земјите и населбите, а ти граду – царица, средиште на Византија, кажи ми во каква судбина си потпаднал. Град, којшто стоиш на прво место по несреќа, колку порано си се гордеел со просперитет... Но преблаг збор, погледни ме со милостиво око, прекрати ги заемно истребувачките колежи,

[3] J. Sajdak, „Que signifie Κυριώτης Γεωμέτρης?“, *Byzantion* 6 (1931) 343–352; Lauxtermann, „John Geometres – Poet and Soldier“, 371-373.

[4] Lauxtermann, „John Geometres – Poet and Soldier“, 373; Lauxtermann, *Byzantine Poetry from Pisides to Geometres*, 289, n. 10. Во ова делоавтор се определува 997 година како *terminus post quem* за компилацијата на колекцијата на неговите поеми. Како основа за ваквото датирање, тој ја зема последната поема која ја поврзува со царската титула на Самуил. Исто и: Emilie Marlène van Opstall, *Jean Géomètre*, 14. Меѓутоа, ваквата хронологија е мошне несигурна и се заснова на датирањето на царската титула на Самуил.

одвлекување во заробеништво, востанија, бегства, прогонства, насилства, смртни казни, судења...“[5]

Со намера да ја презентира влошената општа состојба во Византија во периодот на владеењето на Василиј II, Геометар во поемата како главни непријатели ги означува „Скитите“, односно Самуиловата војска, акцентирајќи ги страотните пустошења, убиства, одведување во заробеништво и пропаст на населби. Притоа, забележлива е неговата тенденција за демонстрирањето на припадност на територијата подложена на опустошувачките непријателски продори, што било во согласност со византиската империјална идеологија. Самуиловата војска е таа што кружи на територијата, како на „нивна татковина“, убивајќи го византиското население. Симболиката на земјата што раѓа изданоци сосема јасно ја асоцира опасноста од губење на територијата која природно ѝ припаѓала на Византија. Во тој контекст, евидентна е критиката упатена кон Константинопол, која Геометар ја изразува во преносна смисла, насочувајќи го, всушност, своето несогласување со политиката на византискиот естаблишмент во престолнината.

На овој начин тој, всушност, настојува да ја прикаже немоќта на Василиј II како репрезент на врховната власт во спречувањето на опустошувачките продори на Западот, кои ѝ причиниле огромни штети на Империјата. Во таа смисла, разбирливо е зошто Геометар на самиот крај од поемата не го повикува императорот, туку самиот Христос да му помогне на Константинопол, кој, како престолнина, всушност, ја симболизира самата Империја: „Такви зборови испраќа кон тебе твојот град, градот кој е твој. Ти, којшто гледаш, не отфрлај го погледот од длабоките зла. До кога навистина ќе ни бидат маките?“[6] Според поимањето на Геометар, само Христос можел да стави крај на очајната состојба во кои се нашла Империјата, што било резултат на несоодветното владеење на Василиј II и на неговите воени команданти. Оттаму, поемата најверојатно го одразува историскиот контекст на граѓанската војна помеѓу Василиј II и Варда Фока во 987–989 година, во која биле вмешани и Русите на страна на византискиот император. Гледано од перспектива на Самуиловата држава, користејќи ја зафатеноста на Василиј II со граѓанската војна, Самуил, по триумфалната победа кај Трајановата порта во 986 година, можел непречено да ја реализира својата воена агенда, како резултат на што „скитската војска“ кружела „како низ своја татковина“. Потврда за

[5] J. A. Cramer, *Anecdota Graeca e Codd. Manuscriptis Bibliothecae Regiae Parisiensis*, *IV* (Oxford: Oxford University Press, 1841), 282.
[6] *Cramer*, *Anecdota Graeca e Codd*, 271-273.

ваквата хронолошка рамка е реторскиот израз на Геометар, во кој преовладува критиката на власта во Константинопол, со повикување на самиот Христос на помош, што кореспондира со новото дејствување во духовната монашка средина по 985/6 година.

Алудирањето на конкретните офанзивни продори на Самуил, со истоветна тенденција за демонстрирање на империјалната територијална припадност, може да се забележи и во поемата на Геометар *За грабежот на Ивиријците*.[7]

> „Не скитискиот оган, туку ивериското насилство сега го турка Западот против Истокот. Тоа [го означуваа] земјотресите, а македонската земја го покажа блесокот на новоизгреаните ѕвезди. Зошто напразно ги прекоруваш Скитите кога гледаш дека твоите пријатели и сојузници ги прават истите нешта“.[8]

Поблиското хронолошко определување на историскиот контекст содржан во оваа поема е овозможено со посочувањето на природните феномени. Силниот земјотрес што ја потресол престолнината, како и „блесокот на новоизгреаната ѕвезда“, односно појавата на Халеевата комета, се изворно регистрирани во 989 година. Ваквата хронологија коинцидира со граѓанската војна иницирана од Варда Фока, во која биле инволвирани и ивериските (грузиските) трупи. Контекстот на поемата евидентно е фокусиран на непријателската Самуилова војска, којашто е означена со терминот „Скити“, од чиишто офанзивни продори „македонската земја“ била подложена на „скитски оган“.

Притоа, забележлива е географско-етнонимската диференцијација на Јован Геометар на „македонската земја“ од непријателските војски „Скити“. „Пријателите“ во поемата би претставувале асоцијација за Византијците, односно за императорскиот естаблишмент во Константинопол. Доколку се прифати ваквиот историски контекст, Геометар во преносна смисла повторно алудирал на неспособноста на императорот Василиј II да се справи со сериозните предизвици од офанзивните продори на Самуиловата војска во Македонија, како и со граѓанската војна на истокот. Гледано од оваа перпективa, станува јасен неговиот критички тон и преносна мисла за залудните обвинувања од „македонската земја“ упатени кон непријателите „Скити“. Текстуалната контекстуализација на Геометар ја илустрира тенденцијата за прикажување на очајната состојба во која се нашол „Западот“ причинета од воената неспособност на Василиј II и на неговите воени функционери, чијашто одговорност била заштитата на

[7] *Cramer*, *Anecdota Graeca e Codd*, 282.
[8] *Cramer*, *Anecdota Graeca e Codd*, 282.

„македонската земја“. Со други зборови, жителите на „македонската земја“ се тие што залудно ја обвинуваат Самуиловата војска – „Скитите“, а, всушност, вистинскиот виновник се „пријателите“ – византиската војска, поточно воените генерали и самиот император Василиј II.

Дека ваквата реконструкција одговара на контекстот и на мислата на Јован Геометар, покажува и компарацијата со другите поеми во кои е содржана суптилната критичка реторика кон Василиј II, кои хронолошки коинцидираат со неговото разрешување од воената функција во 985/6 г. Впрочем, историскиот контекст содржан во современите изворни сведоштва ја потврдува дефанзивната позиција на Василиј II причинета од неговата зафатеност со граѓанската војна на истокот, во која учествувале и „сојузниците“ – иверискиte трупи. Оттаму, Јован Геометар, всушност, со поемата истапува со критика кон византискиот воен и политички естаблишмент одговорен за исклучително негативните состојби во Македонија кои биле последица од експанзијата на Самуиловата држава и се заканувале со целосно губење на територијата. Пораката е јасна – „македонската земја“ наместо да ја обвинува Самуиловата војска за влошената состојба, критиката треба да ја адресира кон сопствените „пријатели“ како одговорни за нејзината безбедност. Доколку се вистински генерали, тие треба самите да се справат со непријателот, како што би го сторил тоа Геометар кога бил на функција. Оттаму, поемата е своевидна манифестација на огорченоста на доскорешниот воин и неспорен патриот, кој останува немоќен да го даде сопствениот придонес на военото поле. Директното лично учество во справувањето со воените предизвици, Геометар го заменува со поетскиот збор, ставајќи се себеси во преносна смисла во директен дијалог со „македонската земја“, како што би го правел тоа доколку бил на воената функција.

Уште поостар критичен тон на Јован Геометар во контекст на неуспесите на Византија во справувањето со Самуиловата држава може да се забележи во поемата *За поразот на Римјаните кај бугарскиот теснец*, составена веројатно кон крајот на 80-тите години од X век:

> „Не би помислил, дури и сонцето да се помести, дека мизиските стрели ќе бидат посилни од авзонските копја. Пропаднете дрвја, злокобни планини. Пропаднете, мрачни планини! Пропаднете, недостапни пештери, таму каде што лавот трепери од средбата со срните! Сонце, скриј ја под земјата со злато блескавата кочија и кажи ѝ на великата душа на кесарот: Истарот го грабна венецот на Рим. Земи го бргу

оружјето, зашто мизиските стрели се посилни од авзонските копја“.[9]

Многу е веројатно дека овој пасус претставува алузија на состојбите поврзани со офанзивните воени дејства на Самуиловата војска кои резултирале со понижувачкиот пораз на Василиј II во битката кај Трајановата порта во 986 година. Геометар контекстуално сосема јасно ги посочува Василиј II и неговите команданти како главни виновници за катастрофалниот пораз, иако внимателно го избегнува именувањето на императорот. Тој евидентно настојува да ја долови сликата дека како последица од губењето на битката, византиската империјална доминација и супериорност, симболизирана преку лавот – императорот, била заменета со неговото треперење од соочувањето со непријателите – срните. Губењето на инсигниите при бегството на Василиј II, за што пишува Геометровиот современик Лав Ѓакон, во случајот симболично е претставено со грабнувањето на „венецот на Рим“, со што му се дава дополнителна острина на реторскиот израз во демонстрирањето на срамниот пораз на византискиот император. Имајќи го предвид ваквиот контекст, логично произлегува повикувањето на „непобедливиот“ император Никифор Фока да посегне по оружјето и да го порази Самуил, бидејќи актуелниот император не е способен да го стори тоа, бидејќи е совладан од „мизиските стрели“ и стравува од ново директно соочување.

Поемата содржи уште еден момент што може да ја долови перспективата на Геометар. Забележлива е тенденцијата на Геометар за конкретно географско лоцирање на самата битка, што е содржано во самиот наслов на поемата. Ваквата тенденција би можела да се очекува за некој воено опитен каков што бил Геометар, кој несомнено бил запознаен со воената стратегија која изискувала и познавање на географијата. Злокобните и мрачни планини се токму оние теснеци што воделе преку византиската територија кон градот Сердика, кој бил под контрола на непријателските војски. Контекстот кореспондира со описот на Лав Ѓакон, кој ја презентира катастрофата од „скитскиот меч“ и повлекувањето од „мизискиот“ напад преку „непреодните планини“ на римска територија.[10] Во таа смисла, употребата на

[9] *Cramer*, *Anecdota Graeca e Codd*, 296.

[10] *Leo the Deacon: The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century,* Introduction, translation, and annotations by A. M. Talbot and D. Sullivan, with the assistance of G. T. Dennis and S. McGrath (Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2005), X.8, 10, p. 213-217.

терминот *бугарски* во самиот наслов на поемата несомнено ја рефлектира просторната мисла на Геометар при лоцирањето на битката доловена во конкретниот момент. Геометар со „бугарските теснеци“ всушност ја асоцира територијата на ликвидираната бугарска држава, каде што Византија имала контрола, разграничувајќи ја, притоа, од територијата контролирана од Самуиловата држава. Споменувањето на „Истарот“, односно на реката Дунав, во многу потсетува на географскиот контекст на Лав Ѓакон за територијалниот опсег на римскиот посед. Лав Ѓакон, враќајќи ја римската меморија, потенцира дека императорот Јустинијан II им ја доделил на Бугарите „земјата со која Истар граничи внатре во Македонија“, алудирајќи на историскиот легитимитет и припадност на Византија.[11]

Во таа смисла, упатувањето на „Истар“ би можело да претставува класичен реторски стил како алузија на цивилизациската граница со варварите, која Византија ја повратила со триумфалната победа во 971 година. Тоа што Геометар претендирал да го презентира, всушност е тоа дека по битката кај Трајановата порта била загрозена дунавската граница, а со тоа директно бил засегнат и самиот империјален „венец“, односно империјалниот престиж на Константинопол. Станува збор за симболично проектирање на римската меморија во функција на демонстрирање на византиската империјална доминација преку упатувањето на припадноста на територијата сериозно загрозена од „Мизите“, кои веќе можеле со своите стрели да посегнат кон Византија и кон самата престолнина Константинопол.[12] Ваквиот светоглед му одговара на еден воин како Геометар, кој ја споделува идеолошката матрица на Константинопол. Историскиот контекст несомнено одговара на реконструкцијата на ваквата концептуална претстава, со оглед на дека Самуиловата војска дури по 986 година ги

[11] Leo the Deacon, *History*, VI. 9 (ed. Talbot, Salivan, 129). За стереотипната перцепција на Римјаните во однос на варварите како продукт на дијалогот помеѓу самите себе во функција на демонстрирање на диференцијалната репрезентација во однос на „другите“, види кај: G. Halsall, *Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568* (Cambridge, 2007). За етницитетот во раниот среден век како „мерка за културна дистанца“ помеѓу населението на Византиската Империја и варварите, види: F. Curta, *The Edinburgh History of the Greeks, c. 500 to 1050: The Early Middle Ages* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011), 276-297.

[12] За тенденцијата на византиските автори за проектирање идеологија на географска сопственост во контекст на балканските групи во XI век, види: P. Stephenson, „Byzantine Conceptions of Otherness After the Annexation of Bulgaria (1018)“, во: *Strangers to Themselves: The Byzantine Outsider,* ed. D. Smythe (Aldershot: Ashgate/Variorum, 2000) 253–256; A. Kaldellis, *Ethnography after Antiquity: Foreign Lands and Peoples in Byzantine Literature. Empire and after* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013, 112-113.

насочила своите офанзивни продори во традиционалните земји на некогашната бугарска држава кон Дунав, кои претходно биле под контрола на Византија и триумфално извојувани од Јован Цимиски.

Независно какво значење ќе му се даде на контекстот на Геометар, сосема јасно е дека терминот *бугарски* во поемата не имплицира етнонимска класификација, туку географско определување на самата битка меѓу Василиј II и Самуил во функција на демонстрирање на империјалната територијална припадност. Етнонимската мисла на Јован Геометар, која ја споделуваат и неговите современици, јасно е одразена и во оваа поема со означувањето на непријателската Самуилова држава со класичниот етноним *Мизи*.

Етнонимот *Бугари* кај Геометар единствено може да се сретне во поемата *За Бугарите*:

> „Претходно, Тракијци, посакувавте да придобиете сојузници против Скитите, но сега сакате да ги придобиете Скитите како сојузници против вашите пријатели. Ликува и се весели бугарско племе, држи и носи скиптар, венец, пурпур и виолетова... (недостасува линија – б.н.)... и тој ќе ви ги симне облеките, во долг јарем ќе ви ги врами вратовите и нозете во окови. И по грбовите и стомаците многумина ќе удри. И затоа престанете да правите 'поделби' помеѓу себе и имајте храброст да се однесувате како луѓе и да бидете горди".[13]

Содржинската комплексност на поемата, за што придонесува и присутното празно место во текстот, каде што веројатно треба да стои името на византискиот император, продуцира различни гледишта кај истражувачите, што ја засегнува и Геометровата етнонимска претстава. Една група истражувачи, доведувајќи ја поемата во релација со владеењето на Василиј II, укажуваат дека Јован Геометар ја имал предвид годината 989-та, кога византискиот император, соочувајќи се со сериозната опасност од војските на узурпаторот Варда Фока, стапил во сојуз со рускиот владетел Владимир, спасувајќи го на тој начин самиот Константинопол. Други истражувачи, пак, поистоветувајќи ги Тракијците со Бугарите, поемата ја доведуваат во контекст на настаните кои хронолошки се одвивале во 970[14] или во 986

---

[13] *Cramer*, *Anecdota Graeca e Codd*, 282-283. Англискиот превод од Мајкл Џефрис (Michael Jeffreys) со објаснување за интерполациите на крајот од поемата, види го кај: Andrzej Poppe, „The Political Background to the Baptism of Rus': Byzantine-Russian Relations between 986-89", *DOP* 30 (1976), 195-244.

[14] П. О. Карышковский, „К *истории балканских войн* Святослава", *Византийский Временник* (1953), 224-243. Авторот смета дека во поемата Геометар, всушност, го пренесува византиското поимање на царувањето на Борис II, кое во Константинопол било перцепирано како „узурпација". На истото посочува и Б. Ферјанчиќ во својот

година[15] Согледувајќи ја нелогичноста на демонстрирањето на царските инсигнии од „бугарското племе“ во 80-тите години од X век, некои истражувачи се определуваат и за 996/7 година како датум на настанување на поемата, доведувајќи ја во директна врска со прогласувањето на Самуил за цар.[16] Како и да е, во зависност од контекстуалната употреба на конкретната поема и нејзиното хронолошко дефинирање, за истражувачите, „Тракијците“ стануваат или Византијци или Бугари, додека еквиваленција на „Скитите“ се „Русите“. Внимателната анализа на поемата сепак укажува на неколку недоследности во –модерната интерпретација, што го поставува на преден план клучниот аспект - различната идентификација на „Тракијците“ на кои Геометар, всушност, директно им се обраќа.

Истражувачите кои ја поврзуваат поемата со историските настани од 989 година, еквиваленцијата „Тракијци“ – „Византијци“ – „Константинопол“ ја објаснуваат со фактот што во овој период Византија била територијално сведена единствено на областа Тракија по освојувачките походи на Самуиловата војска на запад, како и со офанзивните продори на Варда Фока на исток. Меѓутоа, историската реконструкција заснована на расположливите изворни сведоштва покажува дека воените дејства за време на граѓанската војна помеѓу Василиј II и Варда Фока воопшто не го засегнале географскиот простор на Тракија, бидејќи биле фокусирани на просторот на Мала Азија и на островот Абидос. Оттаму, се поставува прашањето зошто Геометар би им се обратил на „Тракијците“ доколку го немал предвид токму географскиот простор на Тракија? Ова особено што, како што покажуваат и другите поеми со историски карактер, тој секогаш

коментар на преводот на Геометар. Види: Б. Ферјанчиќ, *Византијски извори за историју народа Југославије,* III (Београд, 1966), 28-29.

[15] С. Пириватриќ, *Самуилова држава.* Обим и карактер (Београд, 1997), 166-167. Споменатиот автор, поистоветувајќи го етнонимот *Тракијци* со *Бугари*, истовремено ја забележува нелогичноста околу тоа на каква узурпација на царските обележја всушност алудира Геометар, имајќи предвид дека Борис II бил признат од Византија за цар во 969 година. Отфрлајќи ја можноста дека станува збор за евентуалното Самуилово крунисување за цар околу 997 година, Пириватриќ ја изнесува претпоставката дека Геометар во поемата всушност го изразил своето жалење поради губењето на царските инсигнии на Василиј II, кои биле запленети од Самуиловата војска при битката кај Трајановата порта во 986 година.

[16] Lauxtermann, „John Geometres – Poet and Soldier“, 372-373. Тој смета дека поемата е составена во 996-997 година единствено врз основа на поврзувањето на Геометровото негодување за дрскоста на Бугарите демонстрирана преку носењето царски инсигнии со царската титула на Самуил, кого погрешно го идентификува со Симеон. Истото гледиште, кое ја вклучува и погрешната идентификација на царот, го презема Ван Опстал. Види: Emilie Marlène van Opstall, *Jean Géomètre*, 14.

претендирал настаните да ги стави во конкретен географски простор, одразувајќи го на тој начин своето воено професионално искуство.

Имајќи ја предвид ваквата тенденција на Геометар, историскиот контекст на поемата подобро се вклопува во проектирањето на состојбите во 970 година, кога областа Тракија станала главен театар на воените операции, во кои како непријатели учествувале подеднакво Русите, Бугарите и Печенезите. Во вакви услови на комплексни воени прегрупирања, не се исклучува можноста дел од византиската тематска војска во Тракија да се приклонила кон Русите, што би го објаснило експресното преминување на непријателските војски низ територијата на Тракија сè до ѕидините на Аркадиопол.[17] Од сведоштвото на Лав Ѓакон јасно се гледа дека Русите во овој период ги загрозиле и „Македонците“.[18] Со оглед на тоа дека во конкретниот случај на Лав Ѓакон, со „Македонците“ се означувала, всушност, темата Македонија, географски лоцирана во источна Тракија, што го констатира и Скилица,[19] се потврдува и географскиот контекст на Геометар. Уште повеќе, Лав Ѓакон имплицира дека дел од тематските единици застанале на страната на Варда Фока во граѓанската војна откако биле привлечени од неговиот татко Лав *kouropalates,* кој бил прогонет на Абидос поради тоа што бил наклонет кон императорот Никифор.[20]

Тоа нè враќа кон клучниот проблем: кого, всушност, имал предвид Јован Геометар кога им се обратил на „Тракијците“? Од дешифрирањето на овој сегмент од поемата, всушност, зависи и реконструирањето на целосниот историски контекст. Компаративната анализа покажува дека Геометар во никој случај не претендирал да им се обрати на непријателите-„Бугари“, со оглед на тоа дека тој во своите поеми доследно им се обраќал на своите „Византијци“, што ги вклучува императорите и естаблишментот во Константинопол, дури и кога суптилно ги критикува. За еден воин каков што бил Геометар, тешко дека би можело да се очекува својот поетски израз да го сведе на свое директно обраќање кон непријателите. Исклучувањето на можноста Јован Геометар во конкретниот случај да им се обратил на „Бугарите“, дополнително го усложнува декодирањето на поемата во согласност со постојните интерпретации на модерните истражувачи.

[17] За битката кај Аркадиопол, види кај: *Leo the Deacon*, VI. 8 (ed. Talbot, Sullivan, 153, 155–161); *loannis Srylitzes Synopsis Historiarum*, ed. J. Thurn, CFHB 5 (Berlin, New York, 1973), XV.5-6 (ed. Thurn), 288-291.
[18] Leo the Deacon, *History*, VII. 9 (ed. Talbot, Salivan), 173-174.
[19] Skylitzes, *Synopsis Historiarum*, XV.5-6 (ed. Thurn), 288-291.
[20] Leo the Deacon, *History*, VII. 1 (ed. Talbot, Salivan), 129.

Доколку „Тракијците“ за Геометар биле Византијците, што несомнено и биле, како би можеле да бидат во сојуз против „пријателите“? Тоа нè води кон дилемата кои би биле, всушност, „пријателите“ на кои алудира Геометар. А. Поп е единствениот од истражувачите кој ја забележал ваквата нелогичност. Тој се обидува да разјасни дека зборувајќи за придобивање на сојузниците против Скитите, Геометар упатува на војната во периодот 969–971 година, додека „пријателите“ би кореспондирале со „Грците, Ерменците и Иверијците“. Неговата интерпретација е дека Русите биле повикани на помош против Тракијците, односно „пријателите“, за време на граѓанската војна во периодот 986–989 година, што би ги задоволило само Бугарите, бидејќи ќе можат да посегнат без страв кон царските ознаки.[21]

Доколку Геометар сакал да алудира на граѓанските војни во кои се судриле „пријателите“, како што смета А. Поп, се поставува прашањето зошто би го употребил терминот *Тракијци*, а не самиот град Константинопол, со што многу посоодветно би ја рефлектирал непосредната загрозеност на престолнината, како што го направил тоа во другите поеми? Ако кон тоа се додаде и константната тенденција кај Геометар за конкретно географско дефинирање на настаните, станува извесно дека со терминот *Тракијци* тој упатувал и на географскиот фокус на судирите, како што го правел тоа и во другите поеми со воена проблематика. Геометар, кој во тоа време заземал висока воена функција, секако бил детално запознат со воените прилики, од што произлегува и акцентирањето на географскиот фокус во областа Тракија. Во таа смисла, многу пореално е дека Геометар со споменувањето на Тракијците, ги имал предвид византиските тематски војски во Тракија.

Ваквата интерпретација би го овозможило и декодирањето на преостанатиот дел од поемата, каде што Геометар упатува на дрскоста на „бугарското племе“ со носењето на царските инсигнии. Евидентно е дека во конкретниот случај Геометар претендирал да го акцентира пркосот на „бугарското племе“ во однос на Византија. Пркосењето не подразбира узупрација, што е традиционалното истражувачко гледиште кое произегува од погрешната интерпретација дека Геометар во овој дел од поемата алудирал на Самуиловата демонстрација на моќ со царската титула. Во текстот, всушност, воопшто не се упатува на некаква узурпација. Единственото што е содржано во поемата е изразот на револт кај Геометар во контекст на покажувањето на царските инсигнии од страна на „бугарското племе“. Во согласност со

[21] Poppe, „The Political Background to the Baptism of Rus'“, 215.

идеолошкиот концепт на Византија, кој несомнено го споделувал Геометар како нејзин долгогодишен експонент, признавањето на царската титула можела да произлезе единствено од Константинопол. Ваквата идеолошка перспектива на Геометар може да се однесува на историскиот контекст со претпоставениот чин на признавањето на царската титула на Борис II од Свјатослав. Оттаму, многу пореално е пркосот на „бугарското племе", кој сликовито го демонстрирал Геометар, да се доведе во историскиот контекст на настаните во 970 година, кога по воспоставувањето на руската доминација и освојувањето на бугарската престолинана, Русите му дозволиле на Борис II да ја користи својата титула. Тоа, впрочем, го акцентираат Лав Ѓакон и Јован Скилица, кои јасно укажуваат на фактот дека дел од бугарските аристократски кругови ја поддржале воената агенда на Свјатослав, учествувајќи со свои војски во освојувачките продори против Византија токму во Тракија.

Секако дека за Византија, демонстрирањето на царските обележја од страна на „бугарското племе", што произлегувало од веројатното признание добиено од новиот владетел Свјатослав, претставувало нелегитимен чин, кој директно задирал не само во идеолошкиот концепт на Византија туку и во империјалниот престиж во хиерархијата на државите.[22] Оттаму, разбирливо е и потенцирањето на пркосот на „бугарското племе" од страна на Геометар, кој евидентно бил насочен против Византија. Потврда за тоа е и поделеноста кај истражувачите во однос на самото датирање на оваа поема, која произлегува од нелогичноста во врска со хронолошкото определување на царската титула на Самуил.

Гледано во целина, истражувачите кои го анализирале Геометровиот историски контекст го занемариле клучниот проблем во интерпретацијата на поемата. Зошто Геометар, кој, независно од суптилната реторска форма, не се воздржува од критиките кон Василиј II и неговото опкружување, во конкретниот случај го прави сосема спротивното – го глорифицира претстојниот империјален триумфализам. Имајќи го предвид карактерот на другите поеми и личниот антагонизам на Геометар, во конкретната поема секако не би можело да се алудира на Василиј II, а уште помалку на непријателите Борис II или на рускиот владетел Владимир, што не е исклучено од

[22] За супериорноста на Византија во моделот на хиерархијата на државите, види: G. Ostrogorsky, „The Byzantine emperor and the hierarchical world", *SEER* 35 (1956), 1-14; P. Stephenson, *Byzantium's Balkan frontier: a political study of the northern Balkans*, 900-1204 (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 33-38.

некои истражувачи.[23] Неможноста празното место во поемата да е наменето на Василиј II повторно нè доведува до хронолошката рамка на составувањето на поемата пред Геометровото разрешување од функцијата, односно на историскиот контекст на настаните поврзани со 970 година. Притоа, логично се наметнува прашањето дали играта на зборови и отсуството на критичкиот тон кон императорот не се должи на затскривањето на сопствената одговорност на Геометар со оглед на неговата тогашна висока служба во византиската армија. Внимателната анализа, меѓутоа, открива нешто друго. Разјаснувањето го овозможува преводот на Мајкл Џефрис на последниот дел од поемата: „cease to make <divisions> among yourselves, and have the courage to bear yourselves as men and to be proud“. Со алтернативниот превод поемата го добива логичниот крај – Геометар не им се обраќа на „Бугарите“, туку на самите Тракијци, со апел да ги прекинат поделбите помеѓу самите себе.

Погледнато од оваа перспектива, поемата има класичен карактер на директно обраќање на Геометар до своите војници, со забележлива тенденција за подигање на сериозно опаднатиот морал на војската. Дали, можеби, Геометар ја составувал поемата на самото бојно поле, обраќајќи им се директно на своите византиски војници од темата Тракија чијшто морал опаднал поради надоаѓањето на големата војска на Русите, Бугарите и Печенезите? Потврдниот одговор на ова прашање го дава самиот историски контекст, кој лесно може да се извлече од изворните сведоштва со оглед на тоа што Русите предводени од Свјатослав, по победата кај Филипопол без проблем продреле до Аркадијапол. Византиската војска секако не била имуна на дезертерството поттикнато од наближувањето на бројно супериорниот непријател, што довело до сериозни внатрешни поделби. Ваквата можна ретроспекција би можела да го разјасни контекстот на поемата и прекорувачкиот тон на Геометар, кој,

[23] Poppe, „The Political Background to the Baptism of Rus'“, 215. Авторот го остава отворено ова прашање, упатувајќи дека тоа би можел да биде бугарскиот владетел кој ја загрозил Тракија, или рускиот владетел Владимир, кој би се сменил од сојузник во непријател, или самиот Василиј II со неговата погубна политика. М. Раев „Бележки км производението на Йоан Геометър Εις τούς Βουγάρους“, Проф. д. и. н. Тотю Тотев *и столицата Велики Преслав*, ed. Р. Рашев (София: Български писател, 2006), 180-187. Последниов ја,изнесува хипотеза дека личноста која недостасува во празниот текст е Василиј II, сметајќи дека Геометар всушност ги поттикнува Бугарите да носат царски инсигнии по поразот на Византија во 986 година. Тој дури тврди дека Геометар ги повикува Византијците да ги сопрат поделбите и да склучат сојуз со Бугарите за да се борат против Василиј II. Гледиштето на Раев тешко може да се потврди и да се извлече од контекстот на Геометар.

всушност, бил насочен кон дел од војниците-„Тракијци“, коишто свртувајќи се на страната на Русите и на Бугарите, всушност се свртеле против сопствените „пријатели“, односно колеги од војската, предавајќи ја со тоа самата Империја. Оттаму, сосема е јасно зошто на крајот Геометар апелира да се стави крај на поделбите во самата војска, повикувајќи ги да демонстрираат храброст да се однесуваат како мажи и да бидат горди. Поемата воедно ја одразува и империјалната алузија на географската сопственост, која била загрозена од узурпацијата на византиската територија од непријателите.

Дури и да се примени традиционалниот превод без интерполацијата на Шајдвајлер, би се добил истиот контекст, имајќи предвид дека воинот Геометар не претендирал директно да им се обрати на „Бугарите“. Во тој случај, крајот на поемата, во кој Геометар го акцентира фактот дека императорот ќе ги казни поради „напуштањето на работата“, повторно би претставувал повик кон византиските војници, но насочен кон оние што дезертирале и не биле достојни да ги носат императорските ознаки на Византија. Двосмисленоста, секако, мошне јасно ја разбрале византиските војници и офицери на кои им биле упатени овие завршни зборови. Да сакал некој подобро да ги прикаже во толку кус текст комплексните настани што ја одбележале 970 година, сигурно немало да може да го направи тоа на начин како Геометар. Интелигентниот Геометар несомнено имал намера да ја долови комплексната состојба, интегрирајќи повеќе непријатели во само неколку стиха. Концизноста, секако, ја налагале самиот момент и конкретната намена на поемата, што го потврдува воениот карактер на директното обраќање на Геометар и нејзиното составување на самото бојно поле.

Гледано во целина, поемата претставува класичен повик на еден воен командант упатен кон своите војници, во кој покрај прекорот за дезертерството, се адресира и опаднатиот морал. Геометар, всушност, ги повикува своите колеги-војници од Тракија да стават крај на несогласувањата и да застанат во одбрана на Византија, бидејќи императорот наскоро ќе ги разбие сите дрски надворешни и внатрешни непријатели. Тоа претставува апел на воин до војниците во Тракија да се однесуваат како мажи и да бидат горди, со што евидентно се поттикнувал хероизмот и патриотизмот во одбраната на Империјата. Пораката е јасна – само обединети војниците ќе можат да ги победат непријателите, по што ќе следува триумфот со конечното покорување на Бугарите.

Оттаму станува јасно и обраќањето на Геометар кон „бугарското племе“, коешто, всушност, има преносна смисла, имајќи

предвид дека станува збор за форма на непосредно обраќање кон својата византиска војска со „Тракијци“. Геометар во улога на висок воен функционер преку поемата, всушност, имал намера да ја поттикне храброста на византиските војници, порачувајќи му преку нив на „бугарското племе“, во преносна смисла, дека наскоро византискиот император ќе ги казни надворешните непријатели и внатрешните предавници. Тоа е класично воено обраќање со мотивирачка порака упатено кон византиската војска, а не кон „бугарското племе“. Крајната цел на „Тракијците“, односно на византиската војска ќе биде конечното триумфално покорување на Бугарија, што воедно му дава смисла и на самиот наслов на поемата. Раскажано преку декодираните зборови на Геометар, „тој“, односно императорот Цимиски, моќно ќе го порази „бугарското племе“ и ќе им ги симне царските облеки и инсигнии. Оттаму станува јасно зошто Геометар во поемата не само што не го критикува императорот туку и го навестува неговиот императорски триумф. Тоа можел да го направи само некој што бил сè уште во воена служба и имал директна одговорност за состојбите во 970 година, манифестирајќи го својот револт поради пркосот на „бугарското племе“ коешто се дрзнало да ги прикажат царските инсигнии без дозвола на Византија. Доколку лакуната во текстот се однесувала на Василиј II, Геометар сигурно би применил сосема поинаква реторика. Воедно, фактот што титулата на Самуил и самото негово име биле игнорирани од византиските автори кои биле негови современици, дополнително потврдува дека во поемата Геометар не алудирал на узурпацијата на царската титула од страна на Самуил, туку на пркосот на бугарскиот цар Борис II.

Реторскиот израз во поемата од аспект на глорифицирањето на претстојниот императорски триумф тешко би можел да се очекува од Геометар по 985/6 година. Во овој духовен период неговиот поетски израз во однос на конкретните историски настани е доведен во контекст на критиката кон империјалниот естаблишмент, а обраќањето е сведено на потсетување на настаните во преносна смисла преку проектираниот дијалог со самиот себе. Ваквата конотација во никој случај не е содржана во оваа поема, во која Геометар истапува категорично во својство на класичен високопозициониран воин, ставајќи се во улога на директно инволвиран во воените настани. Подоцна, во манастирската тишина, тој како патриот постојано ќе се потсетува на ваквите подвизи при составувањето на своите поеми, како што бил оној од 970 година, кога тој ја пролевал сопствената крв за спас на Империјата, застанувајќи во првите одбранбени редови заедно со својата војска.

Во поемата *За кометопулот*, во чиишто наслов и содржина Геометар евидентно алудира на Самуил, сосема јасно се предочува историскиот контекст поврзан со појавата и подемот на Самуиловата држава, што било придружено со опаѓањето на воениот престиж на Византија.[24] Во обидот да ја декодираат мислата на Геометар во оваа поема, истражувачите во најголем дел имаат погрешен приод, базирајќи го реконструирањето на историскиот контекст во директна релација со хронологијата на составувањето на самата поема. Постоењето на две хронолошки одредници во поемата, едната поврзана со појавата на кометата, а другата со смртта на Никифор Фока, резултира со различната интепретација на настаните. Истражувачите што ја земаат како точна констатацијата на Геометар за појавата на коме(и)топулот со „залезот", односно со смртта на Никифор Фока, ја доведуваат поемата во историскиот контекст на востанието на комитопулите во 969 или во 976 година. Како потврда за ваквото гледиште се зема подоцнежното сведоштво на Јован Скилица, во кое се упатува на востанието на комитопулите по смртта на царот Петар во јануари 969 година.[25] Споменувањето на кометата, пак, се објаснува со конкретното време на составувањето на поемата во 989 или почетокот на 990 година. Други истражувачи го занемаруваат Геометровото поврзување на појавата на коме(и)топулот со смртта на Никифор Фока. Укажувајќи на несигурноста на овој реторски израз, како посигурна хронолошка детерминанта тие ја посочуваат појавата на Халеевата комета во 989 година, поврзувајќи ја со историскиот контекст кога Самуил се наложил како сериозна опасност за Византија.[26]

---

[24] *Cramer*, *Anecdota Graeca e Codd,* 283.

[25] Дека Геометар го имал предвид востанието на комитопулите во 969 или 970, види кај: B. Prokic, *Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Scylitzes* (München, 1906), 12; Антолјак, *Средновековна Македонија,* I, 122-123, 324; Панов, *Македонија низ историјата,* 75-76. Пириватрић, *Самуилова држава*, 57-71. Последниот констатира постоење на движење „отпаднишство" на комитопулите во 969 година, кое, според него, сепак немало поголем ефект. За интерпретацијата на поемата во контекст на востанието во 976 година, види кај J. Ферлуга во коментарот на преводот на Јован Геометар во *Византиски извори за историју народа Југославије*, 24-25, n. 5-6.

[26] За 989 година како датум на составување на поемата, види: K. Argoe, „John Kyriotes Geomerres, a tenth century Byzantine writer", Ph.D. thesis, University of Wisconsin (Madison, 1938), 140-41; Stephenson, *The Legend*, 17. Стефенсон укажува на употребената сингуларна форма *комитопул*, што, според него, имплицира хронологија по 986 година, кога настапила смртта на Самуиловиот брат Арон. Пириватриќ (*Самуилова држава,* 47-48) се согласува дека поемата била составена во 989 или во почетокот на 990 година. Лакстерман (*Byzantine poetry from Pisides to Geometres,* 235-236), констатирајќи дека Самуил станал закана за империјата по

Доколку се земат предвид личноста и карактерот на Геометар манифестирани преку неговиот реторски израз, станува јасно дека тој и во оваа поема ја задржува тенденцијата на акцентирање на сопственото воено искуство. Во конкретниот случај тој го прави тоа преку проектирање на претходното воено искуство со хронолошкото дефинирање на „залезот“, т.е. смртта на победоносецот Никифор Фока, презентирајќи ја како вовед во несигурниот период на воени неуспеси причинети од појавата и издигнувањето на „кометопулот“ Самуил. Притоа, индикативно е тоа што во конкретната поема воопшто не е споменат триумфот на Цимиски против Бугарија, што тешко може да се објасни со тенденциозното изземање на овој император поради симпатиите на Геометар кон Фока.[27] Историскиот контекст на Геометар може да се разјасни со неговата претстава за Самуил комитопулот, кого тој евидентно го диференцира од ликвидираното бугарско царство. Поради тоа тој и не го довел Самуил во врска со историските настани од 971 година. Секако, во целиот контекст треба да се земе предвид дека во конкретниот период на појавата на кометопулот во 969 година, Геометар бил активно инволвиран во воената служба. Оттаму, Геометар својата поетска мисла, всушност, ја фокусирал на историската паралела помеѓу владеењето на Никифор Фока и она на Василиј II, изземајќи ја на тој начин во извесна смисла сопствената воена одговорност. Поради тоа појавата на новиот непријател – „кометопулот“ Самуил, Геометар прецизно ја поврзува со залезот на Никифор, додека неговиот подем и манифестирањето на воената моќ го асоцира со кометата која се појавила во време на Василиј II.

Како и да е, во случајот со „кометопулот“ повторно се забележува преносниот директен дијалог на Геометар при составувањето на поемата. Овој пат Геометар го прави дијалогот со императорот Никифор Фока. Споменувањето на кометата и на ѕвездите кои судбински ги предодредуваат настаните, што е придружено со повикувањето на душата на Никифор Фока, наполно одговара на манастирскиот период од неговиот живот и акцентирањето на духовната поврзаност со својот омилен патрон. Ваквото декодирање

смртта на Цимиски и дека вистинскиот подем го забележал во 986 г. со победата кај Трајановата порта, смета дека поемата не можела да биде составена пред 976 година, а може да настанала најдоцна до 989.

[27] В. Г. Васильевский, „К истории 976—986 годов“, *ЖМНПр* 184 (1876), 116. Овој автор, игнорирајќи ја нелогичноста, укажува дека неспоменувањето на Цимиски се должело на големите симпатии кон Фока, иако притоа ја доведува поемата во контекст на востанието на комитопулите, кое, според него, избувнало по смртта на Цимиски во 976 г.

на Геометровата мисла воопшто не ја доведува во колизија хронологијата на составувањето на поемата по 985/6 година со хронолошкиот опсег на историскиот контекст на опишаните настани кој се протегал од 969 година до самото настанување на поемата. Всушност, Геометар презентирал поголем хронолошки период, проследувајќи ги појавата и подемот на кометопулот Самуил, на што бил и самиот сведок.

Анализата на текстовите на Јован Геометар го наметнува заклучокот дека во контекст на Самуиловата држава, тој доследно ги употребувал термините „Скити“ или „Мизи“, независно од периодот на составувањето на поемите. Терминолошката употреба на Геометар, всушност, го потврдува генералниот модел на репрезентација кај византиските автори – современици на Самуил, чијашто титула и самото име биле замаскирани со класичните термини или преку асоцијацијата со небесниот феномен *комета* = *кометопул*. Отсуството на титулата на Самуил, кое се забележува и кај подоцнежните византиски автори, несомнено претставува рефлексија на византискиот идеолошки концепт и политичка пропаганда, што може да се забележи и во дел од поемите на Геометар.

Mitko B. Panov

SAMUEL'S STATE IN THE MILITARY AND SPIRITUAL REPRESENTATION OF JOHN GEOMETRES

- s u m m a r y -

The contextual analysis of the work of John Geometres shows that in the context of Samuel's State, he consistently used the term "Scythians" or "Mysians", regardless of the period of the compilation of his poems. The terminology that Geometres used in his poems in describing the events related to Samuel's State confirms that he employed the general model of representation among the Byzantine authors that were contemporaries of Samuel. The title and the name of Samuel, were disguised through classical terms, or through association with the natural phenomena Comet = Kometopul. The absence of title for Samuel, which can be noticed also in the works of the later Byzantine authors, undoubtedly represents a reflection of the Byzantine ideological concept and political propaganda, that influenced the poems of Geometres.

Dragan GJALEVSKI
Institute of National History – Skopje

УДК 94 (495.02) "9"

BYZANTINE "JUST" WAR AND IMPERIAL INTERESTS IN THE BALKANS DURING THE TENTH CENTURY

As a state, the Byzantine Empire survived on the European political scene for more than a millennium. One of the strengths responsible for this longevity was its military system which, despite the changes and reforms that was carried out during the centuries, descended directly from the glorious Roman legions of emperor Augustus, or at least Diocletian.[1] On the other hand, the sources imply that Byzantium was also a civilization where humanity and other Christian virtues were constantly glorified, while war and warfare often condemned and presented as one of the greatest evils. Torn apart between the Christian ideal of *φιλανθρωπία* and the need for security, the Byzantines, who wanted to present themselves as highly religious people, had to find some way to morally justify warfare and taking away human life. For them war posed as the worst of all evils, and this view was constantly repeated throughout the Byzantine history in number of military tactics, hagiographies and chronicles.[2] This dualism in the society that emerged from Roman traditions and Christian values strongly influenced the Byzantine view towards war and warfare. Essentially, it represented a contradictory fusion of Roman militant ideology and Christian pacifistic and *philanthropic* ideals. The interaction among these two different ideological views led to the creation of a unique military concept that fully and unconditionally supported the pacifist ideal, but at the

[1] For the development of the byzantine army: Warren Treadgold, *Byzantium and its Army 284-1081*, (Stanford University Press), 1995.

[2] The anonymous author in his work *On Strategy* implies that "...war is a great evil and the worst of all evils." For more details: On Strategy, 4.9-14, *Three Byzantine Military Treatises*, ed. and trans. George T. Dennis, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae Vol. XXV*, (Washington D.C., 1985), 21.

same time justified the existence of a powerful and effective military system.

The way out of this paradox was found in the political philosophy written by Eusebius of Caesarea. Established during the first half of the IV century and supported by the Christian church, the Byzantine Empire was portrayed as an earthly reflection (*μίμισις*) of the Kingdom of Heaven and its ruler as God's representative on Earth, *ισαπόστολος* - equal to the Apostles, guardian of the Church and the one true faith, defender of all Christians. According to this "official" ideology, the Byzantines perceived themselves as the "Chosen People" and their state as universal "Christian Empire" that fought for its survival against the enemies that surrounds it.[3] This established and generally accepted Byzantine self-image and their role in the world was constantly emphasized and repeated throughout the Imperial cult, military triumphs and everyday church liturgies, portrayed as a divine struggle against the dark forces.[4] Evidence that there was such a tendency in the Byzantine society for depiction of the events is the statement of Leo VI (886-912) outlined in the preface of his *Taktika*.[5]

---

[3] More details about the political philosophy shaped by Eusebius of Caesarea in: Norman H. Baynes, "Eusebius and the Christian Empire", *Byzantine Studies and Other Essays*, (Greenwood Press, 1974), 168-172.; Hélène Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, (Presses Universitaires de France, 1975), 13. For the formation and development of the Byzantine political thought: David M. Nicol, "Byzantine political thought", *The Cambridge History of Medieval Political Thought (c.350 - c.1450)*, ed. J. H. Burns, (Cambridge University Press, 1988), 52-53. For the role of Eusebius and his impact on the Byzantine imperial ideology see in: John Haldon, "Ideology and Social Change in the Seventh Century: Military discontent as a barometer", *Klio 68*, (Berlin, 1986), 156. Also in: John Haldon, *Warfare, State and Society in the Byzantine World 565-1204*, (UCL Press, London, 1999), 25. See also: George Ostrogorsky, "The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order", *The Slavonic and East European Review, Vol. 35, No.84*, (Maney Publishing, 1956), 2-5.; *The Oxford History of Byzantium*, ed. Cyril Mango, (Oxford University Press, 2002), 206-207.; Жилбер Дагрон, *Цар и Првосвештеник*, (Clio, Београд, 2001), 166.

[4] John Haldon, *Byzantium at War AD 600-1453*, (Osprey Publishing, 2003), 73-74. Also: Haldon, *Warfare, State and Society*, 23. About the triumphal entry and ceremonial parade in honor of the victories by the Byzantine emperors in the Ninth century see: Constantine Porphyrogenitus, *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, C.725-884, ed. and trans. John Haldon, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae Vol. XXVIII*, (Wien, 1990).

[5] He suggests that the Byzantines like all other people are „…honored by the image and word of God, all man ought to embrace peace and foster love for one another instead of taking up murderous weapons in their hands to use against their own people. But since the devil, the killer of men from the beginning, the enemy of our race, has made use of sin to bring men to the point of wagging war against their own kingdom it becomes entirely necessary for men to wage war making use of contrivances of the devil, developed through men and, without flinching, to take their stand against those nations that want war…With everyone embracing his own safety, peace will be cherished by all and will become a way

The main problem that emerged for the Byzantines in their attempt to justify warfare was actually how to incorporate the image of their rulers as devout Christians, *philanthropists* and pacifists, with the need of maintaining a powerful military force and waging frequent wars against numerous enemies that surrounded the state. The solution that the imperial authorities had come can be seen in *Taktika* of Leo VI, where not only the Byzantine attitudes towards war and warfare are portrayed, but also in a way the basic principles of their military ideology. According to Leo, the Byzantines had always embraced the peace "…for our own subject, as well as for the barbarians, because of Christ, the emperor and God of all. If the nations also share these sentiments and stay within their own boundaries and promise that they will not take unjust action against us, than you too refrain from taking up arms against them. Do not stain the ground with the blood of your own people or that of the barbarians…But if our adversary act unwisely, initiate unjust hostilities, and invade our territory, then you do indeed have a just cause, inasmuch as an unjust war has been begun by the enemy. With confidence and enthusiasm take up arms against them. It is they who have provided the cause by unjustly raising their hands against those subject to us. Take courage then. You will have the God of justice on your side. Taking up struggle on behalf of your brothers, you and your whole force will be victorious." He further emphasizes: "…always make sure that the causes of war are just. Only then take up arms against men who act unjustly"[6]

This excerpt succeeds in only a few sentences to outline and highlight the general attitudes of warfare that were established in the Byzantine society somewhere in the late Ninth and the beginning of the Tenth century, a result of a long-term historical development, under which the *basileus* of Constantinople could began with hostilities. According to these ideological principles, the Byzantine Empire should not wage war against other nations, regardless whether they were infidels, pagans or Christians, except when those same nations have initiated the aggression. Only then, according to their beliefs, they had a "just" reason to begin with military activities. This clearly suggests that the Byzantines only approved of wars whose purpose, according to their point of view, was the protection of the Empire, the Christian people and the one true faith, although the interpretation of these goals could vary so that the offensive wars (and

of life." For more details: *The Taktika of Leo VI*, prooem.4., ed. and trans. George T. Dennis, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae Vol. XLIX*, (Dumbarton Oaks, 2010).

[6] *Taktika*, II.30-31. See also: George T. Dennis, "Defenders of the Christian People", *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, ed. Angeliki E. Laiou and Roy P. Mottahedeh, (Dumbarton Oaks, 2001), 38.

aggressive in its essence), might be easily justified.[7] However, even with such an established ideological framework, the sources report that a certain difference existed in the so-called "just" wars that depended on the origin of the enemy who committed the act of aggression. Although according to the previously stated belief that the Byzantines were reluctant to fight against other people, the *Taktika* suggests that from a political and ideological point of view the Byzantine authorities were the least willing to fight against Christians. It should be avoided as much as possible.[8] But if there was need for military activities against them, in the same military manual a tendency can be noticed for their more substantial "justification".[9]

The reason why the Byzantine elite developed and established such an attitude regarding the warfare against other Christian nations can be located in the role that, according to the political philosophy of Eusebius of Caesarea, the Byzantine state and its ruler had on Earth. As a supreme guardian of the Church and Christian faith, but also a protector of Christians, any military actions by the Byzantine emperor against its own *protégés* without a solid political and ideological reason would be completely contradictory to his role given by God. At the same time, such an aggressive action would undermine his position as humane ruler and legitimate defender of the Christian people, not only among his own subjects that would reluctantly look on these military campaigns, but also among other nations in the Christian world. But when all other actions have failed to bring results, and the Christian enemies still continued to pursue injustice towards God's representative on Earth - the Byzantine emperor, then, according to Leo VI, he possessed a "just" cause to take up arms and fight against them.

---

[7] Not that the Byzantines – soldiers, officers and governments, disliked warfare and violence. They could be, and were, as bloodthirsty, aggressive and merciless as any of their various enemies. For more details about the byzantine aspects of "just" wars see: A. Laiou, "On Just War in Byzantium", *To Hellenikon: Studies in Honor of Speros Vryonis Jr.*, Vol I, eds. S.Reinert, J. Langdon and J. Allen, (New Rochelle, N.Y., 1993), 153-174. Also: Haldon, *Warfare, State and Society*, 16, 25-26.; Dennis, "Defenders of the Christian People", 37.; Warren Treadgold, "Byzantium, The Reluctant warrior", *Noble ideals and Bloody Realities*, eds. C. Niall and M. Yazigi (Brill-Leiden, Boston, 2006), 209-210.

[8] "Since the Bulgarians, however, embraced the peace of Christ and share the same faith in him as the Romans…we do not think of taking up arms against them." See: *Taktika*, XVIII.42. Also: Treadgold, "Byzantium, The Reluctant warrior", 212.

[9] That is quit explicitly mentioned in the *Taktika*. In 894, a war started against the Bulgarians because, according to Leo VI, they had broken „...the oath [given] to Christ or God…" In the upcoming battle the Byzantines used the Hungarians who "…decisively defeated them in three engagements, so that the Christian Romans might not willingly stain themselves with the blood of the Christian Bulgarians." See: *Taktika*, XVIII.40.

Only a few decades after this concept of "just" war was put in a written form, a turbulent period had begun for Byzantium on the Balkans. From the military and political aspect, the Tenth century was a time of significant ups and downs that went from one extreme to another. From peaceful coexistence with the other political entities and temporary establishment of imperial hegemony to a full-scale total war that led the Byzantine administrative system in the Balkans on the verge of disintegration.[10] In both situations the imperial government had taken numerous military actions. From strategic and tactical perspective they were not just defensive, aimed at protecting the imperial territory, but also offensive campaigns carried out without any prior provocation from the enemy. In accordance with the previously stated ideological principles of the Byzantine warfare these aggressive military activities had to be politically and ideologically justified.[11] Additional reason that necessitated even more this need for justification was the fact that the enemies were Christians and part of the *oikoumene* – the civilized world, where according to Byzantine belief the Emperor of Constantinople was its supreme leader.[12]

During the first decades of the Tenth century the situation in the Balkans was that of a protracted war, waged between Byzantium and Bulgaria. The long struggle with Simeon (893-927) that began after the break of the peace agreement, where the two opposing sides from a legal and political point of view were convinced that they were right, ended as a conflict for hegemony not only in the Balkans, but also in the *oikoumene*.[13] In accordance with the "official" byzantine ideology about the role of the

[10] For more details about the events on the Balkans during the Tenth century: Warren Treadgold, *A History of the Byzantine state and Society*, (Stanford University Press, 1997), 471-534. See also: John V. A. Fine Jr, *Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, (Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1983), 142-181.; Георгије Острогорски, *Историја Византије*, (Београд, 1966), 253-294.

[11] According to Leo VI, the aggressive warfare and unnecessary bloodshed should be condemned. See in: *Taktika*, II.30.

[12] For more details about the Byzantine concept of world order: Георгије Острогорски, „Византиски цар и светски хиерархијски поредак", *О вероваљима и схватаљима Византинаца*, (Београд, 1969), 238-277. Or: Ostrogorsky, "The Byzantine Emperor", 1-14.

[13] For the Byzantine-Bulgarian war during the first decades of the Tenth century see: Jonathan Shepard, "Equilibrium to expansion (886-1025)", *The Cambridge history of the Byzantine Empire*, ed. Jonhatan Shepard, (Cambridge University Press, 2008), 505-506.; Jonathan Shepard, "Bulgaria: the other Balkan empire", *The New Cambridge Medieval History Vol. III c.900-c.1024*, ed. Timothy Reuter, (Cambridge University Press, 1999), 574-576.; Treadgold, *History of the Byzantine state*, 471-479.; Fine, *Early Medieval Balkans*, 142-157. About Simeon's character: Johnatan Shepard, "Simeon of Bulgaria - Peacemaker", *Emergent Elites and Byzantium in the Balkans and East-Central Europe*, ed. Jonathan Shepard, (Ashgate Variuorum), 2011.

Empire and the position of its ruler in the *oikoumene* (where Simeon was in fact seen as an integral part of its hierarchical order), the Byzantines were convinced about the righteousness of their own action and perceived the Bulgarian aggression as a "tyranny", an unlawful and illegal act of usurpation against the legitimate God-given rule of the *basileus*, a defection of the subject from its rightful master.[14] The war that Byzantium waged with Samuel Kometopoulos (976-1014) in the last decades of the Tenth century was politically "justified" in the same way. The establishment of Samuel's state after the subjugation of Bulgaria in 971 was regarded by the imperial authorities as a rebellion (*ἀποστασία*).[15] This political justification gave Basil II (976-1025) legitimacy before his own subjects, but also among foreigners, with the help of all possible means, including military, to re-establish order (*τάξις*) in the Balkans that has been set in 971 with the integration of Bulgaria within the Byzantine Empire.[16]

By perceiving the political steps of its adversaries in this manner the Byzantine government possessed a "just" reason which, from ideological point of view, allowed them to take military actions that could essentially be offensive and highly aggressive, such as the campaign of 917 directed against Simeon,[17] or the expedition of John I Tzimiskes (969-976) in 971 which ended with the submission of the Bulgarian state.[18] According to

---

[14] *Nicholas I Patriarch of Constantinople Letters*, trans. Rommily H. J. Jenkins and L. G. Westernik, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Vol. VI*, (Dumbarton Oaks, 1973), 27-35.; Romani Lacapeni Epistolae, *Гръцки извори за Българската История Том IV*, ред. Иван Дуйчев, Михаил Войнов и др., (София, 1961), 301-302. Simeon's activities were characterized by the Byzantines as unjust acts committed on the Christians. See: *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, 408.13-14, ed. I. Bekker (*Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae,* (Bonnae, 1838)). From the original: Продолжатель Феофана, *Жизнеописния Византийских Царей*, пер. Я. Н. Любарского, (Санкт-Петербург, 1992), 169.

[15] Ioannis Scylitzae, *Synopsis Historiarum*, XIII.5, XVI.11, ed. I. Thurn, (Berlin, 1973). From the original: John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, trans. John Wortley, (Cambridge University Press, 2010), 246, 312. See also: Ioannis Geometrae, *Гръцки извори за Българската История Том V*, ред. Иван Дуйчев и др., (София, 1964), 317-318.; Ioannes Zonaras, *Гръцки извори за Българската История Том VII*, (София, 1968), 185.

[16] For the Byzantine politics of reintegration in the Balkans at the time of Basil II and the various means he used to achieve this goal see: Dragan Gjalevski, "Byzantine politics of "sword and letter" – the case of Samuel", *Journal of History*, XLVIII/1, (Skopje, 2013), 63-75.

[17] For the byzantine campaign of 917: *Theophanes Continuatus*, 389.10-19. From the original: Продолжатель Феофана, *Жизнеописния Византийских Царей*, 162. Also: Leo Grammaticus, *Гръцки извори за Българската История Том V*, ред. Иван Дуйчев и др., (София, 1964), 161.

[18] More details about the campaign of John I Tzimiskes in 971: Leo Diaconus, 128.1-157.23., ed. Hasii, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, (Bonnae, 1828). From the

Nicholas I Mystikos, patriarch of Constantinople from the beginning of the Tenth century, the totally unprovoked attack of 917 on Bulgaria[19] was politically justified by the alleged accusation, which had been presented to Simeon in a letter, that "...the Bulgarians had a plan for the complete looting and plundering of our [imperial] territory." He points out that the military campaign was carried out because of the renouncement that the Bulgarians have made from the existing truce and the subsequent negotiations with the Pechenegs in order to achieve that goal, which was "...a hint that they no longer prefer to adhere to the existing agreement."[20] Because the violation of the truce represented an action of a "tyrant" and usurper, according to the political conviction of the Byzantines, the steps they have taken afterwards against Bulgaria were more than just.

Same as the campaign of 917, the military operation of John I Tzimiskes during 971 was politically justified. Its aim was to prevent further aggression by the Russians against God's representative on earth - the Byzantine emperor. But in this case "justification" was much easier, because the enemy himself gave the reasons. Svyatoslav, leader of the Russians, willingly violated the military alliance with Byzantium and attacked the imperial territory in the Balkans.[21] But what makes this political and ideological step more than needed, even necessary, was the objective of Tzimiskes expedition. For it to succeed, the imperial army had to penetrate deep into Bulgarian land,[22] which proved fatal several times in the past. In fact, from the beginning of the Ninth century almost every Byzantine attempt to intervene militarily in Bulgaria, or to subdue it, ended with a catastrophic defeat.[23] For the Byzantines these military setbacks were

original: *The History of Leo the Deacon*, trans. M. T. Rice and D. F. Sullivan, (Dumbarton Oaks, 2005), 175-201.; Ioannis Scylitzae, XIII.9-18, XVI.11. From the original: John Skylitzes, *Synopsis*, 281-294. Also: Stephenson, *Byzantium's Balkans Frontier*, 51-55.; Florin Curta, Southeastern Europe in the Middle Ages (500-1250), (Cambridge University Press, 2006), 239-240.; Fine, *Early Medieval Balkans*, 187-188. About the aspects of the imperial propaganda in the sources that are connected with the campaign of John I Tzimiskes: Anthony Kaldellis, "The original source for Tzimiskes' Balkan campaign (971 AD) and emperors classicizing propaganda", *Byzantine and Modern Greek studies Vol.37 No.1*, (University of Birmingham, 2013), 35-52.

[19] In correspondence with the Bulgarian ruler Nicholas failed to point out one single valid and reliable aggressive action that Simeon have taken against Byzantium after the conclusion of the truce.

[20] *Nicholas I*, 59.

[21] About the military alliance between Byzantium and Russia see: Leo Diaconus, 63.6-14, 77.4-78.10. From the original: *Leo the Deacon*, 111-112, 128-129.

[22] Leo Diaconus, 130.19-131.12. From the original: *Leo the Deacon*, 177-178.

[23] The greatest military disaster that Byzantium had suffered from the Bulgarians was in 811 when the imperial army together with the emperor Nicephorus I (802-811) was surrounded in the mountain gorges and utterly destroyed. See in: *The Chronicle of Theophanes*

perceived as God's anger, a punishment for their sins. According to this belief (that had existed among the elite and probably the populace), only when they return to the path of righteousness and gain the mercy of God, success would once again attend Roman arms.[24] And from the Byzantine perspective, political justification of offensive and aggressive warfare could actually achieve just that.

In his *History* Leo the Deacon informs us that there was a strong anxiety among the imperial officers, and with certainty among the ordinary soldiers, from the idea put forward by emperor John I Tzimiskes for a military campaign in Bulgaria, deep into enemy territory,[25] where their predecessors in the past suffered several severe defeats. The author of the *Taktika* in one passage clearly indicates that the political "justification" of warfare and the concept of "just" war were intended to suppress the anxiety that could occur among the members of the armed forces before the battle. This concept was supposed to point out that during an aggressive military campaign, and the battles that followed, God's justice was on the side of the Byzantines and therefore, "...God will become benevolent and will fight along with our armies. The men will be more enthusiastic, holding the shield of justice before them, with the realization that they are not initiating injustice but are warding off those committing unjust acts."[26] It can be assumed that such or similar ideological justification for the upcoming war was used by the imperial authorities not only during the expedition of John I Tzimiskes in Bulgaria, but also in the military campaigns of Basil II in the Balkans, because many of his military operation were extremely offensive

Confessor, *Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, trans. Cyril Mango and Roger Scott, (Clarendon Press, 1997), p.490-492.

[24] From that point of view a very strong imprint on the public opinion in the Byzantine society left the defeat of the emperor Nicephorus I in 811 where most of his army and himself, were killed by the Bulgarians. About the influence that this defeat had on the byzantine beliefs see: John Wortley, "Legends of the Byzantine disaster of 811", *Byzantion XLIX*, (Bruxelles, 1979), 533-562. See also: Warren Treadgold, *The Byzantine Revival 780-842*, (Stanford University Press, 1988), 175.; Mark Whittow, *The Making of Byzantium 600-1025*, (University of California Press), 1996, 136.; Haldon, *Warfare, State and Society*, 23, 25.

[25] "But to the commanders and taxiarchs at any rate these words [spoken by the emperor about an offensive campaign] seemed to be ill-time recklessness and purposeless harshness verging on senseless insanity, to recommend thoughtlessly that the Roman forces proceed in to foreign territory by a precipitous path full of cavernous hiding places." For more details: Leo Diaconus, 131.13-17. From the original: *Leo the Deacon*, 178.

[26] *Taktika*, XX.169.

and aggressive, aimed towards objectives that were deep inside Samuel's state.[27]

Although the idea was to maintain the impression in the Byzantine society and beyond of the Emperor as righteous and peaceful Christian ruler guided by the principles of *philanthropy*,[28] it can be noted from the sources that, at least in the Balkans, during the Tenth century the political "justification" of war had also another, more tangible purpose. The survived written correspondence of Nicholas Mystikos that attests of his attempts to influence and pacify Simeon, where the Bulgarian ruler is often referred as a "tyrant" and his actions as an act of usurpation, thus "justifying" the next steps of the imperial government, leads to the conclusion that this ideological concept was probably one of the diplomatic means by which the Byzantines were trying to maintain, or improve, the current international position of the state, but also believed that with its help they could establish some political advantage over the opponent in the ongoing peace negotiations.[29] Furthermore, the aforementioned paragraph in the *Taktika* according to which the military forces would come to "…the realization that they are not initiating injustice but are warding off those committing unjust acts…", clearly states and shows that this idea was also used by the imperial authorities for more practical objectives: raising morale, courage and enthusiasm of the troops before the upcoming military campaigns or battles. But the sources do not give any concrete example how and in what way this ideological concept was spread among the soldiers. In this context military manuals can provide a kind of solution. They report how the army commanders were "obligated" before the beginning of the campaign, or the imminent battle, to give a speech to their troops in order to raise or maintain their combat readiness. So, it can be assumed that the idea of "just" war was probably spread, and the soldiers inspired, through that same speech.[30] Of course, it's necessary to mention that the justification of the upcoming

[27] About the military campaigns of Basil II see: *Ioannis Scylitzae*, XVI.25, XVI.30, XVI.36. From the original: John Skylitzes, *Synopsis*, 326, 328, 333.; Виктор Р. Розен, *Императоръ Василій Болгаробойца, Извлеченія изъ Лѣтописи Яхьй Антіохійскаго*, (Санкт Петербургъ, 1883), 34.22-26.

[28] More details about the concept of philantrophia see: Lawrence J. Daly, "Themistius' concept of *Philantrophia*", *Byzantion XLV*, (Bruxelles, 1975), 22-40.

[29] The Bulgarian ruler in these letters that were part of the diplomatic activities of Byzantium aimed towards the establishment of peace (as the Byzantines perceived it) in the Balkans is named in accordance with the principle of political "justification". He is a "tyrant", so essentially his activities are viewed as unjust and illegitimate, in stark contrast to the order in the *oikoumene*, or the civilized world, where the *basileus* of Constantinople is the supreme ruler. For more details: *Nicholas I*, 31-35.

[30] About the various aspects of importance and the necessity of speech by the army commander see: *Taktika*, II.12, XII.57, XIII.4, XIV.101, XX.110, XX.217.

warfare was not expressed in a direct way by the military commanders, and it seems that, when needed, it was done more subtly depending on the elocutionary skills of the speaker.[31]

Established at first as an imperial propaganda with an intention to maintain the ideological image of the Emperor of Constantinople as a righteous and peaceful Christian ruler, both in times of peace and while wagging wars, the political "justification" of war and warfare gradually gained other functions that were more tangible and practical. Besides its internal use for raising the morale, courage and enthusiasm of the imperial troops - both soldiers and officers, before the upcoming military campaigns or battles, this concept was actually one of the diplomatic means that the Byzantine Empire utilized in the Balkans during the Tenth century in order to maintain its supreme position in the *oikoumene*, to overcome the long political and military conflict with Bulgaria, and later with Samuel, and to achieve its interests and objectives, more specifically to impose, at least temporarily during this century, its hegemony over the entire territory of the peninsula.

[31] According to Leo the Deacon, before he launched the Bulgarian campaign John I Tzimiskes gave a speech to the officers in the imperial army. By highlighting the Roman descent of Byzantines, the Emperor actually laid a claim on Bulgaria and emphasized that in the past its lands were part of the Empire, thus justifying the invasion that followed. For more details: Leo Diaconus, 131.19-132.14. From the original: *Leo the Deacon*, 178-179.

Драган ЃАЛЕВСКИ

ВИЗАНТИСКАТА „ПРАВЕДНА“ ВОЈНА И ИМПЕРИЈАЛНИТЕ ИНТЕРЕСИ НА БАЛКАНОТ ВО ТЕКОТ НА X ВЕК

- резиме -

Иако било оформено како империјална пропаганда со намена да ја одржи пред јавноста идеолошката претстава за императорот од Константинопол како праведен и мирољубив христијански владетел, и во време на мир, но и додека водел војни, сепак политичкото „оправдување“ на војната и на војувањето имало и други намени кои биле многу поопипливи и практични. Покрај неговата внатрешна употреба за подигнување на моралот, храброста и на ентузијазмот на империјалните трупи пред претстојните воени походи или битки, овој концепт бил и еден од мноштвото средства што Византиската Империја ги применувала на Балканот во текот на X век за да ја одржи врховната позиција во *екумената*, да го надмине долгиот воено-политички конфликт со Бугарија, а подоцна и со Самуил, но и да ги оствари сопствените интереси и цели, поточно да ја наметне, барем привремено во текот на овој век, својата хегемонија на целата територија на полуостровот.

Орданче ПЕТРОВ
Институт за старословенска култура – Прилеп

УДК 94:725.182 (497.714) "10/12"

СРЕДНОВЕКОВНИТЕ КАМЕНОФРЛАЧКИ ПОСТРОЈКИ ОД ТВРДИНАТА ПРОСЕК ВО СПИСИТЕ НА НИКИТА ХОНИЈАТ

По средниот тек на реката Вардар, на местото каде што во неа се влева Человечка Река, речиси вертикално се извишуваат карпи до височина од 220 метри. Тие се поделени со процеп низ кој поминува Человечка Река. Овие карпи се дел од венецот Краставец, низ кој, пак, реката Вардар го направила својот процеп. Двете страни од р. Вардар на венецот Краставец биле интензивно населени уште од праисторијата, низ антиката, па сè до средниот век.[1] Во антиката, на

[1] Големиот број археолошки локалитети кои се наоѓаат во самата околина потврдуваат дека на ова место интензивно се живеело во изминатите три милениума. За археолошките истражувања на овој регион, види подетално кај: Blaga Aleksova, *Prosek – Demir Kapija: slovenska nekropola I slovenske nekropole u Makedoniji* (Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije; Skopje: Arheološki muzej, 1966); Blaga Aleksova. *Loca Sanctorum Macedoniae: the cult of Martyrs in Macedonia from the 4th to the 9th centuries* (Skopje: Macedonian Civilization; Prilep: Institute for old Slavic culture, 1997); Иван Микулчиќ, „Топографија на Просек – Стенае – Демир Капија, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет,* 15-16 (41-42) (1989), 65-87; Иван Микулчиќ, *Средновековни градови и тврдини во Македонија* (Скопје: МАНУ, Македонска Цивилизација, 1996); Иван Микулчиќ, *Антички градови во Македонија* (Скопје: МАНУ, 1999); Елица Манева, *Средновековен накит од Македонија* (Скопје: Републички завод за заштита на спомениците на културата, 1992); Елица Манева, *Крстеви: Средновековна некропола* (Скопје: Републички завод за заштита на спомениците на културата, 2000); Елица Манева, *Средновековна некропола Пепелиште: локалитет Трнче-Стреа* (Скопје: Македонска цивилизација, 2000); Viktorija Sokolovska, „Phenomenon", *Folia Archaeologica Balkanica* I (2006), 163-170; Елеонора Петрова, *Пајонија во II и I милениум пред н.е.* (Скопје: Македонска цивилизација; Музеј на Македонија, 1999); Никос Чаусидис, „Средновековни наоди од Просек", *Годишен Зборник на Филозофскиот факултет* 14 (40) (1987), 171-196.

разни карти, влезот во клисурата е именуван како Стенае,[2] а означува ’теснина, клисура, стена‘,[3] Во почетокот на XI век, како словенски превод за клисурата и за градот се споменува името Просек, додека во турските тефтери од 1519 и од 1530/31 година овој термин гласи Демир Капи, што значи ’железна порта‘.[4]

Градот Просек, сместен на недостапните карпи од левата страна на Демиркаписката Клисура (Стрезов Град – Кале),[5] со 17 хектари површина,[6] е најмоќната тврдина од средниот век на просторот на Република Македонија.[7] Поради својата извонредна стратешка положба, комуникациските врски и климатско-почвените погодности, бил еден од најзначајните средновековни градови.

Името на градот Просек се споменува во византиските пишани извори од XI век. Неговото име, со формата *τὸν Πρόσακον*, првпат е регистрирано во грамотата за правата на Охридската архиепископија на византискиот цар Василиј II од 1019 година. Градот Просек во овие грамоти се споменува како дел од Мегленската епископија.[8]

Од хрониката на Јован Скилица, која датира од крајот на XI век, дознаваме за походот на царот Василиј II во 1014 година. Овде се

---

[2] Фанула Папазоглу, *Антички градови у предримско доба* (Београд: САНУ, 1956), 242. Таа прва укажува на тоа дека името Стенае не претставува име на градот кој во античко време се наоѓал на влезот на Демиркаписката Клисура, туку дека називот *Stenas* ја означува самата клисура. Ова го прифаќа и И. Микулчиќ, според кого, најдени се два постамента и еден милјоказ, но, за жал, на сите нив недостасува името на градот, а се среќава само ознаката *Πολις*. Тој претпоставува дека античкото име на Демир Капија, или градот кој се наоѓал на влезот во клисурата Стенае, е *Алмана,* град кој сè уште не е убициран на терен. Иван Микулчиќ, *Антички градови во Македонија* (Скопје: МАНУ, 1999), 176-182.

[3] Елица Манева, „Тези за карактерот на театарот во средновековен Просек“, во *Историја на идеите на почвата на Македонија,* ур. Георги Старделов и др. (Скопје: МАНУ, 2000), 87.

[4] Александар Стојановски, *Дервенциството во Македонија* (Скопје: Институт за национална историја, 1964), 182. Во турските дефтери од ова време Демир Капи се споменува како дервенциско село на патот што водел за Солун.

[5] Според Т. Томовски, средновековниот град Просек бил изграден на Јуручки Камен, на месноста Марков Град, во кањонот на Человечка Река, од левата страна на реката Вардар. Томо Томовски, „Средновековни градови во Македонија меѓу реките Вардар, Брегалница и Лакавица“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет* 4 (30) (1978), 267-294. Според И. Микулчиќ, на овој простор нема податоци за живот во средниот век, а и според историските податоци што се однесуваат на градот, јасно е дека ова не може да биде позицијата на која бил изграден. Според него, градот Просек бил изграден од спротивната, лева, страна на Человечка Река, односно на месноста Стрезов Град или Кале. Микулчиќ, *Просек,* 81-83.

[6] Микулчиќ, *Средновековни,* 233, 234.

[7] Манева, *Театарот*, 87.

[8] Томовски, *Средновековни градови*, 199, бел. 18.

споменува дека тој од Скопје кон Охрид поминал крај Штип и Просек.[9]

Најважниот опис на тврдината Просек, на нејзината местоположба и на историските случувања врзани за неа го дава византискиот историчар Никита Хонијат.[10] Тој дава детален опис за архонтот Добромир Хрс[11] и за неговото владеење како самостоен господар токму од овој град како негова престолнина.[12]

Состојбата во Византија при крајот на XII и почетокот на XIII век успеале да ја искористат некои феудалци, кои завладеале со дел од територијата на Македонија на сметка на Византија. Формирањето на

---

[9] Јован Скилица, „Борба Василија II са Самоилом и његовим наследницама“, превод и обработка Јадран Ферлуга, во *Византиски извори за историју народа Југославије* том III, ур. Георгије Острогорски и Фрањо Баришић (Београд: Византолошки институт, 1966), 126.

[10] Никита Хонијат (Νικήτας Χωνιάτης) без сомневање бил еден од најдобрите византиски историчари. Бил царски секретар и учествувал со Исак II Ангел во походот против Бугарите. За време на Третиот крстоносен поход од 1189 година бил управник на темата Филипол. Активно учествувал во преговорите помеѓу византискиот двор и царот Фридрих I Барбароса, а бил сменет дури од Алексиј V Мурзуфл во 1204 година. По падот на Цариград под власта на Латините, тој со своето семејство бега во Никеја, каде што и умира помеѓу 1210 и 1220 година.

[11] За животот на Добромир Хрс пред неговото поставување за управник на градот Струмица од страна на византискиот цар Алексиј III Ангел се знае многу малку. Никита Хонијат нè известува дека по потекло бил Влав и по несогласувањето со Бугарите Петар и Асен, тој со своите петстотини војници се одделил и склучил сојуз со Византијците. Но поради неговата желба за власт и постојаното пробивање на византиска територија, бил уапсен од Византијците и ставен во затвор, но подоцна бил ослободен и поставен за управник на градот Струмица. Никита Хонијат, „Одметање Хрса и борбе око града Просека“ обработка Јованка Калић, превод Нинослава Радошевић-Максимовић, во *Византијски извори за историју народа Југославије,* том. IV, ур. Георије Острогорски и Фрањо Баришић (Београд: Византолошки институт, 1971),158-159, бел. 172 и 232-234, бел. 65-66.

[12] Хонијат, „Одметање Хрса“, 160. „Тоа се две карпи меѓусебно раздвоени и поставени една до друга, имајќи само еден тесен тешко прооден и стрмен пат, додека сиот преостанат масив од карпите е издигнат и непристапен, а длабоката река Аксиос тече наоколу и нив на неверојатен начин ги претвора во тврдина. Воената вештина дошла подоцна, како надополнување на природата, па ја направила речиси неосвојлива, бидејќи непробојниот бедем, поставен преку патеката што водела внатре, ја завршил како извонредно утврдување.

Ромеите ја оставиле пуста оваа тврдина и Хрс ја претвори во неосвојливо упориште против Ромеите, носејќи овде сè што е потребно за исхрана на војската, поставувајќи фрлачки постројки и внесувајќи прехранбени продукти, а истовремено допушти по околните врвови да пасат стада говеда и овци. Имено, околината на таа тврдина не е лесно совладлива, зашто е многу долга и широка, а ја красат ливади и е богата со пошумени предели. Но, таа тврдина е лишена од едно богатство, и тоа она неопходното и најважното, нема извори со барем една капка вода, ниту, пак, има ископани бунари, па затоа треба да се слегува до реката и со ведра да се носи водата“.

Второто Бугарско Царство на Петар и Асен во 1185 година и нивното навлегување и пустошење во Струмската област сè до градот Сер, на Византија ѝ задавало големи проблеми.

Византија, со цел да ја заштити границата со Бугарија, како управник на градот Струмица во 1196 година го поставува Добромир Хрс.[13] Бргу по ова, тој се одметнал и најверојатно во 1197 година се осамостоил во градот Струмица. Во истата 1197 година царот Алексеј III Ангел кај Кипсала ја собрал војската за да го нападне Хрс, но до овој напад не дошло, така што Добромир Хрс најверојатно тргнал во нови освојувачки походи и го освоил градот Просек. Него го утврдил и го направил своја престолнина. Во 1198 година византискиот цар презема нова акција против Добромир Хрс во градот Просек. Овој поход на византискиот цар завршил со неуспех. Неуспехот делумно се должи на разидувањето на војсководците во византиската војска, а делумно на непристапноста на градот Просек, неговото добро утврдување и снабденоста на одбраната на градот со фрлачки постројки кои ѝ нанесувале голема штета на византиската војска.

По овој пораз византискиот цар увидел дека целта не се остварува лесно, па решил веќе да не губи време и стапил во преговори со Добромир Хрс, на кого му оставил да управува со градовите Струмица и Просек. По враќањето во Цариград, царот му ја испраќа за жена својата блиска роднина, ќерка на протосевастот Мануил Камица. Подоцна Хрс и таткото на неговата жена преземаат низа походи, со што освојуваат огромна територија. Прво ја освоиле Пелагонија со градовите Прилеп и Битола, потоа продолжиле кон Тесалија, па сè до Пелопонез.[14]

Посебен аспект на војувањето помеѓу Алексеј III Ангел и Добромир Хрс, односно обидот на византискиот цар да ја освои тврдината Просек, претставува опсадната машинерија што била користена од двете завојувани страни. Според описите што ни ги дава Никита Хонијат, овде станува збор за опсадни постројки од типот на стожерски требушети. Добро поставената машинерија е еден од клучните фактори за лесната победа на малобројните бранители на градот Просек врз многубројната и неорганизирана византиска војска.

---

[13] Радивоје Радић, *Обласни господари у Византијем крајем XII и у првим деценијама XIII века* (Београд: Византолошки институт, 1986), 197.

[14] Подетално за историјата на Добромир Хрс, види во: Хонијат, *Одметање Хрса*, 158-163; Никита Хонијат, „Ратови Алексија III Анђела против Добромира Хрса“, превод Божидар Ферјаниќ во *Византијски извори за историју народа Југославије* том. IV, ур. Георије Острогорски и Фрањо Баришић (Београд: Византолошки институт, 1971), 225-239, Вера Весковиќ-Вангели, *Самостојните феудални владетели во Македонија* (Скопје: Култура, 1963); Радић, *Обласни господари,* 193-205.

За изгледот, начинот на функционирање и на управување се дознава од следниот опис на Никита Хонијат:

> „...Покрај тоа, фрлачките постројки со кои се служеа варварите многу наши убија, бидејќи тие одозгора доста точно гаѓаа. Имено, старешината на фрлачките постројки, кој истовремено го насочуваше лостот и праќата ја затегаше, беше најдобар градител на овие постројки. Прво кај Ромеите служел за плата, а после поради неисплатена заработка се вратил кај Хрс. Војската тешко ја погодувале не само топчестите камења фрлани од фрлачките постројки туку и тоа што одозгора го обрушувале низ одронот. Камењата со кои се гаѓало, дури и ако не ги погоделе, често биле смртоносни за оние крај кои паѓале. Кога камен ќе паднел на цврста карпа, од силината на ударот се разбивал во повеќе делови, тогаш тие откршоци, разлетувајќи се на разни страни, значеле смртоносно зло“.[15]

За фрлачките постројки што биле користени во одбраната на тврдината Просек речиси и да не е пишувано, а оние што ги наведува Никита Хонијат општо се определувани како каменофрлачки постројки.[16] Според описот што го дава Никита Хонијат, може да се заклучи дека не станува збор за некоја од фрлачките постројки чиј развој може да се бара во античкиот или доцноантичкиот период. Овде, иако нема опис на изгледот на постројките што биле користени од страна на бранителите на градот, сепак, според информациите што ги дава авторот, а во кои се забележани задолженијата на старешината што ги градел и управувал со нив, можат да се забележат два детали што можат да помогнат во нивното препознавање. Првиот детаљ се однесува на информацијата дека старешината што ги изградил постројките за одбрана на градот Просек оперирал со истите, односно го насочувал нивниот лост, додека вториот детаљ што ни помага при детерминирањето на постројката е тоа што старешината ја затегнувал праќата за исфрлање на проектилите.

---

[15] Хонијат, *Одметање Хрса*, 162.

[16] Весковиќ-Вангели, *Самостојните владетели,* 27. Во своето дело авторката ги именува само како каменофрлачки постројки, а на фотографијата што ја приложува ги прикажува следните „опсадни машини: врана со сандак, кука за рушење sидови, подвижна кула со мостови, балиста, торан со овен, катапулт“. Од постројките прикажани овде, само балистите и катапултите служат за исфрлање камени проектили, односно претставуваат каменофрлачки постројки.

Ако ги разгледаме фрлачките постројки[17] што користат лостови за исфрлање на проектилите, тогаш ги отстрануваме од опција римските балисти,[18] кои и онака веќе не биле во употреба долго време и во својата конструкција не вклучуваат праќа. Тензиските постројки, како опсадниот самострел, секако не би биле во опција поради тоа што немале лост за исфрлање на проектилите.[19] Како опција може да се разгледаат само онагерот[20] и тракцискиот требушет. Додека првите работат на принципот на торзиската сила, вторите работат на принципот на тракциска сила.[21] Понатаму се споменува дека

[17] Повеќе за фрлачките постројки од античкиот и од средновековниот период, види во: Duncan B. Campbell, *Greek and Roman Artillery: 399 BC-AD 363* (Oxford: Osprey Publishing, 2003); Duncan B. Campbell, „Ancient Catapults: Some Hypotheses Reexamined“, во *Hesperia,* vol. 80, No. 4 (2011): 677-700.; Paul E.Chevedden, „The Invention of the Counterweight Trebuchet: A Study in Cultural Diffusion“, во *Dumborton Oaks Papers,* No. 54 (2000), 71-113.; W. T. S. Tarver, „The Traction Trebuchet: A Reconstruction of an Early Medieval Siege Engine“, во *Technology and Culture,* Vol 36, No. 1 (1995), 136-167; David Nicolle, *Medieval Siege Weapons (1): Western Europe AD 585-1385* (Oxford: Osprey Publishing, 2002); Christopher Gravett, *Medieval Siege Warfare* (Oxford: Osprey Publishing, 2000).; Ralph Payne-Gallwey, *The Crossbow: Medieval and Modern Military and Sporting* (London, New York: Longmans, Green, and Co., 1908); Ralph Payne-Gallwey, *The Projectile-Throwing Machines of the Ancient* (London, New York, Bombay and Calcutta: Longmans, Green, and Co., 1907).

[18] Римските балисти и катапулти функционираат на принципот на торзиска сила, односно на сила акумулирана во испреплетени јажиња, коса или животински тетиви. Овие постројки функционираат со два лоста поставени хоризонтално. Римските балисти исфрлале камени проектили, додека катапултите – големи стрели.

[19] Опсадните самострели ги заменуваат римските катапулти и функционираат на принципот на тензиската сила, односно голем лак кој може да е изработен од едно парче дрво или, пак, композитен лак изработен од повеќе парчиња дрво или метал. Тие најчесто исфрлаат големи стрели, но истите, иако поретко, можат да се користат и за исфрлање камени проектили. Најчесто биле користени во дефанзивни цели и поставувани на круништата од ѕидовите или, пак, биле користени на бродовите поради помалите димензии што ги имале.

[20] Онагерот е фрлачка постројка која функционира на принципот на торзиска сила, односно на акумулирана енергија во извртени јажиња, коса или тетиви во кои средишно, вертикално е поставен лост. Едниот крај од лостот е поставен помеѓу испреплетените јажиња, а додека на другиот крај е поставена праќа.

[21] Требушет е фрлачка постројка со еден ротирачки лост, кој својата енергија ја црпи по пат на гравитација или човечка енергија, но има случаи кога се вклучени двата типа енергија, гравитациската и човечката. Тие се делат на три типа, и тоа: тракциски требушет (придвижуван од човечка сила), гравитациски (Counterweight, придвижуван од противтег закачен на кусата страна од лостот што е поделен на кус и долг лост од страна на оската) и хибриден требушет, кој ги користи и човечката енергија и противтегот. Овие постројки се претпоставува дека се творба на три континенти и на четири цивилизации. Види: Chevedden, Counterweight Trebuchet, 74. Нивната појава се претпоставува дека е во Кина кратко пред почетокот на IV век ст.е. и нивниот развој се движел низ Византија, арапскиот свет и низ Западна Европа. Главната

старешината ја затегнувал праќата за исфрлање на проектилите. Онагерот во почетокот на своето појавување, односно во доцната антика, за исфрлање на проектилите користи праќа, која подоцна сè поретко се користи, а наместо тоа овие постројки користат корпи за поставување на проектили. Од друга страна, ова се постројки во кои се акумулира огромна количина енергија и се доста опасни за посадата што ракува со нив.[22] Поради акумулираната енергија, не е можно насочувањето на самиот лост. Затегнувањето на праќата кај овие постројки не е забележано во историските пишани или ликовни извори, а поради опасноста што ја носело е и малку веројатно. За разлика од онагерот, тракцискиот требушет се јавува во две варијанти рам-требушет[23] (trestle frame trebuchet) и стожерски требушет (pole frame trebuchet). Првата варијанта не дозволува насочување на лостот кон одредена цел, додека втората варијанта овозможува оперирање со него во опсег од 360°. За разлика од другите постројки, овде е забележано затегнување на праќата од страна на искусен старешина. Самото затегнување на праќата играло важна улога за прецизноста и дометот на овој вид постројки. Затоа и овој детаљ е доста често прикажуван на средновековните ликовни претстави со воена тематика (сл. 1, 2). Ова ни дава за право да претпоставиме дека при опсадата на Алексиј III Ангел на градот Просек биле користени тракциски требушети од варијантата на стожерски требушети.

Во почетокот на VII век историските извори говорат за допирот на Византија со еден нов тип фрлачки постројки. Според описот даден

претпоставка е дека дифузијата на оваа постројка од Кина кон Европа се случила благодарејќи на турските племиња кои од Централна Азија продреле кон арапскиот свет и кон Византија. Според Х. Доналд, турските племиња своето знаење за изработката на овој тип фрлачки постројки прво им го пренеле на Арапите. Во пишаните арапски извори е забележана употреба на фрлачки постројки кои наликуваат на тракцискиот требушет. Се претпоставува дека тие почнале да ги користат овие постројки кон крајот на VII век. Donald R. Hill, „Trebuchets“, во *Viator: Medieval and Reneissance Studies* 4,(1973), 99-116.

[22] За опасноста на овие постројки по животот на посадата споменува и Амилиј Маркелин, кој го вели следното: „Меѓу овие битки, еден архитект од нашата страна, чие име не го знам, се случи да стои во близина на ’скорпионот‘ – опсадна машина, кога каменот што операторот го ставаше нерешително во праќата се исфрли наназад; [архитектот] ја испушти душата паѓајќи на грбот, целата негова структура на екстремитетите беше распарчена, така што неговото тело речиси не беше препознатливо“. Види: C. D. Yonge, превод, *The Roman History of Ammianus Marcellinus* (London: Geore Bell & Sons, 1894), 362, XXIV, IV, 28; Brian Campbell ed., *Greek and Roman Military Writers* (London, New York: Routledge, 2004), 206-208.

[23] За изнаоѓањето на соодветен назив на македонски јазик, им благодарам на д-р Виолета Крстеска, м-р Бобан Карапејоски и м-р Огнен Чемерски.

во Миракула I,[24] овде најверојатно станува збор за тракциски требушет.[25] Почнувајќи од овој период, тракциските требушети заземаат сè поголемо учество во воените дејства што ги водела Византија, притоа развивајќи го овој тип во хибридна, а подоцна, во текот на XII век, и во гравитациска варијанта. Информациите од современите автори, како и археолошките наоди на проектили од територија на Република Македонија покажуваат дека тракциските требушети биле најчесто користената фрлачка постројка на овие простори во средниот век. Пред сè, ова се должи на евтиниот и лесен начин на изработка, за која не се потребни специфични материјали или делови кои се изработуваат во одредени работилници. Проектилите за овие постројки најчесто биле изработувани и пред самите градови и тврдини што се опсадувале. Во описот на спомената битка од Просек може да се забележи дека веќе во текот на XI и на XII век овие каменофрлачки постројки биле задолжителен дел од одбраната на секој град и тврдина, а, исто така, и дел од нападот на секоја војска. На тоа укажува фактот дека самостојниот владетел Добромир Хрс можел да си дозволи да поседува исти каменофрлачки постројки какви што користела и Византија, која во тој период била водечка државна формација и воена сила. При опсадата на Просек, евидентно е дека каменофрлачките постројки биле истовремено користени и од византиската војска и од војската на Добромир Хрс, што се гледа од следниот извадок:

> „Вечерта, скришно излегувајќи од тврдината, варварите ги разбија постројките кои Ромеите ги поставија по тамошните ридови...“[26]

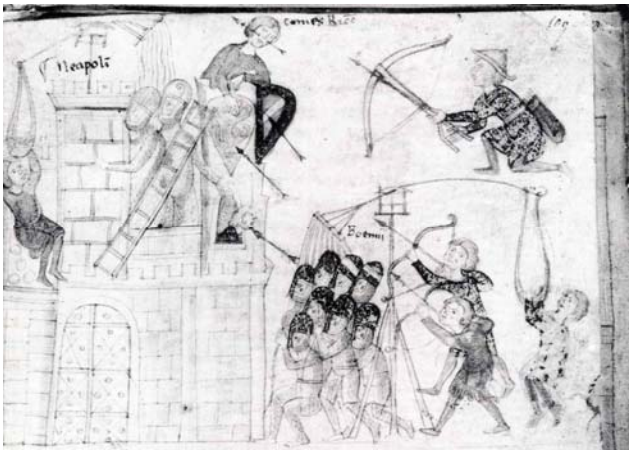
При опсадата на градот Просек од страна на Алексеј III Ангел, двете завојувани страни користат фрлачки постројки, најверојатно од типот на стожерски требушети. Едната завојувана страна овие постројки ги употребува во офанзивни, додека другата во дефанзивни цели (Сл. 3). Овие постројки претставуваат едно од најупотребуваните постројки во средновековјето поради нивниот едноставен дизајн, брзата и економична изработка, а, пред сè, поради прецизноста и ефикасноста. Поради овие карактеристики, стожерските требушети се користат долг временски период. Од нивното прво појавување на

[24] Miracula S. Demetrii I. 14, превод и коментари Фрањо Баришиќ, во *Византијски извори за историју народа Југославије* том. I, ур. Георије Острогорски (Београд: Византолошки институт, 1955), 180-181.
[25] Ordanche Petrov, „Stone-and Rock-Launching Engines in Miracles of Saint Demetrius of Thessaloniki“, во *Patrimonium.mk,* year 6, No. 11 (2013), 76-77.
[26] Хонијат, *Одметање Хрса*, 162.

историската сцена во VII век, без разлика што нивната форма се усовршува, тие успеале да останат во употреба сè до XVI век и паралелно да се употребуваат со хибридните и со гравитациските требушети, како и со огненото оружје сè до неговото усовршување. Ова ни дава за право да претпоставиме дека при нападот на Алексеј III Ангел врз тврдината Просек, од двете завојувани страни биле користени каменофрлачки постројки од типот на тракциски стожерски требушети.

Ordanche PETROV

MEDIEVAL TREBUCHETS AT THE PROSEK STRONGHOLD IN THE ANNALS OF NIKETAS CHONIATES

- s u m m a r y -

At the confluence of Chelovechka River and the Vardar River, in the inaccessible rocks, there is the town of Prosek, one of the largest and most impregnable strongholds in the Republic of Macedonia. Several feudal lords took advantage of the turn of events in Byzantium in the late 12th and early 13th century and conquered certain territories from Byzantium. One of them was the archon Dobromir Chrysos, who became independent in this invincible fortress at the end of the 12th century.

Contemporary historian Niketas Choniates wrote about the location and the historic circumstances surrounding the medieval town of Prosek. As a participant in the crusades of Alexios III Angelos, he managed to give a detailed account of the expedition that the Byzantines undertook in order to recapture the territories conquered by Dobromir Chrysos. He makes an excellent description of the stronghold itself, its location, the economic circumstances, even the flaw, although there was not a single source of water within the fortress.

In his descriptions of the expedition and the battle for conquering the Prosek stronghold, Niketas Choniates mentions the use of catapulting devices. These information, although limited, enable us to presume what type of catapulting devices were used in the defence of the Prosek fortress. In one paragraph he writes:

> "...Namely, the chief of the catapulting devices, who simultaneously steered the arm and drew the catapult, was the best builder of these devices".

Based on these words, it can be concluded that the catapulting devices used during the defence of the Prosek stronghold were of the traction trebuchet type, of the pole variety. This conclusion is drawn from the statement that the chief steered the arm and drew the catapult. These functions performed by the chief were noticed only for this type of devices. Traction trebuchets, after they were discovered in Byzantium in the early 7th century, became the most widely used catapulting device. This is mostly due to their cheap, easy and fast production and their efficiency.

Александар МЕШКОВ
самостоен истражувач

УДК 27-36:929 Гаврил Лесновски,св.

КУЛТОТ НА СВЕТЕЦОТ И ЗНАЧЕЊЕТО НА МАНАСТИРОТ СВ. ГАВРИЛ ЛЕСНОВСКИ

Монаштвото несомнено претставува стожер на православното христијанство, како доминантна религија во Македонија, односно на поголемиот дел од Балканскиот Полуостров. Денешната актуелна форма на монаштво е киновиското или општежителното, кое поконкретно се однесува на група луѓе – монаси, кои живеат во заедница со воспоставена хиерархија, „служејќи му“ на Бога. Но, гледано од историски аспект, монаштвото првобитно се појавува во форма на анахоретско, или како што е уште познато, отшелничко, ермитско и пустиножителство. Кон крајот на III век во Египет се појавиле првите монаси-ермити, кои започнале да се подвизуваат во непристапните планинско-пустински предели во целосна изолација од заедницата и од општествените активности.

Должноста на христијанските анахорети, (доаѓа од старогрчкиот термин *ἀναχωρέω* со значење ’се повлекува‘, ’отстапува‘) е да ги потчинат природните сетилни импулси кои претставуваат опасност за внатрешното јаство. Така, преку буквално гладување, постепено се доведувале во состојба на покорност. Накусо, анахоретската аскеза се состоела од: речиси целосно лишување од сон, ограничување на консумацијата на храна и минимално внесување вода, откажување од секакви удопства, физичка работа, груба облека, немиење на кожата (телото).[1]

Во Македонија, една од првите европски земји во кои се воспоставило христијанството, ваквите текови се случиле подоцна, кон крајот на XI и почетокот на XII век, кога се забележува подем на монасите-анахорети: Гаврил Лесновски, Јоаким Осоговски, Прохор Пчињски и Јован Рилски.

[1] Virginia Smith, *Clean, a history of personal hygiene and purity* (New York: Oxford, 2007), 146.

Народната традиција, изразена преку усните извори и содржана во колективната меморија на луѓето, е подеднакво важен извор како и пишаниот за создавање и негување на култовите на пустиножителите. Голем број народни преданија, легенди, верувања во врска со светците се забележани од фолклористите. Во таа смисла секако треба да се спомене Марко Цепенков, како најголем собирач на македонски народни умотворби. Од голема полза во откривањето на перцепцијата што ја има народот кон светците, како нивни заштитници и покровители на своите манастири, се и сознанијата на фолклористите Танас Вражиновски[2] и Марко Китевски.[3]

Преку житијата, т.е. преку хагиографската литература се дознава за животот на македонските светители, а преку нив се согледуваат и разни настани и појави од историјата на македонскиот народ. Таквите житија не се зачувани во оригинална форма од времето кога се настанати, туку се познати од подоцнежни преписи. Така, житието на пустиножителот Гаврил Лесновски до денес е зачувано во два преписа: Кратко и Опширно.[4] Краткото житие, според содржината е пролошко и се содржи во Прологот на Станислав од 1330 година. Се чува во САНУ во Белград, под бр. 53. Опширното житие на св. Гаврил Лесновски е познато според неколку преписи: еден препис се чува во Зборникот на кратовчанецот Стефан Максимов од 1847 година, додека вториот регистриран препис е тој што поп Христо го однел во Белград во 1862 година. Третиот препис се наоѓа во Зборникот на Јоан Христев од 1868 година, а четвртиот, познат од XIX век го препишал даскал Христо. Петтиот датира од крајот на XVIII век и се чува во Библиотеката при Светиот синод во Софија, под инвентарен број 1188. Текстот на овој препис е идентичен со ракописот на Јоан Христев од 1868 година.[5]

Житијата содржински можат да се разгледуваат од повеќе аспекти, кои создаваат сопствени рамки во согласност со полето на интерес, поврзувајќи се со ликот на св. Гаврил Лесновски. На пример, во Опширното житие продлабочено се изнесува животот на светецот. Тој бил роден во село Осиче, Паланечко, во богато благородничко

---

[2] *Фолклористичко-етнолошки студии* (Скопје: Матица, 2005)*; Македонска народна митологија* (Скопје: Матица, 2002)*; Манастирите и црквите во народната традиција* (Скопје: Матица, 2011)*; Македонски народни преданија* (Скопје: Институт за фолклор, 1986); „Светите Јован Рилски, Јоаким Осоговски, Гаврил Лесновски и Прохор Пчињски во македонската народна традиција“*, Спектар,* бр. 28 (1996).

[3] „Светителите-пустиножители во македонските народни преданија и легенди“, *Спектар,* бр. 38 (2001).

[4] Георгиевски, *Прилози од старата македонска книжевност и култура* (кн. 1)*,* 10-11.

[5] Миловска и Таковски, *Македонската житијна литература IX-XVIII век,* 42-43.

семејство. Долго време неговите родители немале деца, поради што биле во тага и постојано му се молеле на Господ да им даде пород. Господ ја услишал нивната молитва и набргу им се родил син, кој го крстиле Гаврил.[6] За времето кога живеел Гаврил постојат повеќе издиференцирани гледишта. К. Иречек и архиепископот Ф. Черниговски сметаат дека тој се подвизувал кон почетокот на XI век. Според други истражувачи, меѓу кои Е. Каранов и Д. Цухлев, тој дејствувал во X век. Со понова определба се огласиле научниците Ј. Иванов и И. Снегаров, кои го земаат периодот од XI до XII век. Сепак, поголемиот дел од достапните факти зборуваат дека Гаврил не го преминал прагот на XII век.[7]

Гаврил уште од мал појавувал интерес за книжевноста, а особено бил заинтригиран од христијанските книги. Благодарение на материјалните можности на неговото семејство се школувал кај најдобрите учители. Во Житието понатаму се вели дека кога дошол на соодветна возраст, родителите му нашле девојка од царски род, но тој не сакал да се оддаде на световен и брачен живот. Неговиот пат, да му служи на Бога, бил избран уште од детството. Тоа го потврдува и сонот во кој му се јавил ангелот Господов и му рекол во Осичко Поле да подигне црква посветена на Пресвета Богородица. Кога се разбудил, заминал кај родителите, кои му дале пари и тој го реализирал видението од сонот. Откако ја изградил црквата, заминал за Лесновскиот манастир, каде што се замонашил. По одредено време, по молба на Гаврил, игуменот на манастирот му дозволил да се оддаде на денонoќна молитва во еден скит во близина на Злетово. Таму почнале да доаѓаат многу луѓе за лечење или за благослов, па набргу го напуштил скитот и заминал на планина во близината на селото Луково. И таму го откриле бидејќи правел добрини. Имено, многу бргу се раширила веста дека со насобрана дождовница излекувал кози од тешка болест. Поради тоа преподобниот Гаврил отишол во една мала пештера, а по извесно време заминал за Облов Врв, наречен на грчки Странгило, каде што поминал цели 30 години во молитва и телесни измачувања. Таму се упокоил во длабока старост.[8]

Семантички, терминот пештера се поистоветува со влез во долниот свет, во светот на мртвите. Тоа е и своевидна аналогија на подземјето, како скриено место во кое се полагаат телата на умрените. Освен во Стариот завет, каде што често се среќава симболично, пештерата како свето место се јавува и во Новиот завет, всушност во

[6] Георгиевски, *Македонски светци,* 83-84.
[7] Стојчевска-Антиќ, „Кон житието на Гаврил Лесновски“, 443.
[8] Георгиевски, *Македонски светци,* 83-84.

неа се родил и Богочовекот Исус Христос, но таму и воскреснал, со што се затвора мистичниот циклус. Во пештерата се одвива процесот на преобразување на отшелничката душа и тело. Во таа смисла, симболично се поврзува со стоењето на квасецот во брашното, кое се преобразува во леб. Според евангелското толкување, вистинскиот леб е тој, квасениот.[9]

Култот на св. Гаврил Лесновски се воспоставил и во народната традиција. Народот го сметал за заштитник и посредник меѓу нивната судбина и Божјата волја. Содржините на народните раскажувања генерално произлегувале од житијата и од проповедите на лесновските монаси. На тој начин народот учествувал во збогатувањето на култот на светиот пустиножител. Едно предание се однесува на престојот на св. Гаврил на Облов Врв. Секојдневно тој се измачувал фрлајќи тешка плоча, а потоа ја качувал горе до пештерата. Во еден момент го препознал ѓаволот претворен во убава девојка и го истерал.[10]

Една легенда раскажува за интеракцијата на Гаврил со одредени животни, односно помошта што ја добивал од нив. Имено, тој се подвизувал во една пештера јужно од селото Лесново, непосредно во подножјето на месноста Гаврич. За време на својот престој таму, Гаврил се хранел со млекото од една црвена коза која ја научил да доаѓа секојдневно кај него. Кога сопственикот на козата дознал за ова, го известил владиката кој живеел во Злетово и тој веднаш го повикал Гаврила кај себе. На пат кон владиката, пред Гаврил се појавиле мечка и смокови, но тој успеал да ја скроти мечката, а од смоковите на мечката и направил узда и узенгии. Кога влегол во селото, жителите го гледале исплашено, а по завршениот разговор со владиката, Гаврил ја јавнал мечката и си заминал кон пештерата во Гаврич.[11]

Св. Гаврил се скарал со некој човек. Човекот му докажувал на стариот дека млекото што го пие е мрсно, а Гаврил му рекол: „Млекото е трева, а јајцата што ги јадете како посна храна се мрсни“. Отишле кај владиката во Злетово и пред него во одделни тасови ставиле млеко и јајце. По некое време од млекото изникнала трева, а од јајцето пиле. Така светителот докажал дека јајцата се мрсни и ја оправдал својата светост.[12]

---

[9] Анани Стойнев, *Св. Иван Рилски, официалното християнство и богомилството* (София: ФАР, 1991), 67-69.
[10] Велев, *Свети Гаврил Лесновски во книжевната традиција*, 171, 175.
[11] Стефановски, *1000 години Лесново,* 34-35.
[12] Стојчевска-Антиќ, *Локални хагиографии во Македонија*, 177.

Соништата во народната традиција се јавуваат како медиуми помеѓу „световите на живите и умрените“ или како контакт со натприродните суштества. Тие имаат повеќе функции: претскажувачка, поучна итн. Тоа може да се забележи и во контекст на дејствувањето на светците по нивното „напуштање“ на земскиот живот.

Се раскажува дека браќата од манастирот не можеле да го пронајдат телото на св. Гаврил. По некое време, тој на сон му се јавил на монахот Јосиф од Средец, по потекло Русин. Гаврил му се јавувал на сон три ноќи по ред. Кога монахот Јосиф стигнал на Облов Врв, преподобниот Гаврил уште еднаш му се јавил на сон со зборовите: „...близъ єсмъ тебѣ во лѣвои странѣ“. На местото каде што ги пронашле моштите се ширела пријатна миризба, а потоа ги пренеле во Лесновскиот манастир.[13]

Врз основа на житието се создадени повеќе преданија за моштите на св. Гаврил. Во едно од нив се наведува дека кога се пренесувале моштите, густата шума се отворала правејќи пат слободно да помине поворката. Тука постои забрана луѓето да се вртат и да гледаат наназад. Според една варијанта на оваа легенда, една жена се завртела, а според друга, пак, поп. И двајцата поради не придржувањето кон забраната се скамениле, а патот повеќе не се отворал, така што луѓето морале сами да се пробиваат низ шумата.[14] Тука е инкорпориран библискиот мотив за отворањето на патот низ морето, а се додава уште една слика што го поддржува орфејскиот мотив, според кој, погледот напред ја изразува среќата и љубовта, а погледот назад означува смрт. Во прилог на ова е и неистрајноста на човечката природа, што резултирало со казна.[15]

Според една легенда, за моштите на Лесновски се верува дека од манастирот биле пренесени во Трново, но бугарскиот патријарх се плашел да не бидат запленети од Турците и затоа ги однел во Трапезец, во црквата Свети дванаесет апостоли, каде што лежат до денешен ден и имаат исцелителна моќ. Подоцнежните податоци укажуваат дека моштите биле вратени во Лесновскиот манастир, каде што се наоѓаат и денес. Како доказ за тоа служи еден запис, забележан од Г. Елезовиќ, на олтарот од западниот прозорец на главното кубе од десната страна на црквата.[16]

---

[13] Георгиевски, *Македонски светци*, 85.
[14] Вражиновски, *Фолклористичко-етнолошки студии*, 106.
[15] Велев, „Житејните и народните мотивски трансформации што го изразуваат култот на пустиножителот Гаврил Лесновски“, 219-220.
[16] Вражиновски, *Фолклористичко-етнолошки студии*, 112.

Историјата на светителите, но и на црквите и на манастирите подигнати во нивна чест, изобилува со записи, преданија за нивната исцелителска и чудотворна моќ. Можеби таквиот алтернативен начин на лекување (во случајов преку духовно исцелување) е карактеристичен за минатото, време кога конвенционалната медицина не била во подем. Но и денес постојат рецидиви од таквата практика и таквиот светоглед.

И на ликот на св. Гаврил Лесновски му се припишуваат такви особини (како што е споменато погоре) за време на животот, но и постхумно – како покровител на црквите и на манастирите.

Неговата исцелителна моќ доаѓала до израз кога „жалоста ја претворал во радост". Таквата чудотворност на Гаврил се поистоветува со облик од парапсихолошката сфера. Се верувало дека пустиножителот има моќ да го истера злото што се населува во човечката душа.[17]

„Светиот лекуваше луѓе како река и во земјата владееше мир повеќе години". Во Житието е прикажан случајот со некој богат Ерменец од Кратово. Тој имал ќерка чија рака била сува, па затоа таа се поклонила пред светите мошти и раката ѝ се отпуштила. Се верува дека и гробот на свети Гаврил има исцелителски својства. Во манастирот доаѓаат болни луѓе и преспиваат на неговиот гроб. Монасите што живееле тука изградиле болница.[18]

„Мајка ми кажуваше за него, за свети Отец... тие што му го продале тутунот го кажале на турските контроли... рекла на манастиро на свети Гаврил. Имале еден коњ, еден кулавен, сив и бел: 'Свети Отец, свети Гавриле, коњот ќе ти го поклонам само да не најдат Турците тутунот!' Изваде она месото полујна од кацата, туре вреќите у кацата па згазне, па туре малку месо озгора. Кажувала е мајка ми. И така свети Гаврил спасе ги од Турците".[19]

Во тој поглед, за време на османлиското владеење не е познат ниеден податок за насилство врз манастирот Лесновски. Во едно локално предание се вели дека кога Мурат-бег го потпишувал ферманот за уривање на манастирот, похулил на Христа и веднаш потоа му се одзел видот и му се парализирала десната страна од телото. Тоа се случило и со неговите најблиски. Но откако се покајал и побарал прошка од светителот, по молитвите на преподобниот Гаврил Лесновски, Бог му го повратил видот и го исцелил. Тогаш Мурат-бег

[17] Велев, „Житејните и народните мотивски трансформации што го изразуваат култот на пустиножителот Гаврил Лесновски", 215-217.
[18] Вражиновски, *Манастирите и црквите во народната традиција,* 154-155.
[19] Вражиновски, *Македонска народна митологија,* 304-305.

го оставил манастирот и му подарил 50 хектари земја во местото Глобица крај Злетовска Река, а под крстот на централното кубе поставил полумесечина, како знак за заштита на манстирот од османлиите.[20]

И во понов период се забележани некои мистериозни настани во рамките на манастирот. Отец Гаврил бил светогорски монах, кој во Лесново дошол во 1974 година и го вратил животот во манастирот. Селаните уште ги раскажуваат чудата на овој монах, неговите молитви биле услишани, имено извесен Ѓорѓија успеал да прозбори на четиригодишна возраст.

Понекогаш и природата создава симболични алузии. Во дворот на манастирот има необична муренка – крстовидна црница стара 600 години и израсната во вид на крст. Ако се допрат нејзините плодови, кои се необично големи, вкусни и црни, нивната боја многу тешко се отстранува. На Балканот постојат само три такви дрвја.[21]

Што се однесува на периодот кога е изграден манастирот Свети Гаврил Лесновски, во Краткото и во Опширното житие постојат контрадикторни тврдења. Но, според повеќето истражувачи, најрелевантни податоци дава Краткото житие напишано во 1330 година. Всушност, првото житие за Лесновски настанало во втората половина на XI век. Во тоа време, во крајот северно до Брегалница, во врска со култот на познатите пустиножители биле напишале повеќе житија и црковни песни. Податоците од XI век се основа за Краткото пролошко житие, а во содржината на неговиот поговор се кажува дека Лесновскиот манастир постоел пред обновата во 1341 година, т.е. во 1330 година, под име Св. Архистратиг Михаил. Во тој манастир постоело монашко братство на чело со игуменот Теодосиј, по чија порачка книжевникот Станислав го препишал Прологот.[22]

Култот на светецот Гаврил Лесновски е втемелен и во средновековната уметност, особено неговите портрети во живописот. Најстарите зачувани портрети на св. Гаврил се наоѓаат во лесновскиот храм. Таму се застапени два негови портрета и една композиција што ја прикажува неговата смрт и опелото.[23] На двата портрета св. Гаврил Лесновски има благородни црти на лицето, што упатува на неговото благородничко потекло и големата ученост, без изострени

[20] http://www.kralemarko.org.mk/default-mk.asp?ItemID=CF451783E05AEF4095138388164EA76F, пристапено на 22. 3. 2012 година.
[21] http://www.kralemarko.org.mk/default-mk.asp?ItemID=E453F985D9A47A4FB1A66A74ED3F48C8, пристапено на 22. 3. 2012 година.
[22] Миловска и Таковски, *Македонската житијна литература IX-XVIII век,* 45.
[23] Георгиевски, *Македонски светци,* 87-88.

пустиножителски црти, носи долга негувана црвеникава брада што се стеснува кон крајот. Над челото има мошне куса коса, која незначително се раширува од двете страни на главата. Великосхимничката одежда на светецот на сите негови претстави ја определува неговата припадност на највисокиот монашки испоснички ред.[24] Композицијата на неговата смрт се наоѓа во долниот дел од северниот олтарен sид. Св. Гаврил е положен на рогозина, а околу покојникот се собрани девет монаси со игуменот на манастирот во средината. Првиот помлад монах држи свеќа и отворена книга, а до него уште еден постар монах-великосхимник држи свеќа. Во горниот дел на композицијата, оддесно, еден ангел во рацете ја носи душата на покојниот монах. Ликот на пустиножителот се среќава и надвор од неговиот манастир. На пример, се појавува во Граничица, во зографијата од 1570 година; во Пиринска Македонија, во црквата Св. Теодор Тиран и Теодор Стратилат, во с. Добарско кај Разлог; во Софиско и во Самоковско од почетокот на XVII век – во црквата на сесловенскиот манастир Св. Никола во Софија и др.[25] Неговиот култ стекнал одраз и во сликарската традиција на Света Гора. Св. Гаврил е насликан на припратата на Зографскиот манастир, но во контекстот на светителските култови надвор од неговиот крај.[26]

Покрај нивната изворна функција како духовни центри, манастирите во Македонија прераснале и во скрипторски центри каде што се одвивала богата препишувачко-преведувачка книжевна активност. Во тој дух се развивал и Лесновскиот манастир. Тој е еден од попознатите скрипторски центри во Македонија. Првите книжевни појави во рамки на манастирот започнале во втората половина на XI век. Во тој период во таа област било во подем ермитското монаштво, кое претпочитало осаменички живот, молитви и искушенија, а притоа ермитите не ѝ посветувале поголемо внимание на книжевната дејност. Можеби тоа е една од причините поради која веднаш не се развила интензивна книжевна дејност. Таквата активност се интензивирала особено по 1347 година, кога манастирот станал седиште на новоформираната Злетовска епископија.

Прв книжевник од Лесновскиот центар е Станислав, познат по Прологот со поговор од 1330 година и на т.н. минеј, составен по порачка на Јоан Оливер, познат во науката како Оливеров минеј од 1342 год. Подоцна, во 1353 година е создаден познатиот Лесновски

[24] Грозданов, *Портрети на светителите во Македонија од IX до XVIII век,* 164.
[25] Георгиевски, *Македонски светци,* 87-88.
[26] Велев, *Свети Гаврил Лесновски во книжевната традиција*, 41.

паренесис, којшто е напишан веројатно од некој ученик или познавач на делата на Станислав.[27]

Состојбата на умерено анахоретско живеење во одреден период е присутна и во рамките на Лесновскиот манастир. Така, во негова непосредна близина се наоѓаат остатоци од некогашните над 20 скита (мали молитвеници во карпи), параклиси и пештерни испосници кои го потврдуваат интензивното монашко живеење поврзано со Лесновскиот манастир, од дамнина наречен Голема лавра.[28]

За да се засили почитта кон пустиножителот како светител, била воведена и култна манифестација во богослужението, која се одвивала на денот на неговиот спомен – 15 јануари по стар или 28 јануари по нов стил. Култот доаѓал до израз главно во месниот злетовско-кратовски крај. Највпечатливо место за популаризирање на неговиот култ во богослужбата бил Лесновскиот манастир, чијшто светителски патронат се поврзува и со личноста на св. Гаврил Лесновски.[29]

Во ликовите на светителите е присутно каноничното, знаковното и симболичното. Релацијата помеѓу верникот и светителот е мистична, имено, верниците бараат од него спас, чудо, совет. Светителите ја остваруваат функцијата на посредници на релацијата верник – светител – Господ.[30]

[27] Георгиевски, *Прилози од старата македонска книжевност и култура,* 284.
[28] http://star.vecer.com.mk/tekst.asp?tid=10408, пристапено на 23. 3. 2012 година.
[29] Велев, *Свети Гаврил Лесновски во книжевната традиција*, 109.
[30] Јакимовска-Тошиќ, „Улогата на народното творештво во афирмација на јужнословенските анахоретски култови“, 575.

Aleksandar MESHKOV

THE CULT OF SAINTS AND THE MEANING OF MONASTERY OF ST. GAVRIL FROM LESNOVO

- s u m m a ry -

By interposition of this text an attempt has been made to present a synthesis of the St.Gabriel of Lesnovo (Gavril Lesnovski) cult significance and its influence in a wider religious context. The desert-dweller personality has been deliberated multi-dimensionally,accentuating objectively the more substantial moments, a component of the material and spiritual culture related to St. Gabriel. Biographies represent the essential source about the life of the saint and folk traditions;legends occur afterwards. In the development of monasticism in this area, St. Gabriel of Lesnovo appears as one of the four anchorites devoted to seclusion and, in fact, being considered as initiators of the original form of monasticism within the Christianity in Macedonia. Churches and monasteries have often been credited for the maintenance and dissemination of the cults of saints. Therefore, the Lesnovo monastery dedicated to St. Gabriel, had multiple functions. Besides being a spiritual center evolving a monastic life, the Lesnovo monastery was one of the better renowned medieval scripture centers in Macedonia that supported the affirmation of literature. The desert-dweller cult gained reflection in the painting art tradition as well, and his figure decorates the walls of numerous monasteries in the country and the neighborhood. Perhaps the safest place to maintain the cult of saints is the people consciousness, i.e. their faith in the miraculous and healing attributes of the saint (in this case St. Gabriel) and the holy places under his patronage, as a mediator between the people and God.

Elizabeth
TIMBERLAKE-
NEWEL
Coastal Carolina
University

УДК 272-745 (450.451)
"1290/1307"

SIFTING THROUGH THE PAST–INQUISITIONAL CONFESSION IN BOLOGNA AND GAME THEORY

In 1304 in Bologna, an inquisition was in full swing. In previous years, the Bolognese inquisition into heretical depravity had focused on rooting out Cathar heresy, achieving mixed results. But by 1304, the focus was squarely on crushing any support of the heretical Apostolic Order, an order of mendicants that had been begun by Gerardo Segarelli in Parma in 1260 without official church approval but plenty of popular support in the Emilia Romagna, and had since been declared heretical for that it did not disperse when ordered to do so.

This inquisition would result in approximately 900 depositions, from which we can draw a lot of information about the lives of these accused heretics. They can tell us that lay persons organized their own gatherings for the purposes of hearing preachers, that whole families were united in their adherence to the doctrine, and that either beliefs were fuzzy in the minds of believers or that they were simply better at protecting them than protecting their associations. But the mechanism that caused these revelations, the inquisitorial process, and how it was realized here in Bologna is just as important as the information revealed because, as John Arnold determined, the mechanism to a large extent determines how and why information will be revealed.[1] Due to the near-equal importance of the process and the revelations of the individuals, the meeting of this process

[1] John Arnold, *Inquisition and Power, Catharism and the Confessing Subject in Medieval Languedoc (*Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2001), 55.

and the confessing subjects creates its own textual reality, the same kind of reality that by Pegg's analysis 'created' the Cathars.[2]

Part and parcel of the reality of inquisition is the peculiar place in which it exists. Inquisitions (and the Bolognese inquisition is no exception) exist in an interstitial space between sacred and secular, between the temporal and the ephemeral, due to the fact that heresy is both a religious crime equal to treason against God and a secular crime through inclusion of it in the statutes of both communes and empire at the behest of the church. This meant that while the inquisitorial confession could result in fines or even the confessing subject's death at the hands of the secular arm, it was still a religious act meant to unburden the soul, and could and would result in penance-like penalties that brought the confessed back into the flock. Yet this melioration is almost a religious fiction, because the penalty stakes were so high that it took a legal proceeding to extract these confessions, and staff to capture the contumacious. So in effect the nature of the inquisitorial confession is that it is a forced confession that existed halfway between a case formed through a judicial proceeding and a religious act, an utterance that will live on parchment or paper as a record while other confessions slip the bonds of memory or importance, and one to which the confessed can be held accountable in the future as though it were a secular crime.

It is due to this reality of inquisitorial confessions that their contents should not be looked at so much as faithful renderings of heretical behavior, but as the product of strategic thinking on the part of both the deposed and the inquisitor. While the inquisitor can strategically use the tools of punishment and knowledge gained from other confessions, the subject of deposition is also confessing strategically, and this is influenced by the quality of ties to the network of heretics and socio-economic status.

There have been several attempts to understand the strategies of inquisitorial confessing subjects, but one that had previously not been utilized may be the most helpful with regards to the Bolognese inquisition, and that is game theory. Game theory comes to us from economics, and it is simply the idea that in all economic opportunities one person must lose while another wins, and that all strategy is based on optimizing success, but it has been further developed in the context of sociology with the Prisoner's Dilemma. This article explores the concept of game theory and how it applies to the inquisitions, and follows that with an analysis of the confession strategies of two cells within the supporters of the Apostolic order in Bologna—the Sant'Elena and Piumazzo groups, so named for their regions as defined by inquisitors.

---

[2] Mark Pegg, *The Corruption of the Angels: The Great Inquisition of 1245-1246* (Princeton: Princeton University Press, 2001), 19.

I: Game Theory and the Bolognese Inquisition

Inquisitorial records provide an excellent field research resource for analyzing and understanding this group that left none of its own self-referential works. Records give us dates, names, events, and even beliefs. The process of inquisitions and the confessing populations have been a subject of study for several historians of the mid and late thirteenth century and early fourteenth century French inquisitions, but their findings tend to be ill-suited for the purposes of understanding or analyzing Italian inquisitions. James Given analyzed the relationship in terms of structures of resistance such as towns, lordship, and kin, determining that the town was the most effective structure of resistance.[3] But in Bologna, a similar analysis would not work because of two aspects: one, that the inquisitors working in Bologna did not at any point cite large populations of any given region of the contado but rather specific individuals who were involved which prevented large scale community ire, and two, that the inquisitors tended to follow chains of events which would nullify virtually any other form of resistance except that of membership.

John Arnold asserted the growth of importance in the confessing subject from the early Languedoc inquisitions to that of Jacques Fournier, and that related to this was that the act of confession was one of social control designed to internalize within the confessing subject the means of seeing oneself through the Church's notions, but that the inquisitor was a necessary fixture in the process to legitimate it, and ensure veracity.[4] This seems a reasonable enough conclusion, but not particularly applicable to the Bolognese situation as the confessions sought by these inquisitors were not focused on belief, or internalizing any church mores. Rather, they had a bit more in common with the 1250s inquisitions in that they sought names, locations, and events; presence at the event made one a heretic, and once that had been asserted, all that mattered was that the heretic was caught, questioned, and punished. It is also possible, however, that the inquisitors already knew what beliefs these Bolognese followers of the Apostolic Order held, or that they sensed that there was little chance that the beliefs of these Order members would change through inquisition. Arnold's theories do not broach the activities of the confessing subjects in concert with one another, or even their choices in confession of what to reveal and what not to reveal.

But if these other means of seeing the confessing subjects and the inquisitions and the methodologies they entail do not suffice for analysis of

[3] James Given, *Inquisition and Medieval Society, Power, Discipline, and Resistance in Languedoc* (Ithaca: Cornell University Press, 1997), 128.
[4] John Arnold, *Inquisition and Power*, 93.

the Apostolic Order in Bologna, then a new method needs be employed. Here game theory is proposed as a means of analyzing and to some extent, predicting, how the supporters of the Apostles would react as subjects of the inquisition. Modern game theory, according to sociologist Duncan Watts, was the brain child of John von Neumann, a theorist who attempted to explain in his book *Theory of Games and Economic Behavior* that in all economic opportunities one person must lose while the other wins, and that all strategy is based on optimizing this success.[5]

Moving into the field of psychology, this basic premise was even further defined, this time with Prisoner's dilemma as the basis of the game. The premise of the game is thus: two criminals are accused of the same crime and have been arrested, but are held separately. Each is interrogated, and neither will know what the other said. In the interrogation, each criminal is promised that if he implicates his partner, he will receive a lesser punishment and the partner will bear much of the weight of the crime. At this point, the criminal has options: he can cooperate with his partner and not the police, or he can blame the other guy. The outcomes here are the following—if both cooperate with one another and not the police, they will probably receive a punishment for some other minor thing, because the actual crime cannot be proven; if one keeps quiet while the other talks, the individual who has kept his peace will bear the weight of the crime in its entirety, and if both talk, each will be punished for the crime, but it will be a lesser punishment than if one had been silent and the other not. The crux of the dilemma is not actually the punishment; it is whether one man can trust the other. If both believe yes, then they can beat the rap, or almost. If not, then each man's best strategy is to implicate the other, thereby reducing his chances of bearing the full punishment.

But this game is contingent on just one "turn", one opportunity to formulate a strategy. When the game is expanded but the premise remains the same and the number of turns is unknown—though according to expert on the Prisoner's dilemma and author of *The Evolution of Cooperation* Robert Axelrod, the number of turns must remain unknown for the resolution to occur in any other way than the original game—then a new strategy becomes possible, tit-for-tat, in which players modulate their responses on a cooperative-retaliatory-forgiving-transparent cycle.[6] When the game is played across the network, the total number of players per game, two, remains the same, but now players can optimize their actions

[5] Duncan Watts, *Small Worlds: The Dynamics of Networks Between Order and Randomness*, Princeton: Princeton University Press, 1999, 200.
[6] Watts, *Small Worlds,* 203.

based on what they see elsewhere, such as copying the strategy of the nearby most successful player (win-stay/lose-shift).

The prisoner's dilemma has much in common with an inquisitorial confession—the confessing subjects do not see others in confession, they may or may not have time to consider a strategy before the capture, and options like cooperation and implication of the other both remain. But the context of an inquisition is also unique and is played out in "real time" rather than on a computer simulation, thus, an analysis of the game of the inquisition is instructive in furthering a new extension of game theory--the multiplayer game played across a network in which everyone has a move, the move is not necessarily at the same time, but each player can "engage" every other player in a single move through naming them or refusing to name them. To fully explain this, let us return to the two social groups of the network analysis, the Sant'Elena group and the Piumazzo group.

II: Confession Strategies of the Damned

On August 17th, 1304, GuglielmoBlanchi, DamianoBlanchi, and ViveldaBlanchiof the region of Sant'Elenawere hailed before the inquisition and all admitted obliquely that they knew at least two heretics, but did not suggest any further involvement.[7] The next day, Salvatore, another individual in the group, admitted he knew Zaccaria, who was already dead. On the same day, Maria, Damiano's wife, claimed she knew nothing of heresy.[8] Yet by the 27th, Guglielmo, Damiano and Vivelda had revealed themselves and each other, as well the rest of their circle and their chief preacher, Rolandino. The change over this seemingly short period of time between first and third testimonies is instructive on the nature of cooperation, the complexities of a multiplayer game across a network, and the reasons why former theories on heretical networks need be reevaluated.

The first most obvious facet of the interaction between subjects and between subjects and inquisition is cooperation in the game theory sense. Family was clearly the primary tie in cooperation in the Sant'Elena circles, and it became the means of resistance, but socio-economic status plays a role as well. Sociologists Phillipson, Allan and Morgan note that in low-trust environments—and this clearly applies to the heretical communities around Bologna between 1290 and 1307—family ties play a strong role, as families are enduring and the connections are more than just fostered social

[7]Acts 633, 634, and 635, Lorenzo Paolini and Raniero Orioli, *Acta S. Officii Bononie—ab anon 1291 usque ad annum 1310 (*Rome: Institute Palazzo Borromini, 1982).
[8]Acts 636 and 638.

ones but rather are biological.[9]Evidence from other inquisitions supports this idea that family ties were the primary focus of resistance to inquisitors. Given found that heretical sects tended to organize resistance to the inquisition through pre-existing ties, one of which was the family.[10] Families would cooperate to agree to say as little as possible, this cooperation tended to be covert and defensive.[11] Here in Bologna family resistance meets sect-based resistance on a rather surprising scale. All of the extended family of Guglielmo and Damiano were clearly aware of the plan not to say anything about the family's involvement in heresy. Guglielmo and Damiano had three other brothers—Gerardo, Guido, and Giovanni—all of which were hailed before the inquisition between August 19th and August 24th, and none named his brothers as receivers. In fact, all of the known descendants of Benvenuto and several wives testified in August, and not one revealed a family member in their first testimonies. They named only Giovanni and Bona Osti, who were by public fame known to be receivers.[12] It is possible that these two had taken flight, because Damiano is asked about the whereabouts of their household goods presumably such that the inquisition could seize them, and he is unable to answer.[13]

Phillipson et al also note that kinship networks play a more prominent role in situations in which people have limited opportunities. Wealthier people do not rely on family ties to the extent that poorer ones do.[14]Sant'Elena is poorer, more rural. In tax records from the times, the assessed value of the 89 hearths in 1286 was 3331 lira, while in 1291; those hearths were worth 3237 lira.[15] Compare this to the 73 hearths of Piumazzo, which had a combined value of 37, 746 lira in 1291.[16]Sant'Elena had also faced enough warfare in the past two centuries that the Benedictines had abandoned the church there and pastoral care of the region.

TheBlanchisdid not, however, simply say nothing, and their choices on who to reveal are just as much a part of their strategy as those they did

[9]Chris Phillipson, Graham Allan and David Morgan, ed., *Social Networks and Social Exclusion: Sociological and Policy Perspective (*Aldershot: Ashgate publishing limited, 2004), 11.
[10]Given, *Inquisition and Medieval Society,* 117.
[11]Given, *Inquisition and Medieval Society,* 122.
[12] Giovanni B, Gerardo and Guido all identify Giovanni and Bona as receivers, as does Benvenuti, Giovanni's son, but Francesco, Giovanni's son, said he knew nothing.
[13]Act 643.
[14]Phillipson, *Social Networks and Social Exclusion,* 11.
[15] Luigi Casini, *Il Contado Bolognese Durante ilPeriodoComunale (Secoli XII-XV),* (Bologna: ArnaldoForniEditore, 1991), 48.
[16] Luigi Casini, *Il Contado Bolognese Durante ilPeriodoComunale,*, 34-35.

not. The family knew they had been somehow implicated in the heresy and that simply naming a pair of fugitives who were known by public infamy to be receivers would not satisfy the inquisitors. Thus, the Sant'Elena cell acted in complete cooperation to receive the lesser punishment of knowing the heretics but not implicating themselves or one another in direct involvement. Guglielmo, Damiano, and Vivelda all admitted to knowing a host of heretics such as Bernardino, Benedetto, Pacifico (Paxolinus) and Ugo of Clochis. These persons had most likely fled, as they do not appear in person before the inquisition in Bologna so they were a safe admission as they would not bear any punishment as outcome from this inquisition, nor would they ever find out about the confessions. Additionally both Damiano and Vivelda admitted to knowing Zaccaria in their first testimonies;[17] this is clearly planned as they lived in the same house, and inquisitors would have assumed they would have met the same person. But this is also a safe choice, as Zaccaria was already dead by 1304.

No one reveals any knowledge of Rolandino until the 24th, when three persons outside the family circle had identified the receivers within the family. Even then, when Guglielmo, Damiano, and Vivelda all admitted to their involvement as receivers of Rolandino, each takes care to say nothing of any other non-revealed family member's involvement, though they were most likely aware of their nephews', brothers', or cousins' doings. This may well be cooperation at its most simple and yet powerful levels. Simple in that the cooperative agreements were such that no one would reveal anyone else within the family, and yet this is cooperation at its highest level in that despite the fact that Guglielmo and his wife, Damiano and his wife, and Vivelda were all forced to confess themselves, they all maintained silence on the rest of the family.

What collapsed the success of the cooperation were four persons whose testimonies were clearly not anticipated by the family. The inquisitors were clearly very careful here—they amassed four testimonies (three of which were given by people who were not heretics) as to the involvement of two receivers in the circle, and then most likely presented them with that information, of course without the names to prevent retribution. On the 15th of August, Martino Menaboi, "massariusterre, communis et hominumSancte Helene" (a member of communal government, most likely treasurer) testified against everyone in the circle, and also shared with the inquisitor Guido of Parma the rumor that Vivelda had spent the night in her father's barn with two heretics.[18] Three days later, Brother Bartolomeo of the Order of the Servants of Saint Mary

[17]Acts 633 and 635.
[18]Act 699.

testified against Guglielmo and his wife, revealing that they were knowing receivers of Rolandino.[19] The following day, another brother of the Order of the Servants of Saint Mary, Formentinus, repeated the charge against Guiglielmo and spouse, but added Damiano and his wife, Salvatore Petricoli, and a host of others.[20] Finally on the 22nd, IacopoPetricini, a traveling companion of Rolandino and perhaps a preacher in training, spontaneously came before the inquisition and revealed everyone he knew.[21]

There are certainly things to note about these four persons. The treasurer was neither remembered as being present by any of the circle, nor was he truly implicated. The companion of Rolandino may have been coming forward as the prisoner in the prisoner's dilemma who implicates his partner for a lesser punishment, or perhaps the fear of being caught simply drove him to reveal himself. The two friars were probably confessors to the local people; the OSM had been given rights to hear confession first in June of 1256 by Alexander IV and then again in 1260.[22] Very few orders were given the right to hear confession against the will of the local priest, but by this point the Servites had been given the church of Sant'Elena, and as there was no parish priest, this made them the orthodox representatives in that parish. Their involvement in the inquisition has been discussed earlier in chapter 4, but it should be reiterated that the Servites had reason to destroy the Apostolic network in their new parish, and that they were simply using the inquisition in the same fashion that civilians used the Bolognese legal system, as a weapon against an opposing faction.[23] There is more proof that these two friars probably heard confessions of the locals. Brother Bartolomeo knew Guglielmo well enough to know the man was aware that Rolandino was a heretic, and Formentinus could retell conversations he had with several of the persons. Formentinus is even remembered as present by Guglielmo.[24] But none of these men appeared to be persons that the sons of Benvenuto or their children ever suspected of revealing them. That this is the case, that players can be unaware of each other's involvement and that there are players that can be exempt from

[19]Act 733.
[20]Act 702.
[21]Act 703.
[22] Franco Andrea dal Pino, *I FratiServi di S. Maria: dalleoriginiall'approvazione (1233-1304), Volume II-Documentazione, (*Louvrain: University of Louvrain, 1972), xii.
[23] Sarah Blanshei, "Criminal Justice in Medieval Perugia and Bologna," *Law and History Review* 1(August 1983): 270.
[24]Act 641. Though in this same deposition, Guiglielmo claims that a brother Francesco of the very order of Formentinus and Bartolomeo said to him that Rolandino was a good man.

punishment is where game theory needs to be amended with respect to the inquisitions.

Game theory does not permit the possibility of a game being judged in which one player was not aware that another player was competing with him. Most game theory isolates each act into essentially this game—there are two players, and each must anticipate the other's action. This becomes a series of two player games across a network, with each player attempting to respond to the movements of the games he is playing simultaneously. No game properly pulls in another game, and each is resolved in one turn between the two players.

But inquisitorial processes are not played like a series of two player games; they are essentially multi-player games in which persons can be active (cooperative or self-serving), passive, or unaware. Each game can pull in multiple players by naming them in the process, as each person hailed before the inquisition is asked to name all participants at a particular event. The process in effect dictates the number and identity of the players, and the persons named in a process is a combined effort of inquisitor and confessing subject. There are also differences in the rewards of strategies, because here revealing another person can result in your own imprisonment when that person is brought before the inquisition and reveals you, and that others in fact were never under threat of punishment, such as Brother Bartolomeo or Brother Formentinus.

Unlike a theoretical game in which there are no consequences that carry beyond the individual act in the game, the outcomes of inquisitorial activity had real consequences. Each "turn" (each process) is not an isolated event turn, rather, what is revealed in later processes can result in the outcomes of the first processes effectively being rescinded, nullified by additional information. This all means that the continuing process of inquisition in Bologna was a very nebulous game in which the strategies of the witness could be highly effective as they were for the Servites, or only temporarily effective as they was for the Sant'Elena Apostolic supporters, but the possible outcomes shifted with the inclusion of players.

It was when the information from these other players in the game in the Sant'Elena circle was revealed to Guglielmo on the 24th of August that he 'cracked' and admitted that he knew Rolandino.[25] This is when they all cracked, and revealed one another on August 27th. Interestingly enough,

[25]Act 640. It is not written in the inquisitorial process that information was revealed to Guiglielmo, but it can be assumed by the fact that a) he revealed knowing Rolandino only after these other persons came forward, and b) suggesting to the confessing subject that the inquisitor had information upon him was a common practice in other inquisitions and still is in criminal investigations.

though, the preacher whose mention was so sought by the inquisitor had not been captured or at least had not been brought before the inquisition. Certainly the inquisitors were clearly seeking the preachers first and foremost—they asked subjects if they knew or had seen Zaccaria, Rolandino, Pietro Bonito, and others, but not if they knew Vivelda, or Alberto of Lirano—but here it was not the supporters who had to fear the preacher's revelations, as Given found amongst the Cathars, but the preacher who had to fear the supporters' depositions.[26] Granted, Zaccaria had already named Rolandino as involved, but that was in December of 1303, and he was still unfound as of August. Thus it was not just about taking out the head of the Order, but the body as well.

Revelations of the Sant'Elena group were not the only ones that Rolandino had to fear. He was well known in Piumazzo as well. In Piumazzo, the situation was more complex. The strategies in inquisitorial procedures undertaken by the people of Piumazzosuggest they were not as socially interlinked as the group in Sant'Elena. Here too we find cooperation, some of which was drawn along family lines. Giovanni Albertini, brother of Ugolina, Roberta, Michele, and Maria, in his first deposition before the inquisition denied his sister Roberta (who had been captured by Nascimbene, assistant to the inquisition) was a heretic.[27] In his second appearance, he did reveal that his sisters, Ugolina and Roberta, carried food to Rolandino, but then claimed later that he said these things under torture, and that the most involvement that his sisters had were that they were domestic servants to Guillielmina, a known heretic.[28] In his fourth appearance, Giovanni admits his sister Roberta's involvement. Clearly, at least Giovanni had some intent to follow a cooperative strategy, and was probably cooperating in strategy on this with his sister Ugolina.

Ugolina in her first deposition on the 2nd of August reveals no one, then on the same day reveals a few persons who were infamous for their heresy so to speak, but no one who was related to her.[29] But then on October 7th, the same day her brother Giovanni admitted Roberta's part in the congregation, Ugolina also identified Roberta, though she only refers to her as "involved".[30] Roberta herself had already departed the area, perhaps even joined Dolcino and his followers in the mountains near Novara.[31]

---

[26]Given, *Inquisition and Medieval Society,* 87-88.
[27]Act 686.
[28]Act 691.
[29]Act 689.
[30]Act 717.
[31] Roberta was condemned in absentia.

Ugolina and her brother Giovanni's socio-economic status may more resembled that of the Sant'Elena cell members than that of others in Piumazzo. Ugolina and Roberta worked as domestics for Guillielmina, a well-known deceased heretic, whereas employment status was not included in the testimonies of other women in the Piumazzo cell.

Not every family in the Piumazzo group was as protective of its members as the children of Albertino of Lirano. Vitale Controli declared his brother Giovanni's involvement in his second confession on August 6th.[32] But that it took two confessions to solicit this information from Vitale suggests at least some family cooperation. Benvenuta of Ferrara, who was heavily involved in the cell and as a result knew many members, named both of her brothers Corbellus and Aldrevandinus in her first testimony on October 8th.[33]Corbellus returned the favor; in his first testimony on October 9th he named his sister and brother, and his wife as well, and admitted that he was a receiver.[34] For Aldrevandinus there is no recorded deposition; it was either lost or he fled. The siblings may have presumed that they had already been named by reliable witnesses and thus could not choose silence as a strategy, at which point, it may have an altruistic cooperative tactic to name one another as simple occasional participants, as this role would earn them a lesser punishment.

Between families in Piumazzo there was very little or no cooperation. In the first round of depositions taken from the group in early August, three members—Giovanni Albertini, UgolinaAlbertini, Viviano the canon—all reveal Vitali and Giovanni Controli in their second depositions. This could be attributed to a lack of concern for those who were not kin, but it is also possible that Vitali and Giovanni Controli's involvement may have been like that of Bona and Giovanni Osti; they may have been known by public infamy. If they were known through public infamy, this would suggest that the strategy employed here was much the same as amongst the Sant'Elena group, except that Vitali and Giovanni were still located in Piumazzo. Nevertheless, some forms of cooperation and a lack of interest in engaging others in the inquisitorial processes can be found. This strategy amongst confessing subjects was to change. In the second round of depositions taken between the 5th and 9th of October in 1304, eight supporters were hailed before the inquisition and all of them identified other members of the congregation in their testimonies, including family members.

[32]Act 692.Vitali's first deposition appears to be lost.
[33]Act 722.
[34]Act 724.

The difference between the first and second rounds can be attributed to an important factor that did not arise during the Sant'Elena group depositions—the capture of Rolandino and Pietro dal Pra, both of whom testified in this time period to their receivers and other supporters. These two were the preachers named by the Piumazzo group as active in their area, thus, it is not surprising that the fear that their testimonies engendered in their supporters forced a change in strategy amongst them. Now the strategy shifts from cautious semi-cooperation to a preemptive strike, the fallback in the prisoner's dilemma in which each player thinks for himself and out of fear of the greater punishment, names the other players.

But was strategy and concern for family or self the only reasons why the supporters of the Apostolic Order did not reveal themselves when first brought before the inquisition? These are certainly strong motivators in responses to the inquisitions, but not the only ones. Strong religious convictions are also motivators; note that Beatrice and Gualandus felt strongly enough about their convictions that they went to the region of Trento to find Dolcino,[35] while others did indeed heed his call to come to the mountains. Intertwined with the strength of these convictions was the idea that the Apostolic Order and supporters were truly Christians, and the true Christians at that. Cathars also to some extent felt this was true about themselves, but their behaviors—they had their own blessings, their own cemeteries, refusal to acknowledge the old testament—suggests a debatable form of separatism in which they recognized they were not the heirs to the faith of the apostles and Paul, but a new entity. But according to both inquisitorial records and Gui's account of Dolcino's letters, the Apostolic Order believed they were truly following the faith of the original Christian church. So here in Bologna within the Apostolic Order we do not find a Cathar-like separatism, but a continuation of accepted Christian behaviors, such as celebrating the Eucharist and confession.

Conclusions

The Bolognese inquisitors wanted names from Apostolic supporters; this desire guided the inquisitors' tactics, the subjects' strategies, and the results. The tertiaries and supporters of the Apostles likely had no habit, so the inquisitors concentrated on identifying them through the depositions of those who were named by trustworthy others. Subjects' responses varied, but those who were most closely tied to others within their particular cells of Apostolic involvement tended to cooperate with one another in concealment, while those who felt less allegiance to their fellows more quickly revealed them. The depositions of those quick to

[35] Acts 756, 727.

reveal heretics were used to break down strategies of concealment and force supporters to reveal themselves and their networks. This was not, however, an outcome solely from the testimonies of the Apostolic supporters. The depositions of the Apostles' supporters occasionally discussed their beliefs.

Elizabeth TIMBERLAKE-NEWEL

SIFTING THROUGH THE PAST – INQUISITIONAL CONFESSION IN BOLOGNA AND GAME THEORY

- s u m m a r y -

Inquisitorial depositions are not simply accounts of heretical belief and action; they are products of strategic thinking on the part of both inquisitors and inquisitorial subjects. This article discusses the strategies of cooperation and non-cooperation among inquisitorial subjects during the Bolognese inquisition of 1290-1307. Game theory (and in particular the Prisoner's Dilemma) is demonstrated to be a useful tool in understanding confession strategies. Family ties and socio-economic status play a role in confessions.

Лилјана ГУШЕВСКА
Институт за национална историја – Скопје

УДК 821.163.3-2 94
(100:=163.3) (049.3)

НАВРАЌАЊЕ НА ДРАМАТА „МАКЕДОНСКА ЕМИГРАЦИЈА“ ОД ВОЈДАН ЧЕРНОДРИНСКИ

Веројатно не е потребна посебна причина за навраќање и потсетување на творештвото, но и на целокупната дејност на Војдан Чернодрински, особено кога станува збор за една од неговите драми која, за жал, е сè уште недоволно позната за поширокатa македонска јавност.[1] Во досегашните осврти „Македонска емиграција“, меѓу другото, се третира и како значајно сведоштво за проучувањето на историско-културните, но и на политичките аспекти на македонското емигрантско движење, имајќи предвид дека третира едно мошне

[1] На неа за првпат поконкретно се задржал нашиот познат истражувач на драмската уметност, Александар Алексиев, и тоа пред повеќе од 40 години, притоа посочувајќи дека Воислав Илиќ и други истражувачи на творештвото на Чернодрински во претходниот период не ја споменувале оваа драма. Види: Александар Алексиев, „Драмско сведоштво за дејноста и разбивањето на ’Младата македонска дружина‘“, во: *Современост*, год. XX, број 8-9 (октомври-ноември) (Скопје: 1970), фуснота бр. 1, 876. Подоцна истата е вклучена во неколку изданија на драмското творештво на Чернодрински, од кои во овој прилог го користиме следново: Војдан Чернодрински, „Македонска емиграција“, во: Војдан Чернодрински, *Одбрани дела*, приредил Александар Алексиев (Скопје: Мисла, 1992). Исто така, таа е проследена во неколку општи прегледи, додека од книжевен аспект била предмет на интерес на авторите Воислав Илиќ, Весна Мојсова-Чепишевска и Наташа Аврамовска. Види: Воислав И. Илиќ, *Лице и маски* (Скопје: НИО „Студентски збор“, 1998), 157-182; Весна Мојсова-Чепишевска, „Актанцијалниот модел на драмата ’Македонска емиграција‘‘, *Спектар,* бр. 29 (Скопје: Институт за македонска литература, 1997), 43-53; Наташа Аврамовска, „Урбаниот лавиринт на *Македонската емиграција“* кон крајот на деветнаесеттиот век“, во: *Војдан Поп Георгиев-Чернодрински: живот и дело* (Материјали од Меѓународниот симпозиум одржан во Струга од 2 до 4 јуни 2000), Приредиле: д-р Јованка Стојаноска Другoвац, д-р Лорета Георгиевска-Јаковлева (Струга, Скопје: Дом на култура, Институт за македонска литература, 2001), 135-143.

значајно и чувствително прашање од македонската историја од периодот на 90-тите години од XIX век, имено згаснувањето на Младата македонска дружина и создавањето ново здружение на македонските емигранти во Софија. Оттука и мотивот повторно да се задржиме на оваа драмска хроника, како што ја нарекува Александар Алексиев, обидувајќи се преку ликовите и настаните опфатени во неа да ги проследиме процесите и случувањата кои суштински ќе го определат текот на дејствувањето и на организирањето не само на македонската емиграција во Бугарија туку и на македонското националноослободително движење во целина, и тоа низ призмата на современиците, и конкретно на самиот Чернодрински.[2]

Во ова дело Чернодрински проговорува за бурните случувања во периодот 1894–1895 година, кога дел од членовите на Младата македонска дружина ја поведуваат иницијативата за создавање на т.н. Братски сојуз, кој целосно би ја презел улогата на предводник на активностите на македонската емиграција во Софија.

Како што е добро познато од биографијата на Чернодрински, во 1894 година тој го формилал кружокот *Македонски зговор* под директно влијание на Младата македонска дружина предводена од Коста Шахов.[3] Меѓу нејзините основачи, инаку деца на 15-16 години, како што наведува самиот Чернодрински, е забележано и името на гемиџијата Марко Бошнаков од Охрид. Оваа група млади луѓе набргу се приклучила кон работата на обновената дружина, организирајќи литературно-музички вечеринки и други претстави. За ваквата активност пишува и самиот Чернодрински во своите *Спомени*:[4] „Кон

[2] Без да навлегуваме во прашањето за времето на настанување на ова драмско дело, инаку еден од првите посериозни драмски обиди на Чернодрински, само ќе посочиме на ставот на Алексиев кој најнапред наведува дека тој почнал да го пишува некаде кон крајот на 1894 и почетокот на 1895 година, а го завршил во текот на 1897 година во битолското село Могила, каде што, на свое барање, бил назначен за учител од страна на Бугарската егзархија (Алексиев, „Драмско сведоштво за дејноста и разбивањето на 'Младата македонска дружина'", 901). Подоцна истиот автор го изнесува мислењето дека Чернодрински почнал да ја пишува некаде во пролетта-летото 1897 година, а ја завршил следната година при своето учителствување во Магарево („Хронологија на животот и делото на Војдан Чернодрински", во: Чернодрински, *Одбрани дела*, 527).

[3] Младата македонска дружина, всушност, претставува еден вид обновување на Младата македонска книжовна дружина, која била растурена од Стамболовиот режим во 1892 година.

[4] Пет продолженија од „Спомените" на Чернодрински биле објавени во весникот на Ангел Динев „Македонски преглед" почнувајќи од 10 септември 1936 година, сè до забранувањето на овој весник. В.: „Белешки и објаснувања", во: Војдан Чернодрински, *Собрани дела*, том четврти, *Сеќавања, документи, статии*, приредил Александар Алексиев (Скопје: Мисла, 1976), стр. 201.

просветно-културната дејност на книжевната ’Млада македонска дружина‘, особено во исполнувањето на литературно-музичката програма на вечеринките, давани од таа дружина во нејзиниот читалиштен салон на ул. ’Цар Борис‘, се придружи и кружокот. Рецитациите, четивата и изведувањето на драмски патриотски сценки и живи слики, станаа наш монопол и кога се почувствувавме слободни, силни и со доверба кај раководителите на ’Младата македонска дружина‘ ја зедовме во наши раце сета организација на вечеринките: скоро секоја сабота навечер се даваше по една вечеринка во читалишниот салон на ул. ’Цар Борис‘ и публиката, главно посветени младичи и од средната рака луѓе, родени во Македонија, по секоја претстава си одеше ентусијазирана и задоволна. Успехот нè зашемети и нас, изведувачите, и како што за публиката стана тесен салонот на ’Млада македонска дружина‘, така стана тесна и импровизираната сцена на истиот салон...“[5]

Со оглед на ваквата ангажираност на Чернодрински и на неговите приврзаници од *Македонски зговор* во дружината, не изненадува начинот на кој ги креира ликовите во „Македонска емиграција“. Притоа, тој е еден од првите во македонската книжевност воопшто кој ги користи антропонимите како стилско средство,[6] асоцирајќи на нивните карактерни, идејни и морални особености. Имено, како што наведува Петар Шимуновиќ, името на литературниот лик не е само етикета на личноста, зашто во него се испреплетуваат многу значења – оние што се содржани во етимологијата на името, оние што произлегуваат од знаењето за носителот на името и оние што посочуваат на афективно-естетските карактеристики што му ги наметнал авторот на определен лик.[7] Во таа смисла, ликовите преку кои Чернодрински ги олицетворува заговорниците за создавање на Братскиот сојуз ги носат имињата Машев, Липов, Слаткодумов, Туфеков, Ветеров, Клинков[8] и сл., додека бранителите на Младата

[5] Војдан Чернодрински, „Македонскиот драмски театар“ (*Спомени*), во: Војдан Чернодрински, *Собрани дела*, том четврти, 29-30.

[6] Марија Коробар-Белчева истакнува дека „во уметничката литература антропонимите можат да бидат семантички исполнети и тогаш, покрај означувачка и диференцијална, добиваат и значенска, поточно, стилска функција“. Види: Марија Коробар-Белчева, „Личните имиња во функција на уметничката порака“, во: *Зборник на трудови од научниот собир „Функционалните стилови во македонскиот јазик“,* Јазикот наш денешен кн. 4 (Скопје: Институт за македонски јазик, 2006), 85.

[7] Petar Šimunovuć, „Ime u funkciji književnog dela“, *Onomastica jugoslavica* (Zagreb: 1976), 242.

[8] Оваа постапка Чернодрински ја применува и за Калпазов, име на споредeн лик на македонски емигрант од Велес кој се појавува во првото дејствие од драмата. Неговот

македонска дружина проговоруваат низ ликовте на Изворски, Горски и Социјалистов. Зад ликот на последниов, иако во драмата има сосема споредна улога со едвај неколку реплики, Алексиев претпоставува дека се крие познатиот социјалистички деец Атанас Раздолов. Судбината на Изворски, пак, несомнено е креирана како автобиографски приказ на учителската дејност на Чернодрински во Могила, зашто овој лик на крајот од драмата се јавува како учител кој живее во бедни услови во едно зафлено село во Македонија, но сепак непоколеблив во правилноста на својот избор.

Чернодрински се служи и со други средства за да ја направи диференцијатата на ликовите. Така, во првите три чина од драмата, македонскиот јазик го користат ликовите што ги играат припадниците на пониските социјални слоеви, додека припадниците на елитистичко-аристократската група составена од македонски студенти-емигранти меѓусебно комуницираат исклучително на бугарски јазик. Ова особено доаѓа до израз во последниот чин од драмата, каде што селаните кои доаѓаат да го посетат учителот, е напишана на македонски народен јазик.[9]

Преку ликовите во „Македонска емиграција“ јасно доаѓа до израз и социјалната поделеност во редовите на македонската емиграција. Таа опоцизија се провлекува низ целата драма, зашто како причина за основање на новото здружение се истакнува токму фактот дека во неговите редови треба да влезат претставниците на интелигенцијата и повидните граѓани, а не неуките и необразованите работници, како што бил случајот со Младата македонска дружина. Во функција на тоа е и кусото внесување на Социјалистов,[10] и неговиот кус дијалог со Машев:

име потекнува од имеката *калпаз*, што значи ’неранимајко, прокопсаник, измамник и сл.‘ (в. *Български тълковен речник*, Четвърто издание, Допълнено и преработено од Димитър Попов (София: Наука и изкуство, 2001), стр.339.; сп. и *калпозан,* Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, šesto izdanje (Sarajevo: Svjetlost, 1989), 388-389). Се работи за турцизам од арапско-персиско потекло (в. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 388-389; исто и: *Български етимологичен речник*, том II (И – КРЕПЯ) (София: Издателство на Българската академия на науките, 1970), 175). Ликот што го носи ова име, во врска со неуредниот начин на живот што го води, самиот вели: „Одам за да го оправдам името што го носам“. Војдан Чернодрински, „Македонска емиграција“, во: Чернодрински, *Одбрани дела*, 45.

[9] Алексиев, „Драмско сведоштво за дејноста и разбивањето на ’Младата македонска дружина‘“, 877.

[10] А. Алексиев претпоставува дека во овој лик може да се идентификува познатиот социјалистички деец Атанас Раздолов. Види: Алексиев, „Драмско сведоштво за дејноста и разбивањето на ’Младата македонска дружина‘“, 894.

„Социјалистов: (...) Вие аристократите, ... без навреда, имате што да јадете, да пиете и пак се жалите на болести, а оние...

Машев: Г-н Социјалистов, овде не е место да проповедате социјалистички идеи“.[11]

Така, Чернодрински прави низа опозиции, креирајќи една палета на ликови која навидум изгледа црно-бела, но ако се имаат предвид конкретните историски случувања, станува појасна огорченоста и жестокоста со која авторот ги портретира своите ликови. Тој мошне одлучно ги осудува корумпираноста, идеолошката превртливост, себичноста и алчноста за моќ, финансиска добивка и за позиција на дел од македонските емигранти, а особено леснотијата со која се ставале во служба на која било пропаганда само за остварување на тие привилегии.[12] Во таа смисла се споменува и злоупотреба на средствата на македонските емиграторски друштва, за што зборува и Горски, еден од двата клучни лика преку кои Чернодрински најдиректно ги искажува своите ставови: „Зар не знаеме дека многу парички од простиот народ за неговото ослободување пропаднаа во џебовите без дно на господата богаташи кои беа избрани за благајници на поранешните македонски здруженија? Знаеме ли колку здруженија биле основани и колку пари тие здруженија имаат собрано? Сите нив големците ги имаат изедено. Да, здруженијата умирале, а заедно со нив умирале и сумите...“[13]

Но, во однос на ова, Чернодрински посебно внимание им посветува на иницијаторите за формирање на Братскиот сојуз – Туфеков и Никола Иванчев, во кои јасно се препознаваат личностите на Наум Туфекџиев и на Никола Иванов. Нивното портретирање како главни виновници за расцепот во редовите на македонската емиграција во Бугарија, мотивирани само од личните интереси, е разработено во целото второ дејствие од делото. Особено е значаен фактот што како нивни современик, дури и без потребната историска дистанција, Чернодрински многу добро ја препознал и ја претставил негативната улога што ја одиграле во разбивањето на единството кај македонската емиграција, како и нивното целосно ставање во служба на бугарската државна власт. Во таа насока, преку искажувањата на Туфеков, Чернодрински го открива вистинскиот иницијатор за основање новото здружение во редовите на македонските емигранти: „Најдобро е, за да не ја искашкаме, на тие што ќе дојдат да не им

[11] Чернодрински, „Македонска емиграција“, 65.

[12] Повеќе за овие состојби, види: Д-р Крсте Битовски, *Македонија и Кнежевството Бугарија (1893-1903)*, (Скопје: Институт за национална историја), 1977, 16-18.

[13] Војдан Чернодрински, „Македонска емиграција“, 49.

кажуваме дека мислата за ново здружение не е наша, а на други... Ние треба да им кажеме таа идеја божем кај нас се родила!“[14] Никола Иванчев, пак, во второто дејствие се изјаснува дека „ќе се бербатам во македонските работи колку за лице“, откривајќи дека неговиот единствен мотив е добивањето некоја крупна зделка од Министерството за јавни згради. Прекорувајќи го својот соработник Минејко што се замешува во „македонските работи“, тој уште додава: „Види, види... И тој се замешал во тие работи. Будала! Што му требало? Јас гледам да се искубам, тој, пак, се закача. Гледај си работата, бре... Што ти дала тебе Македонија, та сега што си оставаш работа...“.[15]

На овој начин, Чернодрински мошне умешно ја прикажува и меѓусебната недоверба, но и меѓусебното непочитување што владее кај овие луѓе, истакнувајќи ја нивната бескруполозност и отсуството на вистинска идеолошка и патриотска платформа, иако тие постојано зборуваат за својата „возвишена“ должност да основаат здружение кое ќе овозможи побрзо ослободување на Македонија. Во прилог на ова се и зборовите на Никола Иванчев со кои го карактеризира Туфеков: „(...) Кога одит, сѐ си нишат глаата... Страшен крволок е... Како за убиец да е роден!“.[16] Од друга страна, пак, Туфеков го искажува својот сомнеж во однос на Машев, имајќи ја предвид неговата претходна активност: „Немам доверба во Машев. Тој во времето на Стамболов беше негов шпион“.[17] А токму преку ликот на Машев Чернодрински ја преставува онаа група млади македонски студенти и интелектуалци кои наместо да бидат водечката сила на македонското национално дело, настојуваат што подобро да се позиционираат во бугарското општество обезбедувајќи си удобен живот, а само вербално декларирајќи се како патриоти и приврзаници на тоа дело. Тој се споменува и како редактор на весникот „Право“, заедно со Калуѓеров (кој воопшто не се појавува во драмата – забел. Л.Г.). Ставајќи во улога на редактор на весникот еден целосно негативен лик, Чернодрински веројатно повеќе настојува да ги прикаже неговата уредувачка политика и идеолошката насоченост и диригираност, само посредно алудирајќи на профилот на реалните личности што ја извршувале оваа функција.[18]

---

[14] Чернодрински, „Македонска емиграција“, 62.
[15] Чернодрински, „Македонска емиграција“, 60.
[16] Чернодрински, „Македонска емиграција“, 60.
[17] Чернодрински, „Македонска емиграција“, 62.
[18] Во споменатиов период, редактори на весникот „Право“ се Тома Карајовов и Никола Наумов. Во ликот на Машев не може целосно да се препознае ниту еден од

Дијалогот на ликовите со спротивставени сфаќања уште во првиот чин води кон тоа да се откријат намерите на спроведувачите на идејата за создавањето на новото здружение на емигрантите од Македонија, т.н. Братскиот сојуз. Во овој дел Чернодрински ни го дава своето видување и за дејноста на „лозарите“, на која се надврзуваа таа на Младата македонска дружина. Коментирајќи го политичкото камелеонство на браќата Иванчеви, Изворски потсетува: „(...) Стамболов ни ја растури дружината... Но штом падна тој, ние ја обновивме. Г-дата од правителството пак сакаат да ни ја растурат... Да видиме зошто Стамболов ја згази оваа Дружина! Зар не е затоа што таа застана на самостојна почва, нели затоа бидејќи таа не подлегна на неговото влијание? Зар тој не ја растури бидејќи таа не сакаше да биде орудие во неговите раце? Да, тоа беше најважната причина да се згази 'Младата македонска дружина' во 1892 година... Истото го гледаме и денеска. Бидејќи правителството знае дека оваа Дружина не може да стане негово орудие, прибегнува кон истите средства. Ги поттикнува своите партизани (членови – забел. Л.Г.) Македонци да основаат ново здружение, да почнат да работат однатре, да направат расцеп да ја парализираат Дружината. Таа ќе умре... Ќе остане македонското здружение кое правителството ќе може да го влече за нос како што ќе посака“.[19]

Планот за уништување на дружината го претставува и Туфеков во второто дејствие, кој на прашањето на Никола Иванчев за нејзината иднина, сигурно одговара: „За неа е лесно... Таа и така ќе умре. На едно од идните собранија претседателот ќе поднесе оставка и тогаш ќе видиме. Мислам дека Странов доаѓа по него за претседател бидејќи имал најмногу гласови“. А потоа дообјаснува: „Ако тој дојде за претседател, тогаш многу скоро ќе се растури Дружината. Тој е наш човек, нели?“.[20] Ако се осврнеме на случувањата од крајот на 1894 година, кога е формиран Братскиот сојуз (на 27 декември), и почетокот на 1895 година (во февруари таа година Коста Шахов се повлекува од претседателското место)[21], прашање е дали зад името Странов можеби

нив, така што Чернодрински повеќе сака да го посочи конформистичко однесување и идеолошката поведливост на редакторите, нешта што стануваат поевидентни особено во нивното подоцнешно дејствување, особено кога станува збор за Т. Карајовов.

[19] Чернодрински, „Македонска емиграција“, 50.

[20] Чернодрински, „Македонска емиграција“, 62.

[21] Самиот Шахов, присетувајќи се на овие случување, дава и свое видување. Тој раскажува дека по митинзите за осуда на убивањето на Ерменците, Младата македонска дружина имала задача да создаде „едно ново здружение со неколку сериозни и познати лица избрани од сите Македонци во Софија, кое ќе се занимава специјално со раководењето на нашата политичка борба за ослободување на

се крие еден од основачите на дружината Евтим Спространов. Како поддржувач на идејата за политичка автономија на Македонија стекната преку решителна револуционерна активност, тој станал член и еден од секретарите на Братскиот сојуз.[22] Иако спротивставеноста и поделеноста во редовите на македонските емигранти била исклучително изразена по основањето на Братскиот сојуз, сепак и на едната и на другата страна имало луѓе кои настојувале да се надминат несогласувањата. Во таа смисла, Валентина Миронска-Христова, врз основа на изворната документација, соопштува дека на 13 февруари 1895 година во Софија Младата македонска дружина испратила писмо до Спространов повикувајќи го да го заземе претседателското место.[23]

Зборувајќи за расцепот во македонската емиграција, Чернодрински истакнува дека по формирањето на Братскиот сојуз, и двете страни „се отдадоа на словоборство, критики, напади, интриги", додавајќи: „А политичкиот момент беше сублимен и ечеше, ја повикуваше емиграцијата кон еднодушност, кон заедничка дејност.[24] Исто така, во обидот да даде едно објективно видување на овие случувања, сега веќе и од неопходната историска дистанца, Чернодрински во своите *Спомени* настојува да не заземе страна, исто како што пред четириесетина години „Кружокот, поради неполнолетноста на своите членови не зеде учество во борбите на полнолетните и покрај тоа што во него учествуваа и делегати. Тој својата дејност ја продолжи на сцена".[25]

Македонија. Шахов нагласува дека тој веќе го подготвил проектот за здружението и уште на 12 декември 1894 година му објаснил на Тома Карајовов, како редактор на весникот *Право* да пишува за тоа, а и самиот планирал да го направи истото „за да ги подготвам нашите сотатковинци да го дочекаат со доверба и да го поддржат. Но, наместо ова, како што истакнува, Шахов, Карајовов станува дел од групата која бара и најмала причина да предизвика раздор во дружината. Со очигледна огорченост, Шахов уште вели дека не очекувал дека само од омраза кон него овие „подли луѓе" ќе го поткопаат постоењето на самата дружина и ќе станат „причина за фаталното расцепување меѓу Македонците во најкритичните моменти". Според: *От София до Костур. Освободителните борби на българите от Македония в спомени на дейци на Върховния македоно-одрински комитет (полковник Анастас Янков, майор Димитър Думбалаков, поручик Борис Сарафов, Георги Белев, Коста Шахов, инженер Христо Станишев)*, Съст. И. Бурилкова, Ц. Билярски. С. (София, 2003), преземено од: http://macedonia-history.blogspot.com/2010/10/kosta-shahov-edno-osvetlenie-po-nashite.html (пристапено на 29. 5. 2014 година).

[22] Битовски, *Македонија и Кнежевството Бугарија*, 25.

[23] Валентина Миронска-Христова, *Литературното дело на Евтим Спространов* (Скопје: Институт за македонска литература, 2004), 23.

[24] Чернодрински, „Македонскиот драмски театар", 30.

[25] Чернодрински, „Македонскиот драмски театар", 31.

Во третото дејствие се прикажува понатамошното расцепување на македонската емиграција. Имајќи ја предвид историската рамка, дејството во него се случува по Првиот македонски конгрес од март 1895 година, на кој, како што е познато, е постигнато привремено обединување на македонската емиграција, а Трајко Китанчев, како личност со голем авторитет, е избран за претседател на новоформираното тело именувано како Македонски комитет. По ова следуваат настаните кои ќе имаат далекусежни последици за македонското национално дело во целина, зашто тоа е периодот на т.н. вооружена четничка интервенција (т.н. Мелничко востание) диригирана од бугарската влада.[26] Овие случувања директно го погодуваат Китанчев, кој сето ова го доживува „како своја лична трагедија“.[27]

Преку дијалозите на ликовите во ова дејство понекогаш само патем или преку алузии, а понекогаш сосема експлицитно се проследуваат настаните околу одржувањето на Првиот македонски конгрес, разочарувањето на Китанчев од неговите довчерашни соработници и истомисленици[28] и постепеното надвладување на струјата околу браќата Иванови. Еден од забележителните ликови во ова дејствие е Чаков, еден од малобројните членови на дружината кој се бори за нејзиниот опстанок на изворна македонска основа. Тој остро ја осудува дејноста на браќата Иванови кои профитирале и преку споменатото Мелничко востание, уништувајќи ја револуционерната акција уште во нејзиниот зародиш. Неговото карактеризирање на Китанчев како „срцето на македонската слобода“ секако зборува не само за личните симпатии на Чернодрински кон него, туку и за почитта што ја чувствувале македонските емигранти кон овој македонски деец. Оттука, не случајно Македонскиот комитет и самиот Китанчев биле искористени за спроведувањето на интересите на бугарската влада во однос на Македонија.

Соочен со конечното растурање на дружината спроведено од неколкуте млади востаници, послушници на браќата Иванови, Горски, кој го исполнил заветот што сите го дале во текот на студирањето

[26] Крсте Битоски е дециден дека иницијатор на оваа акција не бил Трајко Китанчев, туку таа идеја му ја пренел Борис Сарафов, најверојатно по налог на бугарската влада. Види: Крсте Битоски, *Континуитет на македонските националноослободителни борби во XIX и почетокот на XX век* (Скопје: Институт за национална историја, 1998), 225-226.

[27] Битоски, *Континуитет на македонските националноослободителни борби во XIX и почетокот на XX век*, 226.

[28] Чаков вели дека браќата Иванови „го ранија срцето на Китанчев“ (Чернодрински, „Македонска емиграција“, 73).

враќајќи се во татковината како учител, но станувајќи и востаник, во момент на разочараност и крајна огорченост, сепак го нагласува фактот дека голем број Македонци се заведени, изманипулирани и искористени.[29]

Погореспоменатите мемоарски записи на Чернодрински, како и оценката на Горски за заведеноста на младите востаници покажува дека поделеноста на македонската емиграција особено влијаела врз младите луѓе понесени од идејата да работат за доброто на поробената таковина. Затоа не случано некои од нив се приклонувале кон едната или кон другата страна, прифаќајќи една од концепциите што, барем формално, ја прокламирале нивните раководства – масовни демонстрации и притисок врз бугарската влада, отворање читалишта и вечерни школи, од една страна, и заложба за вооружена борба, како единствена опција, од друга страна. Но, може да согледа и дека сето ова тој го разбира како дел од севкупното македонско национално движење – и дејствувањето на општествено-културен план, но и мобилизирање на четничкото движење. Ова, впрочем, станува евидентно и со подоцнежното дејствување на Чернодрински и на другите членови на кружокот, кои и самите постепено им се приклучувале на четите што заминувале во Македонија.[30]

Конечно, најголемото значење на ова драмско дело како сведоштво за проучување на овие настани е можноста тие да се согледаат низ призмата на нивните современите и директни учесници, да се доживеат преку нивната перцепција на личностите со кои

[29] Со неговиот монолог всушност и завршува третото дејствие: „Ej, слободо, слободо. Така ли ќе те добиеме? Ќе поведеме борба со непријателот? Со кого?! Со измамници, со лажни патриоти!. Со тие кои повеќе го сакаат раздорот одошто обединувањето. Но ништо... Не смееме да потклекнуваме! Мракот е густ! Треба да се распрсне... Таму... Во тоа се состои прогресот! Неупатени многу... Тие не се подлеци! Но стануваат орудијја на подлите! Подлеците, подлеците... Готованите што стануваат трутови... Тие се бесполезни. Смрт за нив!!! Тие, тие се изворот на секое зло... Обединување, вика секој, а раздор и несогласување постои! Срамота...! Напред во татковината... Таму ѝ е местото на секоја интелигентна сила!“ (Чернодрински, „Македонска емиграција“, 82).

[30] Чернодрински посочува дека Лука Џеров, егзалтиран член на Младата македонска дружина, како што го опишува, својата чета целосно ја регрутирал од редовите на публиката која ги посетувала литературно-музичките вечеринки што ги приредувале членовите на кружокот. Во таа смисла тој уште пишува: „Поради започнувањето на Китанчевото движење во текот на 1895 година, литературните и музичките вечеринки се реорганизираа и младите актери, кои го распламтуваа огнот во срцата на другите, не можеа да ги зачуваат од пожарот и своите срца. А во тоа време голем срам беше да ги распламтуваш другите да умираат за слободата на татковината, а ти сам да останеш далеку од борбата. Види: Чернодрински, „Македонскиот драмски театар“, 32.

споделуваат исти идеи и концепции, но и на тие со кои постојано се конфронтираат. Поаѓајќи од сето ова, обврската на современите проучувачи е особено одговорна во интерпретацијата на историските случување и на нивните актери кои треба да се согледуваат единствено во дадената временска и просторна лоцираност, која ја детерминира нивната комплексност.

Liljana GUSHEVSKA

A REVIEW OF THE PLAY *MACEDONIAN EMIGRATION* BY VOYDAN CHERNODRINSKI

- s u m m a r y -

This paper analyses the historical–political and the social–cultural aspects of the Macedonian National Movement in the 90s of the 19th century treated in the play *Macedonian Emigration* by the founder of the Macedonian dramatic genre in literature –Voydan Chernodrinski. In fact, this play is about a rather significant and sensitive issue in the Macedonian history, namely the termination of the Young Macedonian Society and the creation of a new association of Macedonian emigrants in Sofia. What is particularly important is the fact that Chernodrinski himself was a contemporary of these events, and so the work itself is permeated with his view of the said events, as well as of the people who were direct participants in them. All of that, supported by written accounts of his recollections and the recollections of other contemporaries, reflects a turbulent period that had wide implications on the subsequent development of the Macedonian national actions as a whole.

Димитар ЉОРОВСКИ ВАМВАКОВСКИ
Институт за национална историја – Скопје

УДК 323.1 (=163.3):32.019.5 (495:497.7) "1897/1903"

ГРЧКАТА ПОЛИТИКА КОН ОСМАНЛИСКА МАКЕДОНИЈА (1900–1903): ПЕРИОД НА РЕОРГАНИЗАЦИЈА И ДУАЛИЗАМ

Вовед

На преминот од XIX кон XX век, како резултат на „добрососедската" проосманлиска политика која ја водела грчката држава по војната од 1897 година, во османлиска Македонија започнало да се чувствува постепеното губење на позициите на грчката пропаганда, што довело истата да не е во можност да ги заштити своите интереси во европските владенија на Османлиската Империја. Официјална Атина, поради константното слабеење на грчкото влијание на територииte предвидени со *мегали идејата*[1], се одлучила на „постепена промена на својата политика кон *елинизмот* во Империјата".[2] Забележително било засилувањето на пропагандната активност, која, пред сè, се карактеризирала со дотогаш воспоставените принципи и начела на дејствување и со веќе воспоставените пропагандни институции. Така, на пример, покрај зголемувањето на

[1] Основата на грчката иредентистичка политика кон територииte на Османлиската Империја била поставена во1844 година со говорот на тогашниот грчки премиер Јоанис Колетис во грчкиот парламент.Подоцна оваа политика, или попозната како *мегали идеја,*прераснала во план за обединување на сите територии што грчката држава ги сметала за „историски и за културно грчки", но кои во минатото биле „неправедно" изгубени.

[2]Јура Константинова, *Балканската политика на Грция в края на XIX и началото на XX век*(София: Фабер, 2008), 286.

финансиските средства за потребите на образовните институции, биле преземени конкретни мерки за консолидирање на црковната патријаршиска пропаганда во османлиска Македонија.[3] На барање на грчкото Министерство за надворешни работи, грчките конзули во османлиска Македонија во февруари 1900 година составиле список на сите патријаршиски црковни епархии, во кој се наоѓале биографските податоци на митрополитите, оценката за нивниот квалитет и нивната приврзаност кон грчката национална идеја.[4] Од оценките за квалитетот на работата на одреден митрополит зависела висината на финансиските средства кои владата во Атина, преку конзуларните претставништва во Османлиската Империјата, им ги испраќала на патријаршиските митрополити.[5]

Новата политика на водечката грчка пропагандна институција, Цариградската патријаршија, набргу започнала да се спроведува на терен. Старо-новиот патријарх Јоаким III[6], под притисок и на сугестија на грчката држава, започнал да ги менува митрополитите во

[3] Според историчарот Крсте Битовски, во почетокот на XIX векЦариградската патријаршија,покрај вообичаените црковни активности, започнала да спроведува ситематска политика на асимилација на христијанското негрчко население во Османлиската Империја. Така, на пример, патријархот Григориј V издал циркулари во 1806 и во 1819 година до сите владици, со кои ги повикал да дејствуваат во насока на ширење на грчкиот јазик и образование меѓу христијанското население во Османлиската Империја.Види: Крсте Битоски, *Дејноста на Пелагониската митрополија (1878-1912); Грчки религиозно-просветни и вооружени акции* (Скопје: Институт за национална историја, 1968), 17. Сепак, вистинската улога на Цариградската патријаршија, како грчка национална пропагандна институција, датира од времето по формирањето на грчката држава (1830), а нејзиното пропагандно влијание особено било воочливо по дефинирањето на грчката надворешна политика. Исто така, нејзината пропагандна дејност станала неопходна алатка во рацете на Кралството Грција во борбата против пропагандните институции на другите балкански нации-држави, и тоа во битката со Бугарската егзархија во пребројувањето на „своите народи“ во османлиска Македонија.

[4]Константинова, *Балканската политика на Грција*, 287.

[5]ΕυαγγελοςΚωφος, *Μακεδονία.4000 Χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού*(Αθηνα: 1982), 152.

[6]Владата во Атина,во 1900 година во Света Гора го испратила искусниот дипломат Николаос Маврокордатос со цел да се сретне со поранешниот патријарх Јоаким III (1878-1884). Н. Маврокордатос имал за задача да му ги пренесе позициите на грчката влада околу големогрчката национална политика на Јоаким III и доколку истиот ги прифател, официјална Атина ќе го поддржела во изборот за нов патријарх. Јоаким III се согласил владата да ја има раководната улога во решавањето на националните прашања, но под услов истата да не се меша во црковните работи, сè со цел да не се урива интегритетот на Вселенската патријаршија. На тој начин, со поддршка на грчката влада, во мај 1901 година, на 83-годишна возраст, Јоаким III бил избран по вторпат за вселенски патријарх.

„најоспоруваните“ македонски епархии, почитувајќи ги на тој начин во целост препораките на владата во Атина.[7] Во изборот на новите митрополити се претпочитало тие да бидат млади, амбициозни, добро образовани и целосно посветени на грчката национална кауза. Во периодот што следувал биле поставени следните митрополити: Германос Каравангелис во Костур, Хрисосомос Калафатис во Драма, Јоаким Форопулос во Битола и други, кои подоцна се истакнале во грчката вооружена интервенција против Македонската револуционерна организација (МРО).

Развојот на МРО во почетокот на XX век кај грчките националистички фактори предизвикало стравување за иднината на нивните проектирани планови кон османлиска Македонија. Вознемиреност и паника кај грчките црковно-училишни пропагандни кругови настанале поради приклучувањето на голем број Македонци-патријаршисти во редовите на Организацијата. За нив било особено поразителносознаниетодека започнале да ја губат контролата врз тој дел од македонското словенско население. Така, на пример, со загриженост се набљудувал процесот на сплотување на македонското словенско население во костурската околија и исчезнувањето на „борбата меѓу егзархистите и патријаршистите“, што се должело на програмата на МРО за „борба против турскиот режим“.[8] Нарушувањето на проектираните граници на „историска Грција“, во која влегувал и поголем дел од територијата на османлиска Македонија, за грчките пропагандни фактори значело предизвикувачки повод да започнат немилосрдна војна против македонското револуционерно движење.

Неуспешен обид да се издејствува од Кралството Грција испраќање паравоени формации во османлиска Македонија

Еден од првите што ја воочил опасноста за грчките интереси од дејствувањето на Организацијата(МРО) бил костурскиот митрополит Каравангелис. Последниот, по детално проучување на состојбата во својата епархија, го посетил грчкиот конзул во Битола, Кјузе Пезас.[9]

---

[7] ΣοφιαΒουρη, *ΠηγεςγιατηνιστοριατηςΜακεδονιας; Πολιτικηκαιεκπαιδευση 1875 - 1907*(Αθηνα: Παρασκηνιο, 1994), 245-247.

[8] *Спомени на Славејко Арсов, Пандо Кљашев, Лука Џеров, Георги Поп Христов, Ангел Андреев, Георги Папанчев и Лазар Димитров* (Скопје: Култура, 1997), 167.

[9] Кјузе Пезасја извршувал конзулската дејност во Битола од 1900 до март 1903 година. Види: Ιωνος Δραγουμης, *Τα Τετραδιατου Ιλιντεν* (Αθηνα: Γιωργος Πετσιβας, 2000), 43.

На средбата биле разменети мислења за ситуацијата во југозападна Македонија и за мерките што требало да бидат преземени во одбрана на *елинизмот*. Откако заеднички го констатирале брзиот развој на револуционерното движење во Костурско и во Пелагонија, Пезас му сугерирал на Каравангелис да испрати извештај до грчката влада.

Првиот извештај до владата во Атина митрополитот го испратил по враќањето во Костур(кон крајот на 1900 или почетокот на 1901 година), во кој особено внимание ѝ посветил на потребата од испраќање грчки вооружени чети во Македонија. На тој начин, тој бил првиот што отворено „ја презентирал пред грчката влада идејата за [организирано] испраќање вооружени сили од Грција во Македонија“.[10]Во согласност со проосмалискатаполитика на грчката држава во тој период, владата во Атинанеим посветила воопшто внимание на извештајот на митрополитот и, конкретно, на барањата наведени во него. По неколку недели, разочаран од молкот во Атина, Каравангелис повторно го посетил битолскиот конзул. Тој се надевал дека идејата за испраќање вооружени групи од Кралството Грција би наишло на разбирање кај грчкиот конзулат во Битола. Наспроти ваквите негови очекувања, во текот на целата 1901 година грчката влада испраќала јасни инструкции до своите конзули во османлиска Македонија, преку кои децидно им забранувала да се вклучуваат во тајни здруженија или да преземаат какви било дејности со кои би се нарушиле добрите односи со Високата порта.[11] Во таа насока бил и одговорот на конзулот: „Не само што не ни испраќаат помош, туку и ни пречат. Не можеме ништо да направиме“.[12] Митрополитот, одговарајќи му на К. Пезас, констатирал дека македонското револуционерно движење секојдневно станувало сè посилно, а како резултат на тоа Кралството Грција би се довело во ситуација да ја „изгуби Македонија“. Во новонастанатата состојба, која иницирала константно губење на позициите на грчката пропаганда, Каравангелис се сметал „за повикан да ја спасува Македонија од убијците на Грците!“.[13] Во име на оваа цел, костурскиот митрополит ја напуштил првобитната и единствена должност, т.е. црковно-религиозната, и целосно се ангажирал во организирањето на грчката националистичка пропагандна дејност.

---

[10] Весела Трајкова, „Наченки на андарското делов Македония – Каравангелис, Јон Драгумис идесетината Критяни“, во *Преглед,* г. XXIV, бр. 1 (София: Македонски научен институт, 2001), 45.

[11]Константинова, *Балканската политика на Грција*, 293-295.

[12]Германос Каравангелис, *Македонската борба (мемоари),* (Скопје: Култура, 2000), 15.

[13] Крсте Битовски, *Грчката „Македоонска борба“* (Скопје: Институт за национална историја,2001), 76.

Истовремено, во борбата против МРО активно се вклучила и Цариградската патријаршија. Патријаршиските митрополити во османлиска Македонија, во март 1901 година, добиле посебен циркулар од Патријаршијата, преку кој им се сугерирало да собираат докази за дејноста на револуционерното движење и истите да бидат испраќани во Истанбул или кај османлиските власти.[14] На тој начин патријаршиските великодостојници станале сојузници и доушници на месната османлиска власт, следејќи го, во тој период, курсот на грчката држава.

Очајничката ситуација во која се наоѓал Карвангелис по првобитните неуспеси во однос на неговите обиди да донесе паравоени формации од Кралството во османлиска Македонија не го спречило во обидите дапронајде нов начин во организирањето на борбата против МРО. Митрополитот дошол до идеја да формира платенички вооружени групи од месното население, во прв ред од отпадниците на МРО, но и да создаде мрежа од свои соработници во селата одКостурската епархија. За таа цел, во почетокот на 1901 година ја направил првата поголема обиколка со намера да ја испита на самиот терен можноста од формирање своја, паралелна, „организација“, чијашто агенда би била борбата против македонското националноослободително движење. На овој начин, Каравангелис, преку врбувањето свои приврзаници, создал раскол, нетрпеливост и недоверба меѓу самото македонско население. Така, тој преку својата активност успеал делумно и да ја реализира својата идеја, односно да предизвика ослабнување на позициите на МРО во костурската околија.

Развиената организациска мрежа, масовното учество на населението во движењето, големиот број револуционерни чети во предилинденскиот период го оневозможило евентуалното испраќање или опстојување на вооружените групи од Кралството Грција во османлиска Македонија. Ваквата состојба ја потврдил и грчкиот конзул во Солун, Н. Евгенијадис. Во извештајот до грчката влада од 4 јануари 1904 година (ст. стил), навраќајќи се на еден постар извештај од 30 април 1900 година (ст. стил), конзулот на следниот начин ја опишал тогашната состојба во османлиска Македонија. Имено, тој констатирал дека: „Четите формирани во Грција и испратени во Македонија не само што со ништо немаше да ни помогнат, бидејќи не го познаваа ниту теренот, ниту јазикот, ниту луѓето, туку истовремено можеа да станат и причина да ги влошиме односите со Турците…, додека, од друга страна, жестоко ќе беа прогонети од турските власти и многу

[14] Константинова, *Балканската политика на Грција*, 280.

бргу ќе беа растурени. Затоа што во бугарофилските реони[15] во кои беа повикани да работат нашите православни славофони[16], со изговор дека можат да бидат прогонети од власта, а, во суштина, затоа што не ќе сакаа да имаат никаква претходна врска со нив, ќе одбиваа да ги заштитат и со првата закана од страна на власта ќе ги предадеа…“.[17]

Во извештајот, конзулот доста реално ја образложил неповолната ситуација за испраќањето на вооружените чети од Кралството Грција во османлиска Македонија. Во својата елаборација тој преку синтагмата „нашите православни славофони“ јасно алудира на постоењето на грчко население во најголем дел од османлиска Македонија.[18] Меѓутоа, контрадикторноста во неговото објаснување е веднаш воочливаодаргументот презентиран во извештајот, именодека грчките чети би пристигнале во туѓа земја и меѓу население непознато за нив, со кои не би можеле ниту јазично да се разберат. Исто така, интересен е и податокот даден од страна на конзулот во однос на македонското патријаршиско население кое би ја одбило соработката со грчките вооружени чети. Но, неговата експликација за ова прашање е нереална и тенденциозна. Всушност, констатацијата дека Македонците-патријаршисти не сакале да соработуваат со грчките вооружени групи е точна. Меѓутоа, причината не била нивниот страв од османлиската власт, туку нивното активно учество во македонското револуционерно движење.Идејата за испраќање вооружени групи од Грција во османлиска Македонија,Пезас ја презентирал и пред британскиот заменик-конзул во Битола, Питер Џејмс Мекгрегор, кој исто така ја одбил поддршката на еден таков план.[19]

Грчкиот пропаганден триаголник: Атина – Битола – Костур

Владата во Атина, под притисок на засилената дејност на грчките националистички фактори во османлиска Македонија и во Кралството Грција, како и поради „изненадувачкиот“ брз развој на македонското револуционерно движење, билапринудена да заземе

[15] Се однесува на селата во кои било доминантно македонското егзархиско население.
[16] Се мисли на Македонци-патријаршисти.
[17] Извештај на кралскиот грчки конзулат во Солун бр.3, 4 јануари 1904 година (ст. стил). Копија од документот поседува авторот.
[18] Грчките пропагандни институции во османлиска Македонија, како и во Кралството Грција, македонското патријаршиско население најчесто го именувале со терминот *Славофони*, што, според нивните сфаќања, значело дека тој дел од населението има „словенска припадност“, но, истовремено, било со грчка „национална свест“.
[19]ΒασιληςΚ. Γουναρης, *Τα γεγονότα του 1903 στη Μακεδονία μέσα από την ευρωπαϊκή διπλωματική αλληλογραφία*, Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, Θεσσαλονίκη, 1993, 162.

поенергичен став околу македонското прашање. Митрополитот Каравангелис во своите спомени констатира дека како резултат на активностите на грчката пропаганда во Македонија и божемните „масовни убиства на Грци… започнал да се буди интересот и на јавното мнение во Грција“.[20] Грчките пропагандни фактори во османлиска Македонија, поддржани од националистичките кругови[21] во грчката држава, на своја рака започнале да ја организираат борбата против МРО. Бил создаден национално-пропагандниот триаголник Атина–Битола–Костур, кој, координирајќи се меѓусебно, самоиницијативно започнал да изнаоѓа начини и да подготвува планови за организирано дејствување против македонското револуционерно движење.

За реализирање на грчките „национални работи“ во Битола особено се ангажиралЈон Драгумис. Тој во ноември 1902 година бил назначен за секретар во грчкиот конзулат во Битола, функција која му дозволувала голема слобода во дејствување. Паралелно со секојдневните обврски, Драгумис ги проучувал извештаите на конзулот Пезас испраќани до грчкото Министерство за надворешни работи. Преку нив мошне реално ја согледал фактичката ситуација во Битолскиот вилает и, како што самиот напишал, „забрзаното излегување од контрола“[22] на работите за грчката пропаганда. Неговата засилена активност билазабележана од март 1903 година[23], период од кога започнал интензивно „да мобилизира“, за грчките служби, „свештеници, учители, лекари“,[24] односно сите ониешто ги сметал за погодни во борбата за „спасување на *елинизмот*“ во османлиска Македонија. Набргу ја формирал организацијата *Амина* (Одбрана), којадејствувала исклучиво во пределите со грчко, влашко или погрчено население во јужна Македонија. За центар на организацијата бил предвиден да стане градот Битола. Всушност, намерите на Драгумис биле следните: тежиштето на грчката борба да биде во Македонија и со самото тоа мошне вештовладата во Атина би ги избегнала притисоците од страна на османлиската власт, односно би се анулирала директната поврзаност на грчката влада со настаните во османлиска Македонија.[25]

---

[20]Каравангелис, *Македонската борба*, 25.

[21] Тука спаѓале фамилиите Драгумис, Мелас, Политу, Рактиван, Ламброс, Ламмбрис, Делиос, Маврос, Варатасис и други.

[22]Δραγουμης, *ΤαΤετραδια*, 44.

[23] На 18 март 1903 година(ст. стил) Кјузе Пезас поради здравствени причини заминал на медицинсколекување, оставајќи го Јон Драгумис да раководи со конзулатот во Битола. Види:Δραγουμης, *ΤαΤετραδια*, 44.

[24]Δραγουμης, *ΤαΤετραδια*, 44.

[25]Δραγουμης, *ΤαΤετραδια*, 17.

Организацијата што ја создал Драгумис повеќе наликувала на групација од меѓусебно неповрзани групи, изолирани во одредени населени македонски места, без никаква меѓусебна координација. Овие групи најчесто биле составени само од неколкумина членови врбувани лично од Драгумис. Според Уставот, целта на *Амина* не била борбата против османлиската власт, туку национална заштита и сојуз на грчките општини.[26] Понатаму, било предвидено вооружување на грчките елементи во Македонија и собирање информации за дејноста на МРО, како и дејствување на грчките вооружени чети.[27]

Следниот фактор во грчкиот пропаганден триаголник за дејствувањето во османлиска Македонија се наоѓал во Атина. По завршувањето на Грчко-турската војна (1897) и неуспехот на *Етники етерија*[28], група млади грчки офицери продолжиле да дејствуваат во насока на „одбрана на *елинизмот* во Македонија".Групата била составена од следните офицери: Георгиос Цонтос-Вардас, Константинос Мазаракис, Александрос Кондулис, Георгиос Катехакис-Рувас и други. Со особена посветеносткон „делото" се истакнал Павлос Мелас, кој, според грчкиот историчар Георгиос Модис, бил „нивниот најголем столб".[29] Истовремено, поединци од оваа група офицери биле дел и од*Комитетот за помош на Македонците*, кој се наоѓал во Атина, и во кој најмногу се истакнувале Јоанис Валаоритис, Марко Драгумис (брат на Стефанос Драгумис[30]), Константионос Рактиван и

[26]Константинова, *Балканската политика на Грција*, 295.

[27]Весела Трајкова, „Наченки на андарското дело в Македония – Каравангелис, Јон Драгумис и десетината Критяни", *Преглед*, г.XXIV, бр.1 (София:*Македонски научен институт*, 2001), 50.

[28]*Етники етерија* била создадена во пролета 1894 година од групагрчки офицери. Организацијата за две години прераснала во сериозна политичка и воена сила во грчката држава. *Етники етерија*, користејќи ги немирите во Крит, решила во пролетта 1896 година да испрати вооружени чети во османлиска Македонија. Вооружената акцијата завршила неславно за аспирациите на грчката пропаганда во Македонија. Можностите и целите на вооружените групи испратени од Кралството Грција во никој случај не биле и не можеле да бидат насочени кон дестабилизирање на османлиската власт во Македонија. Напротив, нивната цел била да се презентираат територијалните аспирации пред Европа, но и да ѝ се спротивстават на бугарската пропаганда во османлиска Македонија. *Етники етерија* испратила чети во Македонија и во наредната 1897 година. Овие грчки паравоени чети ја доживеале судбината на претходните, т.е. многу бргу биле ликвидирани или прогонети.

[29]Г. Х. Моδη, *Μακεδονικος αγων και μακεδονικες αρχηγοι*(Θεσσαλονικη: 1950),223.

[30] Стефанос Драгумис (1842-1923) бил грчки општественик, политичар и националeн идеолог на грчката вооружена пропаганда во османлиска Македонија. Тој бил и пратеник во грчкото собрание, наизменично бил и министер за правда, за внатрешни и за надворешни работи во периодот 1886–1893 година. Кратко време ја извршувал и функцијата премиер на Кралството Грција (18 јануари – 6 октомври 1910 година).

други. Од големо значење за понатамошната дејност на П. Мелас било неговото стапување во брак со Наталија Мела, ќерка на Ст. Драгумис и сестра на И. Драгумис. Според сеќавањата на Н. Мела, во куќата на нејзиниот татко, Ст. Драгумис, не се воделе други разговори освен за ситуацијата на „*елинизмот* во Македонија“ и дека од утро до вечер нивната куќа била исполнета со маса луѓе.[31]

Исто така, Мелас во младоста активно зел учество во работата на *Етники етерија*. Тој се здобил со чин потпоручник, а војничката должност ја вршел во криптографската служба во пограничните северни реони на Кралството Грција. Во почетниот период од дејствувањето на оваа група, главна цел била изнаоѓањето на финансиски средства за грчката пропаганда во османлиска Македонија. Мелас во овој период, но и понатаму, секогаш го користел авторитетот и познанствата на таткото на својата сопруга.

Уште еден активист од грчкиот пропаганден триаголник бил костурскиот митрополит Германос Каравангелис. Тој, според грчката историографија, „претставувал лостот за четничкото раздвижување“, додека Јон Драгумис и Павлос Мелас биле „првите што ѝ дале живот [во Грција] на одлуката… да му се помогне на измачениот елинизам во Македонија“.[32] Драгумис, по доаѓањето во Битола, ја претставувал алката на поврзување на идејата за грчка вооружена борба против македонското револуционерно движење. Тој ја вршел кореспонденцијата и координацијата помеѓу националистичките групи во османлиска Македонија и Кралството Грција. Драгумис и Мелас во костурскиот митрополит пронашле личност преку која се надевале дека полесно ќе ги реализираат плановите за создавање месни платенички вооружени чети, но и за испраќање исти такви од грчката држава во Македонија. Исто така, и Каравангелис, по неуспешните обиди да предизвика внимание кај официјална Атина, конечно пронашол „национални дејци“ преку кои сметал дека полесно ќе ги реализира плановите, а истовремено се стекнал и со финансиска, морална и техничка поткрепа за претходно започнатата дејност. Така, активистите од грчкиот пропаганден триаголник започнале да функционираат и да ги остваруваат своите намери.

Јон Драгумис, согледувајќи ја фактичата ситуација во османлиска Македонија, констатирал дека поголемиот дел од населението словенско, но и дека, според него, истото нема „никакви национални

[31]НаталиаМела, *ПаулосМелас* (Αθηνα: 1926), 166.

[32]Κωνσταντίνος Σβολοπούλος, „Η αποφαση για την οργανωση του ενοπλου αγωνα“, *Ο Μακεδονικος αγωνας; Συμποσιο,Θεσσαλονικη-Φλωρινα-Καστορια-Εδεσσα*(Θεσσαλονικη: 1987), 59.

чувства“.[33] Исто така, заклучил дека теренот за дејствување на грчката пропаганда епогоден, бидејќи кај македонското словенско население „наместо религиозно чувство постои приврзаност кон култот на нивните предци, наместо национално чувство – солидарност, која преку јазикот влијае на нивниот идентитет“.[34] Тој сметал дека треба веднаш да се дејствува, но не во правец на „задржување“[35], туку е потребно „освојување на Македонија од наша страна (од страна на грчката држава, б.н.)“.[36] За реализирање на оваа замисла требало да се дејствува во две насоки:прво, задржување на земјата во грчки раце, под што подразбирал купување османлиски или еврејски чифлици од страна на Грци и забрана за продавање чифлици од страна на Грци на странци (особено на Бугари); второ, забрана за примање земјоделци кои немале грчко етничко потекло во грчките чифлици, а доколку веќе биле дел од нив, нивно елинизирање или отстранување.[37]

Во писмото до Мелас од 23 јануари 1903 година (ст. стил), Драгумис нагласил дека, доколку сакаат нивната борба да успее, треба да се „работи“ во Македонија, а тој и Каравангелис веќе дејствувале „како што можеле“, но била потребна и „ангажираност во Грција“.[38] Исто така, констатирал дека „и за двете работи се потребни парични средства“. Во продолжение на писмото Драгумис се интересирал за ситуацијата во Атина околу „македонското прашање“, но не испуштил и да го советува Мелас во кои насоки треба да се одвиваат нивните активности. Во тој контекст биле поставени и следните негови прашања и сугестии до Мелас: „Што се случува со друштвото, ќе се формира ли? Се формира ли? Има ли пари? Ако има, задржете една сума за да купиме оружје, може подоцна да имаме потреба…, ако постои друштво, можеш и да ја кажеш идејата за потребата од оружје исто како таа да била твоја. Сега погрижете се, прво, да организирате новинарска борба за грчките интереси во Европа, што подразбира да имате пари да купите странски весници и луѓе… И јас сум подготвен[да пишувам, б.н.] и Ната [Наталија Мела, б.н.] може да пишува, јас ќе испраќам информации… Второ, потребно е да имате доволно пари со кои ќе можеме да располагаме во секое време“.[39] На овој начин И. Драгумис ги поставил основните насоки на дејствување

[33]Δραγουμης, *ΤαΤετραδια*, 48.
[34]Δραγουμης, *ΤαΤετραδια*, 49.
[35] Се мисли на задржување на Македонците-патријаршисти под нивно влијание и, пред сè, задржување во рамките на Цариградската патријаршија.
[36]Δραγουμης, *ΤαΤετραδια*,52.
[37]Δραγουμης, *ΤαΤετραδια*, 49.
[38]Δραγουμης, *ΤαΤετραδια*, 11.
[39] Δραγουμης, *Τα Τετραδια*, 11-13.

на грчката пропаганда против МРО во овој период како во Османлиската Империја така и во Кралството Грција. Истовремено се залагал и за поведување на медиумска кампања во која ќе бидат презентирани грчките интересиво османлиска Македонија пред европската јавност.

Во Кралството Грција постепено започнала акцијата за собирање финансиски средства за грчката пропаганда во османлиска Македонија. На почетокот таа се одвивала со одредени потешкотии поради неподготвеноста на грчките финансиери, но ипоради сомнежот на националните фактори со оглед напоранешната дејност на *Етники етерија*.Како најголем финансиер на грчката пропаганда во Македонија, но и во самата Грција, се истакнувала богатата француска принцеза Луиза де Раинкур, која живеела во Атина. Таа била врбувана финансиски да го помогне делото од страна на Марија, тетката на Ј. Драгумис.[40] Во грчката држава до финансии за потребите на пропагандната активност се доаѓало и преку роднини, пријатели, богати донатори, додека Ст. Драгумис барал парични средства и од своите богати пријатели кои живееле во Египет.[41]

И. Драгумис во наредните писма испратени до Меласго насочил вниманието кон организирањето на вооруженаta борба против МРО, дејноста на Каравангелис во Костурската епархија и на правењето анализи за целите и активностите на македонското револуционерно движење. Тој сметал дека треба да се дејствува против внатрешната организација со чети создадени од поткупеното месно население во османлиска Македонија. Во писмото испратено до Мелас од 6 февруари 1903 година (ст. стил) го напишал следното: „Не треба да испраќаме четници од Грција, треба да ги создаваме овде (се мисли во Македонија, б.н.). За среќа, почнавме пред повеќе месеци (речисибез парични средства)…, парите што си ми ги испратил се потребни за да ја продолжиме привремено одбраната на костурските села. Костурскиот митрополит е единствениот патриот меѓу другитемитрополити и работи со ентузијазам“.[42]

За разлика од залагањата на Каравангелис во Македонија да се испратат вооружени групи од Грција, ставот на И. Драгумис бил

[40] Δραγουμης, *Τα Τετραδια*, 44.
[41]Трајкова, *Наченки на андарското дело в Македония*, 51. Во писмото од 24 мај 1903 година (ст. стил), Павлос Мелас го известил Јон Драгумис дека неговиот татко Стефанос „има за цел да ти побара извештај за сè што се случува во Македонија, а потоа да побара пари за вас од пријателите во Египет“. Види: Δραγουμης, *Τα Τετραδια*, 119.
[42]Δραγουμης, *Τα Τετραδια*, 17.

различен. Тој сметал дека се доволни само месните чети[43], какви што веќе имал формирано костурскиот митрополит. Од писмото јасно се гледа дека неговата цел била создавање нови или одржување на постојните месни чети со парични средства пристигнати од Грција. Но нејасно било од кого тие чети ќе го „бранеле" македонско население во Костурско?! Имено, целта на Каравангелис и на неговите соработници не била „борбата против османлиските власти", како што било наведено и во Уставот на *Амина*, туку „националната заштита"[44] на патријаршиските општини во османлиска Македонија, кои ги сметале за свои, грчки, општини. Така, главната задача на Каравангелис и на неговите соработници била да го спречи македонското патријаршиско население да партиципира во македонската револуционерна борба и да остане лојално на грчката/патријаршиската пропаганда.

Оттука, јасна била и интенцијата на И. Драгумис презентирана во цитираниот извештај. Неговата замисла била борба против дејствувањето на МРО, која претставувала и главниот соперник на „грчката борба" во османлиска Македонија.Тој, според информациите што ги добивал од костурскиот митрополит за дејноста на ренегатот Коте Христов од селото Руља, бил убеден дека единствено со чети формирани од месното поткупено македонско население, грчката пропагандна структура успешно ќе може да му се спротивстави на македонското револуционерно движење. Според него, таквите чети многу добро би го познавале теренот на кој би дејствувале, лесно би се засолнувале и би се снабдувале со храна и истовремено би можеле да се формираат или да серасформираат според потребите. Токму во периодот кога македонскиот етникум бил обединет околу платформата на МРО, која пропагирала автономија на Македонија, Драгумис сакал да предизвика раздор и поделеност кај населението. Тој се обидел и да ја прикаже етничка различност помеѓу македонското словенско население врз основа на црковната припадност. Затоа Македонците-патријаршисти ги прогласил за „Грци", додека Македонците-егзархисти за „Бугари", вклучувајќи ја тука и МРО, која ја третирал како орган на бугарската влада.

---

[43] Ист став имал и грчкиот конзул во Солун, Н. Евгенијадис. „Така, само со формирање чети од населението на православните македонски села [македонски патријаршиски села, б.н.] ќе успееме да им се спротивставиме на бугарските чети [се мисли на четите на МРО, б.н.]. Извештај на кралскиот грчки конзулат во Солун бр.3, 4 јануари 1904 година (ст. стил). Копија од документот поседува авторот.

[44] Јура Константинова, *Бъгари и Гърци в борба за османското наследство* (София: Фабер, 2014), 108.

Од друга страна, тој, исто така, ја потценил и силата на македонското револуционерно движење во предилинденскиот период,и тоа особено добро организираната четничка институција на МРО во костурската околија. Затоа присуството на каква било вооружена сила која не ги прифаќала Уставот и Програмата на МРО, и тоа особено оние паравоени формации кои биле формирани од соседните пропаганди структури, жестоко била прогонувана или уништувана од страна на четите на македонското револуционерно движење. Грчката пропагандна структура единствено можела да се надева на разбојничките елементи од месното македонско население или напоранешните четници-отпадници од редовите на внатрешната организација. Последниве најчесто биле изолирани во неколку села, каков што бил случајот со ренегатот Коте, принудувајќи го населението со терор и насилство на послушност.

Ј. Драгумис во писмото од 27 февруари 1903 година(ст. стил) му ги претставил на Мелас целите на МРО. Тој свесно согледувајќи ја ситуацијата,го констатирал следното: „Четите на Комитетот (МРО, б.н.)насекаде се присутни и немаат намера да ги послушаат Русите и Големите сили кои ги советуваат за мир. Дури сега работат поенергично од порано… тие не бараат Македонија да ја направат бугарска, туку сакаат автономна држава (Македонија на Македонците)“.[45] Драгумис во продолжение на писмото заклучува „дека е потребно заштита на православните села[46] и нивно просветување, затоа што голем број од нив стануваат привлечени“[47] од страна на револуционерното движење. Ако во претходното писмо од 6 февруари тој не се изјаснил од кого треба да се бранат костурските села, во ова писмо тој многу јасно упатува на „виновникот“. Исто така, овие отворени искази очигледно алудираат на неговата загриженоста поради губењето на патријаршиските приврзаници.Затоа тој уште еднаш се навратил да потенцира дека еден од начините за „заштита“ на самопрогласениот грчки елемент во Македонија ево формирањето на чети од месното население. Во врска со тоа го известуваи Мелас дека „околу Костур има една чета (се мисли на групата на Коте, б.н.) која ги штити нашите“,[48]за накрајот да потенцира дека доколку не успеат да формираат нови такви чети, нема да успеат во своитенамери, ниту,

[45] Δραγουμης, *Τα Τετραδια*, 27.
[46] Села населени со Македонци-патријаршисти, кои Ј. Драгумис и грчката пропаганда машинерија ги претставувале како грчки.
[47] Δραγουμης, *Τα Τετραδια*, 27.
[48] Се однесува на Македонци-патријаршисти.

пак, ќе може да опстане постојната чета на Коте, бидејќи од сите страни е опколена со четите на МРО.

Една од активностите на пропагандниот триаголник била набавувањетооружје за потребите на грчката пропаганда во османлиска Македонија. Во почетниот период (1900–1903), со паричните средства од Грција, оружјето најчесто се купувало во Македонија[49], и тоа од муслиманското население и преку определени шверцерски канали. Испраќањето на оружјето од Грција, според Мелас, било „невозможно…, моментално владата строго го има забрането“.[50] За ваквата ситуација во Грција, Мелас му сугерирал на Драгумис да го извести и Каравангелис. Меѓутоа, само еден месец подоцна, Драгумис со „изненадување“ ја примил одлуката на Владата во Атина да му „испрати 200 пушки на костурскиот [митрополит Каравангелис]“.[51] За разлика од податоците во извештајот на Драгумис, митрополитот во своитеспомени посочил бројка од 100 пушки, со доволен број куршуми и исто толкав број гуни (наметки). Во грчката држава, целата акцијаза снабдување на оружјето за потребите на грчката вооружена пропаганда ја координирал Мелас. Тој преку писмо го известил Каравангелис дека оружјето го испратил до Каламбака и дека митрополитот требало да ја добие испорачаната пратка преку неговите доверливи луѓе.[52] Ваквиот развој на настаните и делумната промена на политиката на Владата во Атина биле очекувани. Било одлучено да бидат преземени порадикални чекори, од една страна поради притисокот на националистичките кругови во Кралството Грција и во османлиска Македонија, а од друга, поради развојот на настаните и сè поизразеното губење на позициите на грчката пропаганда во османлиска Македонија.

Ј. Драгумис во едно од наредните писма испратени до Мелас му соопштува дека „нашата работа досега главно се состои од создавање чети во Костурско, издржување на Коте и придобивање на Грците (се мисли на патријаршиското население, б.н.), кои се овде (се мисли на Битола, б.н.) и во селата“.[53] Тој, исто така, се грижел и за распределување на финансиите што пристигале од Грција, а биле наменети за потребите на грчката пропаганда во југозападна

[49]Јон Драгумис го известил Павлос Мелас на 30 април 1903 година (ст. стил) дека во Македонија купувал пушки. Δραγουμης, *Τα Τετραδια*, 91.

[50] Писмо од Павлос Мелас до Јон Драгумис, 29 март 1903 година (ст. стил). Δραγουμης, *Τα Τετραδια*, 67.

[51] Писмо од Јон Драгумис до Павлос Мелас, 30 април 1903 година (ст. стил). Δραγουμης, *Τα Τετραδια*, 91.

[52]Каравангелис, *Македонската борба,* 25.

[53] Писмото е со датум од 12 мај 1903 година (ст. стил). Δραγουμης, *Τα Τετραδια*, 27.

Македонија. Во Битола на почетокот паричните средства биле испраќани преку Министерството за надворешни работи на Кралството Грција, но поради честото доцнење, Драгумис му сугерирал на Мелас да ги испраќа лично, со препорачани писма. Финансиските средства биле давани месечно, а нивната големина зависела од потребите на грчката пропаганда во османлиска Македонија, но и од можностите на националистичките кругови во грчката држава да соберат парични средства од богатите „донатори“.[54] Откако парите ќе пристигнеле во Битола, Драгумис задржувал извесна сума за свои потреби, додека најголемиот дел ги препраќал кај костурскиот митрополит. Последниот паричните средства ги користел за купување оружје, за месечното исплаќање на Котевата чета, за поткупување разни разбојници и за други активности кои биле насочени против македонското словенско население и македонското револуционерно движење. Финансии биле предвидени и за убиства на високи раководители на МРО во Костурско.[55]

Како и да е, Каравангелис, Драгумис и Мелас во месеците пред почетокот на Илинденското востание (1903) биле ангажирани околу првичното организирано пристигнување на вооружени поединци и групи од Грција кои имале за цел да се борат против дејствувањето на МРО.[56] Различните погледи и пристапи на оваа „тројка“ околу начинот на организирањето на борбата против македонското револуционерно движење не претставувале поголема пречка во реализирањето на нивните националистички планови.[57] Дејствата преземени од „тројката“ имале значајно влијание врз идната организирана интервенција на грчката држава во османлиска Македонија, па затоа

[54]Од писмото на Павлос Мелас испратено до Јон Драгумис на 26 април 1903 година(ст. стил) се дознава дека за април месечната сума изнесувала 60 лири,сСо можност таа сума да се зголеми во наредните месеци. Δραγουμης, *Τα Τετραδια*, 87.

[55]Во писмо до Германос Каравангелис од 8 мај 1903 година (ст. стил), Јон Драгумис го замолилкостурскиот митрополит да им даде 50 лири на одредени луѓе во Билишта кои требало да го убијат Васил Чакаларов. Во случај да не успеел атентатот врз Чакаларов, парите требало да се вратат кај Каравангелис. Δραγουμης, *Τα Τετραδια*, 103.

[56]Се однесува на пристигнувањето на првата паравоена организирана формација од Кралството Грција во османлиска Македонија непосредно пред Илинденското востание (јуни-јули 1903), која дејствувала во делови од леринската и од костурската околија.

[57]Во својот дневник, Јон Драгумис на 12 август 1903 година (ст. стил) забележал: „Владиката сака акција која веднаш ќе донесе резултат за македонското прашање. Јас сакам работа што ќе ги подготви и ќе ги направи луѓето подобри и ангажман кој ќе има некакво влијание врз македонското прашање“. Δραγουμης, *Τα Τετραδια*, 53.

може да се каже дека „Јон Драгумис, Германос Каравангелис“ и Павлос Мелас „биле предвесници на [грчката] македонска борба“.[58]

Заклучок

Во периодот по завршувањето на Грчко-турската војна од 1897 година, па сè до крајот на Илинденското востание (1903), карактеристичен бил дуализмот во грчката политика кон „македонското прашање“. Официјална Атина ги градела своите интереси во поглед на османлиска Македонија врз основа на добрососедските односи со Високата порта и можноста за извлекување корист за големогрчката идеја. Од друга страна, дел од претставниците на грчките националистичко-пропагандни институции во Османлиската Империја, согледувајќи го забрзаното губење на позициите на *елинизмот* во Македонијакако резултат на активноста на македонското националноослободително движење, се залагале за поагресивно дејствување на грчката пропаганда на теренот и започнување вооружена борба против МРО.

[58]Αποστολου Ε. Βακαλοπουλου, *Ο μακεδονικος αγωνας (1904-1908) ως κορυφαια φαση των αγωνων των Ελληνων για τη Μακεδονια*(Θεσσαλονικη: 1985), 29.

Dimitar LJOROVSKI VAMVAKOVSKI

THE GREEK POLICY TOWARD OTTOMAN MACEDONIA (1900–1903): PERIOD OF REORGANIZATION AND DUALISM

- s u m m a r y -

By the end of the nineteen and the beginning of the twentieth century, as a result of "good neighborhood" pro-ottoman policies, preferred by the Greek state after the war from 1897, Ottoman Macedonia had begun losing the positions of the Greek propaganda, which led to lesser ability of Greece to protect her own interests in the European parts of the Ottoman Empire. In this period, one of the main characteristics is the dualism in the Greek politics toward the Macedonian question. Official Athens and her interests toward Macedonia were based on good neighborhood relations toward the Supreme Port and realization of the Megali idea. From the other side, one part of the representatives of the Greek nationalistic and propagandistic institutions in the Ottoman empire, fearing from losing their influence, which resulted from the action of Macedonian liberation movement, were conspiring for more aggressive action of the Greek propaganda, and started an armed struggle against MRO.

Македонка МИТРОВА
Институт за национална историја – Скопје

УДК 355.216 (=163.41)
(497.7) “1903/1908“

СРПСКАТА ПАРАВОЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА ВО ОСМАНЛИСКА МАКЕДОНИЈА (1903–1908)

Вовед

Српската држава, следејќи го примерот на Бугарија и на Грција, кои уште од крајот на XIX век дејствувале со вооружени чети во османлиска Македонија, се активирала на полето на вооружената пропаганда (и тоа особено по Илинденското востание од 1903 година). Српската влада енергично се зафатила со формирање, финансирање и со раководење со четничка паравоена формација, чијашто дејност била насочена во правец на остварување на завојувачките планови на Кралството Србија кон османлиска Македонија. Ова претставувало нов курс во српската надворешна политика кон османлиска Македонија, со кој требало, ако не целата територија, тогаш барем еден дел од неа да стане посед во трајно владеење на српската држава.

Покрај примерот на своите соперници во Македонија, дополнителни три значајни внатрешнополитички и надворешнополитички настани го канализирале Кралството Србија кон вооружената пропаганда: Мајскиот преврат, Илинденското востание и Мирцштешките реформи. Имено, на 29 мај 1903 година офицерите-заговорници извршиле државен и династички преврат во Кралството. Заедно со династијата Обреновиќ, од политичката сцена во Србија отпаднале и оние фактори кои дотогаш не го фаворизирале ориентирањето на српската пропаганда кон вооружен курс. На нивно место дошле нови политички фактори, кои започнале да го стимулираат развојот на овој процес. Меѓу нив, на прво место биле офицерите-заговорници, кои по превратот ги зазеле клучните позиции во армијата и станале силен политички фактор. Како војници по

вокација, нивната визија за националната и државната мисија на Кралството Србија на Балканот ѝ вдахнувала нов живот на политичката идеологија на Илија Гарашанин.[1] Со личното учество во раководството на Српската четничка организација (СЧО), офицерите-заговорници придонеле многу за развојот на вооружената пропаганда во османлиска Македонија и ја вклучиле во делот на приоритетните државната задачи на Кралството Србија.

Важна улога за развојот на српската вооружена пропаганда имало Илинденското востание од 1903 година во Македонија. Владејачките кругови во Белград се соочиле со опасната можност да се случи признавање на автономијата на Македонија. Со тоа тие би го загубиле сето она што дотогаш го имале освоено преку дејствувањето на просветно-црковната пропаганда. Најревносни приврзаници на ориентацијата кон вооруженият курс на српската пропаганда биле српските агенти во османлиска Македонија, и тоа од конзулите до учителите. Уште во почетокот на 1903 година, нивните извештаи биле полни со предлози за организирање на четничкото движење како единствена можност да бидат заштитени српските интереси во османлиска Македонија.[2]

Трет фактор за развој на српската вооружена пропаганда биле Мирцштешките реформи во османлиска Македонија. Идејата за иднатата промена на границите на административните области со оглед на групирањето на т.н. „различни националности“ во Македонија, содржана во членот 3 од реформската програма, дополнително ги потхранувала апетитите на српската влада. Белград во оваа идеја гледал проект за поделба на сфери на влијание во османлиска Македонија, што конвенирало со официјалната српска политика за поделба на целата област. За да си осигурат дел од реформските реони, владејачките кругови во Кралството Србија вложиле многу сили и средства во вооружената пропаганда, како поефикасна форма за дејствување во Македонија.[3]

---

[1] В. Вучковић, „Унутрашње кризе Србије и Први светски рат“*, Историски часопис*, 14-15 (Београд, 1963-1965*)*, 176.

[2] Љубен Лапе, *Извештаи од 1903 година на српските конзули, митрополити и училишни инспектори во Македонија* (Скопје: Институт за национална историја, 1954), 135, 165, 196.

[3] Радослав Попов, *Австро-Унгария и реформите в Европейска Турция 1903-1908* (София: Българска академија на науките, 1974), 75.

1. Првата фаза во организацискиот развој на Српската паравоена организација (1903–1905

Деталната анализа на севкупната дејност на српската вооружена пропаганда во османлиска Македонија укажува на постоење на две фази во нејзиниот развој. Првата фаза се однесува на периодот од 1903 до 1905 година, во кој пропагандата од идеен проект преминува во процес на практична реализација. Оваа етапа се однесува на почетоците на организацискиот развој на Српската четничка организација во Кралството Србија. Втората фаза го опфаќа периодот од 1905 до 1908 година. Во неа се случува конечното дооформување на четничката организација и нејзиното структурно организирање како во српската држава така и во османлиска Македонија.

Почетоците на српската паравоена интервенција во османлиска Македонија можат да се следат уште од 1900 година. Меѓутоа, сè до крајот на 1904 година, вооружената пропаганда освен што успеала, и тоа дури по Илинденското востание, да уфрли неколку чети во Македонија, не постигнала некои позначајни резултати. Ова, впрочем, било и разбирливо зашто организацијата не била изградена, немала раководен кадар и, над сè, немала јасен план за работа. Поголема активност во османлиска Македонија српската вооружена пропаганда пројавила по востанието. Иницијативата за тоа ја дале веќе постојните раководни тела, какви што биле Главниот и Извршниот одбор.

Есента 1902 година во Белград бил основан Главниот одбор, како прв раководен орган на Српската четничка организација.[4]

[4] Драган Велков, „Активноста на српската четничка организација во Македонија од почетокот на XX век до 1905 година“, *Годишен зборник на Филозофски факултет*, кн.7/33, (Скопје, 1981), 40-41. Во составот на овој одбор влегувале: Милорад Гоцевац – општински лекар од Белград, Лука Человиќ – трговец, претседател на Управниот совет на трговско-лихварското здружение *Белградска задруга*, Васа Јовановиќ – адвокат и новинар, Живоин Рафајловиќ – активен пешадиски мајор, Никола Спасиќ – претставник на старо трговско семејство од Белград, член на Управниот совет на Народната банка, Љубомир Ковачевиќ – професор на Великата школа во Белград, поранешен министер. Види Велков, „Активноста на српската четничка организација во Македонија од почетокот на XX век до 1905 година“, 40-41; Христо Силянов, *Освободителни борби на Македония*, т. 2 (София: Държавна печатница, 1943), 277. Интересно е да се истакне дека овој одбор во прво време дејствувал под името „Белградска задруга“, а неговото седиште било во куќата на Лука Человиќ. Види Јован Хаџи-Васиљевић, *Четничка акција у Старој Србији и Маћедонији* (Београд, 1928), 18.

Пионерите на вооружената пропаганда произлегувале од тогашните влијателни граѓански и воени средини на српската елита. Со ваков состав, Главниот одбор на СЧО имал сериозно влијание меѓу трговските и банкарските кругови, националистички настроената интелигенција и меѓу армијата во Кралството Србија. Силниот политички кредибилитет на одборот се дополнувал со стабилната економска положба на неговите членови, така што освен со авторитет, тој бил осигуран и со материјални средства.[5]

Наскоро по формирањето на Главниот одбор, започнал процесот на регрутирање на четниците и нивно подготвување за испраќање во османлиска Македонија. Меѓутоа, уште во самиот почеток на работата, членовите на раководното тело се судриле со низа тешкотии. Во согласност со карактерот на дејноста што ја вршеле, членовите на овој одбор не биле во состојба непосредно да раководат со уфрлањето на вооружените чети преку границата со османлиската држава. Всушност, тие не сакале да бидат откриени како организатори на вакви акции насочени директно против суверенитетот на османлиската држава и со тоа да иницираат посериозни меѓународни последици врз и онака разнишаниот углед на Кралството Србија во летото 1903 година.[6] Поради овие причини, пред раководниот орган се наметнало прашањето за формирање уште едно раководно тело. За таа цел, во текот на месец август 1903 година, во Врање бил формиран нов четнички одбор, именуван како Извршен одбор.

Но, по извесно време од формирањето на Извршниот одбор, се наметнала потребата од создавање исти такви одбори и по должината на линијата Белград –Врање сè до српско-османлиската граница. За таа цел, по извесно време биле формирани вакви пододбори во Лесковац и во Ниш.[7]

Откако биле формирани главните тела и двата пододбори во Лесковац и во Ниш, српската вооружена пропаганда ја засилила

---

[5] За пример може да послужи фактот дека само Лука Человиќ, во чијшто дом биле одржувани состаноците, годишно давал по 40 000 до 50 000 динари, што е значителна сума за тоа време. Види: Силянов, *Освободителни борби на Македония*, 277.

[6] Со мајскиот преврат во Кралството Србија насилно била сменета династијата Обреновиќ и на нејзино место дошол Петар Караѓорѓевиќ. Поради ваквиот чин, Кралството Србија се нашло во меѓународна изолација. Големите сили не ја признале веднаш промената на династијата. Колку за пример ќе споменеме дека Велика Британија дури во 1906 година ја признала династичката промена и воспоставила нормални дипломатски односи со Кралството Србија.

[7] Живоин Рафајловиќ, „Наша Прва чета“, *Јужни преглед*, V/6-7, јуни-јули (Београд, 1930), 265; За ова види и Јован М. Јовановиќ, *Јужна Србија од краја XVII века до ослобођења* (Београд: Геца Кон А.Д., без год.), 159.

својата дејност во османлиска Македонија. За тоа недвосмислено говори и фактот дека веќе во текот на 1904 година биле подготвени и испратени неколку чети во османлиска Македонија. Меѓутоа, уште од самиот почеток организаторите се судриле и со низа тешкотии, различни по својот карактер. Во прв ред тие тешкотии ги чувствувале четите како оперативни единици: ненавременото снабдување со оружје, муниција, облека, храна, санитетски материјали, пари, а, над сè, непостоењето на сигурни бази за престој на теренот. Ова биле сериозни пречки со кои се судриле раководните органи на паравоениот пропаганден механизам. Решавањето на овие проблеми било тесно поврзано со формирањето нови помошни тела – пододбори, кои требало да се грижат за сето она што било неопходно во процесот на одвивање на активноста на паравоените оперативните единици – четите.[8] Чувствувајќи ја потребата од такви тела, постојните тела на СЧО пристапиле кон нивно формирање. Како што се гледа од едно писмо на Главниот, наречен уште и Централен, одбор од 26 мај 1906 година (ст. стил), испратено (под Пов. бр. 323) до Извршниот одбор во Врање, освен веќе постојните (во Лесковац и во Ниш), СЧО формирала пододбори и во Пирот, Крагуевац, Ќуприја, Параќин, Пожаревац, Велика Градишка, Лозница и во Шабац.[9]

Во првата фаза од својот развој, СЧО при крајот на 1903 година започнала да ја создава својата структура и во османлиска Македонија. Ова бил нов, особено важен момент во организацискиот развиток на српската вооружена пропаганда. Откако извршиле анализа на дотогашната дејност, раководителите на вооружената пропаганда дошле до следниот заклучок: колку и да се ангажираат во Кралството, нема да имаат основа да очекуваат реални успеси ако не располагаат со сопствена организациска структура во внатрешноста на османлиска Македонија. До ваква констатација логично ги довел обидот на паравоените чети што дотогаш биле испратени во османлиска Македонија да дејствуваат, и тоа без канали, без водичи, но главно без организација. Оттука, на самиот терен, или четниците преминувале на страната на Македонската револуционерна организација (од 1896-та ТМОРО, од 1905-та ВМОРО), или, пак, разбиени се враќале во Кралството Србија. Така, бугарскиот историограф Светозар Елдаров, во својата книга констатира: „Лишена од народносна база, Српската

[8] Велков, „Активноста на српската четничка организација во Македонија од почетокот на XX век до 1905 година“, 42.

[9] Велков, „Активноста на српската четничка организација во Македонија од почетокот на XX век до 1905 година“, 43; С. Краков, *Пламен четништва* (Београд, 1930), 89.

четничка организација во Македонија била градена врз основа на органите на училишно-црковната пропаганда и од нејзините членови: конзули, учители, училишни инспектори, свештеници и други платени агенти. Во својата дејност таа била помагана од специјални емисари, т.е. воени лица, испраќани од Кралството Србија. Поставувањето на структурата на Српската четничка организација во османлиска Македонија започнала по Илинденското востание, замаскирано со дејноста на српските добротворни друштва за распределување на помошта на настраданото население".[10]

До крајот на 1904 година во Битолскиот вилает биле создадени четири одбори на Српската четничка организација. Првиот бил основан во Битола на чело со Алекса Јовановиќ, српски учител во градот, и членовите Панта Гавриловиќ, вицеконзул, Саватие Милошевиќ, службеник во конзулството, и Јован Кирковиќ, училиштен инспектор и секретар на велешко-дебарскиот митрополит.[11] Битолскиот одбор започнал да ги организира и другите пододбори во преостанатите центри на српската пропаганда во вилаетот. Како покритие била користена мисијата на Милица Добриќ и Надежда Петровиќ, претседателката и секретарката на *Коло српских сестара*, коишто во втората половина на 1903 година презеле пропагандно-добротворна обиколка во некои реони на Македонија. Во Кичевската каза, двете активистки на женското здружение, во придружба на Ј. Кирковиќ, имале за задача да му поделат 4000 динари на настраданото население. Со оваа сума Ј. Ќирковиќ успеал да создаде два пододбора именувани како „добротворни", а, во суштина, единици на СЧО: еден во Кичево, чиј претседател бил училишниот управител Лазар Кујунѓиќ, а вториот во Самоков, нахискиот центар на Порече, на чие чело застанал училишниот управител Марко Цериќ.[12] Четвртиот пододбор во Битолскиот вилает бил организиран во ноември 1903 година во Крушево, и тоа од страна на битолскиот српски конзул

[10] Светлозар Елдъров, *Сръбската въоръжена пропаганда в Македония (1901-1912)*, (София: Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец", 1993), 75.

[11] Алекса Јовановић, „Четнички покрет у Јужној Србији под Турцима", *Споменица двадесетпетогодишнице ослобођења Јужне Србије 1912-1937* (Скопље, 1937), 273, 275, 278-280.

[12] Љубен Лапе, „Добротворната акција на српската сликарка Надежда Петровиќ во Кичевско и Пореч 1903 година", *Историја*, 1, (Скопје, 1967), 88-93; Лапе, *Извештаи од 1903 година на српските конзули, митрополити и училишни инспектори во Македонија*, 357.

Љубомир Михајловиќ и со посредништво на училишниот управител Алекса Грдановиќ, кој станал и претседател на пододборот.[13]

Четири одбори на СЧО биле создадени и во Косовскиот (Скопскиот) вилает. Центарот на оваа област било Скопје, седиштето на вилаетот и на српското конзулство. Кон крајот на 1903 година бил организиран одбор на СЧО од директорот на српската гимназија во градот, Светозар Томиќ, потпомогнат од агентот на српската пропаганда Милан Манчиќ. До средината на 1904 година, во Скопскиот одбор се вклучиле и српскиот свештеник Стефан Димитриевиќ и учителите од српската гимназија Петар Косовиќ и Богдан Раденковиќ.[14] Покрај овој во Скопје, кој бил именуван како централен, во Прешевската каза бил создаден реонски одбор, чиешто седиште било префрлено во патријаршискиот манастир Св. Прохор Пчињски, кој станал база за дејствувањето на кумановските српски паравоени чети.[15] Другите два пододбори на СЧО во вилаетот биле создадени во Велес, кој бил предводен од директорот на српската гимназија Давид Димитриевиќ, и во Куманово, од свештеникот Ташко Петровиќ и учителот Лазар Бошковиќ.[16]

Со ваква структура и ваков личен состав, СЧО и во двете свои филијали, и во османлиска Македонија и во Кралството Србија, се развивала сè до средината на 1904 година. Но формирањето, ширењето на организацискиот апарат и неговата активна дејност не можеле долго време да останат сокриени од пошироката јавност. Првиот потрес следувал по ширењето на веста за разбиената српска кумановска чета на 12 мај 1904 година (ст. стил). Оваа чета во судир со османлиската војска била разбиена, а на меѓународен план овој настан бил замаскиран со неколку вешти маневри од страната на српската влада.[17] Имено, тогашниот раководител на Главниот одбор во Белград,

---

[13] Лапе, *Извештаи од 1903 година на српските конзули, митрополити и училишни инспектори во Македонија*, 338, 342-344.

[14] Краков, *Пламен четништва,* 98.

[15] Елдъров, *Сръбската въоръжена пропаганда в Македония (1901-1912) ,* 75.

[16] Елдъров, *Сръбската въоръжена пропаганда в Македония (1901-1912)*, 75.

[17] *Документи о спољној политици краљевине Србије 1903-1914*, књ. I, св. 2, САНУ, (Београд: Српска академија науке и уметности, 1998), док. 207, док. 208; 364. Српскиот конзул во Скопје, Михајло Ристиќ, во извештајот испратен до Белград го коментира настанот како предавство и го моли Министерството за надворешни работи да ѝ застане на патотот на ваквата авантура затоа што тоа му пречи на српското дело во Македонија; Според сеќавањата на С. Симиќ, била разбиена четата на српскиот четнички војвода Анѓелко Алексиќ кај селото Четирце, која броела дваесет и четири четници. Види Стеван Симић, *Српска револуционерна организација (комитско четовање у Старој Србији и Македонији 1903-1912)*, (Београд: И. П. „Душка“, 1998), 96.

генералот Јован Атанацковиќ, бил „деградиран“ со изземање од должноста аѓутант на кралот и началник на канцеларијата на кралските ордени, а организацијата раководена од него била именувана како „добротворно друштво“.[18] Ваквата етикета, залепена набрзина на СЧО, се покажала како премногу прозирна за да може да ја прикрие вистинската суштина. Само два месеци подоцна пратениците на Русија и на Австро-Унгарија во Белград испратиле индентични ноти до српската влада. Со нив, тие го опоменувале Кралството Србија дека ако не ги преземе сите неопходни мерки за да го спречи испраќањето на паравоените чети во Македонија, ќе биде одговорно за евентуалните меѓународни последици.[19] Разбивањето на српската чета од страна на османлиската војска и реакциите на големите сили ја претставуваат, всушност, границата на преминувањето од првата во втора фаза на дејствување на српската паравоена интервенција во османлиска Македонија.

Всушност, дотогашното искуство на одговорните фактори во Белград им покажало дека само контролата врз СЧО од страна на владата не е доволна. За нејзиното беспрекорно и главно конспиративно функционирање било неопходно таа да го преземе директното раководење со четничката организација. „Стратегиската цел на српската вооружена пропаганда: создавањето ’српско население‘ во Македонија или барем впечаток дека таквото навистина постои – претпоставува строго создавање конспиративност на организацискатa структура во Кралството и, напоредно со ова, целосна гласност за постоењето на организацијата надвор од него“.[20] Значи, сето ова укажува дека постоел паралелизам во дејноста на српската вооружена пропаганда. Центарот бил престолнината на Кралството Србија, а главната експозитура требало да биде во Македонија.

До крајот на 1904 година СЧО во Кралството Србија било добро раширено и нејзината мрежа од одбори, пододбори и помошни организации како *Коло српских сестара* или *Српска браћа* ја опфатиле целата територија на земјата. Главниот одбор во Белград и неговите единици се занимавале со врбување и испраќање чети, собирање пари, складирање оружје и други активности. Но многу често тие се дуплирале во работата и во ингеренциите. „Ваквиот растеж по хоризонтала не бил добар не само поради технички причини, туку влегувал во противречност и со стратегиската цел на вооружената пропаганда. Сето ова ја предизвикало неопходната промена по

[18] Елдъров, *Сръбската въоръжена пропаганда в Македония (1901-1912)*, 76.
[19] *Документи о спољној политици краљевине Србије 1903-1913*, док. 323, 546.
[20] Елдъров, *Сръбската въоръжена пропаганда в Македония (1901-1912)* , 77.

вертикала, којашто требало да ја усоврши структурата на СЧО во насока на полна централизација и конспиративност и главно да гарантира контрола и раководење од страна на српската влада“.[21]

За проблемите на идниот развој на СЧО се дискутирало на состанокот одржан кон крајот на октомври 1904 година, кој бил свикан од страна на министерот за надворешни работи, Никола Пашиќ. На него присуствувале српските конзули од османлиска Македонија и српскиот претставник во Софија, Светислав Симиќ. Раководителите и извршителите на српската политика оцениле дека Главниот одбор под претседателство на генералот Ј. Атанацковиќ станал претерано транспарентен во јавноста и, следствено, веќе бил искомпромитиран. Самиот Ј. Атанацковиќ бил окарактеризиран како „крајно своеглав човек“. Освен тоа, основната стратегија на српската политика била „да се слушне гласот на српскиот народ во Македонија“. Меѓутоа, ова било невозможно да се изведе преку Главниот одбор во Белград предводен од генералот. Врз основа на сите овие аргументи, на овој состанок на српските дипломати било одлучено да се распушти Главниот одбор на СЧО и раководството на вооружената пропаганда директно да премине во рацете на Министерството за надворешни работи, во чиишто рамки ќе се создаде нов раководен орган под името Врховен одбор.[22] Ова, всушност, го означува преминот во втората фаза на дејствување на српската вооружена пропаганда во Македонија, во којашто СЧО и официјално станува државен орган.

2. Втората фаза во организацискиот развој на Српската паравоена организација (1905–1908)

Втората фаза од развојот на оваа паравоена организација ја карактеризира конечното дооформување на структурната поставеност на четничката организација во Кралството Србија, а паралелно со тоа и во османлиска Македонија. Практичното изведување на промената било извршено на 21 јуни 1905 година (ст. стил). Врховниот одбор, за којшто било надлежно Министерството за надворешни работи, донел решение, според кое, организирањето и испраќањето на четите било изземено од сите дотогашни одбори и пододбори и преминало во рацете на новосоздадениот Централен одбор со седиште во Белград. Старите одбори и пододбори и понатаму продолжиле да постојат, но само како помошни органи и со ингеренции исклучително за собирање пари и материјали. Во системот на СЧО останал единствено да

[21] Елдъров, *Сръбската въоръжена пропаганда в Македония (1901-1912)*, 77.
[22] Елдъров, *Сръбската въоръжена пропаганда в Македония (1901-1912)*, 78.

функционира Врањскиот одбор, од кој се создале два нови органи: Пословен и Извршен одбор.[23] Решението од 21 јуни 1905 година (ст. стил) точно го утврдило местото на Врховниот, Централниот, Пословниот и на Извршниот одбор во структурата на СЧО, определувајќи им го членскиот состав и строго дефинирајќи ги границите на нивните компетенции. Меѓутоа, во ингеренциите се појавило и двојство во работата на Пословниот и на Извршниот одбор, чиишто функции донекаде се дуплирале. Затоа со специјална наредба на Врховниот одбор од 17 декември 1905 година (ст. стил), двата последни одбори биле распуштени и на нивното место бил формиран само еден – Извршниот одбор. Две години подоцна, и Централниот одбор прекинал со својата дејност, така што од 1907 година СЧО дејствува со сосема упростена структура: со Врховен одбор во Белград и Извршен одбор во Врање.[24]

Паралелно со организациската мрежа на СЧО во Кралството Србија, била создавана и нејзината филијала во османлиска Македонија. Поради специфичните услови во Македонија, организациската структура на СЧО била различна од таа во Кралството Србија. Врз основа на мрежата од одбори, создадени во текот на 1903–1904 година, била формирана една базична илегална четничка организација, која својата завршна форма ја добила со Правилникот од 1905 година.

Овој документ, официјално именуван како *Правила на тајното друштво Српска одбрана*, содржи 34 члена групирани во 11 дела, кои ја отсликуваат новата, втора фаза во развојот на организацијата на вооруженатa пропаганда во османлиска Македонија.[25] Ваквото именување на СЧО во Македонија било дел од стратегијата на српската политика, која по секоја цена се стремела да ја разграничи организацијата во српската држава од нејзината филијала во османлиска Македонија. Имено, ова било направено со конкретна политичка цел: СЧО во Македонија да биде презентирана како автохтона појава, и покрај тоа што и двете структури претставувале делови од една иста организација и биле создадени од еден ист центар – Министерството за надворешни работи во Белград.

---

[23] Глигор Тодоровски, „Српската четничка организација и нејзината активност во Македонија“, *Гласник*, XII/1 (Скопје: Институт за национална историја, 1968), 182-183.

[24] Тодоровски, „Српската четничка организација и нејзината активност во Македонија“, 187.

[25] Јовановић, *Јужна Србија од краја XVII века до ослобођења*, 160-164; Данчо Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906*, т. I (Скопје: Архив на Македонија, 1977), 74-78.

Целта на четничката организација Српска одбрана била да го штити српството во Стара Србија и Македонија со истите средства со кои „се служел непријателот“ (член 2).[26] Имено, ова требало да го реализира преку прогонување на сите „бугарски и бугарофилски чети“ и со најстрого казнување на сите оние што им помагале. За Српска одбрана биле „Бугари“ сите оние што се бореле против власта на султанот во Македонија (член 18).[27] Целите на Српска одбрана биле идентични со задачите на грчката паравоена организација Македонска борба, а тоа било борба против македонското револуционерно движење, но не и борба против османлиските државни органи.[28] Српските чети „не треба да напаѓаат војници, жандари и османлиски чиновници“, стои во член 17 во Правилникот на четничката организација.[29]

Иако целта на организацијата била да ги ослободи „Србите“ од османлиското ропство, таа ги задолжила своите „револуционери“ да избегнуваат судир со османлиската војска. Тие требало:

1. да се борат против „бугарските чети“ кои претставувале главни непријатели на српските историски права во Македонија;

2. да ги придобијат за српската кауза сите села врбувани од бугарската пропаганда преку истакнување на големината и иднината на српската нација;

3. да се залагаат за тоа потиснувачите на народот да бидат уништувани и на иста казна да бидат ставени и „Бугарите“, кои не биле наклонети кон српската кауза...[30]

На чело на организацијата во Македонија постоеле два одбора, еден во Скопје, а другиот бил во Битола (член 5).[31] Под нив биле поставени пододборите, кои се наоѓале обично, но не и задолжително, во центрите на казите (член 6).[32] Пододбори на СЧО биле формирани во Куманово, Велес, Дебар, Охрид, Прилеп, Кичево, Пореч, Дримкол

---

[26] Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906*,74.

[27] Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906*,78.

[28] *Историја на македонскиот народ*, кн. 3 (Скопје: Институт за национална историја, 2003), 376.

[29] Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906*, 76.

[30] *Историја на македонскиот народ*, 376.

[31] Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906*, 74.

[32] Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906*, 75.

и во Крушево.[33] Последните органи во хиерархијата биле месните, односно селските одбори.

Според Правилникот, механизмот на функционирањето на СЧО бил следниот: Скопскиот одбор ги раководел пододборите и месните одбори во Источното Повардарје, а Битолскиот во Западното. Одборите издавале упатства и наредби за кои биле задолжени пониските органи, како што стои во членот 9 од Правилникот.[34] Пододборите биле должни да се во постојана врска со соодветниот одбор и да ги спроведуваат наредбите до месните одбори во својот реон (член 10).[35] Правилата им одредувале големи задолженија на месните одбори, како, на пример, сите жители на населеното место да ги придобијат како членови на организацијата, да собираат доброволни прилози, да ги исполнуваат сите наредби од соодветниот пододбор (член 11).[36] Сепак, ваквата замислена организациска поставеност останала само запишана на хартија, затоа што во реалноста месните одбори играле незначителна улога во структурата и дејноста на СЧО во Македонија. Со исклучок на српските патријаршиски села во Пореч и неколкуте села во другите реони, наследени од училишно-црковната пропаганда, Српска одбрана до крајот останала организација само на српските учители, училишни инспектори и свештеници, т.е. на платените српски агенти во османлиска Македонија.

Правилата на Српска одбрана биле добро редактирани и мошне опширни, меѓутоа ниту во еден од 34-те члена не било прецизирано ниту, пак, кажано кој, всушност, раководи со Организацијата. На ова се надоврзуваат и се наметнуваат неколку последователни прашања: зошто не биле датирани Правилата, од кого биле напишани и каде? Позната е само годината, но не и местото и датумот. Во извештајот на бугарското трговско агенство во Скопје од 16 април 1905 година (ст. стил) којшто се однесува на дејствувањето на српската чета во селото Јачинце, Кумановска каза, се спомнува писмо упатено до „српскиот војвода“ Павле Јачински. Писмото било

---

[33] Тодоровски, „Српската четничка организација и нејзината активност во Македонија“, 186.

[34] Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906*, 75.

[35] Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906*, 75.

[36] Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906*, 75.

придружено со „устав на српскиот комитет, составен од 34 члена“.[37] Овој податок нè упатува на заклучокот дека Правилата биле напишани во првото тримесечје од 1905 година, и тоа на територијата на Кралството, а потоа почнале да се дистрибуираат на целиот раководен кадар на СЧО во Македонија.

И по формата и по содржината, овој документ имал повеќе репрезентативен отколку вистински правилнички карактер. Неговата намена била да служи повеќе за пропагандна агитација меѓу македонското население и пред надворешниот свет отколку да претставува основа за градење и дејствување на СЧО во османлиска Македонија. Вистинските документи што ја определувале и ја канализирале нејзината активност биле инструкциите и наредбите на Министерството за надворешни работи во Белград и на српските конзулства во османлиска Македонија. Околноста што во Скопје и во Битола се наоѓале највисоките органи на Српска одбрана не била воопшто случајна. Преку нив српските конзулства во двата града раководеле со системот од одбори и пододбори во османлиска Македонија и ги испраќале неопходните инструкции и средства. Од јануари 1908 година сите одбори на СЧО во Битолскиот и во Скопскиот вилает преминале под надлежност само на Скопскиот генерален конзулат. Всушност, интенцијата била да се постигне „единство во службата и акцијата и системот што мора да се има во оваа работа“.[38]

Организацијата не претставувала единствен структурен елемент на српската паравоена интервенција во османлиска Македонија. За да ја реализира својата поставена цел, ѝ биле потребни и специјални инструменти на насилство, т.е. паравоените чети. Бидејќи била лишена од својата српска народносна база во Македонија, СЧО била принудена да го потчинува населението само со помош на вооружена сила. Ваквите околности им наметнале на нејзините раководители целото свое внимание да го посветат на создавањето воена четничка институција.

---

[37] Величко Георгиев, Стайко Трифонов, *Гръцката и сръбската пропаганди в Македония (краят на XIX - началото на XX век)*, (София: Македонски научен институт, 1995), док. 59, 351. Вилаетските власти го превеле документот на османлиски, а странските дипломати во Скопје направиле превод од османлиската копија и затоа во многубројните преводи и преписи се појавува различното именување на документот. Некои го именуваат како Правилник, а другите како Устав. Имено, според содржината на самиот документ, тој би можел да ги исполнува и двете функции.

[38] Тодоровски, „Српската четничка организација и нејзината активност во Македонија“, 188.

До крајот на 1904 година четничката организација на српската вооружена пропаганда претставувала еден систем од чети и секоја од нив дејствувала во определен регион во османлиска Македонија. Задолженијата на четите биле определени од *Правилникот на српските чети*, изработен, најверојатно, во почетокот на 1904 година.[39] Од 1905 година четничката институција на вооружената пропаганда навлегла во повисок стадиум од својот развој, т.е. во втората фаза, отсликана во *Правилата на тајното друштво Српска одбрана*. Една третина од 34-те члена се однесувале на организациската поставеност на четничката институција. Во однос на претходниот период (првата фаза), можат да се забележат два нови моменти: создавање на т.н. Горски штаб и конечно формулирање на „српската селска полиција". Создавањето на Горскиот штаб следувало поради зголемениот број на четите.

Во втората фаза, во текот на 1905 година, територијата на османлиска Македонија била поделена на две области по течението на реката Вардар, секоја со свој одделен горски штаб – ГШ за Источното и ГШ за Западното Повардарје.[40] Составот на горските штабови бил пополнуван исклучиво со офицери на српската армија. Во периодот од 1905 до 1908 година началници на ГШ за Западното Повардарје биле офицерите од резервниот состав на српската армија: Сретен Рајковиќ, Панта Радосављевиќ, Никола Јовановиќ, Ѓорѓе Џамбасановиќ и Сава Петровиќ. Во вториот штаб на истата должност биле: Аксентие Бацета–Рујанац, Воин Поповиќ, Алимпие Марјановиќ и други.[41]

Имено, регрутирањето, вооружувањето, обуката и преостанатото поврзано со формирањето на српските чети било извршувано од филијалата на СЧО во Кралството Србија.[42] Така, првиот дел од процедурата што кандидатите-четници морале да го направат било поднесувањето молба до Централниот одбор на Српската четничка организација во Белград. По нејзиното разгледување и одобрување,

[39] Силянов, *Освободителни борби на Македония*, 305; Зографски, *Извештаи од 1903-1904 година на австриските претставници во Македонија* (Скопје: Институт за национална историја, 1955), 210.

[40] Јовановиђ, „Четнички покрет у Јужној Србији под Турцима", 288-289; Тодоровски, „Српската четничка организација и нејзината активност во Македонија", 188; Велков, „Активноста на српската четничка организација во Македонија од почетокот на XX век до 1905 година", 60-61.

[41] Јовановиђ, „Четнички покрет у Јужној Србији под Турцима", 288, 289, 293, 297; Тодоровски, „Српската четничка организација и нејзината активност во Македонија", 188-189.

[42] Тодоровски, „Српската четничка организација и нејзината активност во Македонија", 189-190.

истата била испраќана до Пословниот одбор во Врање, од каде што била дистрибуирана до Извршниот одбор. Избраните кандидати пред евангелието, камата и револверот давале заклетва дека би го дале животот за „ослободување и обединување на браќата Срби со мајка Србија“. Новопримените четници не заминувале веднаш во Македонија. На почетокот, задолжително го поминувале курсот по воена обука воден од офицерите на српската армија. По обуката, четниците преминувале во привремени одделенија, коишто служеле како резерва, сè до нивното префрлање во османлиска Македонија. Од нив подоцна се пополнувал составот на старите или се формирале нови чети. За испраќањето на секоја чета во османлиска Македонија бил информиран одборот на СЧО во Скопје. Тој бил должен преку пододборите и месните одбори да стапи во врска со четата и по востановените канали да ѝ испраќа еднаш во неделата парични средства за издршка.[43]

Српските четници и војводи без материјален надомест не служеле во СЧО. Тие добивале месечни плати. Имено, за војводите, месечните плати варирале од 100 до 150 динари, а за четниците од 20 до 60 динари. Од друга страна, и болните и ранетите четници биле лекувани на сметка на СЧО. Централниот одбор на СЧО пред пратениците во Собранието во Белград се залагал да издејствува и постојани пензии за српските четници. Српските офицери, подофицери и војници, учесници во различни структури на четничката организација, од воениот министер добивале „задгранична теренска служба“, а нивната активност во османлиска Македонија се сметала како служба во армијата.[44]

Во втората фаза, во периодот 1905–1908 година, СЧО веќе без никаква дилема претставува специјализиран државен орган кој ја спроведува политиката на Кралството Србија кон османлиска Македонија.

Заклучок

Проследувајќи го формирањето, организацискиот развиток во двете фази на СЧО, како во Кралството Србија така и во османлиска Македонија, констатираме дека СЧО не претставувала ништо друго освен терористичка организација, т.е. паравоена формација на српската држава која дејствувала на македонска територија со

[43] Тодоровски, „Српската четничка организација и нејзината активност во Македонија“, 186.

[44] ЦДАИ, ф. 176, оп. 1, а.е. 2494, л. 33 преземено од Елдъров, *Сръбската въоръжена пропаганда в Македония (1901-1912)*, 91.

единствена цел: завладување нови територии. „Поимот паравоена формација означува воена структура која е организирана како напоредна воена формација на регуларната армија на одредена држава, или на одделни нејзини партии на власт, или на организации блиски до власта. Нејзината цел е преку субверзивната активност да подготвува терен за завладување на одделни територии“. [45] Сите овие атрибути ја сочинуваат суштината на функционирањето на Српската четничка организација на македонската територија. За определувањето на ваквата улога на СЧО во османлиска Македонија говорат и следниве аргументи: организацијата била под директна контрола на Министерството за надворешни работи на Кралството Србија; била финансирана од државниот буџет на Кралството Србија; во раководството на организацијата во османлиска Македонија влегувале исклучиво српските воени лица и српските агенти; четниците во Македонија работеле исклучиво за пари; основната методологија на работата на четите било заплашувањето и насилството, односно теророт врз месното население. Конспиративноста во работењето на организацијата во матичната филијала во Кралството Србија и паралелно со ова целосната артикулација на постоењето на истата во Македонија укажува на единствено нешто, имено дека Српската четничка организација во османлиска Македонија била паравоена формација на српската држава.

Уште еден неспорен факт што зборува во прилог на ваквиот заклучок е динстинкцијата помеѓу целите на Српска одбрана и Македонската револуционерна организација во борбата против османлиската власт. Ако МРО во членот 3 од својот Устав ја апострофира „борбата против османлиската власт“,[46] Српска одбрана во членот 17 од својот Правилник потенцира: „...српските чети не треба да напаѓаат војници, жандари и османлиски чиновници“.[47]

---

[45] Марија Пандевска, *Струмички револуционерен округ (1893-1903)*, (Скопје: Институт за национална историја, 2002), 320.

[46] Манол Пандевски, *Програмски и статутарни документи на Внатрешната Македонска Револуционерна Организација (1904-1908)*, (Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998), 33.

[47] Зографски, *Австриски документи за историјата на македонскиот народ 1905-1906*, 76.

Makedonka MITROVA

THE SERBIAN PARAMILITARY ORGANISATION IN THE OTTOMAN MACEDONIA (1903–1908)

- s u m m a r y -

The detailed analysis of the overall activities of the Serbian military propaganda in Macedonia points at the existence of two phases in its development. The first phase refers to the period between 1903 and 1905, during which, the propaganda develops from an ideological project into a process of practical realisation. This phase refers to the beginnings of the organisational development of the Serbian Chetnik Organisation (SCO) in the Kingdom of Serbia and its spreading to Ottoman Macedonia. The second phase covers the period between 1905 and 1908. During that period the Chetnik organisation and its structural organising is rounded up both in the Kingdom of Serbia and in Macedonia. If we look at the foundation and the organisational development of the two phases of the SCO, both in the Kingdom of Serbia and in Ottoman Macedonia, we come up with the single conclusion that SCO is nothing more but a terrorist organisation i.e. paramilitary formation of the Serbian state that operates on the Macedonian territory with a single objective: conquering new territories.

Ирена АВИРОВИЌ
Институт за национална историја – Скопје

УДК 314.25-026.49
(73:=163.3) “1918/1944“

РЕГИСТРИРАЊЕТО НА МАКЕДОНСКИТЕ ИСЕЛЕНИЦИ ВО СОЕДИНЕТИТЕ АМЕРИКАНСКИ ДРЖАВИ ВО МЕЃУВОЕНИОТ ПЕРИОД: ИДЕНТИТЕТСКА РАСПРАВА

Во периодот од 1880 до 1920 година во САД пристигнале 37 милиони имигранти. Мнозинството имале потекло од јужна и од источна Европа, биле православни христијани, католици и Евреи од Русија, Австрија, Унгарија, Полска, Балканскиот Полуостров и од балтичките држави. Покрај овие доселеници, имало и голем број кои доаѓале од Германија, Ирска, Холандија, Скандинавија. Во најмал број биле доселениците од Ерменија, Либан, Сирија, Шпанија, Португалија, Јапонија, Кореја, Карибите и од западните покраини на Индија.[1]

Кон крајот на XIX и почетокот на XX век доселениците од јужна и од источна Европа (т.н. нови имигранти) за првпат ги надминале по бројност старите доселеници (Англичани, Шкоти, Ирци, Холанѓани, Германци, Швеѓани, Французи и Мексиканци), и тоа поточно во 1896 година, а нивната доминација по бројност траела до дваесеттите години од минатиот век,[2] кога, впрочем, бил воведен американскиот систем на квоти. Заедно со Словените од југоисточна Европа, во групата нови имигранти спаѓале и Италијанците, Грците и Евреите. [3]

---

[1] K. Lee Lerner, Brenda Wilmoth Lerner, Adrienne Wilmoth Lerner (eds.), *Immigration and Multiculturalism: Essential Primary Sources* (USA: Thomson, Gale, 2006), 108-109.
[2] Lerner et al.,, *Immigration and Multiculturalism: Essential Primary Sources*, 52.
[3] Lerner et al.,, *Immigration and Multiculturalism: Essential Primary Sources*, 61.

САД е држава создадена од иселеници. Во 1800 година населението во САД броело 5,3 милиони жители, додека, пак, во 1905 година веќе имало достигнато бројка од 105,7 милиони луѓе.[4] Уште на почетокот од формирањето на американската држава се поставил принципот на „американизација“ на населението, односно на новодојдените емигранти, кој потоа го создава системот познат како *казан за претопување*[5] (Melting pot).[6]

Иселувањето на македонскиот народ во прекуокеанските земји започнало кон крајот на XIX век и продолжило во текот на XX век, како дел од поголемиот бран нови миграции од земјите на јужна и на источна Европа. Во првите децении македонската прекуокеанска емиграција била ориентирана кон северноамериканскиот континент, односно кон САД и Канада, а по воведувањето на системот на квоти во САД во дваесеттите години од XX век, таа се пренасочила кон Австралија.

Дека Македонија е традиционално емиграциско подрачје, потврдуваат речиси сите автори кои пишувале за оваа проблематика. Преселничките движења на Македонците во прекуокеанските земји се јавиле кон средината на XIX век и се изразиле во вид на печалбарство. Се смета дека првата група печалбари пристигнала на северно-американскиот континент во 1885 година, а, пак, во Австралија во дваесеттите години од минатиот век, поточно во 1924 година. Сепак, имало поединци кои заминале со други печалбарски групи и претходно. Традиционални иселенички краишта биле Леринско, Битолско, Преспанско, Костурско, Воденско, Тетовско, Охридско, Солунско, Струшко, Прилепско;[7] 60% од македонските иселеници потекнувале од егејскиот дел на Македонија во Грција и од горенаведените региони кои ги потврдуваат македонските автори.[8]

---

[4] Potts Lynda, *The world labour market*, (London: Zed Books, 1990) цитирано според Robin Cohen, *Migration and its Enemies: Global Capital, Migrant Labour and the Nation-State* (Ashgate Pub Co: 2006), 42. Достапно на www.ashgate.com (9.6.2013).

[5] ’Казан за претопување‘ е буквалниот превод на *Melting pot*, термин чие преносно значење е
’мешавина од раси‘.

[6] Cohen, *Migration and its Enemies: Global Capital, Migrant Labour and the Nation-State*, 6.

[7] Славе Николовски – Катин, *Македонски иселенички паноптикум* (Битола: Друштво на наука и уметност, 1996), 11.

[8] Проф. д-р Александар Трајановски ги дополнува Кукушко и Мегленско. Види: Александар Трајановски, „Основањето на македонски храмови и црковни општини во дијаспората од почетокот на 20 век“, во *Прв меѓународен научен собир „Иселеништвото од Македонија од појавата до денес“, Крушево 3-5 август 2000 година* (Скопје: Агенција за иселеништво на Република Македонија, 2001), 409.

Иселувањето на етничките Македонци продолжило во првите години од XX век, а најголеми бранови на емиграција се забележани по Илинденското востание во 1903 година. Најинтензивно било иселувањето по Балканските војни (1912–1913) и Првата светска војна (1914–1918), како и по поделбата на Македонија (1913) меѓу трите соседни држави Србија, Грција и Бугарија, како резултат на Букурешкиот мировен договор.[9]

Македонија и Тракија биле најкомплексните етнолингвистички територии кои останале во рамките на Отоманската Империја по Берлинскиот договор од 1878 година. Географска Македонија се протегала на простор од 65 000 км², од Шар Планина на север до планината Олимп и Егејското Море на југ, од Охридското Езеро на запад до Родопските Планини на исток. Во склоп на оваа територија, етнолингвистичкото население на почетокот на XX век го сочинувале Турци, Бугари, Грци, Срби, македонски Словени, Албанци, Власи, Евреи и Роми.[10] Токму поради оваа мешавина од култури, религии и традиции, во романските јазици Македонија била наречена „овошна салата“[11], додека, пак, идентитетот на нејзиниот народ кон крајот на XIX век бил покомплициран од оној во Албанија, поконфузен од оној во Босна.[12] Со оглед на тоа што Македонија била меѓу најсложените мултиетнички региони во Европа, во моите миграциски истражувања се трудам да ги анализирам податоците на етничките Македонци кои се иселувале од целокупната горенаведена територија, бидејќи во меѓувоениот период Македонија не претставува сè уште посебен и самостоен правно-политички субјект.

Идентитетското прашање на Македонците е проблем со кој се судираме и во сегашноста, а кој влече корени од самото креирање на т.н. македонско прашање до современиот спор за името со Република Грција. Од друга страна, пак, идентитетот во миграциските студии претставува посебно поглавје кое не може да се сублимира во еден ваков труд со ограничен обем. Тоа подразбира, пред сè, истражување на терен (доколку е возможно, за добивање најобјективни резултати), опфаќање на надворешните фактори (односно слободата на етничко

[9] Генерално, сите автори ги издвојуваат овие историски настани како политички причини за емигрирањето на македонското население. Види: Славе Николовски – Катин, *Македонците во САД и Канада (*Скопје: Македонска искра, 2002, 26. Ставре Циков, *Четвртата емигрантска Македонија* (Скопје: Аз-буки, 2007), 35.

[10] Paul Robert Magosci, *Historical Atlas of Central Europe* (Toronto: University of Toronto Press, 2002), 87.

[11] *Macédoine* на француски јазик, *macedonia* на италијански и на шпански јазик.

[12] Misha Glenny, *The Balkans, Nationalism, War, and the Great Powers, 1804-1999* (London: Penguin Books, 2001), 156.

изјаснување на пописи во странските држави), понатаму на степенот на асимилација, на идентитетот кај втората или третата генерација иселеници итн.

Оттаму, во меѓувоениот период објективно можеме да зборуваме, пред сè, за локален идентитет кај нашите иселеници, односно за силно поистоветување со родните краишта (село или поднебје), јазичен, религиозен и дури на крајот етнички, односно национален идентитет, кој постојано е под влијание на политичките случувања на Балканот. Несомнено, придавката *македонски* во овој период истражувачите го употребуваат во етничка конотација, иако мора да се напомене дека во бугарската литература честопати таа е употребувана како географска одредница. Дали „*Македонски Българи*“ се Бугари од територијата на Македонија или Бугари со македонско потекло или, пак, група луѓе со двоен идентитет? Во македонскиот јазик само сопствените именки Македонец, Македонка и нивните множински форми се пишуваат со голема буква, но во англискиот јазик овие именки, како и односните придавки македонски, бугарски, американски, се пишуваат со голема буква.Во англискиот јазик, на пример, *Macedonian Americans* се американски граѓани со македонско потекло, односно родум од Македонија или со македонски родители.

Според моите ставови, идентитетот е флуиден[13] и релативен, секој човек има право на избор да се чувствува онака како што смета, дури и да го смени тоа чувство во текот на својот живот поради надворешни влијанија, присилно или од индивидуални причини. Во однос на неговата релативност, во горенаведениот случај македонските иселеници во САД пред сè биле Европејци, потоа емигранти од југоисточна Европа, потоа Словени и Балканци, потоа Македонци, Бугари, Грци, Срби, а според пасошите, дури и Турци, а дури на крајот биле Егејци, Пиринци, битолчани, охриѓани итн. Единствено речиси сите биле православни и зборувале јазик сличен на српскиот, близок до бугарскиот, но сосема различен од грчкиот. На пример, Марија Тодорова појаснува дека како и кај сите национални идентитети, дури и „*Грците имаат хиерархија на повеќекратни идентитети:* Грк – Епирец – Европеец – припадник на Балканот, на Југоисточна Европа или на Медитеранот*“*.[14]

Според горенаведеното, ќе се трудам да бидам што пообјективна во однос на ова прашање, без на навлегувам во митско-поетската расправа за етничките идентитети на Балканскиот

[13] Во врска со терминологијата'флуиден идентитет', види повеќе во Zygmunt Bauman, *Identity, Conversations with Benedetto Vecchi* (Polity Press: 2004).
[14] Марија Тодорова, *Замислувајќи го Балканот* (Скопје: Магор, 2001), 63.

Полуостров. Можам само накусо да се повикам на неколку домашни и странски автори кои подетално ја обработувале оваа проблематика, поаѓајќи од реномираниот Хантингтон, кој иако смета дека националните држави формирани во Западна Европа по Француската револуција се и ќе продолжат да бидат главни актери во решавање на светските прашања, сепак не се лимитира на поистоветувањето на националниот идентитет само со постоењето на национална држава. За илустрација ги зема токму САД и СССР за време на Студената војна, држави кои го дефинираа својот идентитети врз идеолошки принципи.[15] Тој го поставува концепотот на цивилизациски идентитети, според кој препознава седум до осум цивилизации на современиот свет, и тоа западна, конфучијанска, јапонска, исламска, индуска, словенскоправославна, латиноамериканска и африканска,[16] комбинирајќи ги географските, историските, верските, националните и етничките разлики на народите во светот. Во една ваква теоретска рамка, македонскиот идентитет на иселениците во САД може да биде дефиниран и како идеолошки идентитет, особено кога ќе го поврземе со двете спротивставени емигрантски организации, МПО[17] и МНС[18], кои според својата идеолошка ориентација имаат различни решенија за македонското прашање и различна дефиниција на македонскиот идентитет.

Според Миша Глени, национализмот и националниот идентитет на Балканот кон крајот на XIX и почетокот на XX век биле изградени врз кревка основа, бидејќи дури и веќе етаблираните грчки, српски и бугарски идентитети се чувствувале загрозени од национална заедница која и денес брои едвај повеќе од два милиона жители. Што се однесува, пак, на македонскиот идентитет, Глени смета дека неговата стабилност претставувала тешка мисија ако се земе предвид оспориот регион од каде што произлегува и самиот. Идентитетот,

[15] Samuel P. Huntington, „The Clash of civilazations", *Foreign Affairs* (Summer 1993), 23-49. Достапно на: http://www.svt.ntnu.no/iss/Indra.de.Soysa/POL2003H05/ huntington_ clash%20of%20civlizations.pdf (11.7.2013).

[16] Види повеќе во: Семјуел Ф. Хантингтон, *Судирот на цивилизации и преобликувањето на светскиот поредот* (Скопје: Евро-Балкан прес, 2010).

[17] Сојузот на македонски политички организации (МПО) бил основан на 1 октомври 1922 година во Форт Вејн, Индијана, од страна на македонски и на бугарски иселеници. Во 1952 година организацијата го сменила своето име во Македонски патриотски организации. Организацијата потои и денес.

[18] Македонскиот народен сојуз (МНС) бил прогресивна македонска организација во САД и Канада и традиционален идеолошки противник на МПО. Оваа организација била формирана во 1929 година и згаснала по Втората светска војна поради политиката на САД, односно поради започнувањето на Студената војна.

според него, се менува со генерациите, за време на војни, згаснува, но и повторно се раѓа со појавата на нови држави и распадот на старите империи.[19]

Кит Браун, во обидот да го „наслика“ идентитетот на македонските иселеници на почетокот од XX век во САД, а употребувајќи ги методите на социокултурната антропологија, индуктивното истражување, интерпретацијата според контекстот и избегнувањето на „историскиот тоталитаризам“ во прилог на креирањето национална историја, а оградувајќи се од можноста за добивање сигурни резултати, го сублимира истиот во метафората „жолтиот терор на белата раса“ (‘*The yellow peril’*[20] *of the Caucasian race*’),[21] или поедноставно формулирано, Кинезите од Европа[22]. Заклучокот на Браун е дека да се докаже дека Македонците на пат кон Америка се нарекувале како такви на почетокот нод XX век, речиси половина век пред формирањето на Народна Република Македонија, претставува Сизифов труд. Тие се присутни во имиграциските статистики, но истовремено се и оспорени.[23]

Споредени со Кинезите и со Италијанците од јужна Италија, македонските доселеници ја продолжиле традицијата на печалба, односно на привремена сезонска работа. Понатаму, патувале и работеле во групи, ги споделувале ризиците, трошоците и профитот, а честопати живееле во заедница.[24] Биле стигматизирани како „заостаната раса“ заедно со Италијанците, Грците, Бугарите и ѝ припаѓале на генералната категорија Словени. Нивната стигматизација или дискриминација била поради местото на потекло – Отоманската Империја, и како народ под вековна туѓа власт се перципирале како неспособни да се водат самостојно; генералната категоризација во групата на Словените според говорот водела кон стереотипната слика

19 Glenny, *The Balkans, Nationalism, War, and the Great Powers, 1804-1999*, 158.

[20] Терминот *Yellow Peril* (жолт терор) на англиски јазик означува ’роб‘, односно неквалификуван работник со потекло од Азија, најчесто од Кина‘. Се употребувал со пејоративна конотација. Оваа метафора во однос на македонските иселеници ја има воведено Франк Гарбарино во 1909 година.

[21] Keith Brown, „The’Yellow Peril‘ of the Caucasian Race: Macedonian Migrants and National Categories in early Twentieth Century U.S. Governmental Sources“ во: *Македонскиот идентитет низ историјата* (Скопје: Институт за национална историја, 2010), 161-175.

[22] Ваквата метафора е преземена од Gabaccia Donna, „The ’Yellow Peril‘ and the ’Chinese of Europe‘: Global Perspectives on Race and Labor, 1815-1930“ во Jan & Leo Lucasen (eds.) *Migrations, Migration History, History: Old Paradigms and New Perspectives (*Berlin: Peter Lang, 1997), 177-196.

[23] Brown, „The ’Yellow Peril‘ of the Caucasian Race“, 173-174.

[24] Brown, „The ’Yellow Peril‘ of the Caucasian Race“*,* 172.

за овој народ како „*недисциплиниран и склон кон консумирање алкохол*“.[25]

Лоринг М. Денфорт прави транснационално истражување на македонските иселеници и на нивниот идентитет во Австралија. Според неговото современо истражување, Македонците можат да бидат истовремено припадници на повеќе категории, и тоа „*луѓе што живеат во Македонија; древни луѓе со коишто владееле Филип од Македон и Александар Велики; Грци; Словени; граѓани на Република Македонија“.*[26] За докажување на своите „различни видови Македонци“, Денфорт, покрај на теориската рамка, се потпира најмногу на своето антрополошко истражување во Австралија фокусирано на создавањето национални идентитети на поединечно ниво.[27] Заклучокот на неговото истражување е дека двајца браќа од исто семејство можат да развијат два различни идентитети. Тоа е примерот на Тед Јанас, Македонец во Австралија, и на Џим Јанис, Грк во Австралија.[28]

Конечно, Марија Тодорова зборува за „*специфичен балкански себе-идентитет или...неколку себе-идентитети“*[29] и за тоа дека *„во времиња на големи кризи, идентитетите можат да станат несигурни, или пак, што е почест случај, да бидат почисто дефинирани*.“[30]

Тодор Чепреганов како причина за овој т.н. менталитет на разделување кај македонските иселеници во меѓувоениот период го посочува Букурешкиот мировен договор од 1913 година и поделбата на Македонија. Според него, непостоењето на држава на македонскиот народ во тој период уште повеќе им оневозможило на иселениците да развијат заеднички национален идентитет.[31] Во прекуокеанските земји, особено во САД, каде што македонската емиграција била најбројна,

[25] Brown, „The 'Yellow Peril' of the Caucasian Race“, 172-173.
[26] Лоринг М. Денфорт, *Македонскиот конфликт: етничкиот национализам во транснационалниот свет* (Скопје: Македонска книга, 1996), 19.
[27] Денфорт, *Македонскиот конфликт: етничкиот национализам во транснационалниот свет*, 25.
[28] Денфорт, *Македонскиот конфликт: етничкиот национализам во транснационалниот свет*, 276-292.
[29] Тодорова, *Замислувајќи го Балканот,* 28.
[30] Тодорова, *Замислувајќи го Балканот,* 74.
[31] Тодор Чепреганов, „Два документи за активноста на Македонската патриотска организација меѓу двете светски војни“, *Историја*, год. XXXVIII, бр. 1-2 (Скопје: Сојуз на Историчарите на Република Македонија, 2002), 107
Денфорт, *Македонскиот конфликт: етничкиот национализам во транснационалниот свет,* 160.

дополнително настанува „геноцид преку пописно редефинирање“[32] на етничките Македонци како резултат на асимилаторската политика на Бугарија, Србија и на Грција која се пресликала и на северноамериканскиот континент.[33]

За дополнување и појаснување на гореукажаното, го поставувам следното прашање: *Како американскиот систем ги перципирил народите во периодот пред Втората светска војна?* Уште во 1899 година Бирото за имиграција започнало да ги разликува имигрантите според *расата*[34]*,* или *народите,* како и *нацијата* на која ѝ припаѓале, односно чии граѓани биле. Ваквиот начин на собирање податоци се спроведувал до 1931 година. Понекогаш службениците во Елис Ајленд[35] биле пристрасни во определувањето на категориите. Повеќето раси биле базирани на националното потекло и на јазикот.[36] Оттука Македонците, кои немале своја држава, црква и јазик, едноставно морале да се попишат во некоја од понудените категории според патните исправи или најблискиот јазик до нивниот, најчесто бугарскиот.

Пасошите како валиден документ започнале да им се бараат само на кинеските и на јапонските привремени работници во САД. Но поради безбедносни причини од национален карактер, особено за време на Првата светска војна, во 1917–1918, привремено им се барале пасоши на сите странци што влегувале во земјата во тој период. Конечно, во 1921 година употребата на пасош станала постојана

---

[32] M. Weiner, „Community Associations in Indian Politics“ (необјавено), цитирано според Clifford Geertz, *The Interpretation of Culture. Selected Essays* (New York: Basic Books, Inc., Publishers,1973), 275.

[33] Чепреганов, „Два документи за активноста на Македонската патриотска организација ...“, 108.

[34] Терминот *малцинство* се појавил подоцна. Историски, овој термин е проблематичен бидејќи многу европски доселеници формирале етнички заедници дури откако се населиле во САД. На пример, Италијанците од југот, Словените, Евреите, Грците и Унгарците биле водени како малцинства во раните години на нивното доселување. Нивните јазици, обичаи и религија се разликувале од англосаксонското мнозинство. Поради тоа, тие биле дискриминирани, живееле во сегрегација, а истовремено предизвикувале љубопитност поради својата различност. Види повеќе во: Barry Moreno, *Encyclopedia of Ellis Island* (London, Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2004),168.

[35] Елис Ајленд е остров лоциран јужно од Менхетен, во њујошкиот залив. Познат е како најголемо имиграциско пристаниште во САД, а денес функционира како историски музеј за имиграција и генеалошки истражувања. Заедно со Статуата на слободата, денес Елис Ајленд има статус на национален споменик во САД.

[36] Moreno, *Encyclopedia of Ellis Island*, 200.

процедура за сите странци. Истата година е донесен Законот за квоти[37] и покрај пасош, била потребна и виза која ја издавале американските конзулати во одредени земји.[38]

Одделението за издавање пасоши било отворено на Елис Ајленд во 1926 година. Главна задача на ова одделение била да прима пасоши од амбасадите и од конзулатите на депортираните лица, бидејќи овој документ им бил потребен на странците пред да се вратат назад во своите држави.[39] Одделението за статистика, пак, постоело со самото отворање на Елис Ајленд и неговите службеници биле задолжени за водење табеларни статистики за илјадниците странци кои пристигнувале во пристаништето. Секоја година се броел влезот и излезот на сите странци.[40] На пример, Евреите кои спаѓале во категоријата раса, доаѓале од повеќе држави, зборувале различни јазици, но никогаш не биле категоризирани според земјите на потекло (Русија, Полска, Унгарија итн.), туку според религијата. Италијанците, пак, иако сите доаѓале од Кралството Италија и биле католици по вероисповед, сепак ги делеле на северни и јужни Италијанци.

На листата од расите кои влегувале во САД помеѓу 1899 и 1931 година не се наоѓаат Македонците, а од Балканот се присутни Бугарите, Србите, Црногорците, Хрватите, Словенците, Далматинците, Босанците, Албанците и Херцеговците. Бројот на Бугарите, Србите и Црногорците е 169 030 доселеници помеѓу 1899 и 1931 година, па сметаме дека Македонците биле вброени во оваа категорија или, пак, доколку се гледало на државата на потекло или на пасошот, во зависност од периодот, можно е да се вклучувани меѓу Турците (22 942) или Грците (517 802).[41]

Според горенаведеното, а гледано од денешна перспектива, јасно е дека тогашниот поим раса и денешните термини етникум или националност не се совпаѓаат. Конкретно, ова се однесува на примерот со поделбата на Италијанците на две групи, покрај тоа што припаѓале на една иста земја формирана и прифатена според англосаксонската терминологија како национална држава, како и на издвојувањето на Далматинците и Херцеговците како посебни народи, односни раси, кои, сепак, немале посебна држава. Сметам дека одговорот на ова

[37] *Актот за квоти од 1921 година* (Quota Act of 1921) е споведен со цел да се намали масовната имиграција во САД. Овој акт е донесен привремено во 1921 година и подразбира намалување на влезот на странци на годишно ниво.
[38] Moreno, *Encyclopedia of Ellis Island*, 188.
[39] Moreno, *Encyclopedia of Ellis Island*, 188
[40] Moreno, *Encyclopedia of Ellis Island*, 222.
[41] Moreno, *Encyclopedia of Ellis Island*, 200.

прашање лежи делумно во диференцијацијата на доселениците според јазикот. Поради големиот наплив на доселеници во пристаништето Елис Ајленд и огромната палета на јазици и дијалекти што ги зборувале, во администрацијата на островот се вовеле преведувачи и толкувачи, иако многу од службениците, инспекторите и докторите, кои самите биле доселеници, зборувале течно некој странски јазик.[42]

Во тој период како одделни јазици биле запишани и следниве: ромскиот, сицилијанскиот, ладино, баскијскиот, сардинскиот итн. Некои од нив со текот на времето станале признати, односно кодифицирани јазици, а некои останале дијалекти. Водењето на дијалектите како јазици се јавува како логична процедура, бидејќи повеќето доселеници не го зборувале воопшто стандардниот јазик на државата од која потекнувале. Ова се однесувало особено на словенските јазици, на германскиот и јидишот, на унгарскиот, на шпанскиот и неговите дијалекти.[43]

Колку за илустрација, дури и денес сицилијанскиот дијалект[44] е сосема неразбирлив за некој што го зборува стандардиот италијански јазик. Потребата за ваквата строга поделба на јазиците била поради фактот што на пристаништето Елис Ајленд работеле преведувачи за имигрантите кои не умееле да комуницираат на англиски јазик. Честопати самите преведувачи биле доселеници кои претходно пристигнале во САД токму преку Елис Ајленд или преку некое друго пристаниште, како, на пример, Кастел Гарден.[45]

Од 1914 година преведувачите морале да положат повеќе тестови за да ги потврдат своите јазични познавања, да бидат полнолетни (над 18 години) и граѓани на САД. Од преведувачите се барало да ги зборуваат јазиците или да читаат и да пишуваат на нив. Нивната работа била тешка, особено во годините на масовна имиграција. Во енциклопедијата за Елис Ајленд е дадена листа на јазиците за кои биле обезбедени преведувачи во 1911 година, а меѓу нив се наоѓа и македонскиот јазик. За 36-те предвидени јазици, ја прикажувам бројната состојба на преведувачите од земјите од јужна и од источна Европа во истата година: македонски јазик – еден преведувач; бугарски – пет; грчки – осум; херцеговски – еден; унгарски – четири; српски – шест; турски – шест; босански – еден;

[42] Moreno, *Encyclopedia of Ellis Island*, 139.
[43] Moreno, *Encyclopedia of Ellis Island*, 139.
[44] Според јазичните карактеристики, сицилијанскиот би требало да е признаен како посебен јазик. Но тој не бил внесен во италијанскиот Устав како посебен, од политичко-историски причини.
[45] Moreno, *Encyclopedia of Ellis Island,* 145.

хрватски – седум; далматински – двајца; италијански – единаесет; црногорски – четири; словенечки – двајца.[46]

Конкретно за словенските јазици, било тешко да се најдат преведувачи, па затоа оние што ги вработувале биле охрабрени да научат повеќе од еден јазик. Меѓу познатите преведувачи од словенските јазици бил Емил Форман, кој зборувал хрватски, чешки, словенечки и германски.[47]

Според Јавното здравство на САД, во 1914 година најбарани јазици биле италијански, полски, јидиш и германски, грчки, руски, хрватски, словенечки, литвански, русински и унгарски. Се барало знаење на барем два од овие јазика и познавање на некој од следниве: португалски, шпански, француски, турски, сириски и скандинавски јазици.[48] Секако, барањата за познавање на јазиците била правопропорционална на бројот на имигрантите што пристигнувале во тој период. Во овој контекст, во 1917 година бил воведен *Тестот за писменост,* како дел од Законот за имиграција од истата година, со кој се барало од доселениците да бидат во можност да читаат барем 40 збора од некој јазик. Од балканските јазици, тест за писменост се спроведувал на хрватски, грчки, бугарски и на српски.[49]

За идентитетската проблематика на македонските иселеници во статистиките на САД, Кит Браун има направено едно истражување фокусирајќи се на колумната „раси и народи“ во влезните списоци на имигрантите најмногу од пристаништето Елис Ајленд, но и од Балтимор и од Галвестон.

Потребата за класифицирање на македонските имигранти во САД дошла како последица на новиот бран доселеници од Руската, Австроунгарската и од Отоманската Империја во 1890 година. Листата на раси од 1898 година е многу опширна и нема простор за индивидуална идентификација. Така, на пример, сите иселеници со потекло од Африка спаѓале едноставно во категоријата Африканци[50]; за оние од Азија постоела диференцијација само за доселениците од Кина, Кореја и од Јапонија; од државите од Централна и од Јужна Америка, само Мексиканците и Кубанците биле одвоени, додека преостанатите спаѓале во категоријата Хиспаноамериканци[51].[52]

---

[46]Moreno, *Encyclopedia of Ellis Island*, 145.
[47] Moreno, *Encyclopedia of Ellis Island,* 145.
[48] Moreno, *Encyclopedia of Ellis Island*, 124-126.
[49] Moreno, *Encyclopedia of Ellis Island*, 145.
[50] Точната категорија на Африканците на англиски јазик во тој период била *Black African*, која се разликува од денешната *African American*.
[51] На англиски јазик *Spanish Americans*.
[52] Brown, „The 'Yellow Peril' of the Caucasian Race“, 164-166.

Што се однесува на иселениците од европскиот континент, ситуацијата е посложена. Имено, според поделбата на раси од тој период, се јавува една дихотомија на политичко државјанство *versus* припадност според историска, културна и јазична рамка. Така, Швајцарците биле поделени на лингвистичка основа на Германци, Французи и Италијанци. Белгијци како посебна категорија немало, но имало Флемиши. Ирците, Шкотите, Англичаните и Велшаните биле регистрирани одделно. Најдетални поделби имало за припадниците на Руската, Австроунгарската и на Отоманската Империја, но податоците варираат во различни документи и извештаи.[53]

На пример, во податоците за расите и за земјата на раѓање во едно писмо до Имиграциската комисија, датирано на 15 декември 1908 година, во листата на раси во „европска" Турција биле наведени Бугарите, Грците, Евреите, Македонците, Црногорците, Србите, Сиријците и Турците.[54]

Како што истакнува и самиот Кит Браун, интересна е забелешката дека Албанците не постоеле како посебна нација ниту во листите од 1889 година, ниту во горенаведеното мапирање од 1908 година. Тие се појавиле на имиграциските листи дури во 1930 година, иако прогласиле независност во 1912 година, а истата била признаена во 1913 година. Од друга страна, пак, во *Речникот за раси и народи*, издаден од Конгресот на САД во 1911 година, Македонците биле изоставени, а кај Албанците пишува дека се класифицираат според грчиот јазик.[55]

Кит Браун смета дека интерпретацијата на раси и народи во САД е резултат и на една хибридна позиција добиена од отоманските политичари и елитата на Патријаршијата.[56] Во своето истражување Кит Браун ги анализирал имиграциските листи на иселениците кои пристигнале во Елис Ајленд од 1903 до 1913 година и ја декларирале како земја на потекло Македонија или Турција во Европа. Од 19 011 листи, над 1 000 биле Грци, над 1 000 Турци, околу 170 Ромаци, 492 Срби, 238 Албанци, 3 422 Бугари, а 12 634 Македонци влегле во официјалните статистики, иако во тој период тоа обележје било противзаконско, односно не постоело како опција во графите. Слични податоци има и за пристаништата во Балтимор и во Галвестон.[57]

[53] Brown, „The 'Yellow Peril' of the Caucasian Race", 164-166.
[54] Brown, „The 'Yellow Peril' of the Caucasian Race", 166.
[55] Brown, „The 'Yellow Peril' of the Caucasian Race", 167.
[56] Brown, „The 'Yellow Peril' of the Caucasian Race", 168.
[57] Brown, „The 'Yellow Peril' of the Caucasian Race", 168-169.

Следствено, според официјалната имиграциска политика на САД и националните истории на Бугарија и на Грција, обележјето Македонец не требало да постои, но сепак го има. Има и документи каде што Македонец е презапишан како Бугарин или Србин во графата раси и народи.[58] Тоа го остава отворено прашањето како категоријата Македонец успеала да влезе во документацијата кога е јасно дека пред сè на бродските компании и на самите иселеници им било во прилог да го направат администратиовниот преглед на Елис Ајленд што помалку проблематичен. Македонските иселеници продолжиле да се изјаснуваат како Македонци во следните шест години, а инспекторите од Елис Ајленд тоа очигледно им го дозволувале, иако не постоела графа за таква идентификација. Сепак понатаму, најверојатно под политичко влијание, во официјалните државни статистики сите овие Македонци се преименувани во Бугари во годишните изводи презентирани пред Конгресот. Како причина за таквото преименување се давало „патриотско погрешно толкување". Ова е голем доказ дека гласот на обичниот народ бил посилен во самоопределувањето како Македонци, а не како Бугари во текот на иселеничкиот процес.[59]

[58] Кит Браун приложува некои примери каде што се забележува овој феномен. Истото го имам забележано во моето тековно истражување на пописите на САД од 1920, 1930 и од 1940 година. Во неколку случаи местото на раѓање *Македонија* е прецртано и дополнето е со поситни букви и различен ракопис *Грција*. Истото се забележува и кај јазикот: македонскиот се прецртува и се дополнува бугарски. Во одредени случаи не се прецртува *Македонија* и македонски, само се дополнуваат новите ознаки во истата графа со поситни букви, најчесто во десниот горен агол.

[59] Brown, „The 'Yellow Peril' of the Caucasian Race", 170.

Irena AVIROVIKJ

MACEDONIAN IMMIGRANTS IN THE U.S. IMMIGRATION RECORDS DURING THE INTERWAR PERIOD: IDENTITY DEBATE

- s u m m a r y -

Migration flows from Macedonia to overseas countries, in particular to the United States of America and Canada began at the end of the 19th century and continued with different frequency until the mid-1920s when the migration route changed towards Australia.

The fact that many domestic authors have researched this issue, which represents a subject of interest even nowadays, it is a sufficient indication of its importance in the Macedonian past and present. In this context, analyzing migration studies in the interwar period is especially important for monitoring the outcome of the Macedonian question and proving the existence of the Macedonian nation which *de jure* was not internationally recognized until the establishment of the People's Republic of Macedonia in 1944. Consequently, by exploring a group of people who *de facto* existed, but for historical and political reasons failed to establish a formal legal country until 1944, my attempt in this paper will be to open a debate in regard to the Macedonian migrant's identity in the USA in the interwar period from the American perspective.

Ledia DUSHKU
Institute of History,
Center for Albanian
Studies – Tirana

УДК 94 (496.5: 495)
“1912/13“

ALBANIA AND GREECE IN THE COURSE OF THE FIRST BALKAN WAR

Greece in support of the Serbian plan

By the end of September 1912, the Balkan states began to demonstrate openly their war preparations. Precisely, the war declaration of October 8th that Montenegro addressed to the Ottoman Empire marked the beginning of the First Balkan War was. A few days later, on October 17, this declaration was supported by Serbia and Bulgaria. The anti-Ottoman coalition of the Balkan states was completed with Greece’s entry into the war on October 18, 1912.

This course of war already in favor of the Balkan states raised the issue concerning the division of Ottoman Empire’s territories, which involved even Albanian territories. Discussions among Allies become more intense by the end of October when the Great Powers declared the change of the status quo in the Balkans. Serbia took a firm stand on its position. Recreating "Old Serbia" constituted the ultimate goal of Serbian policy. Annexation of northern Albanian territories, which were considered as an essential part of the “Serbian historic nation” justified the above mentioned goal. Serbia wanted to obtain these territories in order to access the Adriatic coastline which it considered vital to its own existence. The prime minister, Nikola P. Pasich (Nikola Pašić) stated that without this access, the Serbian state could not breathe and it would boil like a sealed pot. “Depriving it from this right on grounds that those areas are Albanian lands means inhibiting the natural settling of the Balkan issue and forming a new

situation which could be unstable", he concludes.[1] Access to the Adriatic Sea would enable Serbia's much desired secession from the Austro-Hungarian economic and trade dependence.

Regarding the possibility of creating an autonomous Albanian mini-state, the Serbian government explicitly rejected it. Instead, it would grant educational and cultural autonomy to the Albanians who would be part of the Serbian state. Wanting to permanently rid of Austro-Hungary's interference on the Adriatic coast, Serbia claimed to share Albanian territories with Montenegro and Greece. This claim was sanctioned on March 13, 1912, in the secret appendix of the Serbian-Bulgarian Treaty, according to which the Greek-Albanian border line should begin in the north of Valona, near Seman River and end in Manastir[2] between Lake Ohrid and Prespa[3]. Following this line, the Greek state should allegedly include within its borders even Valona and Sazan Island.

The Greek government was not very clear about the political future of Albanian territories. In principle, it was not against an autonomous Albanian state, but its southern borders should undoubtedly satisfy the Greek territorial claims in the lower regions of Ioannina Vilayet[4]. In the first moments of the Balkan War, Greece considered it opportune the creation of an autonomous Albania, with territories limited only to Sanjaks of Elbasan and Berat[5]. Athens took this stand because it feared Austro-Hungary's intervention[6].

The Dual Kingdom considered the Balkans its own and only area of influence, where it could be measured with other Great Powers. The loss of influence over Slavic states after 1878 and the need to prevent Italy from

---

[1] Zekeria Cana, *Politika e Serbisë kundrejt çështjes shqiptare 1903-1913* (Prishtinë: Shtypshkronja "KGT", 2006), 311-312. Pasich's circular for Serbian Legations, October 25, 1912.

[2] Manastir an Ottoman-Turkish name of Bitola the city in the Republic of Macedonia.

[3] Cana*, Politika e Serbisë kundrejt çështjes shqiptare,* 316.

[4] *Haus und Hof Staats Archiv, Wien, Politisches Archiv, Albanien* (hereinafter: *HHSt.A.PA.A),* in *Arkivi i Institutit të Historisë* (hereinafter*: AIH)*, Vj. 22-23-2364. Day report on the Greek Minister's visit to the Austro-Hungarian Ministry of Foreign Affairs, Vienna, 9 November 1912.

[5] The Sanjak of Elbasan was part of Manastir Vilayet. It comprised Kazas of Elbasan, Çermenikë, Peqin and Gramsh. Sanjak of Berat was part of Ioannina Vilayet and it consisted of Kazas of Berat, Valona, Myzeqe, Mallakastra, Skrapari and Tomorrica. Both sanjaks had a population of absolute Albanian majority. *See*: *Historia e Popullit Shqiptar,* Volume II (Rilindja Kombëtare vitet 30 të shek. XIX-1912), Publication of the Academy of Sciences of the Republic of Albania, Institute of History, (Tiranë: "Toena", 2002), 42-44.

[6] Zef Prela, "Problemi shqiptar dhe politika austro-hungareze (1897-1912)" in: *Mbi Lëvizjen Kombëtare Shqiptare (përmbledhje studimesh kushtuar 50 vjetorit të Shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë),* (Tiranë: "Mihal Duri", 1962) 190.

having the best advantage over the whole region, led to a revision of the Austro-Hungarian policies. The Albanian question as well as attempts to successfully settle it had become *Ballhausplatz'*s (Ministry of Foreign Affairs of Austro-Hungary) most important political and strategic program in the Balkan Peninsula. The geographical position of Albanian territories which extended to the eastern Adriatic coast, less than 60 miles off the Italian coast, made them worth in view of Austria-Hungary interests, which did not want a Russian satellite-state established along these coastlines. The creation of an Albanian state hindered expansion of Slav neighbors. Albania, along with Bosnia-Herzegovina and Greece, constituted the Dual Kingdom's so much envied anti-Slavic cord in the Balkans.

Austro-Hungary was also interested in the northern Albanian Catholic population, who was taken under the protection of Vienna Empire due to the *Kultursprotektorat*. On the other hand, by supporting the Albanians, not only had Vienna secured its influence in Albania, but it could balance and avoid Italian influence there. According to the Memorandum of 1907, the Austro-Hungarian political program for Albania and Albanians was summarized in the phrase "Albania for the Albanians"[7].

The outbreak and course of the First Balkan War bore in itself dangerous consequences for the Dual Kingdom[8], which felt the need to intervene vigorously by the end of October, when it became evident that it was difficult to maintain the status quo in the Balkans. Ottoman military defeats in war fronts, forced Vienna to abandon Chancellor Andrassy's concept: he associated the absolute Austria-Hungary's ascendancy in Albanian territories with the existence of the Ottoman Empire in the Balkans. Under the new circumstances, the Ministry of Foreign Affairs held a series of meetings, to adapt the Austro-Hungarian position. After lengthy discussions, senior officials determined that one of the priorities of Vienna's foreign policy was the creation of the autonomous or independent Albanian state[9]. It had to be created in order to maintain the Balkan balance

[7] *HHSt,A,PA,A* in *AIH*, Vj. 17-3-373, Memorandum related to the Albanian Question, Szovalany, October 4, 1907.

[8] As some of the dangerous consequences for Austro-Hungary, we can list: the expanding and strengthening of Slavic states in the Balkans; an increase in the Russian influence there; the decline of Ottoman Empire; a growth in the liberation war of Slavic peoples comprising Austro-Hungary, a war which was putting at stake the territorial integrity of the Habsburg state besides the revival of Italian aspirations for the Adriatic's east coast. For more information see: Stefanaq Pollo**,** "Shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë", in: *Mbi Lëvizjen Kombëtare Shqiptare (*Përmbledhje studimesh kushtuar 50 vjetorit të Shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë) (Tiranë: "Mihal Duri", 1962), 64-102.

[9] Karl Kaser, "The Balkan Wars, 1912-13: an Austrian perspective", in: *Crossroads of European Histories* (Counsil of Europe, December, 2006), 135.

and to prevent the Slavs' unlimited hegemony in the Balkans. Albania was seen as an obstacle to Serbia, which sought access to the Adriatic Sea, independently from Montenegro. Meanwhile, Austria-Hungary was trying to bring other Balkan countries, Greece and Romania in the orbit of the Triple Alliance[10].

Greece's involvement in Triple Alliance direct influence was difficult to achieve. It was a member of the Balkan League and as such it had its own obligations towards it. Alternatively, the Greek position there was quite fragile. Greece was considered a small ally by Bulgaria and less important than Bulgaria by Serbia[11]. To ensure good and stable relations with Serbia and a satisfactory border agreement with Bulgaria, the Greek government was willing to sacrifice the existence of Albania. Its only concern had to be the fact that, if Athens did not support Serbia's access to the Adriatic Sea, Serbia could achieve it through an alliance with Italy. In the terms of the frequent Italian-Serbian meetings in late October and early November, the Serbian-Italian alliance did not seem impossible[12]. Its realization was a step toward legitimizing the Italian influence in southern Albanian territories and controlling the Strait of Otranto, which was in stark contrast with Greek interests there. On the other hand, if Serbia did not obtain support for accessing the Adriatic, it might request access to the Aegean Sea, which was strongly opposed by Greece[13].

Greece was also concerned about disagreements with Bulgaria over the common border. Bulgarian claims were considered farfetched[14]. These concerns aggravated due to the fact that Sofia had not answered Greek efforts to reach a common agreement about the determination of territorial claims. It seemed that Bulgaria did not intend to concede Thrace to Greece.

Under these circumstances, Athens responded positively to Belgrade's invitation for talks on 20th October 1912. Serbian-Greek meetings began in late October and continued until early November. Greece urged Serbia to play an intermediary role for achieving a Greek-Bulgarian

---

[10] Raymond Poincaré, *Lufta e Parë dhe e Dytë Ballkanike si dhe Konferenca e Londrës (1912-1913)*, trans. Shaqir Shehu (Prishtinë: "Logos", 2006), 288.

[11] Michael Llewellyn Smith, "Venizelo's diplomacy, 1910-1913", in: *Eleftherios Venizelos: The trials of Statesmanship*, ed Paschalis M. Kitromilides, (Edinburgh: Universitety Press, 2006) 147.

[12] In relation to the Serbo-Italian meetings *see*: Cana, *Politika e Serbisë kundrejt çështjes shqiptare ,* 305-312.

[13] *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, Vol. 9 (Part II), ed G.P. Gooch and Harold Temperley, (London: 1934), 118, Telegram from the British ambassador in Berlin to the secretary of Foreign Affairs, Berlin, 8 November 1912.

[14] Ch. Fragistas, "The Balkan wars, their meaning in the history of Greece", *Balkan Studies*, Vol. 3, No. 2, (1962) 252-253.

border agreement in order to ensure the longevity of the Balkan Alliance. It also responded positively to the proposal to divide between them all Albanian territories. In return, Greece agreed to support Serbian claims of access to the Adriatic Sea, not only through diplomatic channels, but also through armed force[15].

On 8 November 1912, the head of Greek diplomacy, Lambros Coromilas (Koromilas) declared to the representatives of the Serbian Ministry of Foreign Affairs, that with the establishment of a common Serbian-Greek border, it would be sacrificed the idea of creating an autonomous Albanian state[16]. He reinforced this attitude in the meeting with his Russian counterpart. Thus, the Greek government considered an autonomous Albania as a hazard to Balkan Alliance and an ample opportunity for Austria-Hungary's intervention in the Balkans[17].

In fulfillment of the promises given to Serbia, Prime Minister E. Venizelos and Greek Foreign Minister held meetings with the Austro-Hungarian Minister in Athens. Those meetings served as an incentive for dividing Albanian territories among Balkan allies. Furthermore, Coromilas bravely stated that such a move was in the interest of the Austro-Hungarian policy. This was the only way of eradicating once and for all the complications in the Balkans because these territories would cease being the apple of discord between the two Adriatic powers, Austro-Hungary and Italy[18]. As for the Albanians, they would feel happy under the new rulers over the time. For the head of Greek diplomacy, a small Albania was an aborted child, and a Greater Albania was an impossible feat[19]. Meanwhile, the meetings did not hide the support the Greek government had decided to give to their Serbian counterpart-- this move was vindicated by the fact that Serbia's access to the Adriatic Sea and the Albanian question were related to Greece's interests.

---

[15] Lefter S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, (Holt, Rinehart and Winston, 1958) 510.

[16] Cana, *Politika e Serbisë kundrejt çështjes shqiptare*, 316.

[17] Prela, "Problemi shqiptar dhe politika", 190.

[18] *HHSt.A.PA.A* in *AIH*, Vj. 22-24-2414, Telegram from the Austro-Hungarian minister in Athens to the Ministry of Foreign Affairs, Athens, 14 November 1912. On his meeting with Coromilas; *Ibid.*, Vj. 22-24-2423, Telegram from the Austro-Hungarian minister in Athens to the Ministry of Foreign Affairs, Athens, 15 November 1912. On his meeting with Coromilas; *Ibid.*, Vj. 22-25-2546, Telegram from the Austro-Hungarian minister in Athens to the Ministry of Foreign Affairs, 28 November 1912. On the meeting with Venizelos and Coromilas.

[19] *HHSt.A.PA.A* in *AIH*, Vj. 22-25-2546, Telegram from the Austro-Hungarian minister in Athens to the Ministry of Foreign Affairs, 28 November 1912. On his meeting with Venizelos and Coromilas.

In this situation which was becoming increasingly complex and disturbing, the Austro-Hungarian Minister of Foreign Affairs, Count Berchtold, on 17 November 1912, asked Italy's cooperation regarding the settlement of the Albanian problem. In a telegram addressed to his Italian counterpart, he recognized their common interest in creating an autonomous Albania, which should include within its boundaries "all the territories inhabited exclusively by Albanians or at least provinces with an Albanian majority." [20] Austria-Hungary did not support Serbia's access to the Adriatic. However it agreed to give Greece the territory south of the river Calamas[21].

In contrast to Vienna, Rome was skeptical, especially regarding the maturity of the Albanians to secure and protect their autonomy. Italian Foreign Minister, the San Giuliano did not hesitate to define Albania as "a poor and primitive place which any neighboring country wanted to tear apart" [22]. He also doubted that Greece would be satisfied with the border up to Calamas river because its aspirations amounted farther in the North[23]. Nevertheless, Italy had understood that the future fate of the Albanian territories had special significance for Italy itself since they were closely related to both the rivalry with Austria-Hungary for supremacy in the Adriatic, and all its expansionist policy towards the Balkan Peninsula[24]. Italian circles could not be inattentive towards the strengthening of Serbia and Greece on the Adriatic and Ionian Seas. Furthermore the old saying: "there were only two options between Italy and Austria-Hungary: either alliance or war" continued to sound actual. To avoid any surprises, the *Consulta* (Ministry of Foreign Affairs of Italy) chose the former, i.e. the alliance. Thus, Rome upheld Vienna's stance in favor of the Albanian question, but against Serbian and Greek claims and intervention of the Entente Powers. On November 26, 1912, San Giuliano announced Italy's support of Berchtold's proposal[25]. Meanwhile, there began discussions on the renewal of the Triple Pact which was declared in early December. The

[20] *HHSt.A.PA.A* in *AIH*, Vj. 22-7-709, Telegram from the Austro-Hungarian minister of Foreign Affairs to his Italian counterpart (through the Austro-Hungarian ambassador in Rome), Budapest, 17 November 1912.
[21] *Ibid.*
[22] *HHSt.A.PA.A* in *AIH,* Vj. 22-11-1163, Telegram from the Austro-Hungarian ambassador in Rome to Ministry of Foreign Affairs, Rome, 19 November 1912. On the meeting with the Italian minister of Foreign Affairs, San Giuliano.
[23] *Ibid.*
[24] Arben Puto, *Historia diplomatike e çështjes shqiptare, 1878-1926*, (Tiranë: "Albin", 2003) 85.
[25] *HHSt.A.PA.A* në *AIH*, Vj. 22-14-1424, Italy's response to Austro-Hungary's proposals regarding the issue of Albania's autonomy, Rome, 26 November 1912.

Pact would provide to Italy, Austria-Hungary's support, to block the penetration of other influences on the Adriatic Sea and it would force Austro-Hungary not to take any action in the Balkans without consulting Italy[26]. In this way, both powers shared their impact on Albania.

The attitude of the two Adriatic Powers and the support they had decided to give to the Albanian question urged Balkan states to accelerate military action. They intended to conquer the claimed territories in the North and South as soon as possible, before reaching a ceasefire agreement with the Ottoman Empire and before the Ambassadors Conference in London.

Southern territories under the Greek army attack: Himara's invasion

In the overall context of military operations, the Balkan states considered Albanian areas as Ottoman territories. Greece made no exception. The main aim of the Greek operations was their "liberation" and then, proper union with the Greek state. If this could not be achieved for all claimed areas, some of them could be used as a means of exchange to annex at least the "intolerable territories"—this is how the Greek government referred to the areas south of Himara (Chimara) - Korça (Korcha) line.

The moment Greece declared its participation in the Balkan Wars, it established the naval blockade. The move was intended to block all Ottoman ports by preventing ships' circulation along coastal areas controlled by the Greek fleet. The blockade affected even the Ionian coastline: from the Gulf of Arta up to the south of Igoumenitsa. It led to the occupation of port-towns by Greek fleet and facilitated the Greek army's military operations on terrain. On November 3, 1912, Greek troops captured Preveza, a city regarded as an advanced position for defending the castle of Ioaninna. Later, the Greek navy bombed Igoumenitsa and Saranda. On November 4, 1912, the Greek blockade advanced up to Valona.

The agreement reached with Serbia and the support that Greece had decided to grant, seemed to justify not only the establishment of the naval blockade in Valona, but also the city's occupation. However the plan for the occupation of the coastal city was suspended, by the Italian and Austro-Hungarian notes, which arrived at the Greek Foreign Ministry, on 5 and 6 November 1912[27]. For Rome and Vienna, blocking the coast up to Valona could never be justified only by military reasons. If the Greek government

[26] Puto, *Historia diplomatike e çështjes shqiptare,* 85-86.

[27] *HHSt.A.PA.A* in *AIH*, Vj. 22-18-1839, Telegram from the Italian Ministry of Foreign Affairs to the Legation in Athens, Rome, 5 November 1912; *Ibid.* Vj. 22-23-2343, Notification from the Austro-Hungarian Foreign Ministry for the Legation in Athens, Vienna, 6 November 1912.

would continue to insist, the "political opinion in Austria and Italy would influence at the expense of Greek interests." [28] The blocking of Valona's coast directly affected Italian strategic interests and Austrian trade. For the two Adriatic powers, the port of Valona - Mediterranean's gate, just 40 miles from Otranto, was considered the "throat". "If any of us presses on it", stated the Austro-Hungarian Ambassador in Rome, "the other person dies because of suffocation". For this reason, he continued, Valona should not belong to us, neither to Italy, nor to any small Balkan state [i.e. Greece], whose political prospect is not safe" [29].

The above interventions forced the Greek government to adjust its attitude. It decided to advance only in Himara. The march further on would depend on the stance that the Italian government would adopt after the landing of troops on Himariote coast. Since the occupation of Himara was more related to foreign policy than to military needs, it was considered appropriate to have the "locals" march in instead of the regular Greek army.

The landing on Himara began with the consent of the government and the General Command of the Greek army[30]. As head of the military, by order of Athens, was appointed the self-declared "Leader of Himara" Spyros Spyromilios[31], who was engaged in the Ionian Islands Command based in Corfu. He was born in Himara, but was raised and lived in Greece. As a gendarmerie officer, Major Spiromilios served devotedly to Greek national issues. He was distinguished as a zealous volunteer in Greek bands which had operated in the province of Kastoria and had encouraged Hellenistic spirit in the province's population. Since Himara was an area away from any contact with the Army of Epirus, the General Command of the Greek army made available for Spyromilios the warship "Acheloos", which contained on board Himariote volunteers residing in Greece, as well as 200 Cretan volunteers, sent by the Greek commander of the Army of Epirus[32]. On November 18, 1912, troops landed on Spille. Shortly after,

---

[28] *HHSt.A.PA.A* in *AIH*, Vj. 22-23-2343, Notification from the Austro-Hungarian Foreign Ministry for the Legation in Athens, Vienna, 6 November 1912.

[29] *HHSt.A.PA.A*. in *AIH*, Vj. 22-25-2531, Report of the Austro-Hungarian ambassador in Rome for the Minister of Foreign Affairs, Rome, 26 November 1912.

[30] Milton Spyromilios, *Έλλας καί Άλβανία*, (Cairo: 1942). It was utilized the material in *AIH*, A-IV-213, Milto Spiromilo, *Shqipëria dhe Greqia*, 30.

[31] *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου και Ελληνοαλβανικές Σχέσεις,* επιμέλεια: Βασίλειος Κόντης, Έγγραφα από το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, Τόμος Ι, 1897-1918, (Αθηνα: Εστιασ, 2004) 301-302, commander of Himara's invasion, Spiromilios for the Foreign Ministry, Himara, 7/20 September, 1913.

[32] *Greek lands in history, Epirus, 4000 years of Greek history and civilization*, ed M.B. Sakellariou, Ekdotike Athenon S.A. (Athens: The Demetrius and Egle Botzaris Foundation, 1997) 367.

were seized Center Himara, Qeparo, Kudhës, Pilur, Vuno, Dhërmi and Palasa. In order not to directly implicate the Greek government and to make the impression of a local revolt, it was not the Greek flag raised in the occupied areas, but the so-called Himariote flag. It had the colors of the Greek flag and 7 stars in the middle, symbolizing the seven villages of the Himara province.

According to the researcher Timo Dilo, the action taken by the "locals" and the raising of the "Himariote flag" were meant to anticipate subsequent developments and the internationals' stance[33]. Were the Great Powers to agree that the province of Himara had to remain in Albania, at least it would be granted privileges in the form of Canon Law which Himara enjoyed in the Ottoman Empire[34]. In this context, it should be considered the order that Spyromilios gave to his troops about occupying only provinces that enjoyed privileges by the Ottoman State and raising the "himariote" flag there. Athens's government reckoned that it would be easier to obtain privileges if the regular Greek army stood away from the province's invasion.

After Spiromilios settled in Himara, Greek ships bombed Valona [35]. The issue of the city's occupation seemed to have emerged again for the Greek government. Spiromilios felt unsafe in Himara, because, as reported in Athens, he was continuously raided by Albanians. Under the direction of Eqrem Vlora, who was commander of the territorial defense troops of the Ottoman army at that time, Albanians had turned into a constant concern for his forces. In order to cope with their attacks, Spiromilios requested Valona's invasion. Being unable to do it by himself, because he lacked in military forces, he insisted that the Greek army took over the action[36].

Valona's occupation was conditioned by Sazan Island's invasion. In contrast to Himara the military action in Sazan was taken over by the Greek fleet, which legitimized it by raising the Greek flag on the island. Sazan's strategic importance was undeniable, since along with Valona Bay, it possessed the Strait of Otranto. But the island's value without Valona, was relative. This is the reason why before the Greek government was raised the issue of the costal town's invasion[37]. Owning both the town and the island

[33] Timo Dilo, *Invazionet greke në Shqipërinë e Jugut*, manuscript in *AIH*, A-IV-330, 4.

[34] Old privileges for the province of Himara date back to 1510. They were based on the will of Sultan Selim I, recycled in 1570 by Selim III. Privileges accorded to Himariotes were: arms possession, municipal autonomy; special flag only in battles, all direct taxes were limited to a fixed amount of 12,000 Grosh. *See*: Ledia Dushku, *Kur historia ndau dy popuj fqinj. Shqipëria dhe Greqia 1912-1914*, (Tiranë, "Kristalina KH", 2012) 315

[35] Lef Nosi, *Dokumente Historike, 1912-1918*, (Tiranë: "Nënë Tereza", 2007) 52-53.

[36] Spyromilios, *Ἑλλας καί Ἀλβανία*, *(*translation in *AIH*, p. 31).

[37] *HHSt.A.PA.A* in *AIH*, Vj. 22-18-1839, Prime Minister Venizelos's speech on Sazan's issue at the Greek Parliament.

in front of it, it would be easier for the Greek government to exert pressure on the Great Powers so as to obtain the "intolerable territories". But the Greek government was aware of the difficulties in holding the island for a long time. Due to its strategic importance and their common interest in maintaining peace in Europe, the Great Powers would not leave Sazan in the hands of any maritime power, even if it was a second hand one such as Greece[38].

Prime Minister Venizelos remained undecided about attacking Valona. Initially he agreed to start preparations, but several days later, he changed his mind. He did not consider Valona worth undertaking military actions. The reason was related to the fact that he feared Italy. Considering Italy the Greek race's greatest foe, the Prime Minister thought that Valona's invasion by the Greek army would lead to Italian military response. Due to the complex situation Greece was found, due to alienation with Austria-Hungary and frictions with Bulgaria, the head of Greek government did not dare to take on even an open animosity with Italy. The fact that the Italian government had strongly reacted against the deployment in Himara, made him reluctant to take the military action in Valona. But, in diplomatic meetings, Greece did not give up the desire to occupy the coastal town. Koromilas continued to insist that it should definitely be ceded to Greece, whose northern border had to start from Valona Bay, continue in the north of Tepelena and then through Panariti and Dangëllia mountains including the picturesque village of Voskopoja[39].

The retreat from Valona was replaced by the Greek government's orientation and later, its decision to deploy in Saranda. Landing there was directly related to the importance of seizing the castle of Ioannina, which was besieged by the Greek army on November 8, 1912. Venizelos assumed that the army's deployment in Saranda would contribute to the occupation of the road connecting Valona with Ioannina. In this way the Greek army blocked the castle on four sides, facilitating the seizing[40].

In this extremely dangerous situation for the political future of the Albanian territories, is revealed the Albanians' reaction.

Departure for Valona and Greek obstacles

The last days of October, when Ismail Kemal Vlora departed from Istanbul to Bucharest, the First Balkan War was entering the last phase. The broken Ottoman army tried in vain to resist the attack of the Balkan armies.

---

[38] *Ibid.*

[39] *HHSt.A.PA.A* in *AIH*, Vj. 22-25-2541, Telegram from Berchtold to the Austro-Hungarian ambassador in Rome, Vienna, 27 November 1912. On the meeting with Coromilas.

[40] Spyromilios, *Έλλας καί Άλβανία (*translation in *AIH*, p. 33).

The defeat in Lule Burgas, a small town 10 km from Istanbul, would enter history as the Great Defeat's Day. The principle of maintaining the status quo, requested by the Great Powers, was a burned card. The "principled" goals of the beginning of the War had given way to the Balkan allies' contradictions regarding the division of Ottoman territorial heritage. The course of the War and the Balkan armies' advance in Albanian areas increased the concern and awareness of the Albanian National Movement. It was absolutely necessary to take immediate and concrete actions in accordance with the movements of the Great Powers which were genuinely concerned about the political future of Albanian territories.

Ismail Kemal Vlora's journey to the Romanian capital was directly linked to the Albanian efforts to respond to the context of the Balkan War. Dhimitër Berati, participant in the meetings in Bucharest, provides testimony on the project Ismail Kemal claimed to carry out[41]. The end of the Balkan War would lead to a redefinition of the boundaries in the Balkans. The expansion of the Slavic front was quite evident. In this situation, Ismail Kemal thought that Romania, along with Albania and Greece should give birth to a second group in the Balkans, which would balance the Slavic one, comprising Serbia, Bulgaria and Montenegro. Only through this division, it was possible to achieve a certain kind of balance and peace on the Balkan Peninsula. According to him, the desire to establish this balance was one of the reasons why Austro-Hungary was determined to support the creation of the Albanian state[42]. The implementation of this project necessitated both the support of the dual Kingdom as well as Greece's and Romania's assistance.

On his arrival to Bucharest, Ismail Kemal Vlora met with the Romanian Minister of the Interior, Take Ionescu, who pledged Romania's support to the Albanian question[43]. Among other things, his interest was also related to the Vlach population, which Romania aimed at detaching from the Greek influence by making it part of the Albanian state. Now, Ismail Kemal needed a confirmation of support from the Triple Alliance powers and Greece.

In the implementation of the Bucharest meeting's decisions, in the first week of November, Ismail Kemal Vlora, accompanied by Luigj Gurakuqi,

---

[41] *Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë* (hereinafter: *AQSh)*, Fondi (hereinafter: F.) 20, Dosja (hereinafter: D.) 12, fl. 9, Dhimitër Berati for the Independence of Albania.

[42] *British Documents on the Origins,* Vol. 9 (Part II), 130, Telegram from the British ambassador in Vienna to the Secretary of Foreign Affairs in London, Vienna, 10 November 1912. On the meeting with Ismail Kemal.

[43] *AQSH*, F. 20, D. 12, fl. 9. Dhimitër Berati for the Independence of Albania.

left Bucharest and headed towards Budapest and Vienna where he rightfully expected to find support for the political future of the Albanian territories. In the meetings held with Austro-Hungarian and Italian diplomats, he was convinced it was time to leave aside the project of autonomy and move to independence issue. After securing support from the Adriatic powers, the only thing left was to discuss with the Greek government.

Just as it had happened in other important moments for the Albanians, even this time Ismail Kemal did not hesitate to seek Athens's support. He considered that the Greek government would be in favor of the struggle of the Albanian people and would also declare in favor of the common interests of Greece and Albania[44]. In mid-November 1912, through the Greek Minister in Vienna, I. Kemal alerted the Foreign Minister, Koromilas, on the initiative to declare independence and the support that he had managed to secure from Austria-Hungary[45].

The Albanian provisional government that would be formed would not take part in the Balkan War. By this announcement, Ismail Kemal Vlora seemed, on one hand, to aim at preventing the invasion of Albanian territory by the Greek army and, on the other hand, somehow appeasing Greece about Albanian participation as part of the Ottoman army in the war. Aware of the problems that would be caused due to the borders issue, he asked the Greek government "to recognize the Albanian provisional government with the reservation of the future boundary delimitations, and thus to give proof of their sympathies for Albania,, which could provide for Greece very important services against the Slavic bloc"[46]. One can infer based on this support that Ismail Kemal still continued to believe in the creation of an anti-Slavic bloc in the Balkans, and that he wanted to detach Greece from the existing coalition and make it part of his own.

But was Greece ready to support the Albanians in this very important undertaking for their political future?

Among the Greek statesmen, it was distinguished a group with a promising approach to the Albanian question. It was promoted by the Director of the Office of Political Affairs at the Greek Ministry of Foreign Affairs, the Arvanite from Hydra, Andonis Sahturis, who was also the political adviser of the commander of Epirus Army[47]. He was quite knowledgeable about the Albanian question and had prepared several comprehensive reports and studies about it for the Greek government. By

[44] Basil Kondis, *Greece and Albania 1908-1914, (*Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1976) 89.
[45] *Ibid*.
[46] *Ibid.*
[47] Spyromilios, *Έλλας καί Άλβανία* (translation in *AIH*, p. 32- 33).

supporting Albanians in Declaring their Independence in Valona, Sahturis and his supporters hoped to prevent a possible invasion of the city by Italy and also to show Europe and the majority of Albanians, Greece's good intentions in the establishment of the Albanian state, tolerating nothing with regard to the southern border issue. Helping Albanians, the group expected to detach Albania from the Austro - Hungarian and above all, from the Italian influence. But Sahturis's considerations failed to convince most members of the Greek government. They were upheld only by a minister, all others were against them.

Athens's position regarding the independence of Albanian territories is expressed in the foreign ministers' response of 16 November 1912, conveyed to Ismail Kemal through the general Greek consul in Trieste. "You should tell him - he recommended the consul, - that you have not yet received instructions from your government but you are of the opinion that the Greek government should know the frontiers of the Albania"[48]. At first glance, his words showed apprehension for Ismail Kemal's concern about the frontiers. It gives the impression that the Greek government was not affected by Albania's Declaration of Independence. This is also how the Greek response seemed to have been interpreted by Ismail Kemal himself. In a meeting with the Austro-Hungarian Vice Consul in Durazzo, Rudnay, before heading to Valona, he confirmed the Greek government's promise to support the Declaration of Independence[49].

Although the Greek government did not appear willing to openly declare its position to Ismail Kemal, it would not support the Albanians' lofty act[50]. Despite mutual sympathy between top Greek officials and Ismail Kemal Vlora, the new circumstances created in the Balkans, the close relationship and common plans with Serbia, significantly determined Athens's real position on Albania's independence. On the other hand, it felt powerless to prevent the Albanians in undertaking such a step, especially after Ismail Kemal had secured Austria- Hungary's and Italy's support. Under these circumstances, the Greek government tried to delay the coronation of their political action, at least until the Conference of Ambassadors. In the absence of this reaction, the Adriatic powers would find it hard to defend the Albanian question on diplomatic tables in London, while neighbors would find it easier to legitimize their claims to the Albanian territories.

---

[48] Kondis, *Greece and Albania,* 89.

[49] *HHSt.A.PA.A* in *AIH*, Vj. 22-6-694, Telegram from the Austro-Hungarian vice consul in Durazzo, Rudnay to Berchtold, Durazzo, 23 November 1912.

[50] For more information on Ismail Kemal's relations to high Greek political circles *see*: Dushku, *Kur historia ndau dy popuj fqinj,* 59-84, 94-110.

The obstructive policy was firstly manifested in the non removal of naval blockade off the coast of Valona. This prolonged Ismail Kemal's journey in which he had to go from Trieste to Durazzo and from there travel overland toward Valona. Second, the uncooperative atmosphere reserved to Albanian delegates in Durazzo from the Greek Orthodox Archbishop of the city. Both his views about the Albanian's independence and the city's occupation by the Serbian army were in support of the Serbian and Greek policies. The deployment of Serbian army in the coastal city was regarded by the Greek press as a deterring factor to the Declaration of Independence.[51]. Described by most Albanians as an uncouth nationalist with strong Greek patriotic feelings, Jacob, in agreement with the city's Ottoman authorities, came to the old system's defense by openly opposing the raising of the Albanian flag in Durazzo[52]. With the assistance of the Greek Consulate in Durazzo, the orthodox citizens were asked to support the city's occupation by the Serbian army, which in return, would support them. The Orthodox Archbishop of Durazzo and the Greek cruiser's crew were the first to meet the Serbian army at the port[53]. His loyalists' slogans clearly expressed his satisfaction for the city's invasion.

But circumstances seemed to have arranged a surprise. Although Greece tried to delay Albania's Declaration of Independence, it might have, involuntarily, accelerated it. According to a material found in the Central Archives of the Republic of Albania, in the collection on Ismail Kemal, the Albanian Assembly, which was going to declare the independence, was expected to be held on Monday, December 2, 1912[54]. This date, according to the same material, was related to the arrival of Myfid Libohova from Ioannina, where he had gone to meet the commander of the Ottoman army, Essad Pasha and where he had managed to avoid Ismail Kemal's arrest by Ottoman forces[55]. Trying to cut the Valona-Otranto underwater telegraph link, which was allegedly used by Ottoman officials to send important

[51] Shkelzen Raça, "Shpallja e Pavarësisë dhe shtypi grek" (paper presented at the conference dedicated to the 90th anniversary of the Declaration of Independence of Albania, Tirana, 27 November 2002.

[52] *AQSH*, F. 20, D. 3, fl. 24, Memory of Mehmet Ndroqi; *AQSH*, F. 1501/3, D. 33, fl. 1-2, Telegram from the Italian vice consul in Durazzo to the Ministry of Foreign Affairs in Rome, Durazzo, 28 November 1912.

[53] *HHSt.A.PA.A.* in *AIH*, Vj. 22-15-1563, Telegram from the Austro-Hungarian vice consul in Durazzo to the Austro-Hungarian ambassador in Constantinople, Durazzo, 3 December 1912.

[54] *AQSH*, F. 20, D. 3, fl. 33, Memory of Mehmet Ndroqi.

[55] *HHSt.A.PA.A.* in *AIH*, Vj. 22-8-870, Notification from the Austrian consul in Valona to the Ministry of Foreign Affairs, Valona, 3 December 1912; *AQSh*, F. 20, D. 3, fl. 33, Memory of Mehmet Ndroqi.

military information, Greece must have forced Albanians into holding the Congress, without waiting for the arrival of Myfid Libohova and several Albanian delegates. Having been informed on these Greek attempts which would have eventually detached Valona from the rest of the world and hence prevented to divulge telegraphically the news about the declaration of independence, Albanian delegates proclaimed it three days earlier, on Thursday, November 28, 1912.

Ledia DUSHKU

ALBANIA AND GREECE IN THE COURSE OF THE FIRST BALKAN WAR

– summary –

The beginning and the performance of the First Balkan War raised the issue of the division of the Ottoman territories, part of them were and Albanians lands. Serbia was clear in its stand. It was against of an Albanian state, even if it is autonomous. Greece in difference with Serbia it was not very clear in its stand about the future of the Albanian territories. In order to have good and stable relation with Serbia and a borderline with Bulgaria that would justify its own claims it was now ready to sacrifice the existence of Albania. In the beginning of November 1912 the Greek government agreed to divide Albanian territories Greece and the Serbia and to support the Serbian claims for an exit to the sea from Lezha to Durrës.

The outbreak and the future of the First Balkan War created concerns and made consciousness the Albanians who had started the preparations to react. Ismail Qemal Vlora rightly was thinking that the war would bring the enlargement of the Slav front. In order to balance the strengthening of the Slav front he considered Rumania, Albania and Greece as member of the second front in the Balkan. After he obtained the support of Rumania and of the Triple Alliance for the Independence of Albania, he made a meeting with the Greek ambassador in Vienna. Regardless of the reciprocal sympathy that Greece and Ismail Qemali continuously had for each other, the Greek government was not inclined to support the independence of Albania. By not being able to prevent declaration of the independence, the Greek government tried to delay it, at least until when the London Conference was going to be held. With all the delays that were encountered in Durrës, the Albanians declared the independence of Albania in 28 November 1912 in Vlora.

Надежда ЦВЕТКОВСКА,
Лидија ЃУРКОВА
Институт за национална историја – Скопје

УДК 338.431:314.8 (497.751) "1931"

АГРАРНАТА СТРУКТУРА НА ТЕТОВСКИОТ ОКРУГ (според пописот на населението од 31 март 1931 година)

Познавањето на аграрната структура е една од основните претпоставки за објективното толкување и осветлување на историските процеси и настани на една држава воопшто и посебно на одделни региони, бидејќи таа има силно влијание и се одразува на социјалната структура на населението. Оттука, сеопфатното проучување на историјата на Македонија од кој било период, па и на овој од времето на Кралството на СХС/Југославија кога вардарскиот дел на Македонија е во неговите територијални рамки, го прави неопходно и истражувањето на аграрната структура. Резултатите од пописот на населението од 31 март 1931 година, како единствен извор од овој вид, ја даваат мошне исцрпно не само аграрната структура на вардарскиот дел на Македонија туку и на секој округ и околија поодделно. Врз основа на резултатите од овој попис и на податоците во некои Статистички годишници, може да се согледа и аграрната структура на Тетовскиот округ како административно-територијална единица во вардарскиот дел на Македонија. Овој округ го сочинуваат 4 околии: Галичка, со околиски центар во Ростуше; Горнополошка, со околиски центар во Гостивар; Долнополошка со околиски центар во Тетово, и Поречка, со околиски центар во Јужен Брод (денешен Македонски Брод). Во Тетовскиот округ имало вкупно 134 440

жители, од кои 104 636, или 70,83%, биле земјоделско население, а 29 704, или 24,27%, биле неземјоделско население.[1]

Поединечно по околии, структурата на населението е следната:

– во Галичката околија, од вкупно 12 051 жител, бројот на земјоделското население изнесувал 5 071, или 42,08%, а на неземјоделското население – 6980, или 57,92%;

– во Горнополошката околија, од вкупно 32 666 жители, бројот на неземјоделското население изнесувал 26 073 жители, или 79,82%, а на неземјоделското население – 6593, или 20,18%;

– во Долнополошката околија, од вкупно 70 983 жители, бројот на земјоделското население изнесувал 55 451 жител, или 78,12%, а на неземјоделското население – 15 532, или 21,82%;

– во Поречката околија, од вкупно 18 740 жители, бројот на земјоделското население изнесувал 18 041 жител, или 96,28%, а на неземјоделското население – 699, или 3,72%.[2]

Во Тетовскиот округ, од вкупно 24 261 домаќинство, бројот на земјоделските домаќинства изнесувал 20 600, или 84,10% .[3]

Во зависност од големината и од бројот на населението во градовите кои биле околиски центри на околиите во округот, меѓу нив се јавуваат значителни разлики во процентот на земјоделските домаќинства. Тоа значи дека градот влијаел на различната застапеност на земјоделските домаќинства во околиите на еден ист округ, што може да се види од приложената табела.[4]

Округ	Околија	Земјоделски и неземјоделски домаќинства по околии		
		Број на домаќинства	Земјоделски домаќинства	%
Тетовски	Галичка	2 852	2 449	85,87
	Горнополошка	5 932	5 049	85,11
	Долнополошка	12 240	9 905	80,92
	Поречка	3 237	3 197	98,76
Вкупно		24 261	20 600	84,10

[1] *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 марта 1931 година*, књ. I, Присутно становништво, број кућа и домаћинстава, Београд, 1937, 266-271, 284-285; *Статистички годишњак Краљевине Југославије 1937*, књига VII, Краљевина Југославија, Општа државна статистика, Београд, 1938, 108-111.

[2] *Дефинитивни резултати пописа становништва,*320-333.

[3] *Дефинитивни резултати пописа становништва,*117-121; *Статистички годишњак*, 108-111.

[4] *Дефинитивни резултати пописа становништва,*117-121; *Статистички годишњак*, 108-111.

За структурата на земјоделските имоти во варадрскиот дел на Македонија, па во тој контекст и во Тетовскиот округ, во периодот меѓу двете светски војни, постојат податоци само од 1931 година. Врз основа само на еден попис и со податоци што ја утврдиле состојбата кон средината на дваесет и тригодишниот меѓувоен период не можат да се проследат сите многубројни и различни промени што неизбежно настапиле во структурата на земјоделските имоти.

Пописот од 1931 година е единствен показател за да се утврди имотната структура во земјоделството и во Тетовскиот округ. Имено, според овој попис, структурата на 20 600 земјоделски имоти на подрачјето на Тетовскиот округ била следната:

– земјоделски имоти од 0,01 до 0,50 хектари биле 3 513, или 17,05%;

– земјоделски имоти од 0,51 до 1,00 хектари биле 2 925, или 14,20%;

– земјоделски имоти од 1 до 2 хектари биле 5 011, или 24,32%;

– земјоделски имоти од 2 до 5 хектари биле 6 993, или 33,95%;

– земјоделски имоти од 5 до 10 хектари биле 1 828, или 8,87%;

– земјоделски имоти од 10 до 20 хектари биле 280, или 1,36%;

– земјоделски имоти од 20 до 50 хектари биле 41, или 0,20%;

– земјоделски имоти од 50 до 100 хектари биле 5, или 0,02%;

– земјоделски имоти од 100 до 200 хектари биле 2, или 0,01%;

– земјоделски имоти преку 500 хектари немало.[5]

Всушност, Тетовскиот округ бил подрачје во кое преовладувале ситните земјоделски имоти од 1 до 5 хектари, чиј број изнесувал 18 432, или 89,52%. Бројот на земјоделски имоти со средна големина, т.е. од 10 до 20 хектари изнесувал 2 149, или 9,93%. Крупните земјоделски имоти од 100 до 500 хектари биле застапени во мал број, само 9, или 0,04%. Пописот на земјоделските имоти од 31 март 1931 година дава можност да се разгледаат разликите во аграрната структура присутни и меѓу околиите што биле во рамките на Тетовскиот округ.

Структурата на земјоделските имоти во четирите околии што му припаѓале на Тетовскиот округ може да се види од приложената табела.[6]

---

[5] *Дефинитивни резултати пописа становништва,* 117-121; *Статистички годишњак*, 108-111.

[6] *Дефинитивни резултати пописа становништва,* 117-121; *Статистички годишњак*, 108-111.

		Структура на земјоделските имоти по околии										
Околија	Имоти	0,01-0,50	0,50-1,00	1-2	2-5	5-10	10-20	20-50	50-100	100-200	200-500	Вкупно
Галичка	Број	1 561	425	247	171	39	4-	-	-	1	1	2 449
	%	63,74	17,35	10,08	6,98	1,59	0,16	-	-	0,04	0,04	100
Горнопо-лошка	Број	568	736	1 289	1 904	492	55	5	-	-	-	5 049
	%	11,25	14,58	25,53	37,71	9,74	1,09	0,10	-	-	-	100
Долнопо-лошка	Број	125	1 342	2 455	3 626	1 043	174	25	3	1	1	9 905
	%	12,47	13,55	24,78	36,61	10,53	1,76	0,25	0,03	0,01	0,01	100
Поречка	Број	149	422	1 020	1 292	254	47	11	2	-	-	3 197
	%	4,66	13,20	31,90	40,41	7,94	1,47	0,34	0,06	-	-	100

Наведените податоци покажуваат дека ситните земјоделски имоти до 5 хектари биле најбројни во ридско-планинските подрачја. Така, во Галичката околија земјоделските имоти од 0,01 до 0,50 хектари изнесувале дури 63,74%, додека во Поречката околија само 4,66%. Инаку, категоријата земјоделски имоти меѓу 20 и 50 хектари воопшто не биле присутни во Галичката околија. Исто така, и земјоделските имоти меѓу 50 и 100 хектари не постоеле во Галичката и во Горнополошката околија. Во Поречката и во Горнополошката околија не биле присутни земјоделските имоти од 100 до 200 и од 200 до 500 хектари. Најмногу земјоделски имоти имало во Долнополошката, а најмалку во Галичката околија.

Според пописот од 31 март 1931 година може да се согледа и површината на земјоделските имоти. Во Тетовскиот округ вкупната површина што ја опфаќале земјоделските имоти изнесувала 51 744 хектари. Површината на земјоделските имоти во Тетовскиот округ, според нивната големина, била следната:

– земјоделските имоти од 0,01 до 0,50 хектари опфаќале површина од 1 072 хектари, или 2,07%;

– земјоделските имоти од 0,50 до 1,00 хектар опфаќале површина од 2 340 хектари, или 4,52%;

– земјоделските имоти од 1 до 2 хектари опфаќале површина од 7 457 хектари, или 14,41%;

– земјоделските имоти од 2 до 5 хектари опфаќале површина од 22 352 хектари, или 43,20%;

– земјоделските имоти од 5 до 10 хектари опфаќале површина од 12 786 хектари, или 24,71%;

– земјоделските имоти од 10 до 20 хектари опфаќале површина од 3 658 хектари, или 7,07 %;

– земјоделските имоти од 20 до 50 хектари опфаќале површина од 932 хектари, или 1,80%;

– земјоделските имоти од 50 до 100 хектари опфаќале површина од 285 хектари, или 0,55%;

– земјоделските имоти од 100 до 200 хектари опфаќале површина од 204 хектари, или 0,39%;

– земјоделските имоти од 200 до 500 хектари опфаќале површина од 658 хектари, или 1,27%.[7]

Малите и ситни земјоделски имоти до 5 хектари во сите округи во вардарскиот дел на Македонија, вклучувајќи го и Тетовскиот округ, редовно имале помал процент на вкупната површина отколку што е процентот на нивното учество во вкупниот број земјоделски имоти. Така, на пример, во Тетовскиот округ сите земјоделски имоти од 0,01 до 0,50 хектари претставувале 17,05% од сите земјоделски имоти, но зафаќале само 2,07% од вкупната површина.

Исто така, според пописот од 31 март 1931 година можат да се согледаат и разликите што постоеле во поглед на големината на површината на земјоделските имоти во околината што биле во составот на Тетовскиот округ, што може да се види од приложената табела:[8]

Околија	Повр-шина	Површина на земјоделските имоти по околии											
		0,01-0,50	0,50-1,00	1-2	2-5	5-10	10-20	20-50	50-100	100-200	200-500	Преку 500	Вкупно
Галичка	ха	360	302	353	527	263	50	-	-	102	228	-	2 185
	%	16,47	13,82	16,15	24,12	12,04	2,29	-	-	4,47	10,43	-	100
Горнополошка	ха	191	583	1 949	6 000	3 333	713	127	-	-	-	-	12 896
	%	1,48	4,52	15,11	46,53	25,84	5,53	0,98	-	-	-	-	100
Долнополошка	ха	386	1 085	3 791	11 755	7 149	2 301	703	202	102	430	-	27 904
	%	1,38	3,89	13,58	42,14	25,62	8,25	2,52	0,72	0,36	1,54	-	100
Поречка	ха	135	370	1 364	4 070	2 041	594	102	83	-	-	-	8 759
	%	1,54	4,22	15,57	46,47	23,30	6,78	1,16	0,95	-	-	-	100

Од табелата може да се види дека меѓу околиите во Тетовскиот округ најмала површина имале земјоделските имоти во Галичката околија, а најголема во Долнополошката околија. Инаку, во сите околии во овој округ, освен во некои исклучоци, преовладувале земјоделските имоти со површина од 1 до 10 хектари.

Во вардарскиот дел на Македонија, а во таа смисла и во Тетовскиот округ, одделни околии се разликувале и во поглед на опременоста на земјоделските имоти со стока, земјоделски инвентар, потоа во процентот на имотите што купувале жито за исхрана (леб), како и во бројот на наемничарите и на печалбарите. Меѓутоа, во

[7] *Дефинитивни резултати пописа становништва,*117-121; *Статистички годишњак*, 108-111.

[8] *Дефинитивни резултати пописа становништва,*117-121; *Статистички годишњак*, 108-111.

вардарскиот дел на Македонија, а истото се однесува и на Тетовскиот округ кој бил повеќе сточарско подрачје, на земјоделските имоти помалку им недостигала работна стока. Процентот на земјоделските имоти без работна стока во околиите во Тетовскиот округ бил следниот: во Галичката околија – 27,95%; во Горнополошката околија – 16,57%; во Долнополошката околија – 12,31% и во Поречката околија – 5,24%.[9]

Процентот на земјоделските имоти што купувале жито за исхрана (леб) во околиите во Тетовскиот округ бил следниот: во Галичката околија – 55,61%; во Горнополошката околија – 52,24%; во Долнополошката околија – 46,31% и во Поречката околија – 39,68%. Пченкарен леб најмногу се користел во Галичката околија, чиј процент изнесувал 42,31% од годишното потрошено количество леб.[10]

Поради различни економски причини, од околиите во Тетовскиот округ бил различен бројот на селаните кои оделе во наем. Така, во Галичката околија тој број изнесувал 262, во Горнополошката околија – 750; во Долнополошката околија – 1 207 и во Поречката околија – 305.[11] Зголемувањето и заострувањето на кризата во земјоделството имало за последица и зголемување на бројот на наемничарите, односно печалбарите. Кон средината на XX век, според официјалниот извештај на Берзата на трудот во Скопје за 22 околии во вардарскиот дел на Македонија, на печалба заминале 36 307 селани, а тој број во Тетовскиот округ изнесувал 10 387. По околии, тој број бил следниот: од Галичката околија – 4 080; од Горнополошката – 2 091; од Долнополошката околија – 1 803 и од Поречката околија – 403.[12]

Сите овие податоци јасно ја покажуваат аграрната структура на Тетовскиот округ во 30-тите години на XX век.

[9] Милан Комадинић, *Проблем сељачких дугова*, Београд, 1934 (табели).
[10] Потрошња хлебног жита у Југославији (Београд, 1928), 11.
[11] Комадинић, *Проблем сељачких дугова* (табели).
[12] Комадинић, *Проблем сељачких дугова* (табели).

Nadezhda CVETKOVSKA, Lidija GJURKOVA

AGRARIAN STRUCTURE OF THE TETOVO DISTRICT (ACCORDING TO THE CENSUS OF 31 MARCH 1931)

– s u m m a r y –

The Tetovo district as an administrative - territorial unit in the Vardar part of Macedonia, which in the period between the two World Wars was part of the Kingdom of SCS / Yugoslavia, consisted of 4 districts: Galichka, Gornopoloshka, Dolnopoloshka and Poreche.

The census of 31 March 1931, as the only source of this type, provides a thorough representation of the agrarian structure of the Tetovo district as a whole, and in each district individually. The results of this census are: the number of residents (agricultural and non-agricultural population); the number of agricultural households, the structure of agricultural property, as well as their surface. Moreover, it presents the difference in terms of cattle at the agricultural property, agricultural inventory, percentage of agricultural properties which purchased wheat for food (bread), and the number of paid agricultural workers and migrant workers. The presented data clearly demonstrate the agrarian structure in the Tetovo district in the 1930s`.

Марјан Иваноски
Институт за национална историја – Скопје

УДК 329:314.743 (4-5: = 163.3) “1956“

МАКЕДОНСКИ НАЦИОНАЛЕН ФРОНТ: ПРВАТА МАКЕДОНСКА ЕМИГРАНТСКА ПОЛИТИЧКА ОРГАНИЗАЦИЈА ВО ЗАПАДНА ЕВРОПА ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА

Втората светска војна за Македонците претставувала можност да се реализира националниот стремеж за формирање сопствена национална држава. Завршетокот на војната резултирал со формирањето на федерална Македонија во рамките на југословенската федерација, со што се реализирал тој стремеж на само еден дел од нејзината етно-географската територија.

Таквото парцијално решение на македонското национално прашање резултирало со голем бран незадоволства како во федерална Македонија, која влегла во рамките на југословенската федерација, така и во деловите од Македонија што останале под власта на Бугарија и на Грција. Како форма на тоа незадовлоство, веднаш по конституирањето на федерална Македонија биле формирани многубројни конспиративни групи и организации чии главни цели биле обединување и демократизација на Македонија.[1] Тие групи и организации најчесто го користеле името на старата македонска

[1] Виолета Ачкоска, *Братството и единството 1944-1974 помеѓу хармонија и дисхармонија* (Скопје: Институт за национална историја, 2003), 84.

револуционерна организација ВМРО.[2] Во периодот од 1946 до 1949 година од страна на властите на Народна Република Македонија (НРМ) биле разоткриени вкупно 46 вакви групи и организации и биле уапсени 767 лица.[3] Дел од членовите и од поддржувачите на овие организации и идеи, како осудените, по напуштањето на затворите, така и дел од оние што не биле судени, илегално емигрирале од Југославија, и тоа најмногу во Грција, но и во Италија и во Австрија. Таму, пред полициските службеници се претставувале како политички емигранти, по што биле префрлани во логорите наменети за таа категорија емигранти. Во тие логори емигрантите останувале од неколку месеци, па до неколку години, во зависност од одлуката на тамошните власти. Од логорите, емигрантите организирано биле депортирани во одредена земја која пројавила интерес да ги прифати. Најчесто тоа биле некои земји од Јужна Америка и од Западна Европа, но и Австралија и Нов Зеланд.[4]

Во Западна Европа македонските политички емигранти прво биле депортирани во Белгија и во скандинавските земји, од каде што подоцна дел од нив се населувале и во другите држави од Западна Европа. Таков е случајот со концентрацијата на извесен број емигранти во Франција. Имено, во Париз во 50-тите години од XX век се нашле неколку десетици македонски емигранти, кои преку разни канали пристигнале од Белгија и од скандинавските земји. Освен тоа, во одредени случаи тие во Франција пристигнале од прекуокеанските земји како што е Јужна Америка. Од таму допатувале Драган Богдановски и Сандо Христов.

Драган Богдановски во 1951 година илегално ја напуштил Југославија и преминал во Грција.[5] Таму бил сместен во логорот за политички емигранти во Лаврио и по шестмесечен престој заедно со поголема група македонски емигранти бил депортиран во Бразил. Во

---

[2] Зоран Тодоровски, „Политичката опозиција во Македонија по Втората светска војна“, *Историја*, год. XXXVI/1-2 (Скопје: 2000), 43.

[3] Михајло Миноски, „Тајната политичка организација ВМРО во Народна (Социјалистичка) Република Македонија“, зборник *Златна книга 100 години ВМРО* (Скопје: Глас на ВМРО-ДПМНЕ, 1993), 244-246.

[4] Илија Максимовски, *Политичкиот затвореник за Македонија* (Скопје: 1991), 35.; Документационо одделение на Институтот за национална историја, фонд: Оставина на Крсте Црвенковски, Информација за националистичките движења сред македонската емиграција во Западна Европа.

[5] Државен архив на Република Македонија, Фонд: ОЗНА/УДБА/РСВР/МВР досиеја водени од поранешната МВР/УДБ (885), Досие за лице во историски архив Богдановски Наско Драган, бр. на лично досие 20218, кутија 744, Папка II, Ev. br. 127, Predmet: Razgovor voden so „Kozjak“ na 8.6.1977 godina, стр. 2 (Понатаму: ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски).

1954 година решил да се врати во Европа со својот пријател Сандо Христов, па тие како „слепи патници“ се качиле во брод за Франција. По откривањето од бродската полиција, во согласност со француските закони, биле затворени еден месец поради илегално влегување во Франција,[6] а потоа добиле документ за привремен престој во времетраење од 3 месеци. Богдановски и Христов се пријавиле во Комитетот за признавање и доделување политички азил и се стекнале со статусот политички емигранти од Источна Европа. Ваквиот статус му овозможил на Богдановски да добие стипендија за студирање на Факултетот за политички науки во Париз.[7]

Во Париз, Богдановски и Христов се запознале со други македонски емигранти, од кои мнозинството биле студенти. Сите овие емигранти биле задоени со идејата за формирање независна и обединета македонска држава, што, всушност, бил главен мотив за нивно групирање. Иницијатор за формирање емигрантска политичка организација која би ги застапувала тие идеи бил токму Драган Богдановски. Ваквата Организација требало да претставува противтежа на доброорганизираната и пробугарски ориентирана Македонска патриотска организација (МПО).[8]

Организацијата била наречена Македонски национален фронт (МНФ). Со ова име МНФ требало да претставува обединувачки фактор меѓу македонските емигранти кои, без разлика на нивната идеолошка и политичка определба, ги обединувала идејата за создавање независна и обединета македонска држава. Основачкото собрание се одржало во пролетта 1956 година во Париз, во присуство на 20 лица, од кои повеќеминатa студенти.[9] На почетокот биле прочитани рефератите на

[6] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски???, 6.

[7] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 746, папка III, Извештај бр. 1 од 9.6.1977 г., 8.

[8] Во октомври 1922 година бил одржан основачкиот конгрес на македонските братства во САД и во Канада на кој тие се обединиле во Сојуз на македонските политички организации (МПО), додека за поорганизирано дејствување на македонската емиграција, во текот на 1924 година ВМРО го испратила Јордан Чкатров, и тоа кога бил одржан Третиот конгрес на МПО. Оваа Организација, иако ја исфрлила паролата „Независна Македонија“, во наредните години станала инструмент за спроведување на великобугарската политика на американскиот континент. Види: Зоран Тодоровски, *ВМРО 1924-1934* (Скопје: РОБЗ, 1997), 88-93.

[9] На основачкото собрание присуствувале студентите: Ѓавочанов Стефан, Давидовски Стојан, Шопов Боге, Јанев Иван, Попов Панде, Христов Сандо, Настев Томе, Уљанов Сотир, Ќосев Миле, Димовски Коста, Зарев Крсто, Папатрифун Панде, Папатрифун Марија (ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 742, папка VIII, РСВР – СРМ; СДБ – III сектор, 20.11.1979 година, Скопје, 04-145, Објект: КП Дом „Идризово“,

Богдановски и на Христов насловени како „Македонското национално прашање, вчера и денес“, односно „Денешната политичка положба на Македонија“,[10] а потоа, според дневниот ред, била донесена и политичка платформа[11] на МНФ, која била изработена од страна на Богдановски. Оваа политичка платформа на МНФ била базирана врз двете основни цели на МНФ: третманот на „македонското прашање како национално прашање, а не само како политичко прашање“ и борба за остварување на „вековниот илинденски идеал на македонскиот народ да живее во своја сопствена обединета национална држава“.[12] Во политичката платформа било третирано и прашањето за обликот на политичкото уредување на идната обединета македонска држава. Ова прашање требало да го решат граѓаните непосредно преку референдум.[13]

Организацијата имала своја минимална и максимална програма. Според минималната програма, за Македонците од пиринскиот и од егејскиот дел на Македонија било предвидено извојување национална автономија, „слична на онаа што ја уживале Македонците во СРМ“, додека, пак, максималната програма предвидувала „обединување на трите дела на Македонија“.[14]

На основачкото собрание било одлучено да се формира главен орган – Централен комитет (ЦК), составен од 7 члена и да почне да се издава весникот *Македонска искра* како печатен орган на МНФ. За претседател на ЦК бил избран Иван Јанев, за потпретседател Стево Ѓавочанов, а за секретар Драган Богдановски, кој воедно ја добил задачата да биде и редактор на печатениот орган на организацијата.[15]

Непосредно по основачкото собрание, започнало и подготвувањето на првиот број на весникот *Македонска искра*, за кој редакторот Драган Богдановски подготвил шест написи. Свои прилози

Лица: ОО „Рашомон“, осуден за кривично дело здружување против народот и државата на 13 г. затвор, Службена белешка, стр. 5).

[10] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 747, папка V, Исказ на Драган Богдановски пред Окружниот суд Скопје на 11.12.1978 г., 6-7.

[11] Политичката платформа на МНФ не е достапна. За нејзината содржина добиваме информации само од подоцнежните изјави на Драган Богдановски.

[12] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 747, папка V, Исказ на Драган Богдановски пред Окружниот суд Скопје на 11.12.1978 г., 8.

[13] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 747, папка V, Исказ на Драган Богдановски пред Окружниот суд Скопје на 11.12.1978 г., 8.

[14] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 747, папка V, Исказ на Драган Богдановски пред Окружниот суд Скопје на 11.12.1978 г., 10-11.

[15] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 747, папка V, Исказ на Драган Богдановски пред Окружниот суд Скопје на 11.12.1978 г., 7.

подготвиле и Сандо Христов и Крсто Зарев, во кои доминирале теми од историското минато на македонскиот народ.[16]

И покрај трудот што го вложиле редакцијата и авторите за целосно подготвување на првиот број, поради недостаток на финансиски средства весникот воопшто не излегол. Само еден дел од отпечатените примероци Богдановски успеал да земе од печатницата и да ги подели меѓу симпатизерите и емигрантите во Франција, Германија, Бразил и во САД.[17]

Многубројните потешкотии со кои се соочувала МНФ сепак не претставувале пречка за тоа да ја рашири својата мрежа во повеќе земји. Така, во Бразил бил формиран поткомитет на МНФ кој се состоел од 10-15 лица, додека во САД организацијата имала неколкумина симпатизери. И во Франција, во градовите Марсеј и Лион, МНФ имала свои приврзаници, а во Лион формирале и поткомитет. Во Германија ваков поткомитет бил формиран во градот Герменсхајм. Комуникацијата помеѓу поткомитетите и ЦК се одвивала по писмен пат, но не ретко биле правени обиди и за остварување контакти преку меѓусебна посета.[18]

Организацијата веднаш по формирањето добила понуда за соработка од други емигрантски организации. Меѓу првите такви организации што пројавиле желба да соработуваат со МНФ била Југословенскиот народен одбор.[19] Оваа организација предлагала МНФ, односно емигрантите-Македонци од југословенскиот дел да влезат како македонска секција во нејзиниот состав. Богдановски ја одбил соработката со образложение дека „македонското прашање ги надминува југословенските рамки“.[20] Исто така, и некои хрватски емигранти биле заинтересирани за соработка со МНФ. Меѓутоа, и овој предлог бил одбиен од Богдановски, затоа што тие, пред сè, соработувале со приврзаниците на МПО, а воедно и поради фактот што најголемиот дел од нив биле активни во профашистичкиот режим

[16] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 744, папка II, ev. br. 127, Predmet: Razgovor voden so „Kozjak“ na 8.06.1977 godina., 7

[17] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 747, папка V, Исказ на Драган Богдановски пред Окружниот суд Скопје на 11.12.1978 г., стр. 9.

[18] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 747, папка V, Исказ на Драган Богдановски пред Окружниот суд Скопје на 11.12.1978 г., стр.8

[19] Југословенскиот народен одбор бил формиран во 1945 година од Слободан Јовановиќ и некои други предвоени политичари, со крајна цел преобразба на Југославија во држава од западноевропски тип (http://www.novosti.rs/dodatni_sadrzaj/clanci.119.html:357854-Ostro-pero-u-tudjini).

[20] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 747, папка V, Исказ на Драган Богдановски пред Окружниот суд Скопје на 11.12.1978 г., 9.

во Хрватска во времето на Втората светска војна, што негативно би влијаело врз репутацијата на МНФ.[21]

Активностите на ваквите групации и емигрантски здруженија што потекнувале од Југославија не останале незабележани од југословенската Управа за државна безбедност (УДБ), која имала раширена мрежа на соработници во странство. Во зависност од републиката од каде што доаѓале емигрантите, била ангажирана и соодветната републичка УДБ. Така, следењето на членовите на МНФ и, воопшто, на македонските политички емигранти било под ингеренција на УДБ на Народна Република Македонија (НРМ). УДБ пројавила особено голем интерес за Драган Богдановски, кој поради својата активност бил вброен во т.н. категорија на екстремни емигранти. Затоа Богдановски бил под постојан надзор од УДБ, која започнала да го создава неговото лично досие преполно со информации од неговиот приватен живот и политички ангажман.

Активностите што УДБ ги презела против дејноста на Богдановски и на МНФ се сведувале на уфрлање агенти и соработници во редовите на организацијата кои требало да извлечат информации за намерите, целите и за дејствувањето на МНФ. Сепак, како Богдановски така и другите членови на МНФ биле особено внимателни кога стапувале во контакт со лица за кои се сомневале дека се соработници на УДБ. Во таквите случаи тие применувале посебна тактика, која се состоела од намерата да ја прикажат МНФ како моќна и силна организација, па ги повикувале сомнителните членови на некои „важни“ состаноци на кои требало да се донесат значајни одлуки.[22] Освен тоа, како друга мерка на претпазливост се

[21] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 747, папка V, Исказ на Драган Богдановски пред Окружниот суд Скопје на 11.12.1978 г., 9-10

[22] Претпоставуваме дека еден таков т.н. проширен состанок на МНФ бил одржан на 27 август 1957 година. Според податоците од полициското досие на Драган Богдановски, добиени од информатор кој присуствувал на тој состанок, МНФ божем подготвувал уфрлање на диверзантско-терористичка група во СФРЈ. Групата требало да биде под раководство на извесен Гошо Келајов, Македонец – офицер во американската војска. Таа требало да биде составена од две подгрупи со посебни задачи. Задачата на едната група се состоела во организирањето лица во НР Македонија за вршење пропаганда меѓу македонскиот народ за ослободување од комунизмот и создавање нова македонска држава, која „ќе биде ослободена од југословенско-бугарскиот комунистички терор како и од Грција“. Според расположливите податоци, Богдановски сметал дека главната група треба да биде современо вооружена и да одржува контакти со „американските раководители“. Базата на групата требало да биде лоцирана во битолското село Кременија, од каде што едната подгрупа требало да го извиди теренот и да дознае повеќе за војската, воените центри, стратешките позиции, границите и сл. Другата подгрупа имала за

сметал и начинот на комуникација на членовите на МНФ. Имено, таквите лица биле љубезно прифаќани, а ги изнесувале и во елитни ресторани и на прошетки низ Париз сметајќи дека ќе „западнат во искушение и самите ќе побараат да останат во Франција како политички емигранти“. Со „братскиот“ прием успевале кај нив да ја разбудат совеста и да им признаат дека биле испратени со задачи од УДБ.[23]

Дека УДБ го сметала Богдановски за екстремен емигрант говори и фактот што пред посетата на Јосип Броз Тито на Франција во 1956 година, југословенските власти побарале 60-ина емигранти од СФРЈ кои престојувале во Франција, а меѓу кои бил и Богдановски како петти на списокот, да бидат привремено интернирани. Француската влада, во согласност со протоколот предвиден за посетите на странски државници, постапила по барањата на југословенските служби. Така, Драган Богдановски бил уапсен во Париз од страна на цивилната полиција и заедно со другите членови на МНФ: Сандо Христов, Стеван Ѓавочанов, Иван Јанев и Сотир Ќосев, бил интерниран во хотел на Корзика.[24] Во истиот хотел престојувале и другите емигранти од СФРЈ. И покрај тоа што сите емигранти требало да отседнат една седмица, сепак Богдановски четвртиот ден од престојот успеал да побегне од хотелот и да се врати во Париз.[25]

Набргу по оваа случка активноста на МНФ замрува. Причините лежат во тоа што како неговото раководство така и членството поголемо внимание посветувале на студиите на факултетите отколку на политиката.[26] Меѓутоа, и покрај тоа што политички повеќе не биле

задача да дознае повеќе информации за државно-политичките лидери во Македонија, за нивните функции, локации. Освен тоа, оваа подгрупа требало да дојде до информации за локацијата на УДБ за НРМ, како и до податоци за бројноста и за „јачината“ на полицијата. Првата група требало да дознае повеќе за затворот „Идризово“, за неговиот управник и да направи скица на Скопје. Тие информации требало да ѝ се предадат на американската разузнавачка служба (ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 741, Папка I, Оперативна документација, бр. 6, 9-10).

[23] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 747, папка IV, Изјава на Драган Богдановски дадена на 28.8.1977 г., 1.

[24] Кога бил спроведен во полициската станица, командирот на станицата на шега му кажал: „Ние, Французите, со вас, Македонците, мораме сега сериозно да постапуваме, зашто вие во 1934 година го убивте кралот Александар и претседателот Барту“ (ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, кутија 747, папка IV, Изјава на Драган Богдановски дадена на 13.9.1977 г., 1-2).

[25] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 745, папка IV, Разговор со Драган Богдановски воден на 5.7.1977 г., 755-757.

[26] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 742, папка VIII, РСВР – СРМ, СДБ – III сектор, 20.11.1979 г., Скопје, 04-145; Објект: КП дом „Идризово“, Лица: ОО

активни, тие извесен период продолжиле да се собираат по повод разни прослави и одбележување на значајни датуми од македонската историја.[27]

И покрај кусиот век и ограничената активност, МНФ, всушност, претставува прва организација на македонските политички емигранти во Западна Европа по Втората светска војна која била оформена на македонска национална основа. Иако Организацијата релативно кусо опстојувала и немала некои посериозни активности, била забележана од другите југословенски емигрантски организации, но и од југословенската тајна служба. Оваа македонска политичка формација, како национална организација, го означила почетокот на стагнацијата на ванчомихајловистичките идеи вкоренети меѓу македонската емиграција во Западна Европа. Имено, појавата на оваа организација, која го отфрлала комунизмот, но и секоја друга идеологија како наднационална, претставувала директен одговор на тврдењата дека за создавањето на македонската нација биле „заслужни комунистите“. Всушност, со зајакнувањето на македонската самосвест меѓу македонската емиграцијата, влијанието на МПО почнало да опаѓа, што било особено видливо во наредните децении, кога бројноста на нејзините поддржувачи и симпатизери драстично се намалила дури и на северноамериканскиот континент, каде што ги имало најмногу.

„Рашомон“, осуден за кривично дело здружување против народот и државата на 13 г. затвор, Службена белешка, 5.

[27] ДАРМ, ф. 885, досие за Драган Богдановски, к. 747, папка V, Исказ на Драган Богдановски пред Окружниот суд Скопје на 11.12.1978 г., 9.

Marjan IVANOVSKI

MACEDONIAN NATIONAL FRONT: THE FFIRST MACEDONIAN IMMIGRANT POLITICAL ORGANIZATION IN WESTERN EUROPE AFTER THE SECOND WORLD WAR

- s u m m a r y -

The organization *Macedonian National Front* (MNF) was the first Macedonian immigrant political organization in Western Europe after the Second World War, established in Paris, France in 1956. Its main aims were the realization of the idea of a united and independent Macedonian state. Although it lasted only briefly and without any serious action, its appearance was a strong blow to the pro-Bulgarian *Macedonian Patriotic Organization* (MPO) and their anti-Macedonian theses.

Александар
СПАСЕНОВСКИ
Правен факултет
„Јустинијан Први“ –
Скопје

УДК 321.74: 342.4 (497.7)

УСТАВНО-ПРАВНИ АСПЕКТИ НА МАКЕДОНСКИОТ СОЦИЈАЛИСТИЧКИ МОДЕЛ НА СЕКУЛАРИЗАМ[1]

ВОВЕДНИ НАПОМЕНИ

Освртот кон уставно-правниот статус на религиите и на слободата на вероисповед во Македонија од 1945 до 1990 година е особено важен не само заради следењето на историскиот развој на овие теми, **туку и поради фактот што и денес во нашиот правен систем се присутни одредени елементи карактеристични за тој социјалистички период кои ја определуваат оригиналноста на македонскиот модел на секуларизам**.

Одговорите на споменатите прашања ќе се добијат преку анализа на начинот на кој биле регулирани тие во клучните уставни одредби, како и во примарните законски и подзаконските правни текстови што го регулирале прашањето на односот на државата кон верските организации, додека на крајот, врз основа на овие информации, се поместени заклучни согледувања за карактерот на секуларизмот во социјалистичка Македонија, односно во федеративна Југославија.

[1] Редакцијата на списанието „Историја“ одлучи овој труд, поради обемот, да биде објавен во два дела, и тоа првиот дел во овој број, а другиот да биде вклучен во следниот број.

1.1. ПРАВЕН СТАТУС НА РЕЛИГИИТЕ И НА СЛОБОДАТА НА ВЕРОИСПОВЕД ДО ДОНЕСУВАЊЕТО НА ПРВИОТ УСТАВ НА ФЕДЕРАТИВНА ЈУГОСЛАВИЈА

На донесувањето на првиот Устав на социјалистичка Македонија, како и на федеративна Југославија, во кои како дел од корпусот на човековите права и слободи се гарантира и слободата на вероисповед, му претходат два други документи, кои во историска смисла ги поставуваат правните основи во областа.

Станува збор за:

- **Прво**, Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на демократска Македонија,[2] како и
- **Второ**, Законот за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост на претседателството на АВНОЈ.[3]

Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на демократска Македонија **е првиот документ со кој се поставуваат основите на слободата на вероисповед** и, во таа смисла, односот кон верските организации. Декларацијата е донесена од членовите на првото заседание на АСНОМ кои се состануваат во манастирот Св. Прохор Пчињски на 2 август 1944 година, а во нивно име е потпишана од претседателот на Президимуот на АСНОМ, Методија Андонов-Ченто.

Во единаесетте точки на Декларацијата, членовите на АСНОМ ја позиционираат социјалистичка Македонија во групата демократски држави каде што *светоста на личноста е во центарот на интересот на властите преку гаранциите на правото на еднаквост, правото на сопственост, избирачкото право, правото на жалба, правата на националните малцинства, како и гаранциите за остварување на слободата на вероисповед*.

Во однос на темата на трудот, особено внимание предизвикуваат:

- **Прво**, точката 1 од Декларацијата, во која на граѓаните на федеративната македонска држава *им се гарантира правото на еднаквост и на рамноправност пред законите*

---

[2] *Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на демократска Македонија* од 1944, Службен весник на федералната единица Македонија во демократска федеративна Југославија, бр. 1, год. I, Скопје, 18.2.1970 г., стр. 2.

[3] *Закон за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост на ДФЈ* од 1945 г., Службен лист на Демократска Федеративна Југославија, бр.: 36, Белград, 1945, 29.5.1945 г.

врз повеќе основи, какви што се народноста, полот, расата, вклучително и вероисповедта;

- **Второ**, точката 4, во која е предвидено дека на секој граѓанин му е загарантирана „*слободата на вероисповеданието и слободата на савеста*“,[4] како и
- **Трето**, точката 8 од Декларацијата, каде што се поместени ставови за правото на одбрана на Македонија, при што се констатира дека секој е должен да „*учествуе како војник во редовите на народно-ослободителната војска и партизанските одреди*“ независно од народноста, но и од верата.[5] Споменатата точка може да се гледа низ призмата на генералните историски прилики поврзани со борбата на македонскиот народ за ослободување од фашизмот, но, истовремено, таа сведочи и за карактерот на тоа ослободување, во кое се признава заслугата во остварувањето на конечната цел на сите граѓани за слободна Македонија независно од нивната етничка или верска припадност.

Законот за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост[6] го донесува Претседателството на АВНОЈ на 24 мај 1945 година, а негово изменување и дополнување е направено во јули 1946 година.[7]

Целта на овој Закон вообличена во неговите 7 члена се сведува на две заложби:

- **Прво**, заложба за заштита на националните и на верските слободи и права на граѓаните на федеративна Југославија, како и
- **Второ**, осигурување на рамноправноста на граѓаните независно од нивната национална или верска припадност.

Низ призмата на дефинираните цели, со овој Закон најостро се санкционира секој обид за нарушување на националната, расната и верската рамноправност меѓу граѓаните на федеративна Југославија. Во зависност од тежината на делото, во членовите 3 и 4 од Законот се

---

[4] *Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на демократска Македонија* од 1944 г.

[5] *Декларацијата на АСНОМ за основните права на граѓанинот на демократска Македонија* од 1944 г.

[6] *Закон за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост на ДФЈ* од 1945 г.

[7] *Закон за потврда на измени на законот за забрана на предизвикување национална, расна и верска омраза и раздор на ДФЈ*, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год. II, бр. 56, Белград, 12.6.1946 г., 645-646.

предвидени и санкции, а опсегот се движи од казна затвор сè до смртна казна.[8] Во оваа смисла, имајќи ги предвид идеолошките основи на социјалистичкиот систем, во согласност со членот 5 од Законот, научната критика на религијата и, воопшто, критиката на неисправната работа на верските претставници и на црковните службеници нема да се смета за предизвикување верска омраза.[9]

1.2. УСТАВОТ НА ФЕДЕРАТИВНА НАРОДНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА ОД 1947 ГОДИНА

Во Уставот на Федеративна Народна Република Југославија[10] (ФНРЈ), кој е донесен на 31 јануари 1946 година, се наведени 5 члена во врска со статусот на верските организации и на слободата на вероисповед. Во конкретна смисла, во главата V од Уставот со наслов „Права и должности на граѓаните“, уставотворецот оваа област ја разработува во членовите што се однесуваат на прашањата на:

- **Прво**, еднаквоста на граѓаните;
- **Второ**, избирачкото право;
- **Трето**, слободата на совеста и на вероисповедта;
- **Четврто**, заштитата на семејството, како и
- **Петто**, правото на образование.

Прашањето на еднаквоста на граѓаните, кое е регулирано со членот 21 од Уставот, е на линијата на меѓународните стандарди. Уставотворецот правно го санкционира тежнението на државата за еднаквост и рамноправност на граѓаните пред законот независно од народноста, расата, како и вероисповедта. Во оваа насока, дополнителна разработка следува во ставот 2 од овој член, каде што државата предвидува дека не им се признаваат никакви привилегии на граѓаните по ниту една основа, што аналогно се однесува и на припадноста на одредена вероисповед, како и во ставот 3, каде што во првиот дел е дефинирано дека е спротивно на Уставот и, во таа смисла, подлежи на казна секоја постапка со која на граѓаните им се даваат привилегии или им се ограничуваат правата базирани на основите споменати во ставот 1 од овој член, во кои влегува и вероисповедта. На крајот од овој став, пак, се систематизирани делови

---

[8] *Закон за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост на ДФЈ* од 1945 г.

[9] *Закон за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост на ДФЈ* од 1945 г.

[10] *Устав на Федеративна Народна Република Југославија* од 1947 г., Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год. II, бр. 10, Белград, 1.2.1947 г., 73-94.

од членовите 3 и 4 од споменатиот Закон за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост[11] од 1945 година со кои се казнува секој облик на проповедање национална, расна или верска омраза и раздор.[12]

Во членот 23 од Уставот се поместени одредби во однос на остварувањето на избирачкото право на граѓаните. Во одредбата се констатира дека сите граѓани што навршиле 18 години старост имаат право да избираат и да бидат избирани во сите органи на државната власт независно од повеќе критериуми, како што се расата, полот, степенот на образование, вклучително и вероисповедта.

Во членот 25 од Уставот е определен односот на ФНРЈ кон прашањето на слободата на совеста и на вероисповедта. Државата во ставот 2 им ги гарантира овие права на граѓаните врз основа на начелото на секуларизам, односно на одвоеноста на верските организации од државата, при што се впушта во негова конкретна разработка во следниот став 3, која се сведува на 3 заложби:

- **Прво**, се предвидува дека верските организации, чиешто учење не се противи на Уставот, се слободни во своите верски работи и во вршењето на верските обреди;
- **Второ**, се дозволува правото верските организации да формираат верски училишта за подготовка на свештеници кои се под надзор и контрола на државата и
- **Трето**, имајќи го предвид искуството помеѓу двете светски војни, кога дел од црквите и верските организации во Југославија беа инволиврани во политичкиот живот на државата, уставотворецот ги забранува злоупотребата на црквата или на верата во политички цели и постоењето на политички организации на верска основа.

Во последниот став 5 од овој член државата и правно го санкционира правото материјално да ги помага верските организации.

Во членот 26 од Уставот, кој се однесува на бракот и на семејството, уставотворецот дополнително го развива принципот на секуларизам, овој пат во однос на прашањето на полноважноста на бракот. Имено, наспроти она што е практикувано во минатото, како што ќе видиме подолу во текстот, областа се регулира во 2 дела:

- **Прво**, дека е полноважен само оној брак што е склучен пред државните органи (а не и пред органите на верските организации, б.н.) и

[11] *Закон за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост на ДФЈ* од 1945 г.
[12] Види: *Устав на Федеративна Народна Република Југославија* од 1947 г.

- **Второ**, дека граѓаните имаат право да извршат венчавање во согласност со верските прописи на верските организации, но само откако ќе го направат истото пред државните органи.

Во членот 38 од Уставот, кој се однесува на правото на образование, како и во членот обработен претходно, државата ја прекинува ваквата врската на верските организации со јавното образование со нормата дека училиштето е одвоено од црквата.

1.3. УСТАВОТ НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ОД 1947 ГОДИНА

Во Уставот на Народна Република Македонија[13] (НРМ), кој е донесен на 31 декември 1946 година, се поместени 7 члена во врска со прашањата за статусот на верските организации и за слободата на вероисповед. Во конкретна смисла, 5 члена од македонскиот највисок правен акт непосредно се однесуваат на оваа област, додека 2 члена имаат посреден однос.

Во однос на првата група членови, уставотворецот на социјалистичка Македонија *на ист начин, во иста форма и со ист текст ги пресликува соодветните одредби од Уставот на федеративна Југославија*. Имено, во главата V со наслов „Права и должности на граѓаните“ се пресликани следните одредби од Уставот на ФНРЈ:

- **Прво**, од членот 21 на Уставот на ФНРЈ[14] во членот 20 на Уставот на НРМ,[15] кој се однесува на еднаквоста на граѓаните;
- **Второ**, од членот 23 на Уставот на ФНРЈ[16] во членот 22 на Уставот на НРМ,[17] кој се однесува на избирачкото право;
- **Трето**, од членот 25 на Уставот на ФНРЈ[18] во членот 24 на Уставот на НРМ,[19] кој се однесува на слободата на совеста и на вероисповедта;
- **Четврто**, од членот 26 на Уставот на ФНРЈ[20] во членот 25 на Уставот на НРМ,[21] кој се однесува на заштитата на семејството, како и

[13] *Устав на Народна Република Македонија* од 1947, Службен весник на Народна Република Македонија, год.: III, бр. 1, Скопје, 1.1.1947 г., 8-40.
[14] *Устав на Федеративна Народна Република Југославија* од 1947 г..
[15] *Устав на Народна Република Македонија* од 1947 г.
[16] *Устав на Федеративна Народна Република Југославија* од 1947 г.
[17] *Устав на Народна Република Македонија* од 1947 г.
[18] *Устав на Федеративна Народна Република Југославија* од 1947 г.
[19] *Устав на Народна Република Македонија* од 1947 г.

- **Петто**, од членот 38 на Уставот на ФНРЈ[22] во членот 37 на Уставот на НРМ,[23] кој се однесува на правото на образование.

Наспроти споменатите, значајни се и членовите 12 и 49, кои *во посредна смисла се однесуваат на слободата на вероисповедта и на статусот на верските заедници*. Имено, првиот член се однесува на *правата на малцинските заедници*, додека вториот на *правата на граѓаните на другите републики од ФНРЈ кои живеат во НРМ*. Во согласност со овие одредби, уставотворецот ја предвидува можноста националните малцинства да ја уживаат „заштитата на својот културен развиток и слободната употреба на својот јазик", додека граѓаните на другите републики на ФНРЈ „на територијата на НРМ уживаат еднакви права како и нејзините граѓани". Во оваа насока, согледувајќи дека под категоријата „заштита на својот културен развиток", гледано во екстензивна смисла, може да се подведе и слободното изразување на вероисповедта, како и афирмацијата на религискиот идентитет, уставотворецот на НРМ остава простор овие права да се остваруваат и од страна на националните малцинства, како и од страна на припадниците на другите народи на ФНРЈ кои живеат во социјалистичка Македонија.

1.4. ЗАКОНОТ ЗА ПРАВНАТА ПОЛОЖБА НА ВЕРСКИТЕ ЗАЕДНИЦИ НА ФЕДЕРАТИВНА НАРОДНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА ОД 1951 ГОДИНА

Законот за правната положба на верските заедници[24] од 1951 година е првиот правен акт во ФНРЈ со кој се регулираат прашањата поврзани со положбата на верските организации и остварувањето на верските слободи и права на граѓаните на Југославија, а со тоа и на Македонија. Последното е врз основа на член 46 од Уставот на ФНРЈ,[25] според кој сојузните закони важат на целата територија на федеративна Југославија, при што во случај на несогласност меѓу сојузните закони и законите на републиките, се применуваат сојузните закони.

---

[20] *Устав на Федеративна Народна Република Југославија* од 1947 г.
[21] *Устав на Народна Република Македонија* од 1947 г.
[22] *Устав на Федеративна Народна Република Југославија* од 1947 г.
[23] *Устав на Народна Република Македонија* од 1947 г.
[24] *Закон за правната положба на верските заедници на ФНРЈ* од 1953 г, Службен лист на Федеративна Народна Република Југославија, год. XIX, бр. 22, Белград, 27.5.1953 г., 209-210.
[25] *Устав на Федеративна Народна Република Југославија* од 1947 г.

Законот за правната положба на верските заедници се донесува врз основа на членот 71 точка 2 од уставниот закон на ФНРЈ за основите на општественото и политичкото устројство на ФНРЈ и за сојузните органи на власта.

Законот е усвоен од страна на Сојузното собрание на ФНРЈ и на Собранието на народите на ФНРЈ на заседанијата одржани на 22 мај 1953 година.

Законот се состои од 23 члена и е поделен на 4 дела, од кои:

- **Првиот дел** се однесува на општите одредби;
- **Вториот дел** се однесува на вршењето на верските обреди;
- **Третиот дел** се однесува на вршењето на верската настава и
- **Четвртиот дел** се однесува на завршните одредби.

Во дванаесетте члена кои се однесуваат на *општите одредби* се дефинираат генералните аспекти на кои се однесува Законот и се поставуваат рамките преку конкретизација на одредбите од Уставот на ФНРЈ од 1946 година поврзани со статусот на религиите и остварувањето на верските слободи и права на граѓаните.

Во членот 1, во малку видоизменета форма се пресликани одредбите од членот 25 од Уставот на ФНРЈ кој се однесува на слободата на совеста и на вероисповедта. Во оваа смисла е предвидено дека на граѓаните на ФНРЈ им се гарантира слободата на совеста и слободата на вероисповедта, при што во следниот став се утврдува дека граѓаните на ФНРЈ можат да ѝ припаѓаат на која и да било вероисповед или на која и да било верска организација, односно да не припаѓаат на ниту една вероисповед или верска организација. Во последниот став, пак, од овој член е поместена одредбата дека исповедањето на верата претставува приватна работа на граѓаните.

Во членот 2 од Законот е предвидено дека граѓаните можат слободно да основаат верски организации, при што е утврдено дека сите вероисповеди уживаат еднакви права и сите верски организации имаат иста правна положба. Во последниот став од овој член се санкционира дека верските организации мора да ја остваруваат својата дејност во согласност со Уставот на ФНРЈ и со соодветните закони.

Во првиот став од членот 3 на Законот е определено дека верските организации се слободни во вршењето на верските работи и верските обреди, при што во ставот 2 се предвидува дека истите можат да издаваат и да растураат верски печат. При остварувањето на ова право, верските организации, според Законот, се должни да се

придржуваат до приписите на ФНРЈ кои се однесуваат на средствата за јавно информирање.

Во членот 4 од Законот дополнително се разработува ставот 5 на членот 38 од Уставот на ФНРЈ, кој во однос на правото на образование предвидува дека училиштата се одвоени од црквата. Во оваа насока, во ставот 2 од овој член, кој претставува дополнителна разработка на оваа почетна премиса, е предвидено дека верската настава (катихезацијата) во црквите, храмовите, односно во другите простории што се определени за тоа од страна на регистрираните верски организации е слободна. Во третиот став од овој член, во насока на дополнителна разработка на правото на верските организации да организираат верска настава, е предвидено дека истите можат слободно да основаат одделни верски училишта (нецелосни средни, средни и виши школи) за подготвување свештеници и да управуваат со тие верски училишта.

Членот 5 од Законот претставува конкретизирање на ставот 4 на членот 25 од Уставот на ФНРЈ, кој се однесува на забраната на злоупотреба на религијата во политички цели. Имено, се констатира дека се забранува злоупотреба на верските работи, верската настава, верскиот печат, верските обреди и на други манифестации на верските чувства на граѓаните во политички цели. Исто така, на линија на одредбите од Законот за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост од 1945 година[26] е санкционирана и забраната за предизвикување верска нетрпеливост, омраза и раздор, додека во последниот став, пак, определувајќи ги границите на верската слобода, законодавецот предвидел дека е забрането да се попречуваат верските собири, верската настава, верските обреди или другите манифестации на верските чувства на граѓаните.

Во членот 6 од Законот се поместени одредби кои ги определуваат границите на односот на граѓаните со верските организации. Во таа насока, во ставот 1 е предвидено дека никој не може на кој било начин да биде присилен да стане член на некоја верска организација, да остане член на таквата организација или да истапи од неа. Во ставот 2, пак, законодавецот предвидува дека никој не може на кој било начин да биде присилен да учествува во верски обреди, процесии и други манифестации на верските чувства. Во следните два става од овој член се предвидува и дека никој не може да им забрани на граѓаните да учествуваат во верските обреди и во

[26] *Закон за забрана за предизвикување на национална, расна и верска омраза и нетпреливост на ДФЈ* од 1945 г.

другите манифестации на верските чувства и дека никој не може да присили член на верска организација да не ги користи правата што му припаѓаат како граѓанин во согласност со Уставот и со законите.

Во членот 7 од Законот се разработени одредбите од членот 21 на Уставот, кои се однесуваат на еднаквоста на граѓаните. Во таа смисла, низ призмата на споменатите уставни одредби, ваквата заложба се отсликува во три дела:

- **Прво**, се констатира дека на граѓаните не може да им биде ограничено остварувањето на определени права и обврски што им припаѓаат поради нивните верски убедувања, поради припадноста на некоја вероисповед или на некоја верска организација или поради учеството во вршењето на верските обреди и други манифестации на верските чувства.
- **Второ**, предвидено е и дека верските организации, нивните свештеници, верските претставници или припадниците на некоја вероисповед не можат да уживаат одделни предимства, привилегии или одделна заштита.
- **Трето**, припадноста на одредена вероисповед или исповедањето одредена вера не ослободува никого од општите граѓански, воени или други должности што мораат да се извршуваат врз основа на законите.

Членот 10 од Законот ја следи логиката на членот 26 став 2 од Уставот на ФНРЈ,[27] кој се однесува на прашањето на полноважноста на бракот. Во оваа смисла, надворзувајќи се на уставната одредба дека е полноважен само оној брак што е склучен пред надлежните органи на државата, законодавецот предвидува дека одлуките на верските организации во брачните спорови и во предметите од дисциплински карактер, како и другите нивни одлуки немаат дејство надвор од верската организација.

Во членот 11, пак, се операционализира ставот 5 од членот 25 на Уставот на ФНРЈ,[28] во согласност со кој државата има право материјално да ги помага верските организации. Ваквата операционализација се врши во три дела:

- **Прво**, преку дефинирање на постапката за остварување на ваквата заложба, во согласност со која Сојузниот извршен совет и републичките извршни совети се институциите што ги носат овие одлуки;

[27] *Устав на Федеративна Народна Република Југославија* од 1947 г.
[28] *Устав на Федеративна Народна Република Југославија* од 1947 г.

- **Второ**, преку оставањето на можноста споменатите тела со одлуката за материјална помош на верските организации да ја определат и целта за која се однесува односната помош или одреден дел од истата;
- **Трето**, преку дефинирање на правата на државата, како и на должностите на верските организации во овој дел, во согласност со кои е определено дека верските организации самите располагаат со доделените материјални средства, а ако помошта е дадена за определена цел, државата има право да побара црквите и верските организации да поднесат извештај за употребата на доделените средства.

Во петте члена од *втората глава* на Законот попрецизно се определуваат рамките на вршењето на верските обреди од страна на верските организации.

Во членот 14 законодавецот определува дека крштевањето и актот на обрежување на малолетни лица може да се изврши единствено по барање на еден од родителите, односно на старателот, при што се констатира дека доколку малолетното лице е постаро од 10 години, е потребна и негова согласност. Со последното законодавецот, предвидувајќи уште еден нов услов за да се изврши еден верски чин, дополнително ја усложнува постапката, и така, како што ќе покаже и практиката, се поставува уште една сериозна пречка која ги оневозможува граѓаните во полн обем да ги остварат своите верски слободи и права.

Членот 15 од овој Закон се однесува на прашањето на венчавањето, како и на чинот на крштевање. Овој член, како и во случајот со членот 10 од овој Закон кој се однесува на полноважноста на бракот, ја следи логиката на ставот 2 на членот 26 од Уставот на ФНРЈ.[29] Имено, преточувајќи ја соодветната уставна одредба според која венчавањето во согласност со верските обреди може да се изврши откако ќе се случи бракот пред надлежниот државен орган, се предвидува и дека чинот на крштевање може да се спроведе откако ќе се изврши запишувањето на односното лице во матичната книга на родените.

Во следните два члена се предвидени уште две околности кои се однесуваат на предметот на овој Закон:

- **Прво**, во членот 16 се констатира дека лицата што се наоѓаат во болници, домови за стари лица, интернати и во други установи можат во границите на куќниот ред да

[29] *Устав на Федеративна Народна Република Југославија* од 1947 г.

вршат исповедање на сопствената вера и да бидат посетени од свештеник, како и

- **Второ**, во членот 17 е определено дека ѕвоната на црквите и на храмовите, како и црковните згради можат да се употребуваат и за ѕвонење во случај на општа опасност (пожар, поплава и слично), при што е санкционирано дека верскиот претставник кој управува со црковните згради нема право да одбие ѕвоната да се употребат во таков случај.

Во трите члена од *третата глава* попрециозно се регулира прашањето на верската настава. Споменатите членови ја следата логиката на членот 25 од Уставот на ФНРЈ, со кој им се овозможува правото на верските организации да формираат верски училишта за подготовка на свештеници кои се под надзор и контрола на државата, како и ставот 5 на членот 38 од Уставот на ФНРЈ, со кој се санкционира дека училиштето е одвоено од црквата.

Во *последната глава* од Законот, која се однесува на завршните одредби, во 4 члена се дефинирани прашањата поврзани со повредата на овој Закон, како и неговото стапување во сила.

1.4.1. УРЕДБАТА НА НАРОДНА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА ЗА ИЗВРШУВАЊЕ ОДДЕЛНИ ОДРЕДБИ ОД ЗАКОНОТ ЗА ПРАВНАТА ПОЛОЖБА НА ВЕРСКИТЕ ЗАЕДНИЦИ ОД 1961 ГОДИНА

Законот за правната положба на верските заедници од 1951 година донесен од страна на сојузните органи на ФНРЈ се применува без каква било дополнителна разработка или допрецизирање сè до 1961 година, кога Извршниот совет на НРМ, врз основа на членот 23 од истиот Закон, според кој републичките извршни совети ќе се погрижат за неговото извршување, а по потреба и ќе донесуваат поблиски прописи на 21 јуни 1961 година, донесува Уредба за извршување на одделни одредби од Законот за правната положба на верските заедници.[30]

Со споменатата Уредба дополнително се допрецизираат:

- **Прво**, ставот 2 на членот 12 кој се однесува на собирањето прилози;

[30] *Уредба за извршување на одделни одредби од законот за правната положба на верските заедници*, Службен весник на Народна Република Македонија, год. XVII, бр. 26, Скопје, 31.7.1961 г., 401-403.

- **Второ**, членот 13 кој се однесува на јавните простории за вршење на верските обреди, на самиот чин на вршењето на обредите, како и на прашањето кои лица можат да ги извршуваат споменатите верски процесии;
- **Трето**, членот 14 кој се однесува на актот на крштевањето, односно на актот на обрежувањето, како и
- **Четврто**, членот 4 и членот 19 кои се однесуваат на прашањата поврзани со вршењето на верската настава и правата на родителите и на малолетникот во однос на споменатото прашање.

На крајот од Уредбата се поместени казнените одредби.

Со Уредбата за извршување на одделни одредби од Законот за правната положба на верските заедници, властите на НРМ навлегуваат во натамошно нормирање на одредени области поврзани со религијата, со што дополнително го отежнуваат функционирањето на верските организации, а со тоа и остварувањето на слободата на вероисповед. Имено, тоа се постигнува преку одредбите со кои:

- **Прво**, се предвидува инволвирање на републичките органи во давањето одобренија за извршување на одредени верски чинови, на верските организации сериозно им беше отежнат просторот за дејствување;
- **Второ**, се условува собирањето материјални прилози од страна на црквите и на верските организации врз основа на одобрение од соодветен орган на управата задолжен за вршењето на внатрешните работи;
- **Трето**, странски државјани можат да вршат верска настава во високообразовните институции на верските организации единствено врз основа на добиено одобрение од органот на управата задолжен за вршењето на внатрешните работи
- **Четврто**, само верски лица одредени од надлежниот орган на верската организација можат да вршат верска настава;
- **Петто**, за посетување верска настава од страна на малолетник е потребно писмено одобрение од двајцата родители, односно од старателот, доставено до верската организација, како и усна согласност од страна на малолетникот.
- **Шесто**, за спроведување на верскиот чин крштевање/ обрежување, малолетникот е обврзан да даде јавна согласност.

Aleksandar SPASENOVSKI

CONSTITUTIONAL AND LEGAL FEATURES OF THE MACEDONIAN SOCIALIST MODEL OF SECULARISM

- s u m m a r y -

In this essay, the author analyzes the proper constitutional and legal provisions in Socialist Macedonia that refer to the relations among the state and the religious organizations as well as the freedom of religious belief. The major intention is to clarify the nature of the Macedonian socialist form of secularism to further recognize the contemporary relations of the state with the religious organizations.

Драгица ПОПОВСКА
Институт за национална историја – Скопје

УДК 069:341.485
(=411.16):94 (497.7)

МУЗЕЈОТ НА ХОЛОКАУСТОТ ВО СКОПЈЕ: МЕСТО НА СЕЌАВАЊЕ*

Во фокусот на интерес на овој труд е Музејот и Меморијален центар на Холокаустот во Скопје, разгледуван како *место на сеќавање*. Во антрополошки дискурс, со употреба на симболизмот, ќе го прикажам начинот на кој овој споменик го вообличува сеќавањето и се јавува како маркер на времето. Значењето на овој музеј и неговата функција го прави простор од кој извира важноста на едно време, настани и личности за кои сведочи, а раскажани од позиција која музејот ја зафаќа денес.[1]

Местата на сеќавање[2] се тесно поврзани со поширокото значење на културата и вообичаено со нив се врзуваат одредниците сеќавање и паметење. Иако двата феномена се однесуваат на

---

* Трудот е проширена верзија на рефератот презентиран на меѓународната научна конференција „*70- годишнина од депортацијата на Евреите од Македонија"*, одржана во МАНУ на 12 март 2013 година.

[1] „Минатото не се појавува само по себе, тоа е резултат на културно конструирање и презентација; тоа секогаш се раководи од специфични мотиви, очекувања, надежи, цели и е формирано од појдовната рамка на сегашноста" (според Асман, во: Станка Янева, „За паметниците в паркова среда", во: *Зборник радова Етнографског института*, бр. 26 (Београд: САНУ, 2009), 71.

[2] Францускиот теоретичар Пјер Нора (Pierre Nora) во својата седумтомна студија *Места на сеќавање*, која се занимава со истражување на реперите на францускиот идентитет (Nora, Pierre ed. (1984 – 1992.) *Les Lieux de memoire*. Paris: Edition Gallimard), го проширува поимот *место* од неговата географска и просторна употреба на означување мемориска подлога како културна референца со идентитетска намена, место кое во својата широка мрежа на референци вклучува лепеза на значења, од политички симболи и институции, па сè до разновидни културни практики. Овој автор се смета за родоначелник на терминот *место на сеќавање*. Mirko Sebić, „Naša mesta-geografija sećanja i zaborava", во*: Naša mesta, Geografija sećanja i zaborava,* (Novi Sad: Nova Misao, 2012),5).

меморирање случки или настани од минатото и за свој антоним го имаат терминот заборав, сепак во науката истите различно се дефинираат.[3] Поради ограниченоста на просторот, нема да навлегувам во поширока елаборација на нивните значења, а за потребите на овој труд, двата поими ќе ги опсервирам како „комплементарни аспекти на една целина“[4], кои во музејот, како *место на сеќавање*, се појавуваат заедно, односно се интегрирани.

Музејот на холокаустот во Скопје се наоѓа на местото на некогашното Еврејско Маало. По донесувањето на Законот за денационализација (2002) и формирањето на Фондот на холокаустот на Евреите од Македонија, овој простор им е вратен на Евреите, како имот без правни наследници. Камен-темелникот на музејската зграда е поставен на 2 септември 2005 година,[5] а Музејот е свечено отворен на 10 март 2011 година.

Музејот на холокаустот во Скопје, како *место на сеќавање,* ќе го анализирам од два аспекти: од аспект на просторот во кој е ситуиран и од аспект на амбиенталната целина што ја претставува. Изборот на двата аспекти е направен имајќи предвид дека музеите претставуваат дидактички артефакти во јавниот простор, преку кои се визуелизираат специфични простори и конкретни настани.[6]

---

[3] Според Кујиќ, „паметењето е ’складирање‘ содржини од минатото, додека, пак, сеќавањето означува актуелизација на зачуваните содржини. Сеќавањето е зафат во минатото секогаш од нова сегашност“. Паметењето е секогаш институционално регулирано и контролирано, а сеќавањето не е. Слична дистинкција во англискиот и во францускиот јазик не постои (двата поима се означуваат со зборот *memory,* т.е. *mémoire).* Во однос на германскиот, пак, дистинкцијата е препознатлива преку термините *Gedächtnis* и *Erinnerung* (првиот поим се однесува на регулирано *паметење,* а вториот на *сеќавање).* Лада Стевановиħ, „Реконструкција сећања, конструкција памћења. Кућа цвећа и Музеј историје Југославије“, во: *Зборник радова Етнографског института*, бр. 26 (Београд: Српска академија наука и уметности, 2009), 103.

[4] Анализирајќи параметри кои се однесуваат на сеќавањето и на паметењето, авторката наведува дека „овие дава „пола“ не можат да се одвојат без лоши последици“ (Alaida Asman, „O metaforici sećanja“, *R.E.Č, Časopis sa književnost i kulturu, i društvena pitanja*, br. 57.3, mart 2000. www.b92.net/časopis – rec/,122).

[5] Ави М., Козма Хазан**,** „Поставен камен-темелникот на меморијалниот Центар на Холокаустот на Евреите (2.9.2005 година)“, *Билтен за меѓународна соработка*, бр. 5.

[6] Според Никол Геше Кенинг (Nicole Gesché-König): „Музеите се непоткопливи сведоштва за нашето минато. Многу од тоа што нè опкружува: градби, уметнички споменици – исчезнува, од немарност или лоша политика, или од војна и слични разорувања – и за тоа не останува никаква трага. Музеите се единствени места на кои можеме да застанеме, да се одмориме и да го согледаме минатото. Nada Vrkljan-Križić, „Suvremene funkcije i poslanja muzeja“, *Muzeologija-mediji* (Zagreb: Institut za povijest umetnosti, 2004), 354.

Некогашното Еврејско Маало, или Чивутана, како што уште се нарекувало, се простирало од Кале кон Вардар и Старата чаршија, од црквата Св. Димитрија до крајот на градот, покрај Вардар, над Камениот мост.[7] Ова е, всушност, просторот во кој Евреите во минатото активно живееле, практикувајќи сопствени културни, традиционални вредности.[8]

Познато е дека и местата, исто како и луѓето, имаат свои биографии кои раскажуваат за нивното формирање, егзистирање и трансформирање во и низ времето, во практиката...[9] За жал, во биографијата на Еврејското Маало во Скопје е испишана депортацијата на Евреите во март 1943 година,[10] кога маалото го губи својот некогашен идентитет, сè до неговото целосно исчезнување во 1963 година, кога земјотресот ја разурнува и последната трага од ова место. Во вакви околности некогашното Еврејско Маало, иако се задржува во сеќавањето на старите скопјани, без неговото конкретно постоење, ризикува да се соочи со заборавот. Ова е така зашто „местата се дефинираат со материјална реалност која може да се види, да се допре, да се обележи и да се најде“.[11]

Треба да се има предвид дека културата во која денес живееме е особено динамична и комплексна, па аналогно на тоа спомените и, воопшто, приказните не се споделени од сите членови на заедницата, особено од младата генерација, која не ги памети „настаните“. За да се обезбеди интензивирање на постојните асоцијации со местото, неопходно е постоењето на конкретен детаљ во просторот.

---

[7] Види: Киро Дојчиноски, *Скопје-паралели* (Скопје: Матица македонска,1999),109.

[8] Европските патописци ги споменуваат Евреите уште во средниот век и ги сметаат за најстари жители на Скопје од вонбалканските доселеници. Тие се занимавале главно со трговија и со занаетчиство. Зборувале шпански и живееле главно компактно во Еврејското Маало, иако ги имало и во другите маала. Повеќе во: Ала Качева и др., *Животот во Скопје 1918-1941* (Скопје: Музеј на град Скопје, 2002), 27. „Кон крајот на XIX и почетокот на XX во маалото биле изградени повеќе летни кафеани со бавчи и убави приватни куќи за живеење. Среде маалото имало синагога и училиште. Во тој период куќите во Еврејското Маало биле едни од најубавите и најбогатите во градот. Спроти стариот театар се наоѓале богатите еврејски дуќани, бакалници во кои можела да се купи најубавата увозна стока во тоа време“(Дојчиноски, *Скопје-паралели*,109).

[9] Според Tilley 1994, цитирано во: Brian S., Osborne, Landscapes**,** Memory**,** Monuments, and Commemoration**:** Putting Identity in Its Place**.** Department of Geography. Queen's University. Kingston, 2001, 5. *canada.metropolis.net/events/ethnocultural/publications/putinden.pdf*

[10] Во 1943 година, на населението во градот Скопје му е нанесен страшен удар со варварската депортација на Евреите. Само од овој град, во тој период биле депортирани 3 286 Евреи во злогласниот логор Треблинка (Дојчиноски, *Скопје-паралели*,72).

[11] Види: Osborne, *Landscapes*, *Memory*, *Monuments, and Commemoration*, 4.

Токму тој детаљ е обезбеден преку ситуирањето на Музејот на местото на некогашното Еврејско Маало.[12] На неговата форма, односно појава може да се гледа како на трансформирана слика на просторот каде што некогаш опстојувале Евреите, на негово повторно оживување во рамките на денешницата. Просторот што го зафаќа музејот денес конституира дискурс преку кој Евреите историски се врамуваат себеси и своите релации не само со некогашното Еврејско Маало, со Скопје, туку и со другите етнички заедници со кои еврејскиот етникум ги градел односите во секојдневната комуникација.[13]

Во согласност со претходното, „приказните стануваат дел од митската вредност и историското значење на просторот преку нивната вткаеност во конкретниот детал во пејсажот“,[14] поточно во Музејот на холокаустот во Скопје, кој на тој начин станува референтна точка која може да биде посетена, видена и допрена.

Самиот објект обезбедува нарацијата за тоа минато. Во наративите се кријат процеси на когнитивно сместување на различни животни факти во една мрежа која ја осмислува стварноста. Впрочем, „со помош на наративите, ние ги интерпретираме и ги разбираме случувањата околу нас. Нивната најважна функција е когнитивната, зашто организираат перцепции на стварноста во осмислен и кохерентен образец“.[15]

Когнитивно добиеното знаење за местото и смислата за просторот воопшто се длабоко вградени во човечкиот идентитет, што придонесува за специфичната географија на просторот.[16] Овде, преку Музејот, се воспоставува комуникација на минатото со сегашноста.

---

[12] „Постои нераскинлива врска помеѓу паметењето и просторот... Јадрото на тој *ars memorativa* се состои од *imagines,* содржини на паметење, кодифицирани во компресирани сликовни формули, и од **loci**, специфични места на некој структуриран простор со кој се поврзуваат овие слики. Од овој тополошки квалитет има само еден чекор до архитектонски комплекси кои го отелотворуваат паметењето“ (Asman, „O metaforici sećanja“, 122).

[13] Косгроув (1998) потенцира „дека просторниот пејсаж конституира дискурс преку кој препознатливите социјални групи историски се врамуваат себеси и своите релации со земјата и со другите човекови групи и дека тој дискурс е во релација со... ’ways of seeing‘“. Види: Osborne, *Landscapes*, *Memory*, *Monuments, and Commemoration*, 5.

[14] Osborne, *Landscapes*, *Memory*, *Monuments, and Commemoration*, 5.

[15] Јелена, Васиљевиќ, „Kultura sećanja i medijska narativizacija sukoba u Hrvatskoj“, *Етноантрополошки проблеми,* н.с. год. 3. св. 1 (2008), 248.

[16] Според Гилан Роуз, „еден од начините на кои идентитетот се поврзува со одредено место е со чувството дека тој припаѓа во него“. Види: Osborne, *Landscapes*, *Memory*, *Monuments, and Commemoration*, 4.

Од старата матрица, топосите што се вградени во меморијата на жителите од градот, како, на пример, Давидовата улица и синагогата, ќе бидат дел од приказната преточена во општата поставка на Музејот.[17] Имајќи предвид дека улиците, зградите и, воопшто, населбите се материјални предмети кои евоцираат одредени значења и служат како просторни координати на идентитетот,[18] јасно е дека на овој начин се потенцира континуитетот на еврејските врски со местото каде што некогаш живееле. Ова, од своја страна, ја зајакнува и идентификацијата на посетителите со времето и со местото на настаните, што значи дека овој простор, од аспект на симболизмот, практично ги интегрира денешните македонски Евреи во центарот на некогашното „огниште“ – преку Музејот како артефакт.

Во рамките на музејската зграда се планира да се прикаже животот на Евреите, нивниот идентитет, духовност и култура, кои музејот на себе својствен начин ќе ги пренесе на посетителите и ќе го одржи духот на местото. Ова е, секако, во контекст на првата задача која секој современ музеј треба да ја има, без разлика која содржина ја презентира, а тоа е јасното читање на „*духот на самото место*, неговата особеност и препознатливост, неговата убавина и идентитет“.[19] Со внимателно селектирање на поставките и на предметите што ќе бидат изложени во рамките на музејот, тие ќе станат „икони“ кои ќе го обезбедат континуитетот на заедницата.

Претходната анализа јасно покажува како постоењето на Музејот на холокаустот во Скопје ја обезбедува меморијата и го монументализира паметењето на некогашното Еврејско Маало. Но, истовремено овој музеј означува драматично симболично место кое укажува на ужасот на холокаустот[20] и на празнината која настанала по

[17] Види: *Меморијален центар на холокаустот на Евреите од Македонија* (брошура): http://www.holocaustfund.org/docs/Brochure_Holocaust_Memorial_Center_of_Jews_from_Macedonia.pdf6

[18] Повеќе во: Osborne, *Landscapes*, *Memory*, *Monuments, and Commemoration*, 4.

[19] Vrkljan-Križić, „Suvremene finkcije i poslanja muzeja“, 353.

[20] Зборот *холокауст* потекнува од грчкиот збор *holokaustos* и се состои од грчката сложенка на коренот *hólon*, што значи ’општо‘ и *kaustón*, што значи ’чисто, исчистено, изгорено‘. По Втората светска војна зборот *холокауст* почнал да се употребува исклучиво за да го означи нацистичкото уништување на европските Евреи, така што и денес неговата употреба често се присвојува за опишување и објаснување на нацистичкиот геноцид над Евреите, како архетипски настан. Секако, во последно време, според авторот, во светот се забележува растечка свест овој термин да се употребува и за нацистичкото уништување и на другите нееврејски народи. Во хебрејскиот јазик и сè почесто во меѓународните кругови, кога се сака да се потенцира специфично еврејската компонента на холокаустот, се употребува терминот *šoa*, исто така со библиско потекло, кој означува ’несреќа, голема

него во сеќавањата и, воопшто, на празнина во ткивото на градот. Тој ги воведува посетителите во историјата на постоењето на еврејскиот народ.

Вообичаените асоцијации кога зборуваме за Евреите се прогонувањето и уништувањето во периодот на Втората светска војна, кога од страна на нацистичкиот режим во Германија масовно се убиени околу шест милиони Евреи. Иако периодот на холокаустот го одбележува цел мозаик на изгубени животи, сепак се чини дека примарни жртви на оваа политика се токму Евреите. Во овој контекст, особено е интересна реченицата на еден преживеан сведок на холокаустот, кој напишал: „Иако сите жртви не биле Евреи, сите Евреи биле жртви“.[21]

Холокаустот нè потсетува на ужасни времиња, на случувања кои предизвикуваат чувство на вознемиреност. Изградбата на Музејот на холокаустот е во функција на обезбедување историска нарација за доживеаната траума на ова население, како и соочување на посетителите со неа. Според Куљиќ, дури кога „историското мислење ќе го отвори трауматскиот сегмент на искуството и ќе се соочи со него, траумата станува конструктивна зашто го вклучува минатото во иднината“.[22] На овој начин, „никогаш повеќе“ станува императив на сеќавањето, а не само лекција од минатото.[23] Така, Музејот на холокаустот станува парадигма на минатото која е во служба на иднината, зашто раскажувањето за траумата се наоѓа во односот помеѓу музејскиот експонат и посетителот. Иако постојат историски податоци кои го опишуваат настанот како таков, сепак траумата како доживување не може да биде соодветно перципирана без музејските поставки. Практично, музејот создава приказна која го поттикнува посетителот на размислување и ја приближува сликата на „настанот“ до него.[24]

катастрофа‘. Повеќе во: Smail Čekić, *Historija holokausta*, 4-5 http://www.camo.ch/PDFO/HISTORIJA_HOLOKAUSTA_SMAIL_CEKIC.pdf

[21] Според Ели Визел, „Евреите биле одредени за истребување исклучиво затоа што се родени како Евреи. Нивната судбина не била запечатена затоа што нешто направиле или објавиле, или стекнале, туку затоа што биле синови и ќерки на еврејскиот народ. Како такви, тие биле осудени на смрт колективно и поединечно...“ (Čekić, *Historija holokausta*, 8).

[22] Todor Kuljić, *Kritička kultura sećanja – tri načela*, *www.kczr.org/.../todor_kuljic_kriticka_kultura_se*

[23] Kuljić, *Kritička kultura sećanja – tri načela*.

[24] Интересни согледувања за сеќавањето и заборавот види: Vladimir Gvozden, „Slike uništenja, knjige sećanja“*, Naša mesta, Geografija sećanja i zaborava, Časopis za savremenu kulturu Vojvodine* (Novi Sad: Nova misao, 2012), 13.

Преку говорот на просторот, односно преку зградата на музејот, која сама по себе е специфично дело на современата архитектура, се настојува со силата на фактите да се задржи сеќавањето на овој настан. Музејот е медиум за комуникација со општеството.[25] Впрочем, неговата улога е да му ја пренесе на општеството пораката содржана во неговите поставки. Двонасочната комуникација помеѓу музејот од една и посетителот од друга страна се воспоставува преку успешни комбинации на музејски презентации во просторот.

Ставањето на оригиналниот железнички вагон со кој Евреите од Скопје, Битола и од Штип се одведени во смрт, во рамките на музејскиот простор е во функција на сведоштво за кобниот 11 март 1943 година, сведоштво за заминувањето без враќање на невини луѓе. Ова го потврдува и авторот и идеен творец на поставката, американскиот научник Мајкл Беренбаум, кој за вагонот како артефакт вели: „Тој е многу силен по своето значење. Во вакви вагони тие луѓе биле товарени и третирани како стока. Шест дена патувале затворени, без храна и принудени да вршат нужда во вагонот. Кога пристигнувале во 'Треблинка' биле егзекутирани за само два часа".[26] На овој начин, преку конкретниот предмет, во случајот вагонот, се настојува да се изрази и да му се пренесе на посетителот апстрактното: неизвесноста, страдањето, смртта...[27]

Сеќавањето се засилува со портретите на оние што ги загубиле своите животи во гасните комори во логорот на смртта, кои се поставени во рамките на музејската зграда. Жртвите се јавуваат во улога на субјект кој го „носи" на сеќавањето. Средбата на посетителот со овие жртви, со умрените, станува поле кое практично го обезбедува сеќавањето на „настанот". Впрочем, во рамките на сеќавањето е неминовно внесувањето на самото злосторство како настан во свеста

[25] За начинот на кој музеите влијаат на општетсвото, особено на младата популација, види: Пере Аслимоски, „Музеите, младите и општетсвото", во *Museologica Macedonica* (Скопје: Македонски национален комитет, 2006), 26-31.

[26] Мимоза Петревска Геогриевска, „Вагонот на смртта è најмоќниот артефакт во новиот музеј", *Нова Македонија* бр. 22227, четврток 10 март 2011 година, http://www.novamakedonija.com.mk/NewsDetal.asp?vest=31011850403&id=9&setIzdanie=22227

[27] За музејското претставување на предметите во нивната материјална и духовна димензија, види: Зоја Богдановска, „Музејскиот предмет – жив трезор на духовното културно наследство", во *Museologica Macedonica* (Скопје: Македонски национален комитет, 2006), 54-59.

на посетителите, зашто не е доволно само сеќавањето на жртвите како такви.[28]

Смртта е конкретизирана и со трите урни со пепел од жртвите од Штип, Битола и од Скопје, чие пренесување во Музејот со гардиска придружба и почесна стрелба воспоставува реторичко-симболичен систем на погребен спектакл. Нивното присуство во Музејот сугерира на место кое ја обезбедува потребата од „вечен дом“ на невините жртви на холокаустот припадници на еврејската заедница, со што овој Музеј станува меморијален топос кој сведочи за еден настан, за едно време од кое идните генерации треба да учат како не треба, да не го забораваат за да не се повтори.

Од друга страна, овие урни им пружаат и извесна утеха на малиот број Евреи кои егзистираат денес на територијата на Македонија дека нивните покојници се удостоени со вечно почивање на свето место, место кое е опозит на заборавот, место кое се здобива со бесмртност. Од антрополошки аспект, смртта преминува во вечност низ спомент и сеќавањето.

Да не го заборавиме и круцијалниот аспект на овој Музеј да биде едукативен центар за младите генерации во смисла на „аплицирање на морални вредности кај нив, а извлечени како поука од мрачниот период на Холокаустот“.[29] Идејата е да се градат здрави општества во кои ќе нема место за супериорни и инфериорни, општества во кои културната, расната и другата различност ќе бидат основа за сплотување, а не за разединување.

Многубројните примери на практика поврзани со јубилеи, прослави и одбележување настани кои се во посредна или непосредна врска со задачата што ја има Музејот се дел од неговата функција да пренесува идеи и да создава знаење за нив.[30] Токму затоа главна цел на овој Музеј треба да биде тежнеењето да стане двигател на разновидни истражувања, работилници, семинари и сл. насочени кон содржината што ја негува тој (со што ќе има континуирано збогатување на поставките) и истовремено да пронаоѓа најдобар начин како да им го

[28] Todor Kuljić, *Kritička kultura*, 7. Токму во оваа насока се движи и работата на Музејот на холокаустот во Скопје.

[29] „Меморијалниот спомен дом е комплекс на функции, кои преку мотото <*Никогаш да не се повтори*> ќе едуцира здрави млади генерации“. Повеќе во: http://www.app.gov.mk/uploads/uplan24_detail.pdf, каде што е презентиран Урбанистичкиот проект на Меморијалниот спомен-дом на холокаустот на Евреите од Македонија од архитектите Мирко Андоновски и Никола Бошку, 1-14.

[30] За активностите на Музејот по повод различни јубилеи поврзани со Евреите и холокаустот, повеќе на: http://www.holocaustfund.org/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=112&Itemid=586&lang=mk

пренесе духот на местото и сеќавањето поврзано со него на посетителите од најразлични профили и возрасти.

Впрочем, животот на самиот музеј и функцијата што ја остварува се во тесна зависност со неговата посетеност и со напорот на вработените истиот да се промовира и да се одржи во јавноста, конструирајќи го и одржувајќи го колективното сеќавање.

***

Од претходно изнесеното можеме да конастатираме дека Музејот на холокаустот во Скопје претставува специфично место на сеќавање, кое визуелизира специфичен простор и конкретен настан.

Во однос на просторот, Музејот го отелотворува паметењето на некогашното Еврејско Маало и сеќавањето на животот и културата на Евреите кои до 1943 година живееле во него. Од аспект на конкретниот настан, музејската зграда и поставките во неа обезбедуваат просторна рамка во која преку историска нарација континуирано ќе се одржува сеќавањето на холокаустот.

Треба да се има предвид дека најголем предизвик на музејската работа е успешната комуникација со посетителот. Целта на таа комуникација е да го одржи сеќавањето на холокаустот и последиците од него во рамките на општественото живеење, со што ќе изврши влијание врз карактерот на понатамошните животни опции на членовите во тоа општество.

Dragica POPOVSKA

HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM FOR THE JEWS IN SKOPJE: A PLACE OF REMEMBRANCE

- s u m m a r y -

This paper focuses on the Holocaust Memorial Museum of the Jews from Macedonia in Skopje, considered as a place of remembrance. In anthropological discourse, by using symbolism, I will show how this monument shapes memory and exists as marker of time in the present. The significance of the museum and its function today makes it a place of importance in regard to time, events, and persons.

Ruzica CACANOSKA
Institute for Sociological, Political and Juridical Research – Skopje

УДК 316: 303 (091)

HISTORICAL BASIS OF SOCIOLOGICAL METHODOLOGY

"Facts are secret, opinion is free."
C. P. Scott

The key pillar of every science, besides of determining the research subject, is the precise defining of the approach and manner in which the new knowledge shall be produced, and which shall be used to further advance the existing knowledge fund of the same. Science, as a dynamic category, requires continuous advancement, as well as continuous re-exploring of the already established scientific base. In fact, the methodology includes the theory or the upholding concepts of the given science, approach and manner of collection of data, their processing, reasoning and, of course, the answer to the posed research question and confirmation or refusal of the initial presumption on the researched topic (thesis). Social methodology is a separate scientific discipline which is based on sociology and for which the knowledge of the other particularly "related" scientific disciplines is of great importance. Accordingly, it significantly draws from the social or humanistic sciences; from the history in this specific case.

The main subject of this paper is the review of the historical base of the sociological methodology. Actually, it poses the question on the usage of the historical knowledge in the sociological research indicating that the specialisation of scientific disciplines should be further extended with their increased complementarity. However, it does not mean that the author of this paper suggests that the specialisation of scientific disciplines should be avoided, but that it should be contextualised, due to the fact that the related disciplines can only support the perception of the defined topic. It is very important for the specific scientific disciplines to "meet" each other in that inter-space, where each of them shall provide its frame and manner of perception of the given topic. In that context, interdisciplinarity is an

approach which leads towards the application of knowledge and methods of two or more sciences in the study of a particular phenomenon.

The paper shall mainly focus on two segments of the history usage in the sociological methodology. First, it shall indicate the usage of history in the creation of the research outline. Afterwards it shall indicate the usage of history in the specific strategies (methods) of research. Within the founding of theoretical concepts of sociology, the influence of the historical science is rather important; however, it shall not be elaborated in this context.

Sociology vis-à-vis history

History as human science and sociology as general social science have similar methodological research frames, as well as numerous specifics which make and clearly establish the "borders" between them. Both history and sociology have the "same subject", but each of them studies it in own aspects and each needs the knowledge of the other science. In that context, it is said that history and sociology are complementary sciences. History deals with the past of the society, and sociology deals with the society itself in general and specific terms (while not losing sight of its historical basis). Their complementarity develops as of the creation of sociology[1] and is further followed through the sociology development as special scientific discipline. Auguste Comte, the founder of sociology, believed that the historical method is its "main method, since the most important theoretical task of the sociology is to determine the general course of history".[2]

The author believes that history should be increasingly used in the contemporary sociological research while separating "what of the historical material" shall be used and "how it" shall be used. It should be emphasised that it is very important to indicate whether history shall be used as secondary source of data, i.e. as "ready product" by the historians; then, whether the author of the sociological research shall make their own analysis of the collected history material by the historian or they shall themselves collect, select and analyse the historical material or these approaches shall be combined. One shall have to taken into consideration that the usage of history in the contemporary sociological research sometimes causes "confusion" and controversies, that is, it raises questions pertaining to various ethical dilemmas. The existence of several truths, and

[1] One should not forget that sociology, as a separate scientific discipline, was created more than two centuries ago, unlike history, which is much more "older", and it is particularly important to have in mind that history was rather important for the creation of sociology as separate social science.

[2] Milič, Vojin, *Sociološki metod*, (Beograd: Nolit, 1978), p. 745

with that, of multiple perceptions of the events in the more distant and especially in the closer history additionally encumbers the "usage" of history in the contemporary sociological research. The archiving of documents which are accessed in various ways is, of course, a very important segment. One should not forget the fact regarding the destruction of numerous documents which are not in favour of certain historical actors in reference with a certain event or events, up to the strictly individualised and, of course, subjective interpretation of the same. Sometimes the possible outcome is the representation of "the historical truth as consensus" or as joint "turning a blind eye" or "acknowledgment" of certain fact, etc. There are numerous questions and controversies appearing on the surface in the contemporary sociological research, especially when the subject are topics regarding conflicts, tolerance, political institutions and events, family values, social inclusion, etc. Therefore, it is very important to take into consideration the various challenges pertaining to the historical material in the sociological analysis.

While reviewing the relation of sociology and history, one should not forget the fact that in certain periods there is significant "obsession" of the sociologists with history, while in others, it is "lacking".[3] The major questions of sociology regarding the society development stages, which were key during its creation, cannot be answered without having in mind the rich scientific base of the history science. Nevertheless, the gradual transition of the theories from a large scale to medium and micro level in general means reduction of the volume of usage of history in sociology; however, the direct or indirect perceptions of the history were taken into consideration on an almost continuous basis. We can say that when talking about family, religion, state etc., there is no sociology textbook which does point to their historical dimension by appropriately reasoning their development in the past. However, what is specific for the sociology is the fact that it basically uses the knowledge of history so as to complete the historical frame in terms of how they have developed and what is the extent of their impact on the current stage or, potentially, to establish the outlines or envisage the future development of the researched phenomenon. Or as Edward Carr would say: "Let us leave the borders between sociology and history open for two-way traffic." The close "relations" between sociology

[3] Tilly analysing the events in history and sociology underlines that „sociologists and historians at large remain woefully ignorant of each other's sources, methods, models, ideas, and discoveries" – Charles Tilly, Historical Sociology, Article for the *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, (Columbia University: 29 June 1999), p. 6756.

and history are mostly reflected in the establishment and development of the historical sociology as separate sociological discipline.

Historical Sociology

The term historical sociology refers to "sociological analysis based on historical data sources—either primary (such as original documents in archives) or secondary (the written history produced by historians themselves)".[4] Historical sociology, regarding its methodological frame, significantly deviates from the establishment of, let's say, the "standard sociological methodology", since one cannot simply label or monitor the behaviour of the actors on the current social scene. What usually makes the core of the methodological approach of the historical sociology is the simple usage of non-invasive research methods. Since the research subjects are the past events, it is rather logical to found the research on the corpus of remains from those periods. In that context, sociological researches are separated according to the database on which the same are based, whether the subject are data obtained directly from the monitoring on site or the issue refers to analysis of data obtained through indirect analysis of the past remains.

> "Historical sociologists sought to connect the two through serious investigation of other settings than the ones they lived in. During the twentieth century, historical sociology has differentiated into four rather different pursuits. We might call them *social criticism*, *pattern identification*, *scope extension*, and *process analysis*. All are legitimate, effective forms of sociological analysis. They differ substantially, however, in aims, procedures, and results."[5]

Another important aspect which is frequently mentioned is the fact that sociologists simply explain and interpret everything that happened in the past by looking through the prism, to a larger or to a smaller extent, of the present times in which they exist. That is also the case when cultures or communities to which the researcher does not belong are being researched. That also happens with history, as Edward Hallett Carr would say "the historian is of his own age, and is bound to it by the conditions of human existence."[6]

---

[4] Gordon Marshal, *A Dictionary of Sociology*, 1988, www.encyclopedia.com/doc/1O88-historicalsociology.html. Accessed on 04.05.2014.

[5] Charles Tilly, Historical Sociology, Article for the *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, p. 6753.

[6] Edward Hallet Carr, *What is history?* (Penguin Books, 1987), p. 24.

Authenticity and representation of the research sample, regardless whether the issue is a quantitative or qualitative research strategy, is of great importance. It is impossible to make a sample if there is no systematic manner of archiving of documents or records from the past times. Therefore, history is often used to illustrate certain theories or concepts.

In the review of historical sociology, Marshall emphasises the fact that „extant historical data cannot directly answer the questions which are asked of them by the sociologist“,[7] since those data cannot capture the positions, contemplation or simply the motives for a certain type of action. It is usual to use secondary data sources in the sociological researches, as static documents, as well as data from other researches, diaries and similar records; however, when talking about the research of the past, the same represent an important source of data, although it has to be emphasised that they are not, by themselves, sufficient for the purposes of complete elaboration and appropriate answer to the posed research questions.

Historical sociology, as separate sociological discipline, exists for a longer period of time, and is being taught at several universities. The opus of this field mainly represents a story of a successful integration of the usage of historical material in sociological research.[8] In theme aspects, the historical sociology is increasingly being focused on the key social phenomena, such as the state, political systems, classes, and similar.

Historical Foundations of Sociological Methodology

The key thread throughout the paper is the review of historical basis of the sociological methodology, as an entirety, but also through separation of segments where it has specific meaning. At the same time, the author of this paper does not intend to indicate all segments, but the objective is to animate this question and to turn the attention to the fact that the usage of the historical material is of significant importance for the sociological methodology, and that certain topics are almost impossible to be studied without making a thorough insight in the history, and vice versa, and sociological analysis based on historical scientific records can shed significant light on the historical events and, in particular, to their later impact.

---

[7] www.encyclopedia.com/doc/1O88-historicalsociology.html

[8] In the classical works of this scientific discipline, the following can be mentioned: : Barrington Moore, *The Social Origins of Dictatorship and Democracy* (1966), Immanuel Wallerstein, *The Modern World System* (1974,1980), Michael Mann, *The Sources of Social Power* (1986), Theda Skocpol *States and Social Revolutions* (1979). Works are given in the order taken from www.encyclopedia.com/doc/1O88-historicalsociology.html.

The historical basis of the sociological methodology shall be reviewed through the research designs and the research methods or strategies.

I. Research Designs

Having in mind the fact that "the research design provides a framework for the collection and analysis of data",[9] it also provides data on the basic features and the course of the research process as well as drawing conclusions of the same. There are several research designs according to which sociological research is carried out, and, of course, the related social sciences. The degree and volume of usage of history depends on the type of the research design.

The longitudinal approach in the sociological research means following of a particular social phenomenon in several time occasions, with the same research instruments and, of course, on the same research sample. Carrying out of several researches with the same instruments and the on same sample creates a database which can be used to see the development course of the phenomena, what they were like in the closer or more distant past and in the modern society. Research is being carried out, data are collected and analysis is made what it was like in the "closer past" in order to determine as "precise" as possible the development tendency or phases of the researched phenomenon. In the longitudinal study, regardless whether it is panel-study or cohort-study, the outline envisages analysing of the phenomenon in different time periods or in several returns. Such study of the social phenomenon requires a creation of a database which has its own "history" and from which one can deduce the relevant conclusions. Longitudinal studies on crime, situation in households, etc., were carried out. Longitudinal studies can be made in several countries or regions, so the results and conclusions can be additionally compared.

Besides of the longitudinal studies, the historical fragment is significantly important in the case studies in which the detailed study of the given phenomenon in given context should also contain its historical dimension. Regardless whether we are talking about a community or an individual certain religion, country, one or one type of families, political institutions and similar, it is very important for each case to indicate its history, so as to point to its specificity and its development. Newman underlines that "case studies can elaborate historical processes and specify concrete historical details".[10] Shaw's[11] "jack-roller" study is a rather famous

[9] Alan Bryman, *Social Research Methods*, (London: Oxford University Press, 2012), p. 46.
[10] Lawrence Neuman, *Basics of Social Research – Qualitative and Quantitative Approaches*, (University of Wisconsin, Whitewater, 2006), p. 306. He says during the

case study. The study is based on the usage of data obtained with the method of qualitative interview of the life history of that person. This method of collection of data is also called a biographical method. The typology of case studies also mentions the longitudinal case type. This research design is characterised by the fact that it can be researched in several time period.

The comparative research design, which is applied in the sociological research, refers to comparisons of a given phenomenon in different environments (cultures) or in different development phases, "using more or less identical methods".[12] When talking about different development phases (models, schemes, phases, ideal types), it is necessary to consult the rich historical material. The researched social phenomenon can be better understood if contrasting cases are compared, and data for the same can also be collected by using quantitative and qualitative methods or by combined methods.

This design is of particular importance for the sociological methodology since "nothing can be more useful for the sociologist than the good comparison, because they can never make experiments as their colleagues from the non-social sciences".[13] In fact, "comparative and historical research is the examination of societies (or other social units) over time and in comparison with one another."[14] The key benchmark of the comparative research design is "its ability to allow the distinguishing characteristics of two or more cases to act as a springboard for theoretical reflections about contrasting findings." [15]

For the purposes of realisation of this research design, one can use the ready historical analysis of the collected material or make an additional historical analysis; however, it is essential to indicate that it is made on the basis of the discovered (known) available historical remains from the past. The comparison is made on a sample of two or several events or in two or several communities. The comparison is frequently made so as to arrive to the differences, to what is assumed that could have had significant possible impact on the event course (such as the role of a certain leader, certain economic indicators, external factors, etc.).

---

description of the research of Kathleen Blee (*Women of the Klan*) "historical photographs, sketches and maps in the book give readers a feel for the topic."

[11] Shaw R. Clifford, *The Jack-Roller: A Delinquent Boy's Own Story,* (University of Chicago Press: Phoenix Books, Chicago, 1966).

[12] Alan Bryman, *Social Research Methods*, p. 72.

[13] Anri Mandra, *Osnovi sociologije, (*Univerzitet Crne Gore, Podgorica 2001), p. 14.

[14] Earl Babbie, *The Basics of Social Research, (*Wadsworth Cengage Learning, 2010), p. 375.

[15] Alan Bryman, *Social Research Methods*, p. 75.

The term historical research is often used in various contexts of social sciences. Historical research is realised in order to explore the past "usually in one culture (e.g., periods, epochs, ages, eras, etc.) for sequence and comparison."[16] Specific is the fact that historical research means several phases which commence by determining or precise defining of the topic. This is followed by the period of data collection, their formal and logical control, with everything that does not fit in the frame left aside. The collected historical documentation is afterwards classified and appropriately processed (analysed). What makes the core of advantages of this method or approach is the fact that this method belongs to the group of unobtrusive methods since the person who collects them cannot influence their creation. While using this method, one can encounter problems pertaining to the representation and authenticity of historical documents. The analysis of historical documents can be quantitative and qualitative. Whereas the analysis and processing of diaries, records of life and wide spectrum of records is being carried out mainly by using qualitative methods.

II. Research Methods or Strategies

The research methods, that is, the manners for collection of data based on which the social phenomenon is sociology is later elaborated, are usually divided into quantitative, qualitative and combined. Within the spectrum of quantitative methods, such as the survey, structured interview, structured monitoring, analysis of content and secondary analysis and official statistic, it is important to indicate that on the base of determining the sample, as well as the other parameters (reliability, validity), the basis for making generalisations on the researched phenomenon are being created.

The quantitative research methods such as the analysis of the content and, in particular the secondary analysis of the already collected data (for example in the historical research) and of course the official statistics, as well as the other documents (from archives, museums…) significantly fill in the historical base of sociological research. These methods are also called unobtrusive (nonreactive) since the same are realised by using ready data bases which were collected in different periods and for the purposes of realisation of different objectives. Newman indicates the example of "researchers have examined family portraits in different historical eras to see how gender relations within the family are

[16] Lawrence Neuman, *Basics of Social Research – Qualitative and Quantitative Approaches*, p. 310.

reflected in seating patterns."[17] The research of different phenomena within a longer time period shall point to the regularities in which the same occur, when they are most expressed and, of course, the main reasons for them. The considerable data bases[18] are abundant with data that portray the various historical periods and offer an excellent opportunity for realisation of additional longitudinal and comparative analysis, since the same are carried out on large territories or in several countries.

Their advantage is that the sociological research is carried out on ready data bases, which sometimes due to the re-analysis can reveal certain vagueness, especially in terms of their interpretation, the same are collected for various purposes and the contemporary research must be limited to those issues that have already been processed. Therefore, problems of the type "absence of key variables"[19] or "nonreactive variables often have weaker validity because they do not measure the construct of interest"[20] might occur.

Sociological research which uses qualitative methods can refer to analysis of documents as data sources, as well as to the other qualitative techniques which absorb the historical dimension of the researched phenomenon. For example, that is the case with the qualitative interview, more specifically, to the life history and oral history interviewing. Life history interview is a kind of unstructured interview and it is related to the life history method, also known as biographical method.[21] This type of interview provides data on the entire life course of the respondent or of the group of respondents, but it refers to his/her or their subjective views, understanding and interpretation of events through which he/she or they have passed. Oscar Lewis' "The Children of Sanchez": Autobiography of a Mexican Family[22] (1961), is a good example for a study on this type of interviewing, and he calls this method multiple autobiographies.

The qualitative analysis in the sociological studies pertains to the following types of documents: "personal documents in both form (such as

---

[17] Lawrence Neuman, *Basics of Social Research – Qualitative and Quantitative Approaches*, p. 225.

[18] See: British Crime Survey (http://pgil.pk/wp-content/uploads/2014/04/British-measuring-Crime-for-Last-25-years.pdf - accessed on 11.04.2014) or European Social Survey (http://www.europeansocialsurvey.org/ accessed on 17.04.2014) or World Values Survey (http://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp - accessed on 17.04.2014).

[19] Alan Bryman, *Social Research Methods*, p. 317.

[20] Lawrence Neuman, *Basics of Social Research – Qualitative and Quantitative Approaches*, p. 245-6.

[21] Alan Bryman, *Social Research Methods*, p. 488-9.

[22] Oscar Lewis, *The Children of Sanchez: Autobiography of a Mexican Family, (*Vintage Books, 1961).

diaries and letters) and visual form (photographs); official documents deriving from the state (such as public inquiries); official documents deriving from private sources (such as documents produced by organizations); mass-media outputs and virtual outputs, such as Internet resources."[23]

Diaries, autobiographies, memoirs, letters, portographies, official documents, personal documents, and in the recent period, the significant spectrum of virtual documents, represent a rather important source for historical research, which can be abundant with data and be important for the sociological research. In this context, it is important to indicate that within the sociological qualitative research, the processing of this group of documents can be made in three manners, as follows: qualitative content analysis; semiotics and hermeneutics. These three approaches can significantly enrich the historical base of the sociological research or a separate historical-sociological analysis of a certain social phenomenon can be developed.

The sociological research based on combined research methods may combine the various quantitative and qualitative methods and enrich the historical base of the same.

Concluding Remarks

For the purposes of establishment and realisation of the sociological research, the historical contextualisation of the researched phenomenon is of particular importance. The historical bases of the sociological research have a specific importance and offer it a more significant degree of knowledge for elaboration of the posed research questions, that is, they contribute to their elaboration in depth and contribute to the better understanding and interpretation of the researched phenomenon.

The historical sociology, established as a separate scientific discipline represents an important pre-condition for development of higher level of complementarity between history and sociology, that is, higher level of usage of the historical knowledge in the sociological research projects.

The historical bases of the sociological research are reflected in several research designs, such as: longitudinal, case study and, of course, the comparison. Based on the research outline, historical contents are significantly represented in both the quantitative and qualitative methods or strategies, as well as in the combined ones.

[23] Alan Bryman, *Social Research Methods*, p. 543.

Ruzica CACANOSKA

HISTORICAL BASIS OF SOCIOLOGICAL METHODOLOGY

- s u m m a r y -

The main objective of the author of this paper is to increasingly animate the question pertaining to the historical bases of the sociological researches and to turn the attention to the fact that the usage of the historical material is of significant importance for the sociological methodology, and that certain topics are almost impossible to be studied without making a thorough insight in the history, and vice versa, and sociological analysis based on historical scientific records can shed significant light on the historical events and, in particular, to their later impact.

The historical basis of the sociological methodology shall be reviewed through the research designs and the research methods or strategies for sociological research.

Славчо КОВИЛОСКИ
Институт за македонска литература – Скопје

УДК 94: 334.712 (497.775) (093.3)

АРХИВСКИ ДОКУМЕНТИ ЗА ТРИ ТРГОВСКИ ФАМИЛИИ ОД ПРИЛЕП: ПОПОВИ, ВРТАНОВИ И БЕЛАЗЕЛКОВИ

Подемот на занаетчиството што се почувствувал во Прилеп во средината на XIX век силно влијаел врз развојот на трговијата. И покрај тешкотиите со кои се соочувала Османлиската Империја во овој период, кон крајот на XIX и почетокот на XX век во Прилеп се појавиле многубројни трговски фирми кои својата дејност најчесто ја врзувале за пелагонискиот регион. Странскиот капитал ги отворил границите на империјата, која не можела да се снајде во новонастанатата положба, па суровините за преработка биле купувани по ниски цени, а индустриските стоки биле продавани по многу повисоки цени од реалните. Поради тоа, многумина од домашните производувачи и трговци пропаѓале на сметка на зголемениот растеж на странски капитал, но имало и такви трговци кои се снашле со предизвикот и успешно работеле подолго време.

Дека времето во кое опстојувале трговските фирми во Прилеп било тешко, најпрво укажува Никола Ганчев Еничарев, бугарски учител во Прилеп од втората половина на XIX век. Во своите *Спомени и бележки*[1] тој пишува дека „земјоделците во Прилепско се сиромашни и преку зимата и пролетта се принудени да земаат пари и жито од градот, па се принудени да го продаваат производството на зелено по многу ниски цени или да земаат пари под лихва за до гумно, со по 30–40 % камата“.

[1] Никола Ганчевъ Еничаревъ, *Взпоминания и бележки* (София: Държавна печатница, 1908), 208.

Истиот заклучок го изнесува и Георги Трајчев, истакнат просветен работник родум од Прилеп. Тој забележува дека „економската состојба во последните денови на турскиот режим беше доста незавидна“[2]. Железницата која го одминувала градот, а се протегала во долината на Вардар, придонела занаетите и трговијата да опаднат поради неможноста производите да се пласираат на пазарот. Таа претставувала побрз начин на пласирање на производството, а на прилепчани им требало многу време и средства за да стигнат до неа (најблиску бил Велес, но некои оделе дури и до Солун). Во такви услови, османлиската држава не само што не преземала мерки за подобрување на влошената економска состојба туку и дополнително ги оптоварувала граѓаните. Тутунот, како и житните култури и опиумот, бил оданочуван со данокот десеток и тој законски изнесувал 11,5 %, а во праксата тој бил поврзан и со други давачки и изнесувал повеќе.

Георги Трајчев наведува еден список на пропаднати прилепски трговци (Грашевци, Пазовци, Зердевци и др.) наспроти оние најбогатите (браќата Хаџи-Илиеви, Мирче Бомбол, браќата Небреклиеви и др). Овој список се однесува на периодот до 1883 година, а во него ги нема фирмите, односно имињата на браќата Попови, Вртанови и Белазелкови. Тоа не значи дека овие три фамилии биле ситни трговци. Напротив, тие биле претставници на крупните трговски фамилии, со напомена дека нивната најголема трговска активност се забележува дури во 90-тите години на XIX век и во првите децении на XX век, а работеле дури и за време на Втората светска војна.

Податоци за трговската фирма „Браќа Попови“ најдовме во Државниот архив на Македонија, во семејниот фонд на Попови, 1873/1884. Во единствената кутија во која е сместена нивната оставина се наоѓаат повеќе книги за вересија, предручни книги и трговски тефтери. *Тетратката од 1873* претставува трговски тефтер сочинет од 231 лист со димензии 11 см х 30 см и мек повез. Листовите се свиткани надве и преполовени, на таков начин правејќи долг пописен список. Тука ги среќаваме имињата и презимињата на луѓето со кои одржувале трговски врски, трговијата за која станува збор и сумата пари што е договорена за исплаќање. Таков е примерот со Кочо Колиштрк и Никола Грко (Гркот, по сè изгледа претставник на грцизираната или влашката граѓанска заедница во Прилеп). На крајот на тетратката има голем број пресметки и имиња. Со оглед на тоа дека

[2] Георги Трайчевъ, *Градъ Прилепъ* (София, 1925), 66.

станува збор за место каде што се вршени пресметките, ракописот е релативно нечитлив.

Втор тефтер во фондот на Попови е *Книгата на вересија на „Браќа Попови“ трговци од Прилеп 1876–1882*. Книгата има 143 страници со димензии 16 см х 25 см. Повезот е тврд, а листовите се со линии, односно специјално подготвени за трговски белешки. Имињата на должниците се читливо испишани на страниците и под нив е водена евиденција за заемите во грошеви. Како должници во овој период ги среќаваме Никола Чкале Калинин, Кокре Калинин, Диме Киро, Алекса Ј. Тотов, Марко од Маргари, Адем-ефендија, Тоде Јанкулев, Николе Ристев Небрежанец и др. Кај некои од нив заемите се запишани и на две-три страници, а кај други само на еден ред. Во книгата има и едно мало ливче – белешка. Од едната страна се наоѓаат пресметки, додека другата страна е испишана на османотурски (арапски) јазик.

Предручна книга на „Браќа Попови“ трговци од Прилеп 1881–1883 делумно е испишана со молив, а делумно со мастило. На првата страница стои: „Предручно N-1 тевтерче од Христе Наумче Попов од солта“. На овој начин дознаваме дека ракописот од оставината на браќата Попови му припаѓа на Христе Попов, кој ги водел книгите и сметководството на фирмата. Книгата има 200 страници со димензии 10,5 см х 29 см и е оштетена. Во неа како луѓе со кои тргувале браќата Попови се сретнуваат имињата на Ничо К. Ачков, Аце Тодорчев, Тале Мицев, бакал, Никола Ј. Кантарџија, Спиро од Крушево, Тоде Јанкулев, бакал од Кривогаштани и др.

Вториот *Трговски тефтер за вересија* потекнува од 1879 година. Има 265 листа со димензии 10,5 см х 30,7 см. Тој е со тврд повез и е оштетен. Како лица кои зеле заем се споменуваат Коне Шоше, Ѓорѓија Селчанец и др.

Третата *Книга на вересија* е од 1882 до 1883 година. Има 367 страници со димензии 10 см х 29,5 см. Корицата е тврда, обрабена со кожа. Првите 4 страници ги нема, па со тоа можеби се лишуваме од дополнителни информации за браќата Попови и нивната трговска дејност. Тука се сретнуваме со сите производи кои Попови ги давале на граѓаните, но и на околните села и градови: Кривогаштани, Сенокос, Крушево итн.

Четвртиот тефтер за вересија е од 1889 до 1894 година. Овој тефтер е најобемен од сите според бројот на страници: има вкупно 557. Димензиите му се 9,5 см х 25 см и сите страници се испишани. На првата страница стои датумот кога започнало пишувањето на книгата: 1889 октомври 12. Покрај секој заем следува и реден број (6/191, 7/268

и сл.), што укажува на поорганизирано следење на дадените заеми. Покрај во градот, заеми биле давани и во селата Житоше, Лажани, Маргари и др.

Уште два трговски тефтери за вересија се наоѓаат во оставината на фирмата „Браќа Попови“. Едниот е од 1883 година, со 178 листа и димензии 9,5 см х 28 см, зачуван, но ги нема првите 3 листа. Другиот тефтер потекнува од 1884 година. На првата стана стои: Браќа Попови 884 март 20, Предручно N.7. Книгата има 435 листа со димензии 10 см х 30 см и е оштетена. Последните листови се искинати. Во нив, покрај другите, се запишани имињата на Димо Царевичанец, Наумче Шукула, Никола Јованов Кантарџија од Црешино и др. Забележливо е дека соработниците на браќата Попови се едни исти луѓе, што укажува на довербата која Попови ја уживале кај заемателите.

Прелистувајќи ги страниците на овие тефтери, можеме да дознаеме повеќе лични информации за луѓето на кои им давале заеми. Така, во *Предручната книга* од 1881 до 1883 го среќаваме името на Никола Ј. Кантарџија, додека во *Предручната книга* од 1884 година се споменува Никола Јованов Кантарџија од Црешино, кој несомнено е една иста личност која постојано земала заем (вересија) од Попови. Исто така, оваа долгогодишна соработка укажува на тоа дека двете страни си ги почитувале обврските при склучувањето на договорите за заем.

Уште две книги, односно „трговски тефтери“ се наоѓаат во оставината на браќата Попови, но на нив не е означено за какви книги станува збор. Едната е од 1879 година со 109 листа со димензии 10 см х 30,5 см. Делумно е испишана, нема корици и е најмногу оштетена во споредба со другите книги. Другиот неименуван тефтер е од 1882 година, има 40 листа со димензии 10,5 см х 30,5 см и исто така е оштетен.

Од информациите што ги добиваме од трговските книги на фирмата „Браќа Попови“ можеме да заклучиме дека тие се занимавале главно со препродажба на суровини, но и дека нивното главно занимање било давањето заем (лихвата). Најмногу заеми им давале на прилепските граѓани, иако добар дел заеми им давале и на селаните од околните прилепски села. Сепак, нивната дејност била од локален карактер.

За разлика од оставината на Попови, во фондот на фамилијата Вртанови, 1887/1948 наоѓаме поголем број материјали (вкупно 4 кутии). Следува пописот на книгите од првата кутија: *Главна книга* (1911–1948), *Дневник* (1887–1891), *Дневник* (1894–1899), *Дневник*

(1894–1907), *Дневник* (1903), *Дневник* (1904–1905), *Дневник* (1906–1908) и *Дневник* (1912–1914).

За носителите на трговијата дознаваме од *Дневникот број на книга 3, 1894–1899*. Книгата има 382 листа со димензии 27 см x 10 см. На првата страница пишува: „Dnevnik, тетратка за пишение од вересија од Коста Христов Вртанов“ од „(18)94 год. мај, Прилеп“. Значи, станува збор за Коста Вртанов, прилепски трговец кој за средно презиме го зел името на својот татко Христо. Ист таков е случајот со написот на втората страна – „Глигур Костов Вртанов“, што укажува на тоа дека Глигур е син на Коста, според неговото средно презиме Костов.

Дел од овие дневници или книговодствени книги се оштетени и немаат по неколку листа. На *Главната книга 1911–1948 година* е извршена препагинација. Има вкупно 121 лист со димензии 31 см x 18 см. Недостасуваат листовите од 86 до 94 страница. Другите дневници имаат картонски корици и од нив ги изделуваме имињата на Коне Чавкар од Плетвар, Димо Здравев од Царевиќ, Цветан од Беловодица, Велко Неделков од Леништа, Цветко Гарев од Топлица, а забележлив е бројот на турски имиња: Бавтијар-чауш, Мустафа-чауш, Али-чауш од Канатларци и др. Вртанови најмногу тргувале со сол, пипер, шеќер, ориз, газија, сапун, односно со основните намирници потребни во секојдневниот живот. Исто така, паѓа в очи дека голем дел од оние на кои им давале вересија за своите производи се од околните прилепски села: Беловодица, Мелница, Чаништа, Вепрчани, Леништа, Канатларци, Смолани, Тројаци, Топлица, Царевиќ и др. Познати се имињата и на некои од купувачите. Така, на пример, стои запишано: „на Коста Димитров за сол“, „на Фаних од Коста Митра за сол“ и сл. Бидејќи забележуваме дека најголем дел од запишаните се задолжиле за сол, логично е да се претпостави дека солта била особено барана во тоа време и дека Вртанови посебно внимание му посветувале на тој продукт.

Во *Кутијата 2* наидовме на книгите на должници. Нивниот број изнесува вкупно 10, а се протегаат од периодот од 1887 до 1939 година. Дел од нив се прилично оштетени, без корици или без одреден број на листови. Некои од книгите не се целосно испишани. Тука повторно го бележиме името на постариот од трговците Вртанови: „Христо Вртанов 1891 октомври 29“ во книгата на должници од 1892–1895 и „Дневник од Коста Хр. Вртана“ во *Дневникот 1912-1939, книга број 10*. Воедно, оваа книга е и најобемна по бројот на листови, вкупно 397 со димензии 27 см x 11 см. Најмала книга е *Дневник 1924–1927, книга 14* со само 37 листа со димензии 34 см x 21,5 см. Најголемиот

дел од книгите се пишувани со сино мастило, но делови од нив се пишувани со виолетово мастило и со молив.

Од страниците на овие книги ги дознаваме имињата со кои Вртанови тргували и кои им биле должници. Така, браќата Ачкови зеле ориз за 78 (не е наведено што, гроша или лири), Петар од Кокре зел 1 ока сапуни и сл. На листата должници се наоѓаат и Турци, а интересен е примерот со Али-ага Дебранец, за кого како должник се испишани најпрво страна и половина, а потоа го наоѓаме како должник и на други страници. Значителен е бројот на купувачи и на должници од прилепските села: Бонче, Леништа, Кадино село, Штавица, Рувци, Воѓани, Мало Коњари, Големо Коњари, Ношпал, Ерековци, Подмол, Веселчани, Мелница, Чепигово, Тополчани, Ракле, Радобил, Чумово, а потоа и од поширокиот пелагониски регион и понатаму: Битола, Слатино, Пореч, Подино итн. Најмногу се тргувало со шеќер, маслинки, масло, газија, а потоа со ориз, сапун, леблебија и др.

Интересен е дневникот од 1913 година, во кој се запишани зборови на османотурски јазик. Дневникот, пак, од 1922 до 1924 година е поинаков од другите книги. Тој е исполнет со испечатени букви и листи кои требало да се пополнат. Одозгора е насловен како *Општа признаница* со име и презиме. Очигледно книгата била наменета за школска книга, а потоа била преправена во трговски тефтер.

Во *Кутијата 3* се наоѓаат книги на должници и на бележници кои ја имале истата функција. Се состои од 19 вакви книги. Како и во претходната кутија така и овде дел од тефтерите се прилично оштетени, без корици или без одреден број листови. Некои од нив не се целосно испишани. Тие се однесуваат на периодот од 1892 до 1931 година. За разлика од претходните, поголемиот дел се со помал број страници (62, 47, 18 и т.н.). Во *Книга на должници, книга бр. 21, 1906–1916* е потпишан „Коста Хр. Вртанов во 1906 јуни 14-ти запиша“, додека во *Книгата на должници 1906–1917, бр. на книга 22*, на почетокот повторно го наоѓаме потписот на „Коста Хр. Вртанов, 1906 јуни, 12“, што укажува на датумот кога тој започнал да ги води книгите.

Коста Вртанов отворил посебни книги за должниците од неговите спаилаци. Според нив, можеме да заклучиме дека поседувал имот и надвор од Прилеп. Такви книги со пописи на должниците од одделните спаилаци има од Дрен, Новидвор, Пчаниште, Селце, Орехово и од Витолоште. Овој податок доволно зборува за добрата материјална состојба на Вртанови, особено во периодот кога

османлиската држава се наоѓала пред целосен економски и политички крах, во предвечерието на Балканските војни.

За одбележување се *Книгите за трговија со петрол, бензин, ликери и др., број на книга 32, 1925–1926* на 32 листа и *Бележникот број 36, 1925–1927* со 28 листа, и двата во добра состојба. Во нив е даден „Рачун от петрол што праќаме у Крушово на Вангел Т. Николиќ, 16 септември 1925 год., Прилеп“ и уште еден „Рачун от Петролеум от браќа лазареви у Крушово“. Очигледно е дека Вртанови продолжиле со трговијата и по Првата светска војна, односно по потпаѓањето на вардарскиот дел на Македонија под српска власт. Тие се приспособиле на новонастанатата ситуација, па во овие записи се употребува српската буква ћ во некои зборови, на пример *браћа*. Вртанови не само што успеале да профитираат од новонастанатата состојба туку и ја проширале својата дејност, овој пат со толку бараниот петролеум, кој се употребувал за осветлување, но и со бензинот како гориво и со алкохолниот пијалак ликер.

Четвртата кутија ги дава податоците за обемот на трговските потфати на Вртанови и за нивното богатство. Од тој аспект таа е најинтересна за проучување. Во кутијата се наоѓа документ за собирање данок од спаилаците од 1899 година, 1 лист без потпис; документ за продажба на лозје на Михајло Најдов од 17 септември 1901 година со повеќе потписи („едно лозје од три мотики во месноста Крбла“); ракописи и признаници за враќање долгови од 1911 до 1928 година; документ за купопродажба (1921–1923); документи во врска со уредбата за ликвидација на земјоделските долгови (облигација, уверение, заклучоци) (1937–1938); писмо за раскинување на деловната врска со Даме К. Чкерев (1908); писмо од Ѓорѓи Вртанов од Софија со датум 18. II 1917 година, во кое се зборува за трговија; деловна преписка со „PATRNOGHITCH & Cie“, Солун (1928); договор помеѓу Глигор Вртановиќ и Неделко Толевиќ за давање храна, чување овци и грижа за нив (1928); полиси за осигурување дуќани, крчма, куќи и признаници (1940–1941); „Слободна зона во Солун – ветеринарна управа“, билтен за мерење, хранење и чување добиток (1930); дозвола за градба на дуќан на Коста Рисе Вртан на турски јазик; признаница за дадена помош за комуналии и за просветни цели на Коста Рисев Вртанов од 1907 година и на Ристе Карев од 1908 година; помош за железничката линија „Хиџас“ од Коста Р. Вртанов и Ристе Јованов од 1911 година; изјава на Темелко Ристов за повлекување на тужбата поведена против Коста Ристов од 1901 година на турски јазик; потврда за пари предадени во прилепската благајна од Митрев Илија и Вртан Коста (1904–1905); турски документи и тапии за куќа на Коста Ристев

Вртан (1908), за нива на Коста Ристев Вртан (1911), за нива на Тасе Ристе Вртан (1911) и др.

Од ракописите и признаниците за враќање на долговите, интересен е оној „запис“ во кој Андон Велков се обврзува да му плати на Коста Вртанов 10 турски лири за четири и пол месеци, до 20 јули 1911 година. „Во спротивен случај, да плати лихва и сите судски трошоци и делото да се разгледува во тукашниот суд“. Под документот стои потписот на Велков, а истот тој уште еднаш зел долг од Коста Вртанов од четири и пол наполеони на 15 април 1912 година. Такви долгови зеле и Г. П Стефанов на 26 ноември 1910 година и Тале Стојчевиќ Каламукла од Тополчани во октомври 1928 година. Ваквите должнички записи кон Вртанови четопати морале да се исплаќаат со камати, бидејќи позајмувачите едноставно не можеле навреме да ги отплатат долговите, на таков начин богатејќи ги уште повеќе овие прилепски трговци.

Од друга страна, во 1928 година Глигор Вртановиќ и Неделко Толевиќ склучиле договор за давање храна, чување овци и грижа за нив. Договорот за чување 225 овци бил склучен со Н. Т. Вршковиќ од Ерековци во времетраење од 2 ноември 1928 до 6 мај 1929 година. Било нагласено дека „за цело време на траењето на овој договор овците остануваат моја исклучива сопственост и другиот договарач Неделко Талевиќ–Вршковиќ не може и не смее под никаков изговор да отуѓи ниту една од моите овци“, а во случај некоја овца да пцовиса или да се загуби, Вршковиќ требало да го докаже тоа, „во споротивен случај е должен да ја надомести вредноста на загубената или пцовисаната овца по процена на вештак“. Чувањето 225 овци барало ангажирање човек кој требало да се грижи за нив, а кој бил плаќан од Коста Вртанов, што значи дека покрај недвижнините, Вртанови располагале и со одреден број глави ситен добиток.

Во периодот меѓу двете светски војни сè почесто го сретнуваме името на синот на Коста Вртанов, Глигор. Тој склучувал договори и одржувал деловни врски со Софија и со Солун. Од 1928 година е зачувана една деловна преписка со „PATRNOGHITCH & Cie“ од Солун, која е адресирана до „господин Глигор Вртановиќ, трговец од Прилеп“. Писмото е исчукано на машина со латинични букви на српски јазик. Во него се бара од Г. Вртанов да испрати повеќе примероци од компирот што сака да го продаде во Солун. Доколку го направи тоа, се наведува во писмото, компанијата „PATRNOGHITCH & Cie“ од Солун ќе му јави точно која цена може да ја постигне компирот во тоа време. Ваквите трговски врски се несомнен показател дека Вртанови во тоа време имале широко развиена мрежа на

соработници низ Балканот, без разлика на тоа што Македонија веќе била поделена меѓу балканските држави.

Полисите за осигурување даваат целосен увид во имотната состојба на Вртанови. Осигурувањето било склучено со осигурителната компанија „Јунион“. На 2. X 1941 година осигурал една голема двокатна зграда во Прилеп, на старата Занаетчиска улица, покриена со ќерамиди, со електрична инсталација, која долу служела како магацин на колонијални стоки, а горе како магацин на истите стоки, и тоа на 50 000 лева, плус 100 000 лева за колонијалните стоки и за целиот инвентар во дуќанот (долу, горе и во визбата). Вкупниот износ на осигурувањето изнесувал 150 000 лева.

Истата година, на сума од 30 000 лева осигурал една еднокатна градба на ул. Занаетчиска бр. 42, со едно одделение со електрична инсталација, која служела како шивачница во Прилеп. За 30 000 лева осигурал уште една еднокатна градба со две одделенија кои служеле за чевларница и за крчма на ул. Златарска бр. 18, а за 100 000 лева на 3. X 1941 година осигурал голема двокатна градба „за живеење во Прилеп на ул. Крал Петар бр. 119, нова улица Цар Борис бр. 117“. Уште една полиса за пожар од 13. XII 1940 до 13. XII 1941 година, заведена под реден број 39.929, се однесува на куќи во Прилеп на улиците Занаетчиска бр. 42 и Златарска бр. 18.

Сите овие договори, пресметки, полиси за осигурување укажуваат на една моќна трговска фамилија. Всушност, и самите суми за осигурување потврдуваат дека колонијалните стоки со кои располагале Вртанови биле на цена, додека, пак, бројот на осигурени објекти зборува за големиот недвижен имот што го поседувале во центарот на Прилеп.

Фондот Браќа Белазелкови, 1908/1913 се состои од една кутија. Белазелкови биле позната прилепска фамилија, од која произлегле голем број револуционери и просветни работници (Рампо Белазелка, Иван Белазелков, Борис Белазелков и др.) Во овој случај се работи за гранка од големата фамилија која се занимавала со трговија. Името на фирмата „Браќа Белазелкови“ укажува дека биле трговци кои, според податоците што можеме да ги добиеме од материјалите сместени во фондот, работеле во првите децении на XX век (1907–1913), што не значи дека нивната дејност ја ограничуваме само на овој период. Во кутијата стои едно ливче на кое е запишано дека материјалите се „оставени на Орде Иваноски, асистент во Институтот за национална историја – Скопје на 28. VIII 1957 година“. Во кутијата се наоѓа една преписка – финансиска картичка од фирмата „Х. Панов и Х. Илиев“, комисионери од Солун, доставена до фирмата на браќата Белазелкови

во врска со нерасчистени сметки од 1907 и 1908 година. Од 1911 година се наоѓа преписка на Мирче Димитров, трговец-комисионер од Солун-Гевгелија, со фирмата на Белазелкови за испраќање сметки за купена и за продадена стока. Вкупниот број писма изнесува 25. Преписката е на листови на кои е испечатено името на Мирче Димитров на бугарски, француски и на турски јазик. Ова би можеле да го земеме како податок за тоа дека и едната и другата страна, во овој случај Белазелкови, познавале неколку странски јазици. Во нив се споменуваат тровските врски и со Маргари, Беловодица, Селце, Слепче и со Битола. И следната преписка се однесува на расчистување сметки за купена и за продадена стока меѓу фирмите на браќата И. Киндеви од Солун и Белазелкови. Писмата се од 1913 година, а се однесуваат на трговија со шеќер, чај и др.

Преписките на браќата Белазелкови во овој фонд се однесуваат исклучиво на трговските врски со Солун. Дури ни Балканските војни не го спречиле комуницирањето со Солун, кој од 1912 година се наоѓа под грчка власт.

Според расположливите материјали, можеме со сигурност да утврдиме дека овие три прилепски фамилии (Попови, Вртанови и Белазелкови) играле значајна улога во јавниот живот на Прилеп. Тие биле богати трговци и почитувани граѓани, кои знаеле да се снајдат во секоја новонастаната ситуација, а со тоа не само да ги зачуваат своите имоти туку и да ги зголемат. Тоа го остварило со врските воспоставени во селата и во градовите низ Македонија, кои понекогаш биле и ризични, но во случај на успех, носеле голема заработувачка. На таков начин, некои трговски фирми и фамилии пропаѓале, но во овој случај успеале да ги победат сите непријатности од немирните времиња.

Марина
МИХАЙЛОВНА
ФРОЛОВА
кандидат
исторических наук,
старший научный
сотрудник Института
славяноведения
Российской Академии
наук

УДК 94: 323.11. (=18:=163)
“18“

АЛБАНСКОЕ И СЛАВЯНСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ ОХРИДСКОГО КАЙМАКАМЛЫКА ПО ДОНЕСЕНИЯМ РОССИЙСКИХ ДИПЛОМАТОВ (60-Е ГОДЫ XIX В.)[1]

XIX век – «век национальностей», когда пробуждение и рост национального самосознания народов, входивших в многонациональные государства, выливались в борьбу за свое самостоятельное национальное государство. Этот процесс, имевший место в Европе, получил свое развитие и в Османской империи, преодолевшей время кырджалийства[2] и вступившей в эпоху Танзимата – военных, правовых и административных реформ, целью которых

[1] Редакцијата на списанието „Историја“ одлучи приложениот материјал, поради обемот, да биде објавен во два дела, и тоа првиот дел во овој број, а другиот да биде вклучен во следниот број.

[2] Время кырджалийства – в конце XVIII и начале XIX вв., в связи с кризисом военно-ленной и связанной с ней административной системы Османской империи, территория Восточной Румелии погрузилась практически в феодальную анархию и в хаос массового бандитизма.

было «создание мощной централизованной государственной машины».[3] Но если Порта смогла совладать с сепаратизмом и амбициями провинциальных аянов, открытый вызов которых «не нес с собой угрозы имперской системе, базировавшейся на господстве центра над периферией»,[4] то ей было не суждено справиться с национальными движениями на Балканах, которые с помощью военной мощи России и при дипломатическом вмешательстве стран Западной Европы привели к почти полному уничтожению в Европе ее многовекового владычества.

Отстаивая свою независимость, славянские народы Балкан искали поддержки, в первую очередь, у России, где, несмотря на поражение в Крымской войне, было широко распространено мнение о неизбежности распада и гибели Турции[5] и о мессианской роли России в освобождении единоплеменных и единоверных славян от турецкого ига. В период после Парижского мира 1856 г. и до русско-турецкой войны 1877-1878 гг. политическая составляющая в общем наборе задач, которые приходилось решать российским консулам на Балканах, выдвигалась на главные позиции. Министерство иностранных дел России для упрочения ее авторитета в Османской империи и для получения «верных и полных» сведений о ней «в политическом и религиозном отношениях» пошло на увеличение сети своих дипломатических представительств в Европейской Турции.

В 1861 г. было открыто императорское российское консульство и в городе Битоле (Монастире), административном центре Румелийского или Битольского эялета. В Битоле располагалась Главная квартира Военного командования Румелии, или III-го военного округа согласно закону о военной реформе 1843 г., по которому Османская империя была разделена на 6 округов, и в каждом из них был армейский корпус.[6] В Битоле были учреждены дипломатические представительства Австрии, Англии, Греции.

Русские дипломаты внимательно изучали этот регион, принадлежавший к наиболее смешанным в этническом отношении

---

[3] Ортайлы И., «Период Танзимата и последующее административное устройство». *История Османского государства, общества и цивилизации*. (Т. 1. Москва, 2006), 238.

[4] Мейер М.С. «Кризис османских имперских порядков: меняющиеся отношения центра и периферии в XVIII в.». *Османская империя: государственная власть и социально-политическая структура*. (Москва, 1990), 78.

[5] Никитин С.А. «Крымская война». *Славяне и Россия: к 110-летию со дня рождения С.А. Никитина.* (Москва, 2013), 199.

[6] Запорожец В.М. *Развитие военной организации Османского государства в XVIII-XIX вв*. (Москва, 1989), 19.

районам Балканского полуострова.[7] В поле зрения российских консулов находились не только славяне, но и албанцы, которые среди народов Балканского полуострова одними из последних вступили на путь создания общеалбанского национального движения и своего национального государства.

Последняя четверть XIX в. – начало XX в. – это период, насыщенный яркими и драматическими событиями, деятельностью незаурядных личностей, поэтому он всегда привлекал исследовательский интерес историков-балканистов, в отличие от предыдущего двадцатилетия, менее «выразительного» и менее обеспеченного опубликованными источниками, которое поэтому оказалось слабее изученным. Донесения русских консулов из Битолы, хранящиеся в Архиве внешней политики Российской империи, записка М.А. Хитрово о его путешествии летом 1864 г. в Дебарский санджак (округ), содержат уникальные, на наш взгляд, сведения об албанцах, проживавших на территории отдельного Охридского каймакамлыка, который входил в состав Румелийского эялета и находился под управлением особого паши, каймакама, подчиненного румелийскому вали (или битольскому генерал-губернатору). Документы из АВПРИ, дополненные опубликованными донесениями австрийских вице-консулов, которые в принципе достаточно скупо освещали албанские события, позволяют более детально восстановить историю албанцев этого региона. Формат статьи не позволяет охватить целиком указанное двадцатилетие. Нижней границей настоящего исследования нами избран 1866 год, когда вспыхнуло Критское восстание, несколько изменившее политику Порты по отношению к албанскому населению.

Первым русским дипломатом в Битоле стал Михаил Александрович Хитрово (1837-1896), правнук фельдмаршала М.И. Кутузова. Он прибыл в Битолу в марте 1861 г., когда в разгаре было новое восстание в Герцеговине во главе с Л. Вукаловичем, поддержанное Черногорией. В феврале следующего года борьба герцеговинцев и черногорцев против турок возобновилась, и весной 1862 г. 50-тысячное войско Омер-паши Латаса вошло на территорию Черногории.

Город Битола являлся центром, где шло формирование турецких войск, куда поступали военное снаряжение и боеприпасы и откуда затем они направлялись в Герцеговину и Черногорию. Несмотря на повышенную секретность, Хитрово все-таки удавалось

[7] Струкова К.Л. *Общественно-политическое развитие Македонии в 50-70-е гг. XIX века*. (Москва, 2004), 25.

добывать сведения. Он старался оперативно передавать информацию о составе, движении и расположении турецких войск, об их оснащенности и вооружении, что должно было помочь восставшим герцеговинцам и черногорцам. Хитрово писал: «Громадны приготовления турок – содрогаешься за участь Черногории и Герцеговины».[8] Кроме того, русский консул собирал данные о возможных в регионе восстаниях против Османской империи, которые могли бы, по его мнению, несколько отвлечь внимание турок от Черногории. Предположения МИД России, что «нити замышляемых южными славянами движений сходятся, быть может, в Битоле»,[9] не оправдались. Хитрово убедился, что «христианское народонаселение с давних пор привыкло к двойному игу турецкого самоволия и фанариотского корыстолюбия и далеко не приготовлено еще ни к какому движению».[10] «Скорее можно ожидать чего-нибудь в Фессалии и Эпире, где, по-видимому, издавна что-то готовится под тайным греческим покровительством»,[11] – полагал русский консул. Турецкие власти в Битоле также опасались восстания в этом районе, откуда поступали «беспокойные вести» и куда были посланы дополнительные военные силы.

Готовность восстать жителей Дебара,[12] Эльбасана и «вообще всей Средней[13] Албании» русский консул подтвердить не мог, поскольку в этих отдаленных районах он еще не был, хотя и оттуда приходили подобные слухи. Но мусульмане Охридского каймакамлыка, в который входили Дебарский округ вместе с Матским округом и казами (уездами) – Охридским, Старовским и Эльбасанским, были источником для пополнения турецкой армии и для набора иррегулярных подразделений – башибузуков. Объявленная Портой война с Черногорией потребовала сбора редифов[14]. Хитрово отмечал в донесении от 14 февраля 1862 г., что в Стамбуле надеялись «на числящихся по спискам редифов, но эта сила только на бумаге»,

[8] Архив внешней политики Российской империи (далее – АВПРИ). Ф. 180. Оп. 517/2. Д. 1423. Л. 83.
[9] Там же. Ф. 161/1. Оп. 181/2. Д. 1184. Ч. 1. Л. 137.
[10] Там же. Л. 50.
[11] Там же. Ф. 180. Оп. 517/2. Д. 1415. Л. 34.
[12] Дéбар (макед. Дебар, болг. Дебър, алб. Dibra, тур. Debre,) – город в западной части Македонии. В донесениях Хитрово – Дибра.
[13] Средняя Албания – т.е. Центральная Албания.
[14] Армия Османской империи во второй половине XIX в. делилась на действующую (низам) и резервную (редиф). Путем рекрутской повинности набирались солдаты из мусульманского населения в возрасте 20-25 лет. Срок службы – 12 лет, 5 лет в действующей армии и 7 лет в резерве.

поскольку сбор редифов на местах «встречал огромные затруднения».[15] Русский консул считал, что турецкое правительство не должно рассчитывать и на добровольных башибузуков, – «вряд ли найдутся охотники».[16] Подобная уверенность Хитрово основывалась на информации о том, что Порта не заплатила албанцам ни пиастра за участие в Крымской войне, и они помнили этот обман. Кроме того, в 1858 г. дебаряне выставили 3 тыс. башибузуков против Черногории, и ни один из них не вернулся, и это они «не могут забыть до сих пор». Дебаряне поэтому «вовсе отказывались от всякой службы».[17]

Однако в Эльбасане, Тиране и Мате уже в феврале 1862 г. удалось собрать до 1000 башибузуков, которые были отправлены в Герцеговину. По дороге они «совершенно безнаказанно предавались всевозможным буйствам», с христианских сел близ Дечанского монастыря собрали по 50 пиастров с каждого двора. А сам монастырь заплатил им 800 пиастров.[18]

Временные неудачи (поражение турецких войск и потери в 300 солдат низама и 500 башибузуков, взятых в плен вместе с их начальником Ходо-беем[19]), приготовления Омер-паши к нанесению решительного удара черногорцам и его требования подкреплений, провианта и денег[20] заставили военный меджлис в Битоле отправить влиятельного Халиль-бея, первого члена кебир-меджлиса (областного совета), с 100 тыс. пиастров в Охрид, Дебар и Мат, чтобы «уговорить дебарян выставить башибузуков» и как можно скорее отправиться к черногорской границе. Хитрово писал в донесении от 22 марта 1862 г., что успех набора будет зависеть от содействия Хасан-бея, влиятельнейшего бея в Дебаре.[21]

---

[15] АВПРИ. Ф. 180. Оп. 517/2. Д. 1416. Л. 38.
[16] Там же. Л. 14 об.
[17] Там же. Л. 73 об.
[18] Там же. Л. 55.
[19] В донесениях Хитрово имя начальника башибузуков было дано так. Но в сообщении австрийского вице-консула Заксла это имя звучало иначе. Заксл писал, что 28 марта 1862 г. в Битолу по телеграфу пришло известие о том, что между Подгорицей и озером со стороны Шкодры черногорцы напали на 1200 башибузуков под командованием Хасана (Хофта) из Шкодры, часть была убита, а часть вместе с их командиром была взята в плен. Эта новость потрясла османское население Битолы. (См.: *Македония през погледа на австрийски консули. 1851-1877/78.* София, 1994, том 1, № 74, с. 206.).
[20] АВПРИ. Ф. 180. Оп. 517/2. Д. 1416. Л. 73.
[21] Там же. Л. 73 об.

Халиль-бею удалось добиться согласия только 4 байрактаров[22] Хасан-бея, Сали-Марко, Сали-бея и Сали-Демира, при этом каждый обязался выставить по 1 тыс. башибузуков. Дебаряне взяли 100 тыс. пиастров наличными в качестве задатка, но отказались от 200 тыс. пиастров сенедами (векселями), потребовав наличные деньги, до получения которых не соглашались выступить в поход. 9 апреля 1862 г. им было выслано еще 150 тыс. пиастров.

Хитрово писал об искусно проводимой турецкими властями кампании по усилению религиозных чувств мусульман. «Все от самых мелочей – от облачения турецкой армии в национальное (турецкое, но заказанное в Вене и Париже) платье до более-менее серьезных – [было направлено на то, чтобы] возбудить мусульманский фанатизм». Башибузукам обещали войну с Черногорией и с Сербией. Их уверяли, что завоеванные земли будут отданы им на разграбление, что они найдут несметные богатства в христианских храмах и монастырях. Дебарские башибузуки хвастали перед христианами, что «наделают себе стремена из золота сербских монастырей». В этом месте на секретном донесении Хитрово от 31 мая 1862 г., отосланном в российскую миссию в Константинополе,[23] была сделана помета «NB».[24]

В конце апреля–начале мая 1862 г. из Дебара кроме 6 тыс. башибузуков, набранных по найму, еще около 600 волонтеров, которым выдавались только ежедневная порция хлеба и необходимые боеприпасы, двинулись к черногорской границе. Тот же энтузиазм наблюдался и в некоторых местностях Призренского санджака, где было завербовано до 15 тыс. башибузуков, которые были направлены к сербской границе. Из Эльбасана и Центральной Албании было набрано до 4 тыс. человек. Генерал-губернатор Салоник Хюсни-паша с большими почестями провожал добровольцев, записавшихся в башибузуки (около 150 чел.). В Тоскалыке Карафиль-бею было поручено собрать более 1 тыс. чел. Согласно слухам, которые доходили в Битолу, «будто бы некоторые албанские беи вызвались

[22] Байрактары – (алб., ед.ч. – bajraktar, от тур. bayraktar, букв. – знаменосец, младший командный чин в янычарском корпусе) – местные военачальники в Северной Албании (с конца XVII в. по 1944 г.). В конце XVII – начале XX вв. байрактары возглавляли байраки, военно-территориальные единицы, созданные турецким правительством в горных районах Северной Албании. Они пользовались административной и судебной властью, передававшейся по наследству.

[23] В официальной документации МИД России столица Османской империи Стамбул называлась Константинополем.

[24] АВПРИ. Ф. 180. Оп. 517/2. Д. 1416. Л. 84 и об.

вооружить на свой счет против Черногории до 5 тыс. человек»,[25] – сообщал Хитрово. «Цифра действительно огромная»,[26] – не мог не согласиться и австрийский вице-консул Заксл.

В самой же Битоле «на второй день байрама делал (крикальщик)» призывал мусульман записываться в башибузуки для отправки в Черногорию. Им обещали платить по 80 пиастров (4 руб. серебром) жалованья в месяц и выдать хлеб. Записалось до 70 человек, хотя требовалось 500 человек. Они «начали сразу буйствовать, и вчера избили и опозорили одного молодого христианина»,[27] – сообщал русский консул.

Знаменитый в регионе разбойник Фета-джака и другие главари также изъявили намерение вступить со своими шайками в ряды башибузуков. Турецкая администрация вместо того, чтобы взыскать с них за прежние преступления и за то вооруженное сопротивление, которое они еще в 1861 г. оказывали властям, напротив, встретила их «со знаками какого-то преувеличенного уважения». «Теперь здесь будет меньше разбоя, т.к. они отправлены в Черногорию»,[28] – констатировал Хитрово.

Впрочем, из донесения Заксла австрийскому консулу в Салониках барону фон Бауму от 18 (30) апреля 1862 г. явствует, что многие жители Призренского санджака, числившиеся в официальных турецких регистрах (хуфусах) как мусульмане, объявляли себя католиками, когда их призывали на военную службу. С просьбой посодействовать в освобождении от военной службы своих прихожан обратился к Закслу католический епископ из Скопье Богданович. Но военные инстанции Битолы не вняли ходатайствам ни австрийского вице-консула, ни английского консула Кальверта. Посланный Богдановичем священник дон Пало Бериша отправился в Стамбул через Салоники, чтобы в столице империи заступиться за прозелитов перед Портой с помощью дипломатических представителей великих держав и предотвратить на будущее подобные инциденты.[29]

Но в Дебаре жили не только мусульмане. Согласно информации монаха из Кичевского монастыря во имя Успения Пресвятой Богородицы, известия с черногорского театра военных действий возбуждали глубокое сочувствие у христианского населения.

---

[25] АВПРИ. Ф. 180. Оп. 517/2. Д. 1416. Л. 87.
[26] *Македония през погледа на австрийски консули. 1851-1877/78.* (Т. 1. София, 1994), № 83, с. 218.
[27] АВПРИ. Ф. 180. Оп. 517/2. Д. 1416. Л. 85.
[28] Там же. Л. 83.
[29] *Македония през погледа*… № 80. С. 213.

Дебарские христиане постоянно жили в совсем иных условиях, чем райи Битольского санджака, поскольку они никогда не расставались с оружием. Хитрово полагал (донесение от 10 мая 1862 г.), что «если только начнутся здесь серьезные волнения, они найдут сильнейшую поддержку в дебарском христианском народонаселении».[30]

Но Омер-паша разбил черногорцев. 3 (15) июля 1862 г. из Битолы в Черногорию был срочно отправлен военный оркестр, чтобы турецкие войска вошли в столицу Цетинье «с победоносной музыкой».[31] От полного разгрома княжество спасли дипломатические демарши Австрии и России.

Из Черногории башибузуки возвращались с богатой добычей. Хитрово доносил о том, что в Битолу поступили сведения, что башибузуки пожертвовали в джамию города Дьякова взятые из церкви в Васоевичах серебряные подсвечники весом в 12 ок.[32]

Обострение сербско-турецких отношений в связи с активной политикой правительства нового сербского князя Михаила Обреновича (1860–1868), которое привело к открытому конфликту и бомбардировке Белграда 5 (17) июня 1862 г., а также предположение, что Сербия готова поддержать Черногорию в ее борьбе против Турции, заставляли Порту сосредотачивать свои войска у сербской границы. По сведениям Хитрово, в конце июля со стороны Приштины на сербской границе было сконцентрировано 4 батальона низама и башибузуки (из Призрена – 2 тыс. чел., из Тетова – 3 тыс. чел., из Скопье – 2 тыс. чел., из Куманова и Истиба – 1 тыс., а всего – 8 тыс. чел.). Башибузуками командовал Фета-бей, один из влиятельных призренских беев.

Кроме того, еще 6 тыс. мусульман, записавшихся в башибузуки (в Призрене – 3 тыс. чел., Тетове – 1500 чел., Скопье – 1500 чел.), ожидали «только приказания, чтобы двигаться к сербской границе». Хитрово подчеркивал то воодушевление, с которым башибузуки из Албании шли против Сербии, рассчитывая на добычу: «плачка[33] есть всегда главная цель албанцев». Русский консул отмечал, что албанцы надеялись на то, что Сербия им «достанется на разграбление» без больших усилий, поскольку они помнили Сербию – «прежнюю, дурно вооруженную, дерущуюся такими же нестройными массами, как и они, и с одинаковыми средствами. Но против организованной армии и, в особенности, артиллерии они окажутся,

[30] АВПРИ. Ф. 161/1. Оп. 181/2. Д. 1184. Ч. 1. Л. 326 об.
[31] *Македония през погледа*… № 89. С. 229.
[32] Окка, ока – турецкая мера веса, равная 1,225 кг.
[33] Плачка – грабеж (сербск.).

вероятно, совсем бессильны. Можно почти утвердительно предсказывать, что первая неудача отобьет совсем охоту у башибузуков. Тогда они будут также поспешно дезертировать, как теперь они спешат к оружию»,[34] – писал Хитрово. Впрочем, не все районы Албании «с одинаковой готовностью» выставляли свои военные контингенты. Весь Тоскалык оставался «довольно холоден на призыв правительства». Дьяково не набрал башибузуков против Сербии: здесь выдвигалось условие, чтобы контингент из Дьяково, если таковой и будет собран, находился бы под командой своего местного начальника.

В начале июля 1862 г. из Стамбула в Битолу пришел приказ собрать новобранцев 1862 г., из которых 11000 человек были назначены в армейский корпус в Румелии. Однако специалисты, как докладывал Заксл, считали невозможным набрать и это небольшое количество, так как семей с четырьмя военнообязанными мужчинами было очень мало. Как правило, в мусульманской семье один мужчина служил в действующей армии, второй состоял в резерве, третий – в иррегулярном войске, а четвертого по турецким законам нельзя было мобилизовать, поскольку тогда семья оставалась без мужской поддержки, т.е. без кормильца. Родные тех молодых людей, которые подлежали призыву, сообщали, что они уже служат в иррегулярных войсках. Проверить военной комиссии верность подобных заявлений было сложно. Таким образом, несмотря на то, что в Черногории было всего несколько тысяч башибузуков, многие молодые люди использовали возможность, чтобы под этим предлогом уклониться от службы.[35]

11 (23) июля 1862 г. в местечке Канлиджа близ Стамбула открылась специальная конференция представителей держав-гарантов Парижского мира и Турции, на которой рассматривался сербский вопрос. Текст протокола мирного урегулирования сербо-турецкого конфликта был подписан 21 августа (2 сентября) 1862 г.[36]

Однако, несмотря на дипломатическое вмешательство великих держав и начавшуюся конференцию, военный меджлис Румелии продолжал наращивать турецкие силы у границ с Сербией. Призрен со своей крепостью, согласно сведениям Хитрово, сообщенным в донесении от 23 августа 1862 г., стал «местом временного депо для приходящих из Битолы и Салоник транспортов с военными припасами, которые уже отсюда рассылаются в Сеницу,

[34] АВПРИ. Ф. 180. Оп. 517/2. Д. 1416. Л. 130.
[35] *Македония през погледа*… № 87. С. 225.
[36] *Международные отношения на Балканах. 1856-1878 гг.* (Москва, 1986), 167.

Пристину и Ниш». Донесение австрийского вице-консула Заксла от 27 июля (7 августа) 1862 г. раскрывает напряженную ситуацию в пограничных с Боснией, Сербией и Болгарией районах Османской империи, где и мусульмане, и христиане вооружались: первые, чтобы быть готовыми напасть на Сербию, вторые – быть готовыми ко всяким великим переменам, а, в общем и целом, среди населения рос страх от больших беспорядков.[37]

Мир Порты с Черногорией и мирный договор с Сербией были встречены неоднозначно в Битольском эялете. Хитрово отмечал, что на жителей региона огромное впечатление произвела победа Турции в войне с Черногорией в 1862 г. Христиане, которые после ожидаемых надежд с окончанием войны с Черногорией, пали духом, хотя и сохраняли убеждение, что «нынешний черногорский мир есть только временное последствие необходимости и что военные действия возобновятся в самом непродолжительном времени». Сербские дела, «оставшиеся без результатов», произвели «глубокое неудовольствие в среде христианского населения, но и здесь христиане видят одно временное отлагательство событий, которые по всеобщему убеждению рано или поздно неминуемы».[38]

Интересны наблюдения Хитрово относительно настроений мусульман. Известия о заключении мира с Черногорией турки «встретили далеко не радостно. Самые фанатичные из них жалуются на ничтожные выгоды этого мира для турок и на бесполезность всей пролитой до сих пор крови»,[39] – сообщал русский консул 28 сентября 1862 г. Особенно сильное недовольство проявляли албанцы. Правительство так и не заплатило многим из тех, кто принял участие в войне. Кроме того, распространился слух, что Стамбул «по окончании черногорской войны и устройства сербских дел, намерен приступить к введению Танзимата во всех местностях Арнаутлука[40] и вообще сравнения всей Албании в правах с другими провинциями империи». Этот слух о проведении реформ, в результате которых горцы должны были подчиниться центральной власти, породил среди них «самый недружелюбный ропот». По мнению Хитрово, жители Албании никогда не примут реформы Порты добровольно, «без противодействия открытой силой».[41]

---

[37] *Македония през погледа…* № 92. С. 235.
[38] АВПРИ. Ф. 180. Оп. 517/2. Д. 1416. Л. 138.
[39] Там же. Л. 138 об.
[40] Арнаутлук, точнее Арнавутлук (тур.) – другое название Албании.
[41] АВПРИ. Ф. 180. Оп. 517/2. Д. 1416. Л. 139.

Пример тосков, проживавших в казах (уездах) Охридском и Старовском, только укреплял остальных албанцев в их отрицательном отношении к реформам. В этом районе результаты реформаторской деятельности Порты албанцы прочувствовали уже начиная с 1839 г., когда влиятельные албанские беи были отстранены от управления, а на албанцев было накинуто ярмо налогов и рекрутской повинности. Назначаемые Портой на ответственные должности мудиров[42] чиновники часто были молодыми людьми из незнатных семейств. Они обращались с местными беями без всякого уважения, стараясь в глазах народа ронять достоинство местных албанских фамилий. Рекрутская повинность, более чем налоговый гнет, подрывала хозяйство албанцев, поскольку, забирая на службу лучших работников, власти лишали его рабочих рук. Хитрово во время своего путешествия по Охридскому каймакамлыку в 1864 г. отмечал крайнюю бедность албанцев: «В христианских селах путешественник еще может надеяться найти необходимое, зато в албанской деревне часто не найдет он даже и куска хлеба, и крынки молока».[43] В случае войны почти все албанское мусульманское население должно было покидать свои поля и дома. После окончания войны уцелевшим воинам приходилось с удвоенной энергией браться за пошатнувшееся в их отсутствие хозяйство. «При таких условиях нельзя удивляться тому, что албанское народонаселение малоспособно к оседлым полевым занятиям, и нельзя слишком строго судить его за наклонность к грабежу и насилиям. Эти пороки были ему привиты и условиями жизни, и самой природой. Поневоле единственным ремеслом каждого албанца сделалось его ружье»,[44] – подводил итог своим наблюдениям русский дипломат.

Из своих бесед с албанцами, прежде всего, с Абдуррахман-беем, представителем весьма древней фамилии албанских беев, пользовавшихся значительным влиянием в большом албанском поселении Старово и его окрестностях, Хитрово сделал вывод, что беи и в 1860-х годах не утратили своего влияния на тосков, которые обращались к ним «за судом и наказанием», вместо того, чтобы идти по этим делам к представителям власти. Кроме того, последние сами нередко прибегали к помощи беев, чтобы поддерживать хотя бы относительный порядок в регионе.

В донесениях Хитрово блок сведений и размышлений о последствиях турецко-черногорской войны и позднее продолжал

[42] Мудир (мюдюр) – в турецком областном управлении название главы нахии, от которого зависят сельские старосты – мухтары – и который сам подчинен каймакаму.
[43] АВПРИ. Ф. 213. Оп. 536. Д. 2. Л. 118 об.
[44] Там же.

дополняться новыми подробностями. Так, 17 октября 1862 г. он писал о том, что албанцы всегда ненавидели Турцию, «но до сих пор они ее боялись и служили ей с преданностью, думая служить сильнейшему». Война с Черногорией показала им «истинную слабость Турции», так как «изможденное деморализованное турецкое войско возбуждало в них презрение, а черногорцы отчаянною защитою своею с каждым днем вырастали в их понятии». «Подвиги храбрости и удальства имеют огромное значение в глазах этих полудиких воинственных племен, и теперь албанцы отзываются о защитниках Черногории с восторженными похвалами», – подчеркивал Хитрово. Из этой войны они вынесли также осознание важности «своего собственного значения». Албанцы хорошо понимали, что правительство было вынуждено «их ласкать и терпеть вольницу» потому, что оно нуждалось в иррегулярных войсках – башибузуках, «ввиду постоянной опасности», грозившей туркам со стороны Черногории. Уничтожение «черногорской силы» развязывало Стамбулу руки в отношении полунезависимых племен Албании.[45]

Впрочем, Порта понимала опасность общего недовольства албанцев. Хитрово писал в донесении от 5 декабря 1862 г.: «Малейшее волнение в Албании может сделаться сигналом повсеместных восстаний и иметь для Турции самые убийственные последствия. Во всяком случае, ввиду громадных сил, которыми может располагать Албания, ввиду воинственности ее жителей и географического положения (эта страна соприкасается с Черногорией, Грецией и даже Сербией) – это глухое неудовольствие, которое с каждым днем сильнее обнаруживается среди албанского народонаселения, составляет весьма серьезную угрозу для Турции, и никак не может быть упускаемо из виду при оценке настоящего положения Оттоманской империи».[46]

Русский консул обращал внимание руководства Азиатского департамента МИД России на албанцев: «Вообще элемент албанский мне кажется призванным к особой важной роли в будущих событиях Турции и заслуживающим особое внимание».[47] В донесении от 28 сентября 1862 г. Хитрово просил свое начальство позволить ему отправиться в Эльбасан, Тирану, Дураццо (современный Дуррес) и Дебар, воспользовавшись последними днями осени, так как «с наступлением зимы путешествие по сим местностям сделается несколько затруднительным». По его словам, он имел пока очень

[45] АВПРИ. Ф. 180. Оп. 517/2. Д. 1416. Л. 152 об.
[46] Там же. Л. 189.
[47] Там же. Л. 139.

скудные сведения об этих местностях, входивших в состав Битольского эялета и имевших, как он считал, огромное значение «во всех отношениях». К тому же, в консульстве хранилась значительная сумма денег – пожертвований, предназначенных для самого бедствующего православного населения в Арнаутлуке. Доверенных лиц в этом регионе не было, поэтому Хитрово сам намеревался раздать деньги и заодно исследовать там положение вещей.[48] Но в 1862 г. командировка не состоялась. Лишь летом 1864 г. Хитрово совершил поездку в Дебарский санджак (округ), посетил города Охрид, Струга и монастыри: Св. Наума близ г. Охрид, Св. Иоанна Предтечи в Дебарском санджаке и во имя Успения Пресвятой Богородицы, более известный под именем «Богородица Пречистая» близ г. Кичево[49].

Дебарский край был «terra incognita» для МИД России. До Хитрово здесь побывали только два европейца – в 1856 г. Лонгфорт, первый английский консул в Битоле, и осенью 1863 г. фон Хан, австрийский генеральный консул в Сире. Русский путешественник не имел возможности подробнейшим образом изучить этот регион, поскольку он был ограничен во времени и скован жестким маршрутом, который заранее был объявлен битольскому вали. Любая задержка в пути или отклонение от него в связи с незапланированным посещением населенных пунктов могли вызвать сильные подозрения со стороны турецкой администрации Битолы, которая и так относилась к Хитрово с явной враждебностью.[50]

Русского консула, прежде всего, интересовали вопросы этнической и конфессиональной принадлежности населения тех мест, через которые пролегал его путь. Он отмечал, что в ближайших окрестностях православного монастыря Св. Наума было мало христианских сел, «на юг и на запад от монастыря начинается уже совсем сплошная масса арнаутского населения почти вовсе без всякого постороннего элемента, кроме редко, там и сям разбросанных одиноких влашских сел».[51] Самым значительным поселением здесь было албанское село Старово. В этой местности обосновались албанцы-тоски.

---

[48] Там же. Л. 142 и об.

[49] Ки́чево (также Ки́чово, до XX в. Кырчово, макед. Кичево, алб. Kërçova, Кырчова) – город в Македонии, административный центр общины Кичево.

[50] См.: Фролова М.М. «"Дело Стерио Бояно": к вопросу об отправке молодежи из Османской империи на учебу в Россию (60-е гг. XIX в.)». *Славянский мир в третьем тысячелетии. Образ России в славянских странах*. (Москва, 2012), 61-73.

[51] АВПРИ. Ф. 213. Оп. 536. Д. 2. Л. 117.

Хитрово, приехав на храмовый праздник в монастырь св. Наума, наблюдал значительное стечение народа, причем мусульман было не меньше, чем православных. Он с удивлением отмечал, что мусульмане – албанцы и болгары,[52] «изменившие вере отцов», сохраняли «веру в чудодействия Святых седмичисленников» – Кирилла и Мефодия и их пяти учеников: Горазда, Климента, Ангелара, Саввы и Наума. В верованиях мусульман время деятельности этих святых было перенесено в эпоху османского владычества, появились легенды, в которых происходили чудеса в отношении того или иного турецкого бея, и в восприятии мусульман они превратились «в полухристианских-полумусульманских святых».[53] Особенно сильна была вера в чудодействие Св. Наума, который почитался заступником и целителем умалишенных. В монастырь Св. Наума и христиане, и мусульмане везли для излечения умалишенных со всей Албании и прилегающих окрестностей. Хитрово подчеркивал, что прежние «полунезависимые правители Албании из местной аристократии, помнившие свое христианское происхождение, не только защищали монастырь Св. Наума от всяких насилий, но даже сами поддерживали его своими богатыми пожертвованиями».[54] Исходя из сделанных наблюдений, русский консул полагал, что мусульмане этого региона, в мировоззрении которых продолжали жить «некоторые воспоминания о прежнем христианстве», должны были неминуемо рано или поздно «возвратиться к оставленной вере отцов».[55] Но он ошибался.

Исследования ученых показали, что «в каждой религии доктрина богословия и церковный культ, преломляясь через призму народных верований и бытовых традиций, принимали специфические конкретные формы». Так, при распространении на Балканах ислама, который является монотеистической религией, не допускающей преклонения перед кем-либо другим, кроме единого бога Аллаха, произошло приспособление чуждых для него идей и обычаев христианского «языческого синкретического комплекса, который образовался путем продолжительного синтеза славянских и тюркских дохристианских верований с христианскими догмами, идеями, культами». В «массовом» исламе при ассимиляции «чуждого ему религиозного материала» возникли святыни, общие для язычников и

[52] Русские дипломаты М.А. Хитрово, Е.М. Тимаев, Н.Ф. Якубовский называли славянское население Румелийского эялета болгарами, австрийские вице-консулы Соретич, Заксл, П. Окули всегда писали о славяно-болгарах.
[53] АВПРИ. Ф. 213. Оп. 536. Д. 2. Л. 114.
[54] Там же. Л. 114 об.
[55] Там же. Л. 114.

мусульман.[56] Кроме того, широкому распространению ислама среди албанцев способствовала бекташийская секта, «в которой система ритуалов и обрядов была ближе к местным верованиям».[57] Хитрово же полагал, что сохранение среди мусульман Албании христианских культов являлось верным залогом, при благоприятных обстоятельствах, будущих конфессиональных перемен.

В Дебарском и Матском округах преобладало «воинственное» албанское племя гегов. Дебарский округ подразделялся на Горно- и Долно-Дебар. В Горно-Дебаре, а также в пограничной нахии Голема Река, которая относилась к Долно-Дебару, проживало довольно значительное число христиан – до 21 тыс. человек, хотя мусульман насчитывалось до 40 тыс. человек. В Долно-Дебаре христиан было очень мало: на 26 тыс. мусульман приходилось всего 2 тыс. христиан. В Малисии христиан вовсе не было, в Матском округе малочисленные христиане являлись католиками. А всего в Дебарском районе считалось до 23 тыс. христиан. Здесь было 89 христианских и смешанных сел или 2981 дом, причем, в самом Дебаре находилось 160 христианских домов.

Хитрово обращал особое внимание на этнический состав населения. Так, он выяснил, что в Горно-Дебаре христиане и мусульмане были одного славянского происхождения, и «в общем употреблении» у них был болгарский язык, «который сохранил здесь все древние формы церковнославянского наречия».[58] Влиятельнейшие фамилии дебарских беев, которые проживали в городах, не утратили «еще свои христианские фамильные имена», несмотря на переход в ислам, например, Элио-ага, Салú-Марко и др. Мусульмане Горно-Дебара помнили, что их отцы «от нужды изменили христианству». «В нравах и обычаях» они совершенно сливались «с местным христианским народонаселением». Так, женщины-мусульманки не закрывали своего лица, и по одежде их было невозможно отличить от христианок. Они не вели затворнический образ жизни, выпавший на долю турчанок. Полигамии здесь не было. «Христианин в Горно-Дебаре не является в униженном отношении побежденного к победителям», как в других провинциях Турции. При встрече с

[56] Желязкова А. «Некоторые аспекты распространения ислама на Балканском полуострове в XV-XVIII вв.» *Османская империя. Система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы*. (Москва, 1986), 103-104.
[57] АВПРИ. Ф. 213. Оп. 536. Д. 2. Л. 104.
[58] Сенкевич И.Г. «Новые документы по истории южных славян (Из рукописного наследства М.А. Хитрово)». *Славянский архив. Сборник статей и материалов*. (Москва, 1963), 247.

мусульманином, по свидетельству Хитрово, он относился «к нему как равный к равному».[59] Дебарские христиане, вырастая среди опасностей и привыкая с ранних лет владеть оружием, «не могли воспитаться в том духе порабощения, которым заражены христиане в других местностях Турции». Даже в женщине «здесь являются необыкновенные черты мужества и смелости». В нахии Голема Река женщины-христианки (албанки) носили «почти мужскую, чрезвычайно красивую одежду и часто ходили вооруженные».[60]

Мусульмане Горно-Дебара не отличались религиозным фанатизмом. Напротив, они праздновали православные праздники наравне с христианами, посещали православные монастыри и храмовые праздники. В 1840-х годах имело место удивительное событие: тогда в большом христианском селе Галичнике «по внушению одного из значительных в то время дебарских христиан», отца полянинского епископа Парфения (1859–1866), воспитанника Московской духовной академии, 20 мусульманских домов «единовременно обратились в христианство». Охридский паша по получении этих новостей отвечал: «Гяурами были, гяурами пусть и останутся».[61] Однако в Османской империи процесс принятия ислама был необратимым: желавших возвратиться в прежнюю конфессию наказывали тюремным заключением. Освобождали только признавших свое заблуждение и остававшихся верными Мухаммеду.[62] Хитрово был поражен подобным примером толерантности «в деле веры», которую он не встречал в современных ему турецких правителях, несмотря «на так торжественно заявленные правительством принципы веротерпимости». В память о православии своих предков мусульмане Горно-Дебара «мало симпатизируют с албано-католическим миром»,[63] – писал русский консул.

Как известно, город в Турции выполнял важную функцию носителя османской цивилизации.[64] Русский консул отмечал, что город Дебар заметно отурчился благодаря переносу сюда из Охрида резиденции каймакама, и «здешние мусульмане уже выказывают в своих нравах некоторые черты фанатизма, вовсе не свойственные массам албано-мусульманского народонаселения Дебара и

[59] АВПРИ. Ф. 213. Оп. 536. Д. 2. Л. 128 об.
[60] Там же. Л. 134 об.
[61] АВПРИ. Ф. 213. Оп. 536. Д. 2. Л. 130.
[62] Желязкова А. Указ. соч. С. 114.
[63] АВПРИ. Ф. 213. Оп. 536. Д. 2. Л. 128.
[64] Стайнова М. «Ислам и исламская религиозная пропаганда в Болгарии». *Османская империя. Система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы*. С. 96.

Малисии»[65], – констатировал Хитрово. Несмотря на сопротивление жителей, Танзимат здесь начал набирать силу, о чем свидетельствовало то, что мусульманское население «уже более или менее» платило государственные подати «и, хоть и по принуждению, раза два выставляло из своей среды рекрутов».[66]

В Долно-Дебаре христиане и мусульмане принадлежали к албанскому народу, и разговорный язык у них был албанский. Однако поскольку в то время албанский язык не имел своей письменности, то богослужение в православных храмах (а почти все дебарские христиане исповедовали православную веру) совершалось по-славянски. Все мужчины-христиане из Долно-Дебара знали болгарский язык, «лишь одни женщины и дети, и те только местами»,[67] говорили исключительно по-албански. Таким образом, по замечанию Хитрово, здешние албанцы-христиане «совершенно подчинились славянскому влиянию». Мусульмане, которые «когда-то были православными», по его наблюдению, продолжали придерживаться некоторых православных верований и обычаев.

В Долно-Дебаре практически не было больших сел, албанцы жили «разбросанно в маленьких деревеньках», состоявших большею частью из членов одной фамилии. «Такие деревни сами по себе или в совокупности с другими составляли фúс, т.е. рóды, находившиеся под управлением фисовых старшин».[68] Фисовые старшины пользовались огромным влиянием: к ним обращались по семейным, имущественным, гражданским и уголовным делам. В этом крае существовала «наследственная» кровная месть, которая длилась подчас 100 и более лет. Ислам, как подчеркивал Хитрово, был принят албанцами Долно-Дебара сравнительно недавно – 100 или 120 лет назад – «из временных выгод» и «лишь по наружности».[69] Прежде они исповедовали римско-католическую веру. По свидетельству русского дипломата, они «остались народом полудиким, более приверженным своим древним наследственным нравам, чем какой бы то ни было религии». В мусульманах Долно-Дебара не проявлялся религиозный фанатизм. Укреплялись в исламе лишь те албанцы, которые надолго оставляли свою родину, попадали «в турецкую службу» или подолгу жили в турецких городах. Турецкая власть здесь была номинальна: нахии Долно-Дебара не платили никаких налогов и никогда не

[65] АВПРИ. Ф. 213. Оп. 536. Д. 2. Л. 124.
[66] Там же. Л. 123 об.
[67] Сенкевич И.Г. «Новые документы по истории южных славян…». С. 247.
[68] АВПРИ. Ф. 213. Оп. 536. Д. 2. Л. 124.
[69] Там же. Л. 126.

исполняли рекрутской повинности. Известные беи из Горно-Дебара здесь не имели никакого влияния. «Чем далее на север, тем власть правительственная становится ничтожнее, народонаселение являет в жизни своей черты дикой независимости, и родовые учреждения заодно с древними албанскими нравами охраняются с большей неприкосновенностью»,[70] – сообщал русский консул.

Хитрово объяснял странную терпимость турецкого правительства по отношению к местному населению тем обстоятельством, что оно понимало, «что при малейшем с его стороны неосторожном посягательстве на уничтожение фактической независимости Дебара, все ее албано-мусульманское народонаселение готово перейти в христианство».[71]

Русский консул удостоверял, что «в албанских деревнях Долно-Дебара и Малисии запустелые католические храмы до сих пор стоят неприкосновенными, как будто ожидая возвращения католических проповедников».[72] Албанцы Долно-Дебара и Малисии легко ладили с соседями на западе – мирдитами, албанцами-католиками, «с которыми их связывало единство языка, нравов и обычаев и одинаковое полунезависимое отношение к турецкому правительству». По мнению Хитрово, постоянное общение с мирдитами-католиками поддерживало в албанцах-мусульманах Долно-Дебара «естественное стремление» «к оставленному, но не забытому вероисповеданию». С мусульманами Кичево, Калканделена (Карканделе, Тетово), Дьякова и Призрена они «не только не общаются, но даже часто находятся в открытой вражде». Хитрово отмечал, что в Долно-Дебаре не было устроено никаких лазаристских миссий, не было ни одного открытого обращения в католицизм, но, тем не менее, на них шло воздействие не столько религиозной, сколько политической «франко-латинской пропаганды», которая имела «неотразимое значение в среде полудикого албанского народонаселения Дебара». «Долно-дебаряне-мусульмане, устрашая турецкое правительство, говорят, что в случае притеснений с его стороны и посягательств на их независимость, они сделаются не только католиками, но даже и французами»,[73] – писал Хитрово, подчеркивая смешение ими понятий религии и национальности.

Русский консул объяснял невнимание к этому региону католических миссионеров, столь заботившихся «об обращении

[70] Там же. Л. 123 об.
[71] Там же. Л. 126.
[72] Там же. Л. 126 об.
[73] АВПРИ. Ф. 213. Оп. 536. Д. 2. Л. 127.

болгар» и столько жертвовавших «на свои миссионерские учреждения в Турции», лишь незнанием особенностей и потенциальных возможностей Долно-Дебара. Участившиеся поездки сюда европейцев должны были, по его мнению, «рассеять тот мираж неведения, который покрывает до сих пор любопытные этнографические и религиозные особенности народонаселений многих местностей европейской Турции», и тогда «западные католические державы не замедлят усмотреть те выгоды, которые могут они рано или поздно извлечь для себя в восточном вопросе из религиозных особенностей Северной Албании»,[74] – предупреждал русский дипломат.

Власти Турции осознавали непрочность позиций ислама в этих краях, поэтому в Дебаре встречалось множество странствующих дервишей и всевозможных проповедников веры Мухаммеда. Однако «все эти усилия окончательно отурчить Албанию далеко не достигают цели: исламизм трудно прививается к здешним народностям»,[75] – считал Хитрово.

Русский консул собрал информацию и о Кичевском округе, где находился монастырь Богородица Пречистая. Этот район сильно отличался в политическом, административном и бытовом планах от Дебарского округа. Кичевский округ составлял особый каза (уезд) под управлением мудира, зависевшего непосредственно от битольского генерал-губернатора. Этот край давно подчинился Танзимату, он управлялся «на общем основании», его население платило подати и отбывало воинскую повинность. Здесь находились 104 христианских и смешанных сел, где числилось 2096 христианских домов. Мусульмане составляли большинство городского населения, в селах проживало довольно много христиан.

Кичевские мусульмане, так же как и горно-дебарские, были славянского происхождения, говорили лишь по-болгарски, но они приняли ислам раньше дебарян, «и он вкоренился в них сильнее».[76] Кичевские мусульмане так же, как и дебаряне, жили грабежом и насилием, но, по свидетельству Хитрово, не отличались «теми своеобразными древними нравами, которые облагораживают дикость и буйство албано-славяно-мусульманского народонаселения Дебара».[77] Однако и они не были фанатиками. Русский дипломат отмечал, что отсутствие фанатизма, свойственного мусульманам, объяснялось «не воспоминаниями о недавнем христианстве и не

[74] Там же. Л. 127 и об.
[75] Там же. Л. 131.
[76] Сенкевич И.Г. «Новые документы по истории южных славян…». С. 249.
[77] АВПРИ. Ф. 213. Оп. 536. Д. 2. Л. 144.

особенностями древних, бытовавших учреждений», что он наблюдал у дебарских мусульман, а «влиянием учения секты бекташей, весьма распространенной в Кичевском округе». У села Брод находился знаменитый теке (монастырь) бекташей – Хайдарбаба, который обладал значительными поместьями и славился гостеприимством. «Значение секты бекташей, с каждым днем увеличивающейся и в особенности чрезвычайно распространенной во всей Албании, еще весьма мало оценено»,[78] – писал Хитрово.

Христиане Кичевского округа, «живя между двойной опасностью – от соседства Дебара и от буйства местных мусульман», были «загнаны, обременены налогами и разными поборами властей». Они «как в нравственном, так и в материальном отношении находятся на жалкой степени упадка»[79], – констатировал Хитрово. Кичевский и Дебарский округа составляли одну епархию, которая являлась одной из беднейших славянских епархий в Турции. Богослужение здесь шло на церковно-славянском языке. Дебарско-кичевский митрополит, назначаемый из Константинопольской патриархии, имел свою резиденцию в г. Кичево. Но митрополит дебарский высокопреосвященный Геннадий жил практически безвыездно в Битоле. Если в своих первых донесениях Хитрово писал о нем довольно положительно, то после путешествия 1864 г. его мнение о митрополите изменилось. Так, в апреле 1861 г. русский консул следующим образом охарактеризовал его: «Преосвященный Геннадий, человек уже в старческом возрасте, но еще бодрый, простой в обращении, ведущий строгую жизнь, пользуется здесь общим уважением. Он говорит несколько по-русски, кажется, действительно предан России и далеко не противен болгарской национальности». Он являлся, по сообщению русского дипломата, самой популярной личностью не только между христианами, но даже и между турками.[80] В 1864 г. Хитрово уже писал, что митрополит Геннадий, человек довольно спокойный, «но он грек в душе, нисколько не сочувствует славянскому делу» и «не пользуется любовью паствы». Дебаряне поделились с Хитрово своими намерениями прекратить выплачивать митрополиту установленное содержание в 35 тыс. пиастров и отправить своих представителей в столицу Османской империи в «Константинопольскую болгарскую комиссию»[81] с требованием о

[78] Там же. Л. 144.
[79] Там же. Л. 144 об.
[80] АВПРИ. Ф. 161/1. Оп. 181/2. Д. 1184. Ч. 1. Л. 30 об.
[81] Речь идет о Народном болгарском представительстве в Стамбуле, основной задачей которого было решение церковного болгаро-греческого вопроса.

назначении в их вполне славянскую епархию митрополита – болгарина, который бы сочувствовал их национальным и общественным интересам, а не грека, взиравшего «на паству как на свою вотчинную собственность».[82] Митрополиты-греки не заботились об организации школ в своей епархии, а у немногочисленных христиан после выплат казенных податей и налога в пользу митрополита не оставалось средств на содержание своих сельских школ. Только благодаря монастырям Св. Иоанна Предтечи близ Дебара и Успения Пресвятой Богородицы (Богородицы Пречистой) в Кичевском округе не исчезли грамотные христиане, да и все священники этого региона получили в них образование.

Записка о путешествии Хитрово чрезвычайно ценна статистическими сведениями и его конкретными наблюдениями. Дипломат заметил шедший процесс славянизации у албанцев, которые исповедовали православие, и у живших с ними в тесном соседстве албанцев-мусульман. Во взаимопроникновении культур православного населения и мусульманского мира Хитрово констатировал доминирование славянских обычаев и болгарского языка. Без сомнения, он внимательно изучал регион для того, чтобы на основе полученной информации о его прошлом и настоящем, предугадать его будущее и понять, какую роль он может сыграть в решении Восточного вопроса.

«Инструкция», которая была составлена Хитрово при отбытии в отпуск в январе 1863 г. для секретаря русского консульства Е.М. Тимаева, 22-летнего молодого человека, незадолго до этого прибывшего из Петербурга, также показывает то значение, которое Хитрово придавал Албании «в будущих событиях» Балканского полуострова и которое, по его мнению, «с каждым днем начинает все более и более очерчиваться». «В настоящее время, – указывал русский консул, страна эта так же, как и Фессалия, Эпир и Македония, наводнена эмиссарами разных греческих и итальяно-греческих тайных обществ, старающихся утвердить влияние свое на воинственное население Арнаутлука. За действиями этих агентов и за успехами их беспокойной деятельности, равно как и за оппозицией турецкому правительству, по-видимому, начинающейся в настоящее время независимо обнаруживаться со стороны албанского населения, вы должны будете следить по возможности с неусыпною бдительностью и обо всем до вас доходящем в этом отношении немедленно доносить императорскому министерству и миссии нашей в Константинополе и

[82] АВПРИ. Ф. 213. Оп. 536. Д. 2. Л. 136.

сообщать вице-консулу нашему в Солуне».[83] Во время своего отпуска Хитрово намеревался представить Азиатскому департаменту МИД России свои соображения о необходимости учреждения дипломатического агентства в Дурресе или Эльбасане. Российское вице-консульство было создано в Призрене, куда был направлен Тимаев.

[83] АВПРИ. Ф. 161/1. Оп. 181/2. Д. 1184. Ч. 2. Л. 522 об.

Александар
МАНОЈЛОВСКИ
Институт за
национална историја –
Скопје

УДК 94: 711.436
(497.711:=163.3)

ЗНАЧАЈНИ ПОДАТОЦИ ЗА РАБОТАТА НА ЕВРЕЈСКАТА ВЕРСКА ОПШТИНА ВО СКОПЈЕ ВО 1946 ГОДИНА

Македонската еврејска верска општина била меѓу првите еврејски општини во поранешна Југославија што ја обновила својата работа. Таа била формирана на 26 декември 1944 година во Скопје, на првата седница на Македонско-еврејскиот народноослободителен одбор.

Непосредно по обновувањето, Еврејската верска општина развила богата и разновидна дејност, која се состоела во организирање на верскиот живот, како и хуманитарно-социјална, културно-просветна и здравствена дејност. Пред општината биле поставени многубројни прашања, проблеми и предизвици, кои во услови кога земјата била во урнатини, ограбена и осиромашена, а Втората светска војна сè уште траела, се решавале во рамките на можностите.

При нашето истражување на документацијата што се однесува на животот и работата на македонските Евреи непосредно по Втората светска војна, но и потоа, наидуваме на голем број документи кои досега не се објавени во македонската историографија, поради што и не се познати и достапни за поширокатa македонска јавност. Податоците што ги содржат овие новооткриени материјали можат да се класифицираат под поимот основни или базични насоки за работата на Еврејската верска општина во Скопје.

Во документот, кој во оваа пригода ѝ го приопштуваме на македонската научна и поширока јавност, се нудат сознанија за општинскиот имот, социјалните установи и за потребите на Општи-

ната. Имено, во него се зборува за бројноста на членството на Општината, за нивната возраст и квалификациите, за материјалните средства потребни за нејзината работа, но и за планираните активности на членството. Во таа насока, податоци има и за расходите што ги имала Општината непосредно по завршувањето на Втората светска војна, во што се вклучени паричната помош доделена на нејзините најсиромашни членови, оспособувањето на зградите што биле добиени по ослободувањето и платите на службениците. Општината, покрај другото, предвидела да собере и определени приходи кои се поделени како помош од Автономниот одбор како придонес, како приходи од услуги и друго.

Документот го пренесуваме во целост, бидејќи цениме дека е во интерес на читателите да се запознаат со неговиот интегрален текст, кој може да послужи за натамошни истражувања или дополнувања на веќе познати сознанија.

Еврејска верска општина
Бр. 754
13 – XI - 1946 г.
Скопје

ИЗВЕШТАЈ
за состојбата на Еврејската вероисповедна општина во Скопје[1]

Трагедијата што го снајде еврејството речиси во цела Европа во последната страшна војна многу тешко го погоди еврејското население во Скопје. Од околу 5.000 души колку што имаше еврејската заедница пред војната, денеска таа има сè на сè 471, од кои речиси ¼ се дојдени од други места од Југославија.

Околу 5.000 души, од новородени до изнемоштени старци, се собрани на 11 март 1943 година во логор и по неколку дена одведени од Германците на пат без враќање. И покрај сите настојувања, досега не беше можно да се дознае ништо за судбината што ги снајде.

Од 471 душа, колку што денес брои нашата заедница: 253 се машки и 218 се женски.

Според годините на старост, состојбата е следна:

[1] Архив на Еврејската заедница во Република Македонија, нерегистриран материјал, превод од српскохрватски јазик. При преводот настојувавме колку што е можно да се запази автентичноста на оригиналниот документ (забел. А. Манојловски).

Пол	Години на старост										
	до 3	4-7	8-13	14-17	18-21	22-31	32-41	42-51	52-61	Преку 61	Вкупно
Машки	6	12	18	15	8	57	63	36	23	14	252
Женски	11	10	16	10	14	51	57	17	15	18	219
Вкупно	17	22	34	25	22	108	120	53	38	32	471

Во поглед на вработеноста, состојбата е следна:

Вид на професија	мажи	жени	вкупно
чиновници	56	11	67
занаетчии	35	7	42
трговци	2	-	2
лекари	20	2	22
аптекари	6	1	7
забари	3	-	3
инженери	3	-	3
електричари	2	-	2
музичари	6	-	6
работници во фабрики	6	4	10
офицери	8	-	8
војници	3	-	3
студенти	3	3	6
домаќинки	-	118	118
болни	2	2	4
старци	16	21	37
невработени	21	7	28
млади до 18 години	60	43	103
	252	219	471

Како што се гледа од прегледот – бројот на невработени, вклучувајќи ги тука и старите, болните и домаќинките, изнесува речиси половина од вкупниот број работоспособни лица, а тоа е 37% од вкупниот број на членовите на заедницата. Причините се различни: добар дел од нашите луѓе, исцрпени од војната и окупацијата, долго време не беа способни за работа, а постарите, кои според својата возраст би можеле да работат, не го можат тоа бидејќи длабоките траги од војната од нив направиле инвалиди итн.

РАСХОДИ

Од расходите што ги имаше и ги има Општината, во границите на расположивите средства, на прво место е: социјалната помош, а потоа следуваат најнеопходните поправки на зградите, канцелариските трошоци и платите на службениците.

Веднаш по окупацијата на Македонија започна ограбувањето на скопските Евреи, а подоцна и затворањето на нивните работилници

и одземањето на движниот и на недвижниот имот. Ограбувањето го достигна врвот по одведувањето на Евреите, кога се отворани нивните домови, кога е разнесувана и распродавана нивната покуќнина и сето она што цел живот го создавале. Така и денес, и оние што ја имале таа среќа да не ја доживеат судбината на своите несреќни браќа, останале без нигде ништо: без најпотребната покуќнина и без материјални средства.

Главна грижа на Општина беше и денеска остана да ги помага своите осиромашени членови. За да дојде до средства, беше принудена да ги оптовари своите членови кои можеа да одделат и најмала сума од она малку што го имаа за да им помогнат на оние што немаа ништо. Таа поткрепа беше премногу мала за да ја ублажи бедата на нашите сиромаси, па така доаѓаше и до моменти Општината да престане да функционира бидејќи не беше во состојба да одговори на своите морални обврски кон членовите. Таа тешка ситуација донекаде беше олеснета од денот кога Автономниот одбор за помош почна да ни доставува парична помош и помош во текстил и во прехранбени производи.

ПОМОШ – Општината им доделуваше парична помош: на сиромашните и на работнонеспособните членови; на болните, иако имале некој приход, за да им овозможи лекување и подобра исхрана; на минувачите низ Скопје, кои се враќале од концентрационите логори или од прогонство; на невработените членови и, најпосле, на вработените членови чии плати не се доволни за издржување.

ЗГРАДИ – Кога по ослободувањето беше обновена нашата Општина, таа ги прими своите згради онеспособени за употреба: синагогата, која на окупаторите им служела за сместување на ограбените еврејски имоти, и зградата во која се смести (поранешниот Клуб на скопските Евреи), а која била оштетена од експлозија при кревање во воздух на мостовите во нејзина близина. Управата на Општината, благодарејќи на помошта што ја добиваше од членовите на заедницата, го поправи она што не чинеше ништо или многу малку и ја обнови синагогата, а во Клубот оспособи само една соба за канцеларија. Подоцна, постепено се вршеа и другите неопходни поправки, но строго водеше сметка потрошеното во никој случај да не ги намали средствата потребни за социјална помош.

СЛУЖБЕНИЦИ – За да може да ги одржува гробиштата, управата мораше да ангажира чувар, а подоцна, за да раководи со проширувањето на администрацијата и да ја одржува Општината, ангажираше и други двајца службеници.

Тоа, главно, се расходите што засега најмногу ги ангажираат финансиските средства на Општината.

ПРИХОДИ

Приходите на Општината се: помош од Автономниот одбор за помош, придонеси од членовите и приходи од услуги и купот-а.

Главен приход на Општината е помошта што ја доставува Автономниот одбор. Да не беше таа помош, тешко дека би можеле да опстанат многу членови на заедницата, па и самата Општина. Тоа се чувствуваше пред Автономниот одбор да почне да ни испраќа помош, а особено се чувствува од месец јуни оваа година, кога престана да не помага (освен 32.760 – динари во месец октомври оваа година).

Помошта што ни ја испраќаше Автономниот одбор не беше секогаш иста, туку некогаш помала, некогаш поголема, според средствата со кои располага. Тоа ѝ создаваше големи тешкотии на Општината, бидејќи речиси секој месец мораше да ја менува стапката на помошта, а членовите што беа помагани никогаш не можеа правилно да направат распоред на својот живот.

ПРИДОНЕС – Пред извесно време Автономниот одбор за помош ни препорача да спроведеме самооданочување на членовите, бидејќи помошта што ни ја испраќаа не можеше да биде постојана. Иако имавме горчливо искуство со самооданочувањето**,** управата сериозно ја сфати препораката на Одборот и ја спроведе. Резултатот од спроведувањето на таа препораката, покрај големата работа и многуте непријатности, беше придонесот од околу 9.000 динари месечно, од кои едвај 30% можеше да се реализира.

Малиот износ на утврдениот придонес и износот што може да се добие може да се смета за оправдан, имајќи ја предвид материјалната состојба во која се наоѓаат членовите на заедницата.

ПРИХОДИ ОД УСЛУГИ И ДРУГО – За секое уверение што го издава Општината наплатува во корист на својата каса по 20 динари. Тој приход месечно носи до 200 динари.

Од купот-а се собира околу 250 динари месечно.

Тоа се сите приходи на Општината на кои може да смета за подмирување на своите далеку поголему расходи и со кои треба да ги извршува сите огромни морални обврски што ги има кон своите членови.

ОПШТИНСКИ ИМОТ

Еврејската вероисповедна општина во Скопје од недвижниот имот има: синагога, една мала зграда која порано служела како помошна синагога, една двокатна стара училишна зграда, зградата во

која е сместена Општината (наследена од поранешниот Клуб на скопските Евреи) и гробишта со зграда за чуварот на гробиштата.

Од ниту една од овие згради Општината нема никаков приход, туку има само трошоци за одржување.

Училишната зграда се користи за народно основно училиште. Истата е задолжена со данок и со други давачки.

Зградата во која е сместена Општината е оптоварена со хипотекарни долгови од 18.313 динари на ден 1-V-2946 година[2], чие плаќање и рокови за отплата одамна поминале. Општината до денеска не уплатила ниту една рата, затоа што немала финасиски можности.

СОЦИЈАЛНИ УСТАНОВИ

ПРИФАТИЛИШТЕ – Зградата што служеше како помошна синагога, по ослободувањето беше поправена со намена да послужи како прифатилиште за оние што се враќаа во Скопје од прогонство или од ропство или беа на минување низ Скопје за други места во Југославија или за други земји. За жал, таа социјална институција не беше остварена затоа што во прво време Општината не располагаше со потребниот инвентар, а подоцна, бидејќи зградата стоеше неискористена, беше одземена за користење од народните власти.

МЕНЗА – Нашата заедница имаше неопходна потреба од менза за своите сиромашни членови, за минувачите, за самците, за службениците, како и за оние што се вратиле од заробеништво или од прогонство, а ништо не нашле од своето домаќинство. Мензата не беше организирана поради тешкотиите за редовно снабдување со потребните продукти и поради немањето редовни и сигурни парични средства.

БОЛНИЦА – Измачени од тиранијата и од недоволната исхрана за време на окупацијата, по логорите или во прогонство, здравствената состојба речиси на сите членови на нашата заедница е многу лоша. Материјалните прилики, пак, во кои се наоѓаат не им дозволуваат да се подложат на темелно лекување. За да им го олесни лекувањето, Општината имаше намера да организира своја болница со најмалку 10 постели, амбуланта, аптека и забна поликлиника. Оваа толку неопходна потреба и добра намера на Општината повторно не можеше да биде остварена единствено поради немање пари.

[2] Иако во оригиналниот документ стои 2946 година, напоменуваме дека станува збор за печатна грешка, односно се мисли на 1946 година.

ПОТРЕБИ НА ОПШТИНАТА

За да може да постои, да го оправда своето постоење и да ја олесни бедата на своите членови, Еврејската вероисповедна општина во Скопје треба да располага со годишна сума од 1,368.000 динари, од кои:

1) за социјална помош . . . . . 720 000 динари
2) за одржување на синагогата . . . . . 42 000 “
3) за платите на службениците . . . . . 264 000 “
4) за канцелариски трошоци . . . . . 50 000 “
5) за одржување на општината . . . . . 36 000 “
6) за одржување на гробиштата . . . . . 50 000 “
7) за формирање амбуланта и аптека . . . . . .40 000 “
8) за одржување “ “ “ . . . . . 40 000 “
9) за данок и за други давачки . . . . . .26 000 “
10) за поправка на синагогата и на другите општински згради . . . . . 100 000 “

Нашиот напатен народ живее во длабоко уверение дека оние наши браќа што ја имале таа среќа да не ги искусат ужасите на војната во онаа мерка како ние, ќе смогнат сили да направат мал напор и нам, на преживеаните Евреи, да ни помогнат во тешките денови.

Секретар, Претседател,
М.Сапорта с.р. Ѓор. И. Блајер с.р.

(печат)

Д-р Александар Симоновски
Институт за национална историја – Скопје

УДК 929 Атанасов,Б.
94:343.31 (093.2) “1947“

ЗАПИСНИК ОД СОСЛУШУВАЊЕТО НА БОГЕ АТАНАСОВ ВЕЛЕСКИ НА 15 ЈАНУАРИ 1947 ГОДИНА

Документот кој го прикажуваме е поврзан со операцијата на Управата за државна безбедност (УДБ) во федерална Македонија за пронаоѓањето и апсењето на Миливој Трбиќ. Документот претставува записник од сослушувањето на Боге Атанасов Велески од УДБ – Прилеп извршено на 15 јануари 1947 година. Записникот постои во два облика: оригинал[1] и препис,[2] од кои оригиналот е напишан ракописно, додека, пак, преписот е напишан на машина за пишување. Записникот е депониран во Државниот архив на Република Македонија – Скопје, во фондот Републички секретаријат за внатрешни работи /ОЗНА-УДБ/, doss. 42200146 Трбиќ Василије Миливоје, АК 111/17.

Кој е Боге Атанасов Велески?

Роден е на 2 февруари 1905 година во прилепското село Црнилиште.[3] Во текот на Втората светска војна зел учество во равногорското движење во Македонија. По војната бил близок соработник на Трбиќ, кој се криел во прилепскиот крај од 1944 до 1947 година. Една од локациите на која неколку дена во Прилепско престојувал Трбиќ бил имотот на Велески во с. Браилово, за што соопштува и самиот Велески на сослушувањето спроведено од УДБ – Прилеп на 15 и на 19-20 јануари 1947 година. Пред тоа, Велески е

[1] Оригиналот го означуваме како документ 1.
[2] Преписот го означуваме како документ 2.
[3] Како место на неговото раѓање се среќава и прилепското село Браилово.

уапсен од УДБ, а од 14 јануари 1947 година се наоѓал во истражен затвор и неговото апсење е поврзано со операцијата на УДБ за пронаоѓањето и апсењето на Трбиќ. Откако Трбиќ бил уапсен, во Скопје, на 11 до 13 јуни 1947 година е одржан судски процес против Трбиќ, Велески и уште 4 други лица обвинети за кривични дела против народот и државата. Велески бил осуден на затворска казна од 15 години со присилна работа, 5 години губење на политичките и на граѓанските права освен родителските и конфискација на целиот имот. Била поднесена жалба на пресудата, но Врховниот суд на Народна Република Македонија на претресот одржан на 5 јули 1947 година ја одбил жалбата на Велески, кој казната ја издржувал во Казнено-поправниот дом „Идризово“ кај Скопје. Помилуван е со Указ од 29 ноември 1953 година. Живеел во с. Браилово.[4]

Зошто е значаен исказот на Боге Велески на сослушувањето од УДБ на 15 јануари 1947 година за операцијата за пронаоѓањето и апсењето на Миливој Трбиќ?

Откако во септември 1944 година во Прилепско се приклучил кон Народноослободителната војска и партизанските одреди на Македонија, Трбиќ набргу избегал од нивните редови и потоа неколку години се криел во прилепските села Гостиражни, Браилово, Рилево и Зрзе. Овие села се наоѓаат во северозападниот дел на прилепскиот крај, каде што за време на Втората светска војна дејствувало равногорското движење чиј припадник бил Трбиќ, кој вршел организирање на истото во Прилепско.

Во меѓувреме, во Македонија била организирана и започнала посочената операција на УДБ. Операцијата доживувала неуспеси до јануари 1947 година бидејќи на Трбиќ не можело да му се влезе во трага, не биле познати лицата кои му помагале да се крие, како и точната локација на која престојувал. На 15 јануари 1947 година УДБ го сослушала Велески и од неговиот исказ е дознаено точното место каде што се криел Трбиќ. Во еден документ на УДБ под наслов *Ликвидација на бандата Војче Трбиќ*, во кој е даден краток приказ на операцијата за пронаоѓањето и апсењето на Трбиќ, никаде не пишува дека Боге Велески открил каде точно се криел Трбиќ и притоа не е напишано ниту тоа место. Поточно, во документот само е забележано: „..преку тајно хапшење го добивме лицето каде требаше брзо да се дејствува, поправо зависеше дали ке бидит местото провалено или не...

[4] Државен архив на Република Македонија, Скопје (натаму: ДАРМ), фонд (натаму: ф.) Републички секретаријат за внатрешни работи /ОЗНА-УДБ/ (натаму: РСВР /ОЗНА-УДБ/), doss. 44101246 Велевски Атанас Боге, АК 182/23; doss. 42200146 Трбиќ Василије Миливоје, АК 111/17 (натаму: Досие на Трбиќ Василије Миливоје).

Време не смееше да се губи зато се одлучи шо во покусо време да се утврди каде е бандата. Уште истата нокј, со непрекидна работа се потврди и разбра каде се сокрива оружаната група, веке научивме во које село и каде се најдуват...“.[5] Меѓутоа, при истражувањата направени за ова прашање не најдовме друг документ или податок кој ќе ни укаже на друго лице кое било сослушувано од УДБ и кое го открило точното место каде што се криел Трбиќ, кој во односниот момент се криел во с. Рилево, во куќата на Блаже Масларoски.[6] Поради тоа, како и според натамошниот тек на операцијата, сметаме дека лицето во цитираниот дел од документот *Ликвидација на бандата Војче Трбиќ* е Боге Велески. Тој, на сослушувањето на 15 јануари 1947 година, по редослед ги навел местата и лицата каде што се криел Трбиќ од април 1946 година и на крај открил дека точното место е с. Рилево кај Блаже Масларoски.

Таквиот исказ на Велески значел сериозен исчекор за УДБ, која се доближила до посакуваната цел. Епилогот бил следниот. По зазорувањето на 16 јануари 1947 година, УДБ извршила упад кај Масларoски, но во тој момент Трбиќ и лицата што се криеле заедно со него – неговата невенчана жена Злата Маџоска[7] и Васил Јаневски[8] со својата невенчана жена Стојна Петрова, се криеле во скривницата која била направена во декември 1946 година кога Трбиќ дошол да се крие кај Блаже Масларoски и син му Петре Тренковски[9] во с. Рилево и која при претресот не била пронајдена.[10] Биле уапсени Масларoски и Тренковски, кои се спроведени во Прилеп, каде што се сослушани и ја разоткриле скривницата. По првиот неуспешен обид, акцијата на УДБ во с. Рилево истиот ден повторно продолжила, бидејќи се сметало дека Трбиќ и другите лица што се криеле со него би можеле да се префрлат

[5] ДАРМ, ф. РСВР /ОЗНА-УДБ/, Досие на Трбиќ Василије Миливоје, *Ликвидација на бандата Војче Трбиќ*, 4.

[6] Се среќава како Блаже Маслар.

[7] Родена е на 27 декември 1920 (1921) година во с. Самоков, Поречје.

[8] Се среќава како Васил Јанески, Василе Велкоски, Васил Јоне(в)ски и Василие Јанковски. Роден е во август 1908 година во велешкото село Степанци. Како место на неговото раѓање се среќава и с. Браилово. По Втората светска војна бил секретар на месниот народен одбор во с. Браилово. Додека Трбиќ се криел во Прилепско, негов близок соработник бил и Васил Јаневски, од кого најчесто добивал информации за работата на власта (држување конференции и др.).

[9] Се среќава како Петре Маслар.

[10] ДАРМ, ф. РСВР /ОЗНА-УДБ/, Досие на Трбиќ Василије Миливоје, Записник од сослушувањето на Блаже Трајаноски Масларoски на 22 јануари 1947 година, Записник од сослушувањето на Боге Атанасов Велески на 19-20 јануари 1947 година; doss. 4700147 Унеркова Димко Злата, АК 258/4, Записник од сослушувањето на Злата Димкова Маџоска на 22 јануари 1947 година, 6-7.

во Пореч̀е. Но тие заминале во с. Зрзе кај Тасе Костадиноски.[11] Трбиќ, Маџоска, Јаневски и Петрова биле уапсени во Прилепско: „Пред да заминат од местото каде беја блокирани (во с. Рилево, б.н.), казале на жената од јатакот дека одат за село Зрзе... и дури определиле при кого... ова сведение ни спомогна да ги уште истиот ден фатиме...“, се истакнува во документот *Ликвидација на бандата Војче Трбиќ*.[12] Куќата на Тасе Костадиноски била опсадена и е извршен упад во неа. Трбиќ, Маџоска, Јаневски и Петрова се уапсени без борба на 16 јануари 1947 година.[13]

При споредбата на оригиналот и преписот се воочливи разликите (испуштени, додадени и поинаку напишани зборови) што ги направила УДБ во преписот. За да не ги повторуваме објаснувањата што се веќе направени во документот 1, во документот 2 е дадено објаснување само на оние места каде што имаше потреба. Подвлечените делови во документите се задржани и при објавувањето на извршените интервенции се предадени со големи загради – [ ]. На крајот приложуваме факсимили од двата документи.

Документ 1

Работено во полномоштвото на У. Д. Б. Прилеп
на 15 – I – 1947 год.

Саслушане

На др[угаро] Боге Атанасов Велески од с. Браилово, женет[14] со 5 деца, писмен (самоук) неосудуван.
Го кажувам следното:
Војче[15] јет во Браилово од Април 1946 год. беше на стан кај Тодора Бошкоски[16] се до петкојен[17], а зато не обавести оти ке дојди Војче

[11] Се среќава како Тасе Соподоски и Тасе Сопот.
[12] ДАРМ, ф. РСВР /ОЗНА-УДБ/, Досие на Трбиќ Василије Миливоје, *Ликвидација на бандата Војче Трбиќ*, 5.
[13] Документационо одделение „д-р Велимир Брезоски“ при Институтот за национална историја, Скопје, ф. Оставина на проф. д-р Велимир Брезоски, кутија 2. ДАРМ, ф. РСВР /ОЗНА-УДБ/, Досие на Трбиќ Василије Миливоје; doss. 47100148 Тодор Тасев Петревски, АК 256/11, Податоци за лицето Тодор Тасев Соподовски, с. Зрзе, 26 јануари 1948 година.
[14] Сопругата на Боге Велески се викала Ангелија, со моминско презиме Димевска.
[15] Миливој Трбиќ-Војче.
[16] Цветаноски. Се среќава како Тодор Бачко(в)ски, Тодор Бачко и Тодор Петровски.

Петре[18] од Маслара[19], од Рилево. А одевне кај Војче Јас, Тоде Чкероски, Драган Алексоски[20] и Василе В[елков] Јанески[21], имаше и некој други но занив неможам да тврдам а овиј јас сум ги видел. На петкојен[22] Војче стана од кај Тодора и беше кај мене седеше 3 дена отука од кај мене замина за Зрзе а го испративне јас, Драган, и Тодор требаше да седи во Зрзе кај Ангеле Коцкар[23] но поради негонашол Ангелета дома заминал за Рилево, во Рилево седеше само една вечер и после поново се врати за Зрзе седеше пет-шест дена и поново се врати за Рилево и седи кај Блаже Маслар стано му је овој последни до пред 18 дена. Ова никој друг него знај од нашето село[24]. Јас го знам зато шо през кретането на Војче по разните станој јас имав појдено и најдзади бев пред 18 дена во Рилево кај Блажо масларо тој таму беше и немаше ништо за преместување зато према се тврдам да је таму.

Горното ми б[еш]е[25] прочитано и го признавам.

Потпис:

[своерачен потпис на Боге Атанасов Велески]

---

[17] Петковден – 27 октомври 1946 година. Во однос на времето на престојот на Миливој Трбиќ во куќата на Тодор Цветаноски, постојат различни податоци: до 27 октомври 1946 година, неколку дена по 27 октомври 1946 година и ноември 1946 година. Како најверодостоен треба да се смета датумот до 27 октомври 1946 година, а во прилог на тоа одат податоците од сослушувањето на синот на Цветаноски, Темелко, како и на Тодор Атанасовски, кој во една пригода кај Цветаноски ги видел Трбиќ, Маџоска и нивниот син, разговарал со него, за на сослушувањето од 24 јануари 1947 година да истакне: „Војче (Миливој Трбиќ, б.н.) седеше каи Тодора (Цветаноски, б.н.) до Петровден (Петковден, б.н.) 1946 год., се премести отаде зошто на тодора му беше славата и се плашеше да не го видат гостите што ке идат“. ДАРМ, ф. РСВР /ОЗНА-УДБ/, Досие на Велевски Атанас Боге, Записник од сослушувањето на Боге Атанасов Велески на 19-20 јануари 1947 година, 2; Досие на Унеркова Димко Злата, Записник од сослушувањето на Злата Димкова Маџоска на 22 јануари 1947 година, 6; Досие на Трбиќ Василије Миливоје, Во врска со истрагата на групата Трбиќ провалени се следните лица – 24 април 1947 година, Записник од сослушувањето на Петкана Цветанова Аризанкоска на 4 јануари 1947 година, 2; doss. 44100147 Петревски Тодор Темелко, АК 190/10, Записник од сослушувањето на Темелко Тодоров Петрески на 25 јануари 1947 година, 1; doss. 47100147 Атанасовски Ѓорѓи Тодор, АК 260/12, Записник од сослушувањето на Тодор Георгиев Атанасовски на 24 јануари 1947 година.

[18] Петре Тренковски.

[19] Блаже Масларoски.

[20] Од с. Браилово.

[21] Васил Јаневски.

[22] Петковден.

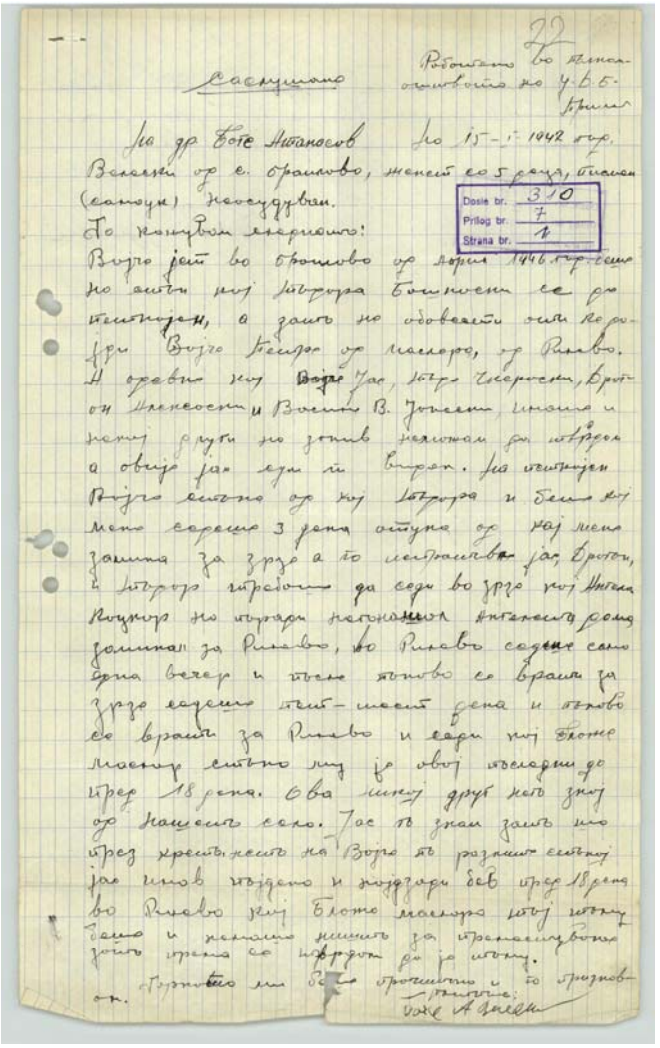
[23] Ангеле Станкоски. Се среќава како Ангеле Вељаноски и Ангеле Коцкароски.

[24] Браилово.

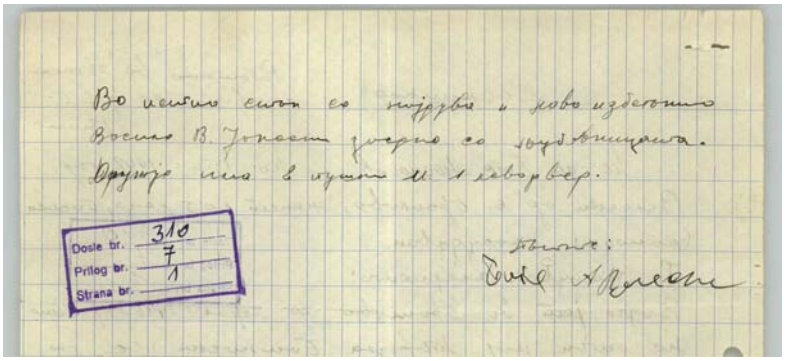
[25] Документот е оштетен, но, според текот на реченицата, зборот е *беше*.

Во истио стан се најдува и ново избеганио Василе В[елков] Јанески[26] заедно со љубовницата[27]. Оружје има 2 пушки и 1 леворвер[28].

Потпис:
[своерачен потпис на Боге Атанасов Велески]

[26] Васил Јаневски.
[27] Стојна Петрова.
[28] Револвер.

Документ 2

Работено во полномоштвото на УДБ Прилеп на 15.I.1947 год.

С А С Л У Ш А Н Ј Е

- - - - - - - - - - - - - - - -

На другаро Боге Атаносов[29] Велески, од с. Браилово, женет со 5 деца писмен /самоук/, неосудуван.

Го кажувам следното:

Војче јет во во Браилово од април 1946 год. беше на стан кај Тодора Бошкоски се до Петровден[30], зато не обавести оти ке дојди Војче, Петре од Маслара, од Рилево. А одевме кај Војче ја, Тоде Чкероски, Драган Алексоски и Василе В. Јонески,[31] имаше и некој други но за нив неможам да тврдам а овиј јас сум ги видел. на Петровден[32] Војче стана од кај Тодора и беше кај мене седеше 3 дена отука од кај мене замина за Зрзе а го испративме јас, Драган и Тодор требаше да седи во Зрзе кај Ангеле Коцкар но поради не го нашол Ангелета дома заминал за Рилево, во Рилево една вечер и после поново се врати за Зрзе, седеше пет-шес дена и поново се врати за Рилево и седи кај Блаже Маслар стано овај му је последен до пред18 дена. Ова друг никој не го знај од нашето село. Јас го знам зато што през кретанјето на Војче по разните села кој јас имав појдено и

[29] Атанасов.
[30] Петковден – 27 октомври 1946 година.
[31] Васил Јаневски.
[32] Петковден.

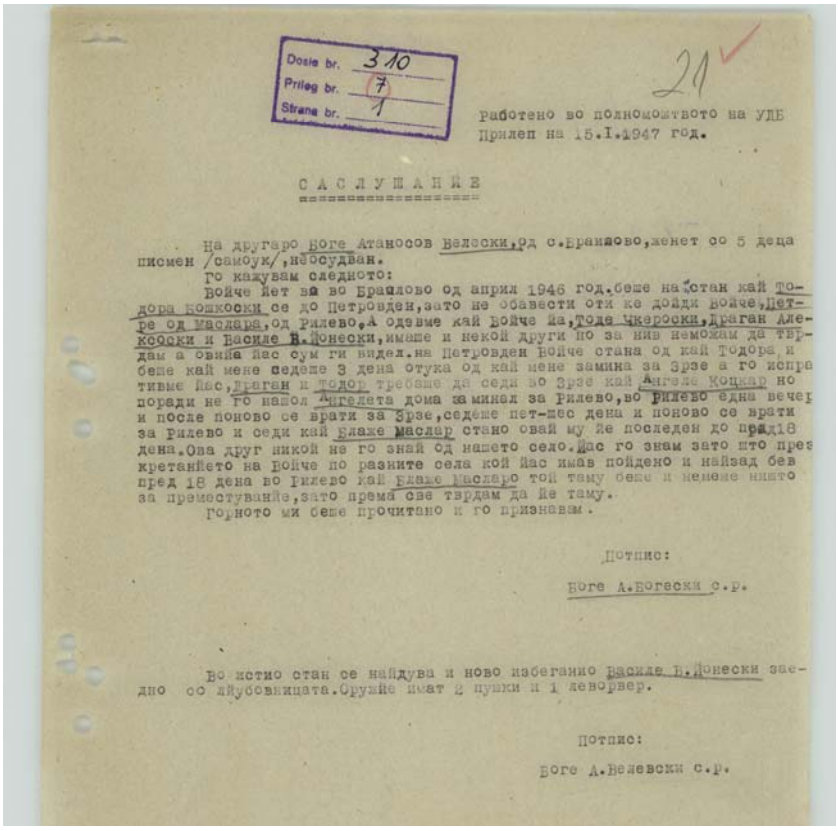
најзад бев пред 18 дена во Рилево кај Блаже Масларо той таму беше и немеше ништо за преместуванйе, зато према све тврдам да йе таму.

Горното ми беше прочитано и го признавам.

Потпис:
Боге А. Богески[33] с.р.

Во истио стан се найдува и ново избеганио Василе В. Йонески[34] заедно со лйубовницата. Оружје имат 2 пушки и 1 леворвер.

Потпис:
Боге А. Велевски[35] с.р.

Dosie br. 310
Prileg br. 7
Strana br. 1

21

Работено во полномоштвото на УДБ
Прилеп на 15.I.1947 год.

С А С Л У Ш А Н Й Е

На другаро Боге Атанасов Велески,рд с.Брайлово,женет со 5 деца писмен /самоук/,небосудван.

Го кажувам следното:

Войче Йет ва во Брайлово од април 1946 год.беше на стан кай Тодора Конкоски се до Петровден,зато не обавести оти ке дойди Войче,Петре од Маслара,од Рилево,А одзаде кай Войче йа,Тоде Чкароски,Драган Алексоски и Василе В.Йонески,имаше и некой други но за ниф неможам да тврдам а овийа йас сум ги видел.на Петровден Войче стана од кай Тодора и беше кай мене седеше 3 дена отука од кай мене замина за Зрзе а го испративме йас,Драган и Тодор требаше да седи во Зрзе кай Ангеле Коцкар но поради не то напол Ангелета дома заминол за Рилево,во Рилево една вечер и после поново се врати за Зрзе,седеше пет-мес дена и поново се врати за Рилево и седи кай Блаже Маслар стано овай му йе последен до пред18 дена.Ова друг никой не го знай од нашето село.Йас го знам зато што прес кретанйето на Войче по разните села кой йас имав пойдено и найзад бев пред 18 дена во Рилево кай Блаже Масларо той таму беше и немеше ништо за преместуванйе,зато према све тврдам да йе таму.

Горното ми беше прочитано и го признавам.

Потпис:

Боге А.Богески с.р.

Во истио стан се найдува и ново избеганио Василе В.Йонески заедно со лйубовницата.Оружйе имат 2 пушки и 1 леворвер.

Потпис:

Боге А.Велевски с.р.

[33] Велески.
[34] Васил Јаневски.
[35] Велески.

Борче ИЛИЕВСКИ
Универзитет
„Св. Кирил и Методиј“
– Скопје

УДК 94:271.22 (497.7) (093)

АРХИВСКИ МАТЕРИЈАЛИ ЗА ИСТОРИЈАТА НА МАКЕДОНСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА (ПРЕДЛОГ-УСТАВОТ НА МАКЕДОНСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА)

По конституирањето на македонската држава во рамките на југословенската федерација, поголемиот дел од македонското свештенство го истакнало барањето за формирање автокефална Македонска православна црква. Ваквото барање било преточено во Резолуцијата на Првиот црковно-народен собор одржан во март 1945 година. Од средината на таа година сојузните и републичките органи го дефинирале барањето за автокефалност како сепаратизам. Влијанието на властите врз Иницијативниот одбор за организирање православна црква во Македонија резултирало со организирање Свештеничка конференција во мај 1946 година, на која барањата на македонското свештенство биле сведени на внатрешна самоуправа во епархиите во Македонија и домороден епископат.

За епископатот на Српската православна црква ваквите барања биле неприфатливи. Синодот на СПЦ инсистирал на враќање на архиереите Јосиф и Викентиј во епархиите во Македонија со кои управувале до 1941 година. По одржувањето на свештеничката конференција, новоизбраниот Иницијативен одбор за организирање Православна црква во Македонија изработил Предлог-устав на Македонската православна црква. Според расположливата архивска документација, Предлог-уставот бил составен во август 1946 година и ѝ бил предаден на Верската комисија при Претседателството на Владата на НР Македонија. Според оценките на надлежните, Уставот, во основа, бил проект за една автокефална црква, иако во него формално се зборувало и за единствена православна црква во

Југославија. Предлог-уставот бил разгледан од државните органи, при што била изработена негова нова верзија, изменета и малку покуса со вкупно 94 члена, за разлика од верзијата на Уставот на Иницијативниот одбор која ја пренесуваме, а која има 104 члена.

Со цел да се споредат двата предлога, ќе ги наведеме првите два члена од верзијата на Уставот преработена во Владата, каде што се воочуваат опредлени концепциски, но и суштински разлики во погледите за идното уредување на Македонската православна црква. Во членот 1 се вели: „Во Народна Република Македонија се образује Македонска православна црква со достојанство на архиепископија". Членот 2, пак, гласи: Македонската православна црква е самостојателна. Македонската православна црква стои во канонско и јерархиско единство со сите православни цркви во останалите народни републики во ФНРЈ и на базата на началото на рамноправноста и еднаквоста чини една единствена православна црква во ФНРЈ".[1]

Во продолжение го пренесуваме во целост документот кој се чува во Архивот на МАНУ во фондот *Лазар Колишевски*, кутија 45, архивска единица 14. Текстот на Уставот е машинопис на латиница, Тој е предаден без какви било граматички интервенции со цел да се зачуваат неговата автентичност и лингвистичките особености.

USTAV
NA MAKEDONSKATA PRAVOSLAVNA CRKVA

čl.1.
Kako posledica na zdobivenata sloboda na Makedonskiit narod se obrazuva Makedonska pravoslavna crkva. Taja e nezavisna i e prololženije na Ohridskata Arhiepiskopija.
čl.2.
Makedonskata pravoslavna crkva ke sorabotue za organizirawe na Jugoslovenska pravoslavna crkva, organizirane soglasno našeto državno ustrojstvo na bazata na federalizmot i ravnipravnosta na site jugoslovenski narodi-odnosno nivnite pravoslavni crkvi.
čl.3.
Znameto na Makedonskata pravoslavna crkva e:
čl.4.
Službeniot jazik na Makedonskata pravoslavna crkva e makedonski, a pismoto kirilica.

[1] Архив на Македонската Академија на Науки и Уметности ф. Лазар Колишевски , к.-45. а.е 13

čl.5.
Makedonskata pravoslavna crkva se rakovodi vo osnova na:
a/ Sv. Pismo i Sv. Predanie;
b/ Pravilata na Vselenskite sobori i od niv priznatite pravila na sv. apostoli, pomesnite sobori i sv. otci;
v/ Odredbite na pomesnite sobori i patrijaršiski sinodi do-kolku gi prima Makedonskata pravoslavna crkva;
g/ Ustavot na Makedonskata pravoslavna crkva;
d/ Uredbite, pravilnicite i načelnite rešenija na nadležnite po ovoj ustav crkovni vlasti.
čl.6.
Glava na Makedonskata parvoslavna crkva e nejziniot Arhiepiskop. Titlata mu e: „Arhiepiskop Ohridski i Mitropolit Skopsko-Veleški„
čl.7.
Makedonskata pravoslavna crkva e episkopalna; nejzinata administrativna podelba e na eparhii, kako vo crkovno-jerarhiski, taka i vo crkovno-samoupraven pogled.
Na čelo na sekoja eparhija stoi eparhiskiot Arhijerej. Toj e po crkovno kanonskite propisi glava, pretstavitel i rakovoditel na celiot crkovno-duhoven život i crkovniot red vo eparhijata. Svojata crkovno-jerarhiska vlast ja vrši samostojatelno i crkovno-samoupravnite raboti vo zaednica so sfeštenstvoto i narodot.
čl.8.
Makedonskata pravoslavna crkva za sega se ovie eparhii:

1. Skopsko-Veleška so stolnina vo Skopje;
2. Ohridska so stolnina vo Ohrid;
3. Bregalnička so stolnina vo Štip; i
4. Bitolska so stolnina vo Bitola.

čl.9.
Členovi na Makedonskata pravoslavna crkva se site pravoslavni Makedonci kade i da živejat.
čl.10.
Sekoja eparhija vo crkovno-administrativno otnošenije se deli na: arhijerejski namesništva, a tie na enorii.
čl.11.
Sekoj pravoslaven hristijanin e enorijaš na onaja enorija vo koja se zaselil da živee.
čl.12.
Makedonskata pravoslavna crkva samostojatelno gi ureduva svoite vrski crkovno-prosvetni, dobrotvorni i dr. kulturni raboti; upravjava i raspolaga so svojot imot, fondovi i predprijatija vo granicite na ovoj Ustav.

čl.13.
Site uredbi i pravolnici, raspisi, naredbi i dr. objavi koj gi izdavaat crkovnite vlasti nadležni za toa po ovoj Ustav vlaguvaat vo sila od denot na obnaroduvaneto vo Službeniot list na Makedonskata pravoslavna crkva, dokolku vo niv ne e predviden drug srok.
čl.14.
Pri stapuvaneto na služba site sveštenoslužiteli i crkovni služiteli davaat kletva pred svoite načelnici za čestna i sovestna služba.

GLAVA II

Upravlenieto na makedonskata pravoslavna crkva

čl.15.
Upravlenieto na Makedonskata pravoslavna crkva e crkovno-jerarhijsko i crkovno samoupravno. Istoto go sačinjavaat: Arhiepiskopot, Crkovno Narodniot sobor, Sv. Arhijerejski sobor, Sv Arhijerejski sinod, Visokiot crkoven sud, Glavnoto crkovno nastojatelstvo, Eparhijskiot arhirej, Eparhijskite crkovni sudovi, Eparhijskite crkovni nastojatelstva, Arhijerejskite namesnici, Okjolijskite crkovni nastojatelstva, Enoriskite sveštenici, Crkovnite i manastirskite nastojatelstva.

ARHIEPISKOP PRAVA I DOLŽNOSTI

čl.16.
Arhiepiskopt pokraj drugite prava koi mu pripagaat spored kanonite i crkovnite propisi gi ima i slednite:
1/ Da ja prestavjava Makedonskata pravoslavna crkva;
2/ da gi pazi duhovnoto edinstvo na jerarhijata;
3/ da postavuva novi arhierei izbrani od Crkovno-narodniot sobor;
4/ da osvetuva miro za celata Makedonskata parvoslavna crkva;
5/ da dava otpuska na arhiereite;
6/ da naznačuva činovnici po ovoj Ustav;
7/ da upravuva so crkvite i misionerskite područja vo stranstvo kade nema organizirana Makedonska pravoslavna eparhija.
čl.17.
Imeto na Arhiepiskopt se spomenuva na crkovnite službi od eparhiskite arierei i sveštenicite.
čl.18.
Koga Arhiepiskopot služi so drugi arhiereji toj prvenstuva vo bogoslu`enieto

čl.19.
Arhiepiskopt se titulira so „Visokopreosveštenstvo" i nosi brilijanten krst. Toj ja nosi i panagijata na makedonskite arhiepiskopi so likot na Sv. Klimenta.

II Crkovno naroden sobor

Prava i dolžnosti

čl. 20.
Crkovno-narodniot sobor vrhovno i zakonodatelno telo vo makedonskata pravoslavna crkva.

čl. 21.
Soborot go sočinjavaat:
1. site arhierei na Makedonskata pravoslavna crkva;
2. site členovi na glavnoto crkovno nastojatelstvo;
3. site Arhierejski namesnici;
4. delegati od sveštenstvoto (i dvata reda) i mirjani od site duhovni okolii (duhovnite okolii, brojot na nimnite pretstaviteli, kako i načinot na nivniot izbor ke bidat opredeleni so specijalen pravilnik).

čl. 22.
Mandatot na delegatite soborjani traje 6 godini po edna treta od niv se podnovuva sekoja ftora godina
čl. 23.
Soborot ima redovni i izvanredni sobranija. Toj se svikuva po predloženie na sv. Arhierejski sobor. Posledniot odredeuva data i mesto na sobranieto; redovnite sobranija se održuvaat sekoja ftora godina, a izvanrednite spored potreba ili na barane na edna treta od členovite na soborot.
čl. 24.
Soborot go otkriva Arhiepiskopot koj i mu pretsedava.
čl. 25. Crkovno-narodniot sobor e nadležen:
1. da go donesuva, izmenuva ili dopolnuva osnovniot crkoven-zakon-ustavot na Makedonskata pravoslavna crkva;
2. da prima i razgleduva dokladi na sv. Arhierejski sobor i Glavnoto crkovno nastojatelstvo
3. da izbira i potvrduva za arhierej na Makedonskata parvoslavna crkva
4. da izbira arhiepiskop na Makedonskata parvoslavna crkva

5. da zima rešenie za primanje na novi vernici makedonci vo sostav na Makedonskata pravoslavna crkva (prisoedinuvane na novi eparhii itn)

III Sv. Arhierejski Sobor

čl. 26.
Sv. Arhierejski sobor e sostaven od eparhiskite arhierei pod predsedatelstvo na Arhiepiskopot
čl.27.
Sv. Arhierejski sobor donesuva polnovažni rešenija po prašawe na verata, bogosluženieto i redot vo crkvata i ima vrhovna sudska vlast.
čl.28.
Vo negova nadležnost e:

1. da ja pazi čistotata na pravoslavnoto učenie; go tolkuva istoto spored odredbite koi sv. Crkva gi sozdala vrz osnova na sv. Pisanie i sv. Predanie;
2. da go pazi hristijanskiot moral megju vernicite: za istata cel osnoviva nužnite družestva, hristijanski bratstva i drugi združenija;
3. da organizira kursevi i bogoslovski učilišta za podgotvuvane kandidati za sveštenici; propišuva prograna za rabota i im postavuva rakovoditeli na istite;
4. da se griži za religioznoto vaspitanie na školskata mladina; propišuva nastaven plan po veroučenie vo soglasie so prosvetnite organi na narodnata vlast;
5. da se griži za ednoobrazno izvršivane na bogosluženie i crkovnite obredi soglasno crkovnite pravila i crkovno-narodnite tradicii;
6. da gi razjasnuva i tolkuva crkovnite kanoni i propisi; da vrz osnova na niv propišuva pravila za crkovnite sudovi po site bračni i disciplinski prašanja;
7. da gi razgleduva i sudi vo posledna instanca site kanoničeski i službeni provinenija na Arhiepiskopot ili eparhiskite arhierei, kako i da gi razrešuva site sporni prašanja pomegju sveštenici i mirjani vo kolku tija ne možat da bidat razrešeni od visokiot crkven sud;
8. da sostavuva spisok na kandidatite za arhierei i da gi predava na Crkovno-narodniot sobor za izbirane;
9. da propišuva kvalifikacii i odobruva kandidati za sveštenici i dr. Crkovno prosvetni činovnici i
10. da vrši nadzor nad sv. Arhierejski sinod.

Sv. Arhierejski sinod

čl. 29.
Sv. Arhierejski sinod e sostaven od Arhiepiskopot na Makedonskata pravoslavna crkva kako predsedatel i eparhiski arhierei. Členovite na Sv. Arhierejski sinod gi izbira Sv. Arhierejski sobor. Sv. Arhierejski sinod gi donesuva site svoi rešenija ednoglasno ili so pogolem broj glasovi. Vo slučaj na otsastvie Arhiepiskopot go zamestuva kako pretsedatel najstariot po rakopoloženie eparhiski arhierej.
čl.30.
Sv. Sinod e nadležen:

1. da podržuva dogmatskoto i kanonsko edinstvo so ostanalite pravoslavni crkvi i da ima postojana vrska so niv;
2. da ja brani čistotata na verata, da go pazi hristijanskiot moral, da se bori protiv praznoverijata i lošite običai;
3. da rakovodi vnatrešnata i nadvorešnata crkovna misija;
4. da vodi vrhoven nadzor nad veroučtelite i propovedničkata rabota na sveštenstvoto, da im nužnite napatstvija
5. da izdava služben vesnik na makedonskata pravoslavna crkva;
6. da se griži za pravilnoto i ednoobraznoto i blagolepnoto izvršuvanje na bogosluženieto, sv.tajni i srkovnite obrjaadi;
7. da izdava napatstvija za gradenje na crkvi i manastiri;
8. da se griži za dobrotvornite i vospitatelni ustanovi;
9. da vrši nadzor nad eparhiskite arhierei;
10. da postavuva administratori vo ovdovenite eparhii;
11. da podgotvuva dveven red za sv.Arhierejski sobor i da izvršuva negovite rešenija;
12. da vrši nadzor nad glavnoto svešteničesko združenie i nad drugite crkovno-verski združenija;
13. da podnesuva godišen doklad do sv. Arhierejski sobor;
14. da sudi vo prva instancija;

a. nesoglasijata po-megju arhiereite
b. kanonskite provinenija na arhiereite i
v. disciplinskite i službeni provinenija na a rhiereite na svoite čnovnici i

15. da gi vrši site drugi raboti , koi ke mu bidat povereni od sv. Arhierejski sobor.

V. VISOK CRKVEN SUD

čl. 31
Visokiot crkven sud e vrhovna sudska vlast za provinenijata na sveštenstvoto (od dvata reda), za bračnite dela kako i za site crkovni dela, koi ne spagjaat vo sudska nadležnost na sv. Arhierejski sobor i sinod.
čl. 32
Sedalištето na visokiot crkven sud e vo stolninta na Arhiepiskopot na makedonskata parvoslavna crkva.
čl. 33
Visokiot crkoven sud go sočinuvaat:

a. pretstojatelot arhierej izbran od sv. Arhierejski sobor za 2 godini
b. 4 člena sudii-sveštenici so svoi so svoi zamesnici izbirani od sveštenicite na nivnite opšti redovni sobranija. Mandatot na členovite na –sudii trae 4 godini, sekoja ftora godina se podnovuva so dva člena; i

v. sekretar-prvenstveno lice so pravno obrazovanie. Sekretarot e postojanen činovnik i
g. nužiot broj činovnici.

čl. 34
Predsedatelot go zamesnuva najstariot člen na sudot.
čl. 35
Sudot donesuva polnovaži rešenija koga e vo sostav: predsedatel, naj-malko 3 člena sudii i sekretar.
čl. 36
Koga sudiite se ličmo zainteresuvani ili sa zimali učastie vo sudenjeto po istoto delo vo prvata instancija ne možat da sudat poftorno po toj predmet.
čl. 37
Predsedatelot i členovite na sudot se napolno nezavistni.
čl. 38
Visokiot crkoven sud e posledna sadebna instancija po presudite na eparhiskite crkovni sudovi.
čl. 39
Visokiot crkoven sud po služebna dolžnost razgleduva:

1. Presudite na eparhiskite crkovni sudovi za poništuvanie na brakovi
2. Svešteničeski providenija, i toa: gubenje služba i doživotna zabrana za činodejstvie, kako i lišenie od svešteničeski san ili konečno isklučivanje od crkovnata zaednica.
3. Otstranuvanje na mirjani od crkovnata zaednica.
4. Site rešenija na eparhiskite crkovni sudovi, isprateni od eparhiskite arhierei do Visokiot ckoven Sud.

GLAVNO CRKOVNO NASTOJATELSTVO

čl. 40
Vo stolninata na Arhiepiskopot ima glavno crkovno nastojatelstvo. Toa e vrhovno zakonodatelno upravno i kontrolno telo vo granicite na negovata nadležnost.
čl. 41
Glavnoto crkovno nastojatelstvo go sočinuvaat:
1. Arhiepiskopot kako predsedatel;
2. Dva arhiereja;
3. Eden pretstavitel na manastirskite bratstva (monaško lice);
4. Eden veroučitel;
5. po dvaica sveštenici od sekoja eparhija i
6. po eden prestavitel mirjanin od sekoja duhovna okolija.

čl. 42
Predsedatelot e mirsko lice i e izbrano od členovite na Glavnoto nastojatelstvo.
čl. 43
Arhiereite členovi na Glavnoto crkovno nastojatelstvo gi delegira sv. Arhierejski sobor; predstavitelot na manastirskite bratstva; veroučitelot od site veroučiteli; svešenici -od eparhiskite sveštenički bratstva i mirjanite od okol. Duhovni nastojatelstva ili eparhiskite nastojatelstva.
čl. 44
Mandatot na členovite na Glavnoto crkovno nastojatelstvo trae dve godini.
čl. 45
Glavnoto crkovno nastojatelstvo ima redovno zadenie eden pat vo godinata, a izvanredni po potreba ili po želanie na edna tretina od čenovite. Arhiepiskopot odreduva data za svikuvanie na zasedanieto.
čl. 46
Glavnoto crkovno nastojatelstvo može da donese polnovažni rešenija koga sa prisatni poveke od polovina od členovite.
čl. 47
Vo nadležnost na Glavnoto crkovno nastojatelstvo spagja:
1. da vo soglasie so sv. Arhierejski sobor donesuva uredbi i za izdržavane na site sveštenoslužiteli i činovnici kako i za izdržvavane na nivnite vdovici so semejstvata im;
2. da se griži za pensii na stari i bolni svešeno-služiteli i činovnici, kako i za izdrškata na nivnite vdovici so semejstvata im;
3. da propišuva pravila za svojata rabota i za rabotata na crkov-pravnite tela;

4. da vo sorabotka so sv. Arhierejski sabor pravi proekti za izmenuvae i dopolnivane na Ustavot na makedonskata parvoslavna crkva;
5. da propišuva pravila za službenicite na crkovno-upravna služba;
6. da donese uredbi a rakovodenje so crkovnite imoti i fondovi ili obrzuva takvi pored potrebite na Makedonskata pravoslavna crkva;
7. da iznajduva sigurni i redovni prihodi na centralnata kasa, kako i za parvilnata upotreba na istite;
8. da se griži za izdrška na bogoslovskite učilišta i svešteničkite kursevi;
9. odobruva prodažba i kupovina na crkovni imoti vo stojnost nad 100.000 din.

čl. 48

Glavnoto crkovno nastojatelstvo ima svoja kancelarija, so sekretar, lice prvenstveno so praven fakultet, koj bil na administrativna ili parvna služa najmalku 3. god; lice so sredno - trgovsko obrazovanie i nužen broj činovništvo.

Preku niv i preku naročno delegirani svoi členovi Glavnoto crkovno nastojatelstvo ja vrši svojata vrhovno-upravna i nadzorna vlast nad site organi vo crkovno-upravnata služba.

EPARHISKI ARHIEREJ

čl. 49

Eparhiskiot arhierej e vrhoven glava vo eparhijata za site crkovno jerarhiski raboti;

čl. 50

Eparhiskiot arhierej go izbirat crkovno-narodniot sobor po predloženata od sv. Sinod lista.

čl. 51

Za eparhiski arhierej može na bide predložo i izbrano lice, koe e pravoslaven Makedonec so bogoslovsko obrazovani (sredno ili više), a može i so parvni filozofski i drug fakultet. Istoto lice treba da bide so bezprekorno moralno povedenie i da ima osvedočena ljubov kon hristobvata crkva.

čl. 52

Eparhiskiot arhierej vo svojata eparhija e nadležen:

1. da ja pazi i brani sv. crkva i čistotata na pravoslavnata vera da se bori protiv suverija, loši navici i predrasadaci;
2. da go poučava duhovenstvoto i patstvoto vo eparhijata da živeat vo mir, hristijanska ljubov i moralna čistota;
3. da dava napatstvija za crkoven život i isprača arhipastirski poslanija;

4. да се грижи за извршување на св. богослужења и црковните обреди.
5. да освештува нови цркви и антимиси и, да се грижи да сите цркви бидат снабдени со св. миро, св. икони, богослужебни книги и др;
6. да ракополага достојни лица за свештенички чин е се грижи за пополнување на празни енории;
7. да парви канонски посетанија во епархијата;
8. да назначува епархиски проповедници и исповедници за свештенството во епархијата;
9. да се грижи за верската просвета во епархијата, да предлага на св. синод веронаучители за назначение и води надзор над нивната работа;
10. да адва благослов за градење на нови цркви , манастири и параклиси;
11. да назначува свој заменик, архиерејски намесници и манастирски старешини; води надзор над нив;
12. да дава разрешенија за степени на сродства, кој се спред брачното право негова надлежност;
13. да адва отпуска на свештениците од епархијата од 10 дена нагоре и им одредува заменици;
14. да разгледува помали прекршувања за свештенството (од двата реда) и да дава наказанија (опоменува, укорува, дава епитимија до 15 дена и забранува свештенодејство до 1 месец);
15. да во соработка со епарх. настојателство организира добротворителни друштвеи установи во својата епархија;
16. да се грижи за исполнување на сите наредби и решенија од по горните црковни власти и
17. да поднесува доклад за извршените работи на св. Архиерејски Собор за својата архипастирска работа во епархијата.

чл. 53

Архијереите не може да служат и проповедаат во друга епархија без знаење и одобрение на надлежниот архиереј.

чл. 54

Епархискиот архиереј не може да ја напушти својата епархија без разрешение на св. Синод.

ЕПАРХИСКИ ЦРКОВЕН СУД

чл. 55

Епархискиот црковен суд е црковно судски орган во епархијата.

чл. 56

Судот го сочинуваат:

a. претседател епархискиот архиереј, односно неговиот заменик;

b. dva člena sudii, so zamesnici svešni - lica izbrani od eparhiskoto svešteničko sobranie, a potvrduvani od sv. arhierejski sinod;
v. sekretar, svešteno lice naznačvan od sv. sinod po predloženie na eparhiskiot arhierej;
g. nužen broj činovnici naznačuvani od epargiskiot arhierej.

čl. 57
Členovite i sekretarot na eparhiskiot crkoven sud se so bogoslovsko obrazovanie, i treba da imat naj-malko 5 godini crkovna služba.
čl. 58
Členovite sudii i sekretarot ne možat da bidat vo srodstvo po megju sebe si ni so predsedatelot (krvno srodstvo do 4: duhovno dvoerodie do 2 stepen).
čl. 59
Koga nekoj od členovite je otsaten ili zainteresuvan vo razgleduvanoto delo go zamestuva sekretarot.
čl. 60
Eparhiskiot crkoven sud donesuva polnovažni rešnija koga sa na zasedanieto prisatni: predsedatelot, dvaica členovi so zamesnici i sekretarot.
čl. 61
Crkovniot sud e nadležen:

1. da sudi provinenija na sveštenicite od dvata reda;
2. da gi razgleduva i sudi bračnite sporovi;
3. da razgleduva oplakvanija od mirski lica protiv sveštenicite i obratno;
4. da soopštuva i izvršuva rešenijata i naredbite na pogornite crkovno-sudski vlasti i
5. da sudi na provinilite se crkovni nastojateli

EPARHISKO NASTOJATELSTVO

čl. 62
Vo sekoja eparhija ima eparhisko nastojatelstvo. Toa e upravno i nadzorno telo za crkovnite i upravnite raboti vo eparhijata.
čl. 63
Eparhiskoto nastojatelstvo go sočinuvaat:

1. eparhiskiot arhierej ili negoviot zamesnik (kako predsedatel).
2. troica sveštenici izbrani an eparhiskoto svešteničko sobranie.
3. eden predstevitel na manastirskite bratstva vo eparhijata.
4. Po dvaica predstaviteli na okoliskite crkovni nastojatelstva vo eparhijata

čl. 64
Eparhiskoto nastojatelstvo e nadležno:

1. да gi rasprakja i razjasnuva rešenijata, naredbite i dr. na Glavnoto crkovno nastojatelstvo i da dava napatstvija za pravilno ispolnuvane na istite;
2. da prima dokladi, godišni budžeti i predložnija od okol. Crkovni nastojatelstva, gi odobruva ili razrešuva, koga istite ne sa vo negova nadležnost gi preprakja vo svoe mnenie do glavnoto crkovno nastojatelstvo;
3. da ja kontrolira rabotata vo okoliskite i enoriskite crkovni nastojatelstva vo eparhijata;
4. da vo sorabotka so eparhiskiot arhierej organizira fondovi, dobrotvorni družestva i dr. crkovno-prosvetni ustanovi vo eparhijata i se griži za nivna izdrška;
5. da se griži za crkovnite starini vo eparhijata;
6. da se griži za matrijalnite potrebi vo eparhijata, parvi godišen budžet koj go ispraća do glavnoto crkovno nastojatelstvo na odobrenie;
7. da razrešva provanje na crkovni imoti vo stojnost do 100.000 dinara i
8. da podnesuva godišen doklad za svojata rabota do Glavnoto crkovno nastojatelstvo

ARIEREJSKI NAMESNIK

čl. 65

Na čelo na sekoja duhovna okolija stoi arhierejski namesnik. Toj e upravna, izvršna i kontrolna vlast vo okolijata za crkovno jerarhiski raboti.

čl. 66

Arhierejskiot namesnik se naznačuva od eparhiskiot arhierej. Za takov može da bide naznačen svešteno lice ili od mirskiot red, koe e redovno završilo više ili sredno bogoslovsko učilište, koe ima primeren život i se odličva so enoriska ili crkovno-admin. rabota.

čl. 67

Vo kancelarijata na arhierejskiot namesnik se vršat site raboti an okol crkovno nastojatelstvo.

čl. 68

Vo nadležnost na arhierejskiot namesnik spagja:

1. da se griži za čistotata na verata, za točnoto i pravilno izvršuvanje na sv. bogosluženie i crkovnite obrajadi vo okolijata;
2. da se griži sveštenstvoto vo okolijata da gi izvršuva svoite pastirski dolžosti i da ima povedenie koe odgovara na negovoto prizvanie;
3. da nastojata vo okol svešeničko bratstvo da vladee ljubov i složno sorabotuvanie;

4. da se griži za zapazuvanje na mesnite crkovno anrodni tradicii i dobri običai, a da se bori protiv lošite anvici i sueverni pojavi vo narodot;
5. da nastojava da se organizirat pravoslavni hristijanski bratstva pri enoriskite hramovi i da dava napatstvie za sveštenici vo okolijata za versko prosvetuvanje;
6. da gi obikoluva enoriite vo okolijata i da ja kontrolira pastirskata, veroučitelskata i administrativnata dejnost na enor. sveštenici i vrši nadzor nad manastirite;
7. da gi izvršuva točno naredbite na eparhiskiot arhierej i mu isprakja često mesečen doklad za svojata rabota vo okolijata;
8. da dava otpuska na sveštenicite od okolijata do 10 dena i im odreduva zamesnici; molbite za podolgo otsustvuvanje, da gi sprovede so svoeto mnenie do eparhiskiot arhierej;
9. da svikuva redovni i izvanredni Okol. svešte. Sobranija so cel da se dogovaraat za uspešna pastirska dejnost za zajaknuvanje na verata i hristijanskite dobrodeteli vo narodot;
10. da gi otklonuva i rasparvuva slučajnite raznoglasija pomegju enor. Sveštenici vo okolijata. Pri nevozmožnost da se postigne pomirenie ili pri golemi provinenija , go izvestuva eparhiskiot arhierej i
11. Da podnesuva baranja i dava predloženija na eparhiskiot arhierej vo vrzka so zasiluenje na crkovno-verskiot život vo okolijata ili eparhijata.

čl. 69

Arhierejskiot namesnik može da otsastvuva od svojata dolžnost samo so znanieto i odobrenieto na epar. Arhierej koj mu odredeuva i zamesnik.

OKOLISKO CRKOVNO NASTOJATELSTVO

čl. 70

Sekoja duhovna okolija ima svoe okolijsko crkovno nastojatelstvo, toa e rakovodno i kontrolno telo za crkovno upravnite arboti vo okolijata.

čl. 71

Okol. crkovno nastijatelstvo go sočinuvaat:

1. arhierejskiot namesnik kako predsedatel;
2. tri enor sveštenici delegirani od enoriskoto sveštenstvo;
3. eden predstavitel na manastirskoto bradstvo na okolijata;
4. po eden člen mirjanin delegiran od sekoe enorisko crkovno nastojatelstvo vo okolijata.

čl. 72
Okol ckovno nastojatelstvo ima redovni zasedanija, 4 pati godišno (na tri meseci edno) i izvanredni po potreba.
čl. 73
Mandatot na členovite na okol. crkovno nastojatelstvo trae 2 godini.
čl. 74
Vo negovata nadležnost spagja;

1. da gi rasprakja i razjasnuva rešenijata i naredbite na pogornite crkovni vlasti i da se griži za pravilnoto ispolnuvane;
2. da priema dokladi, godišni budžeti i predloženija od enor. crkovni nastojatelstva i da gi preprakja istite, so svoe mnenie, do eparh. crkovno nastojatelstvo za odobrenie;
3. postavuva konkretni zadači vo vrska so osobenite potrebi na dadenata okolija i dava napatstvija za uspešno izvršuvanje na istite;
4. da ja kontrolira rabotata na enor. crkovni nastojatelstva.

čl. 75
Administrativnite raboti na administrativnoto crkovno nastojatelstvo se vršat vo akncelarijata na arhierejskiot namesnik

ENORIJSKI SVEŠTENIK.
čl. 76
Duhovniot i crkoven život vo parvoslavnite enorii se arkovodi od enor. sveštenik. Toj e dolžen spored svoeto osobeno prizvanie da služi za primer na svoite enorijaši vo sekoe otnošenie.
čl. 77
Vo nadležnost na negovata rabota spagja:

1. da služi sv. liturgija i sekidnevno crkovno parvilo; da gi izvršuva sv. tajni i crkovni obredi po ustanoveniot od crkvata red i predpisanijata na duhovnite vlasti;
2. da propoveduva redovno Božieto slovo, da gi poučuva svoite enorijaši vo hramot i vo sekoe pohodno mesto i vreme;
3. da prepodava veroučenie vo učilišteto kade nema vozmožnost da bide naznačeno drugo lice za veroučtel;
4. da ima organizirano pravoslavno Hristijansko bratstvo vo koe sistemno da gi zapoznavuva svoite enorijaši za versko-moralnite istini an naša crkva
5. da se bori protiv lošite običai i praznoverci i protiv site nepravoslavni pojavi an vernicite vo okolijata;
6. da se griži zaedno so crkovnoto nastojatelstvo za čistotata na enoriskiot hram, gobištata i dr. dveti mesta;

7. da go apzi i podnovuva zaedno so crkovnoto nastojatelstvo inventarot na enoriskiot hram;
8. da ureduva biblioteka pri enoriskata crkva koja da e vo usluga na site enorijaši;
9. da vodi letopis na svojata enorija i enor. crkva
10. da gi izvršuva naredbite na pogornite crkovi vlasti;
11. da vo dogovor so crkovnoto anstojatelstvo se griži za ukrasata na hramot i za zasiluenje na crkovnata blagotvoritelnost;
12. da gi vodi točno i čisto crkovite registri i da izdava dokumenti po istite i
13. da isprakja doklad za svojata rabota vo enorijata do arh. namesnik.

ENORIJSKO CRKOVNO NASTOJATELSTVO

čl. 78
Sekoja enorija so pravoslavni vernici vo makedonija ima svoe crkovno nastojatelstvo. Ako pri edna enor. crkva ema poveke enorii, obrazuvaat edno crkovno nastojatelstvo vo koe sa zastapeni site enorii so ednakov broj nastojateli.
čl. 79
Enor. crkovno nastojatelstvo e sostaveno od 6-8 duši; ako vo edna enorija vleguvat poveke sela sekoe od niv e zastapeno vo enor. nastojatelstvo.
čl. 80
Predsedatel na nastojatelstvoto e enor. sveštenik. Kade pri eden hram ima poveke enor. svešenici, tie po megju sebe si izbiraat predsedatel.
čl. 81
Za crkovni nastojateli možat da bidat izbirani: parvoslavni hristijani nad 30 godini, da se členovi an enorijata, da se poznati so svojata čestnost, pobožost i ljubov kon Hristovata crkva.
čl. 82
Izborite za crkovni nastojateli se vrši sekoja ftora godina. Vo izborot učastuvat site vernici maži i ženi koi imaat parvo an glas.
čl. 83
Enor. crkovno nastojatelstvo ima redovni zasedanija ednaš mesečno a izvanredni po potreba.
čl. 84
Enor. crkovno nastojatelstvo donesuva polnovažni rešenija koga na zasedanijata sa prisatni poveke od polovinata nastojateli.
čl. 85
Enor. crkovno nastojatelstvo e nadležno:
1. da go prieme inventarot na enor. hram i da se griži za istiot;

2. да gi upravja crkovnite imoti i da se griži za pravilno stopanisuvanje;
3. da se griži za potrebi na enoriskiot hram: ikoni, odeždi, bogoslužebni knigi i dr. potrebi an negovata kancelarija;
4. da naznačuva po predloženie na enor. svešenici crkovni pevci i klisari i im odreduva voznagraždenija ili plati;
5. da se griži za podržanjeto na enoriskiot hram i dr. sv. mesta vo enorijat (stari crkvi, paraklisi, grobišta i dr.)
6. da gi vodi knigite za prihod i razhodot;
7. da prima prilozi, darenija i zaveštanija vo polza na enoriskiot hram;
8. da parvi godišen budžet za enoriskiot hram i go isprakja preko okol. crkovno nastojatelstvo vo eparhiskoto nasojatelstvo;
9. koga ima izvanredni potrebi pravo dopolnitelen budžet i go isprača po redoven pat za odobrenie;
10. da gi prima i izvršuva rešenijata i naredbite na po gornite crkovni vlasti;
11. da podgotvuva spisoci na enorijašite koi imaat parvo na glas (vo spisocite za crkovni izbori ne možat da bidat zapisani lica koi sa otstraneti od zaednicata na Hristovata crkva, koi izvršile zločin, koi živeat vanbračno, koi ne sa interesuvaat za verata i ne gi izvršuvaat svoite hristijanski zadolženija);
12. da se griži za pomaganje na bolnite bedni starci, vdovici i staricii drugi nuždajušti se vo enorijata;
13. da se griži za nužite na crkovno-verskata prosveta vo enorijata (da odredeuva suma za kupuvanje knigi so religiozno sodržanie, za potreduvane na salon za bratstveni sobranija i dr);
14. da sobira dobrovolni prilozi i od enorijašite vo slučj an izvanredni potrebi i
15. da vodi knigi na daritelite i otličilite se crkovni anstojateli. Istite gi spomenuva svešenikot na sv. liturgija vo nedelata na pravoslavieto.

čl. 86

Prihodite na enor. crkovno nastojatelstvo se:

1. od prodavanje na sveći;
2. od darenija i dobrovolni prilozi;
3. od naemi an crkovni imoti;
4. od taksi za svešteno-dejstvija i ceni knigi krštenija, venčnija i pogrebenija
5. od diskos na bogosluženieto.

čl. 87
Enor. crkovno nastojatelstvo e zadolženo da od bruto prihodot spored godišniot budžet isprakja opredeleni procenti an povisokoite crkovni organi.
čl. 88
Suficitot na enoriskoto crkovno nastojatelstvo se arzdeluva na tri dela: edden del se isprakja na fondot za penzii na sveštenoslužitelite i crkovni činovnici; ftoriot del na fondot za duhovna prosveta i izdrška na duhovnite učilišta pri glavnoto crkovno nastojatelstvo; tretiot del ostanuva vo aksata na enoriskoto crkovo nastojatelstvo.

MANASTIRI

čl. 89
Manastirot e sveto mesto kade živejat kalugeri ili kalugerki, zadruženi vo duhovna bratska zaednica, koj sa dale toržestven obed deka ke živat vo vozdržanie, siromašo i poslušanie. Manastirite služat za duhovni i dobrotvorni celi.
čl. 90
Site kalugeri koi živejat vo eden manastir sostavuvaat manastirsko bratstvo. Ako se od tri poveke tie si izborat po megju sebe starešina. Izborot go potvrduva eparhiskiot arhierej. Kade se pomalku od troica, starešinata biva naznačuvan od eparhiskiot arhierej.
čl. 91
Starešinata e rakovoditel na duhovniot i crkovniot život vo manastirot, a za site crkovno-upravni raboti e nadležno manastirskoto crkovno nastojatelstvo, koje e sostaveno od mirski lica. Predsedatel na nastojatelstvoto e starešinata na manastirot.
čl. 92
Manastirskoto crkovno nastojatelstvo se izbira na isti način kako i enoriskoto crkovno nastojatelstvo i ima ista nadležnost (čl. 85).
čl. 93
Sv. Arhierejski sobor e nadležen da donese pravilnik za vnatrešniot žvot vo manastirite.

CRKOVNA PROSVETA

čl. 94
Za podgotvuvanje svešteničkи kandidati sv. Arh. Sinod na Makedonskata parvoslavna crkva ke otvori bogoslovsko učlište i svešteničko-bogoslovski kursevi.
čl. 95

Nastavniot plan i programa za bogoslovskite učlišta gi propišuva sv. Arh. Sobor.
čl. 96
Bogoslovskite školi stojat pod vrhoven nadzor na Sv Arh sinod, a pod neposreden nadzor na eparhiskiot arhierej.
čl. 97
Pravilnici i uredbi za učilištata donesuva sv. Arh. Sobor
čl. 98
Za materijalnata izdrša na učilištata se griži Glavnoto crkovno nastojatelstvo.
čl. 99
Profesorite i učitelite vo bogoslovskite učilišta gi naznačuva sv. Arh. Sinod.

ZAVRŠNI ODREDBI

čl. 100
Ovoj Ustav stanuva polnovažen od denot koga se posle primaneto od crkovno narodniot sobor, objavi vo službeniot vesnik na Makedonskata pravoslavna crkva.
čl. 101
Organizacijata na site jerarhiski i crkveno-upravni tela treba da bide izvršena vo tečenie na tri meseci.
čl. 102
Sv. Arhierejski sobor, Sv. Arhierejski Sinod i Glavnoto crkovno nastojatelstvo da gi donesat site parvilnici i uredbi, koi se potrebni da se vovede vo život ovoj Ustav.
čl. 103
Koga bidat formirani site crkovno-jerarhiski i rckovno-upravni tela i se vovede vo sila ovoj Ustav, togaj prestanuva da važat site naredbi i okružni parvilnici od inicijativniot odbor za organizaramje na Makedonska pravoslavna crkva.
čl. 104
Ovoj Ustav na Makedonskata parvoslavna crkva e donesen na ftoroto zasedanie na crkovno-narodniot sobor, održano vo ...

Марија ПАНДЕВСКА

УДК 94 (497) “1912/13“
(049.3) 94 (497.7)
“1912/13“ (049.3)

Сто години од Балканските војни, прилози од научниот собир одржан на 3 и 4 декември 2012 година, МАНУ, Скопје 2013, 532

Кусиот приказ на публикацијата *Сто години од Балканските војни* и нејзиното академско значење ги поставувам во конотација со симболиката на сликарската техника позната како анаморфоза. Овој приод е малку неортодоксен затоа што вреднувањето на оваа публикација, која е посветена на историската геополитика, јас го вршам со лексиката на сликарскиот уметнички израз. Имено, поимот анаморфоза ја означува искривената/искривоколчената сликарска проекција која бара од публиката да употреби специјална направа или да заземе позиција на специфично видно поле за да може правилно да ја восприеми скриената симболика на платното. Во сликарството постојат два типа анаморфозни дела: оние на кои им треба промена на перспективата и оние на кои им се потебни специфични огледала за да се долови вистинската слика претставена на платното. Така, на пример, *Окото на Леонардо да Винчи* е најраниот пример на анаморфоза на перцепцијата, додека, пак, платното на Ханс Холбајн познато како *Амбасадорите*, кое е изложено во Националната галерија во Лондон, е најпознатото сликарско дело на анаморфозата. На ова платно една изобличена сликарска форма е поставена дијагонално, во долниот дел на композицијата. Кога оваа изобличена форма ќе се погледне од специфично определен правилен агол, таа пред публиката се трансформира во јасна форма на насликан човечки череп – симболиката на смртта. Всушност, накусо, анаморфозата е деформираната слика што се појавува во својата вистинска форма само кога ќе се погледне преку одреден нековенционален начин или кога треба да се употреби помагало – специјално огледало, најчесто во форма на цилиндар.

Според моето согледување, токму зборникот на трудови *Сто години од Балканските војни* може да се окарактеризира како алатката (огледалото) за гледање на (или пристапот на нековнеционалноста за гледање низ) големото платно на она што претставуваат и Балканските војни и Букурешкиот мировен договор како за Македонија и Македонците така и за другите балкански народи. Причините за тоа се и комплексни и повеќеслојни. Имено, од една страна стои фактот дека во општоцивилизацискиот развој веќе навлеговме во втората деценија на XXI век, а технолошкиот развој се побргу ги разбива комуникациските бариери. Меѓутоа, од друга страна, некои од парадигмите на XIX век, иако анахрони, силно се закотвиле во историското толкување на настаните стари веќе еден век. Па така, при одбележувањето на 100-годишнината од Балканските војни (1912–1913), низ академските центри на Европа се одржаа многубројни научни собири и на поголемиот дел од нив, освен во Република Турција и во Република Македонија, продолжи да се разгледува т.н. „ослободителен“ карактер на овие војни, или во поблаг случај, се избегнуваше да се говори за нивниот искучително завојувачки и разорнувачки карактер. Во оптек продолжи да циркулира познатото користење на двојните аршини кога се оценуваа истите, особено во славопојките или жалопојките кој сè грабнал или загубил од она што го планирал да го освои или да го добие. На тој начин одново и одново се повторуваше искривоколчената слика за Балканските војни. Затоа, зборникот на трудови *Сто години од Балканските војни* е токму тоа – цилиндричното огледало кое на амбасадорското платно и на зелената маса на која се кроеја судбините на обичните македонски луѓе ја открива страшната стварност, т.е. вистинската слика на дипломатските и на пропагандните манипулации, гинењето, разорувањето, бегањето? и трајното раселување, менувањето на етничките карти преку геноцидни воени зафати, окупациите и окупациските системи веднаш придружени со асимилациски зафати. Исто како на сликата на Ханс Холбајн, се открива страшната слика на човечкиот череп, на она што единствено можат да го донесат војните – смрт, како масовна физичка смрт така и смрт на етничко-географската целина каква што била османлиска Македонија и раселување на нејзиното домородно, и христијанско и муслиманско, население. Статиите што се дел од оваа публикација, секоја одделно и сите заедно, го овозможуваат токму тоа – истап кон неконвенционалноста да се открие вистинската слика на овие војни такви какви што единствено можеле да бидат: завојувачки. Тоа што македонскиот јазичен опсег е доста стеснет, останува да биде ограничувачки фактор. Затоа оваа правилно поставена перцепција кон

сите нијанси на анаморфозното платно за Балканските војни и Букурешкиот мировен договор (кој донесе сѐ, ама не и мир) не може да се пласира како парадигма низ светските академски простори, надвор од ограничените кругови на научниците што го познаваат македонскиот јазик.

И како што, во суштина, доликува, публикацијата *Сто години од Балканските војни* започнува со воведната статија на претседателот на МАНУ, академик Владо Камбовски (11-24), кој како тема го избрал појавувањето на општествениот феномен на нацијата, погодувајќи во сржта на проблемите на големите мултиетнички империи каква што била и Османлиската. Имено, токму нациите и национализмот произлезен од политичките програми за формирање национални држави го претставуваат клучот во домино-ефектот, според кој, за некоја година по распаѓањето на Османлиската Империја, во Европа ќе се распаднат и австроунгарското и руското царство, а зрелиот дваесетти век ќе го означи распаѓањето и на големите колонијални империи. Меѓутоа, одговорот на денешницата треба да се бара, како што запишал авторот, „во поимот на постоењето на културната нација“, напуштајќи ја дефинитивно парадигмата на „историските права на определената територија“. Тоа напуштање на парадигмата на модернизмот карактеристична за XIX век би требало да доведе до „ефективен модел на демократски политички систем, кој би имал капацитет да обезбедува внатрешна и регионална стабилност“. Но, авторот констатира дека тој „сѐ уште не е изграден како целовит и ефективен систем во државите на нашиот регион“. Корените на оваа неспособност да се стигне до оваа општобалканска цел се провлекуваат токму од периодот на Балканските војни и од незадоволените апетити како нивни исход, што резултирало со активно учество на истите актери и во двете светски војни.

Македонската историска и политиколошка мисла континуирано, од генерација во генерација, истражува и трага по причините што довеле до Балканските војни, одново навраќајќи се кон нив од различни аспекти. И она што е за нас карактеристично: секогаш критички разгледувајќи ги неповолните надворешни геополитички фактори, меѓутоа без заобиколување на вистината, на удар на критиката секогаш биле и внатрешните слабости на македонското националноослободително дело непосредно пред и за време на војните. И токму овие изречени кратки заблешки се однесуваат на статиите на авторите: Блаже Ристовски (25-70), кој обработил еден широк преглед на фактографија и анализа на историскиот процес на

создавањето на македонската нација. Меѓутоа, покрај сето тоа материјал?, неговите претстави откриваат и една друга значајна македонска општествена димензија. Имено, тој во својата статија јасно упатува на фактот дека во однос на одделни процеси и настани, македонската историска мисла, преку јавно изговорениот и напишаниот збор, никогаш не била унисона, дури и во времето на она што сега го нарекуваме едноумие. Како и тогаш, и сега различните аргументи и историски факти биле подложни на постојани дебатирања, што, впрочем, и ѝ доликува на една научна дисиплина. И таа дебата по сите отворени прашања продолжува. Така, авторот Владо Поповски (71-86) се задржал на геополитиката на руската империја во потрага по отсуството на нејзината поддршка за формирање посебна македонска држава, лоцирајќи три одлучувачки причини кои ја оневозможиле реализацијата на таа идеја, т.е. нејзиното пролонгирање до АСНОМ-ските решенија. Ванчо Ѓорѓиев (107-127), пак, во својата концизна споредбена анализа на реформските зафати во Османлиската Империја и нивните неуспеси лоцира дел од причините за неможноста за создавање каква било кохезија на османлиската мултиетничка империја на Балканот. Македонската историографија има продуцирано доста трудови што ги работат овие реформи во Империјата, меѓутоа оваа куса и содржајна причинско-последична анализа е иновантивна во својата перцепција на општите состојби во и околу османлинска Македонија. Жила Ленина (229-242) се навраќа кон либералните сфаќања и принципите за способноста на една национална држава да го оствари својот опстанок поставени во XIX век, што неминовно кај малите балкански народи ќе доведе до аспирации за завојување туѓи територии. Овие либерални сфаќања за „животоспособноста“ на државите таа ги разгледува низ критиката на оваа парадигма од познатиот теоретичар на нацијата Ерик Хобсбаум, како и низ контроверзните односи на малите држави и нивните држави-покровителки; во малку поширок контекст, за причините и за последиците од Балканските војни се поставени и статиите на Валентина Миронска-Христова (131-146), и тоа низ една историска преспектива за времето на XIX век, и на Африм Османи (243-254), кој се обидува да направи споредбена анализа на историските фази за функционирањето на казненото право на територијата на османлиска Македонија.

На овие пишувања се надоврзува статијата на Иван Катарџиев (87-106), која во себе ги содржи елементите на поврзување на историјата и сегашноста. Имено, елаборирајќи ги претензиите на балканските држави кон османлиска Македонија од XIX век, авторот

го става својот текст во корелација со јубилејните празнувања на т.н. „ослободителни“ напори на завојувачите. Така статијата на Катарџиев се поставува како еден пермин кон статиите на авторите Димитар Мирчев, Дејан Маролов и на Билјана Поповска/Иванка Додевска. Особено со својата статија, Мирчев (213-228), кој веќе поставените постулати на Катарџиев ги разгледува низ теориско-критичка анализа на актуелните национални доктрини на македонските соседи, но и пошироко на Балканот, докажува дека тие доктрини не се поместиле од својата позиција на модернизмот карактеристична за XIX век. Меѓутоа, постмодерната теорија на деконструкција на историските митови ја користат само како барање упатено кон македонската држава. Од друга страна, Дејан Маролов (255-272) во својата статија се обидува иновативно да ги интерпретира Балканските војни низ призмата на теориската рамка на концептот познат како *безбедносна дилема*, додека Билјана Поповска и Иванка Додевска (205-212) даваат еден концизен преглед на последиците од Балканските војни, од повторното санкционирање на Букурешкиот мировен договор по Првата светска војна во Версај (и придружните договори) до денешните денови на функционирање на парламентарната демократија во Република Македонија и неизвесностите на патот на нејзиното осамостојување и меѓународно признавање.

Вториот корпус статии кои се дел од оваа публикација се состојат од богатство на историска фактографија – тој неизбежен и незаменлив фундамент на историјата. И сите овие статии се распределени така што ги разлачуваат најразличните аспекти на Балканските војни. Имено, три статии од овој зборник на трудови им се целосно посветени на дел од битките и воените дејства и во нив низ различни формални формации или неформални дружини се разгледува македонското учеството во Првата и во Втората балканска војна, при што се елаборирани и условите и причините под кои Македонците ја прифатиле идејата за учество во нив. Тоа се статиите на Александар Трајановски (147-170) и на Александар Стојчев (171-194), кои не се поклопуваат, туку меѓусебно се надополнуваат, давајќи богатство од податоци за она што се случувало на овие делови од фронтовските линии. Притоа, Трајановски го збогатил својот текст и со интересни изворни илустрации. За другата страна на медалот во однос на македонското учество во Балканските војни се зборува во статијата на Исмет Кочан (335-350), затоа што синтагмата за постоење „хумана војна“ (нешто што и до ден-денешен се обидуваат да го користат одредени светски политичари) е, всушност, само оксиморон. Како нивни антипод во збрникот е поместена статијата на Наташа Котлар-

Трајкова и Вера Гошева (195-204), која ја следи трагиката на војните во однос на цивилното население. Во случајов тоа е градот Солун, но описите за ужасите едноставно можат да се пресликаат на кој било друг македонски топоним, и пошроко на секој топоним низ кој поминале овие војни на еден или на друг начин. За етничката група на македонските Власи и раздробувањето на нивното етничко ткиво под притисок на странските пропаганди во османлиска Македонија и нивното учество во различните војски на т.н. „ослободители“ пишува Никола Минов во својата статија (463-478).

Дипломатските аспекти на Балканските војни се разгледани одново низ статијата на Македонка Митрова (во коавторство со Марија Пандевска) (275-294) и статијата на Далибор Јовановски (295-310), и тоа Митрова преку синтентизирање на богатата фактографија и преку анализата ја разгледува позицијата на српското кралство и неговата потреба и планови да се прошири на туѓи етнички територии само за да може да се позиционира во Вардарската Долина и да добие излез на море, додека Јовановски кон својата тема пристапил од еден интересен аспект – со биографска конотација осврнувајќи се на Елефтериос Венизелос и неговата идеја за „Грција како држава на два континента и пет морија“, кој, пак, не може да се одвои од политиката на војните. Во случајот, пак, со статијата на Стефан Влахов Мицов (311-316), иако насловот носи ограничување само врз бугарската историографија, всушност повеќе се говори за бугарската пропаганда која ги продуцирала овие војни. Авторите Фехари Рамадани и Ѓула Челику (351-372) воопшто не се ограничиле на темата што ја носи нивниот наслов, т.е. само на дипломатијата на Австро-Унгарија. Тие разгледуваат пошироки контроверзни аспекти поврзани со периодот пред и за време на војните, кои е добро што сега се објавуваат за да може и дебатата по нив во науката да се одвива според правилата на академските дисциплини. Овој блок статии поврзани со дипломатско-политичките аспекти на војните се заокружува со трудот на Вера Лалчевска (373-382), која низ историјатот на формирањето и функционирањето на Карнегиевата комисија пред стотина години го поставува прашањето за можноста денес да се користи нејзината моќ за да се помогне во надминувањето на блокадите со кои се соочува Република Македонија.

Еден посебен корпус од седум статии претставуваат заокружена целина, која зборува за одгласите на Балканските војни и меѓу современиците, академските средини, како и во печатените медиуми. Така, Димитар Пандев (317-334) дава исцрпна анализа на

делото на А. М. Селишчев, кој од Русија непосредно по завршувањето на Балканските војни во 1914 година доаѓа во Македонија и на самиот терен се запознава со нејзината етнографија, историјата на писменоста и со македонската дијалектологија. Авторот подвлекува дека „неговите проучувања тој ќе ги издигне на рамниште на студии по македонисктика на Катедрата за словенска филологија на Московскиот државен универзитет“. Интересен пример за богата фактографија презентирана преку историската фотографија има приложено Билјана Ристовска-Јосифовска (385-408), пренесувајќи ги и анализирајќи ги ретките фотографии од страниците на руското списание *Искри*, додека двете статии, тие на Лилјана Гушевска (409-418) и на Шенер Билјали (419-426), го носат читателот на страниците на познатите светски дневни весници. Гушевска ги следи написите за и околу Балканските војни на Џ. Д. Баучер, редовен дописник на *Тајмс* од Балканот, а Билјали низ поголем број весници на англиски јазик ги пренесува дописничките коментари за Кумановската битка. И Балканските војни и активностите на Македонската револуционерна организација се предадени во двете статии поставени од различна перспектива. Имено, Драги Ѓоргиев (427-438) погледнува низ диоптријата на спомените на османлиите Селаникли Шемседин и Ахмед Нијази-бег, а Тодор Чепреганов (439-448) низ пишувањето на современикот на настаните Христо Силјанов. Овој турнус од статии завршува со обидот на Марија Емилија Кукубајска (449-462) да изврши промена на искривоколчената слика што Роберт Каплан ја дава за Балканот во неговото дело *Балкански духови*.

Локалните теми се темите што исто така говорат како војните на микониво се одразиле директно врз населението на одделни македонски области и за оваа поголема тема свои видувања базирани на истражување приложиле Силвана Сидоровска-Чуповска (479-486), разгледувајќи ги просветните и политичките прилики во Велес во годините на војните и првите мерки на новите српски окупациски власти. Оливер Цацков (487-494) ги разгледува последиците од војните врз животот во Штип и неговата околија и првите активности на бугарските окупациски власти по Првата балканска војна. Промената на властите во еден кус период пред војните и по нив е разгледан низ аспектот на три нови и различни училишни и образовни системи во периодот на само една каледнарска година во статијата на Марија Коцева (511-518). Примерот на Штип го следат и другите македонски градови кои поминале низ ваквата куса транзиција на различните окупациски системи. За епидемиите, како придружен елемент на војните, се зборува во статијата на Елена Јосимовска и

Верица Јосимовска со посебен осврт на Брегличката епидемија од 1913 година (495-510). Статијата, пак, за Комитското оро на Владимир Јаневски (519-527) се навраќа на еден од филиграните на богатата македонска фолклорна ризница, кој во себе ја носи мимичката игра и говорот на телото кои ја раскажуваат приказната за борбата и за воените вештини на македонските комити.

Ова е кусиот преглед на 33-те статии што го обликуваат обемениот зборник *Сто години од Балканските војни*. И на авторите и на читателите им го оставам правото да се согласат или не со моите куси нотации. Исто така, во овој критички приказ на оваа публикација, и читателите и авторите ќе забележат дека не се придржував стриктно до редоследот на статиите во однос на содржината дадена на зборникот. Тоа не се должи на некаква критика за уредувачкиот одбор, туку на моето тежнеење на што помал број страници да ги разложам сите сегменти на оваа публикација во обид што подобро своите размисли да ги артикулирам пред читателската публика.

И на крајот, но не со помала важност треба да се истакне дека за да може да се изврши обликувањето на ова издание како краен продукт за читателот, се потребни и усилбите на луѓето што ја работат комплетната логистика. Во овој случај тоа се членовите на Организацискиот одбор на научната конференција, но уште поважно, секретарите на научниот собир Нуман Аруч, Гоце Алексоски и најмногу Нада Хаџи Николова. Не треба да биде занемарен и трудот на Марјан Марковиќ како јазичен редактор и англиската лектура на Наде Георгиева. А навременото завршување на овој колективен труд не би било можно и без малиот, но ефикасен сектор за издавачка дејност на МАНУ, односно придонесот на Виолета Јовановска, Драгица Топузовска и особено, во овој случај, на Соња Трајановска. И кон нив треба да бидат упатени зборови на пофалба за комплетно завршената задача.